

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Dziś i jutro
gospodarstw rolnych
w krajach Centralnej
i Wschodniej Europy***

nr 98

Warszawa 2008

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

***Dziś i jutro
gospodarstw rolnych
w krajach Centralnej
i Wschodniej Europy***

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Dziś i jutro
gospodarstw rolnych
w krajach Centralnej
i Wschodniej Europy***

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2008

Pracę zrealizowano w ramach tematów:

Polskie gospodarstwa rolnicze w pierwszych latach członkostwa
w zadaniach:

Analiza wyników ekonomicznych polskiego rolnictwa

*Sytuacja ekonomiczna i aktywność gospodarcza różnych grup polskich gospodarstw
rolniczych*

Procesy dostosowawcze zachodzące w wielkoobszarowych gospodarstwach rolniczych

Wpływ funduszy strukturalnych Unii Europejskiej na rozwój regionów wiejskich
w zadaniu:

Analiza przebiegu realizacji i skutków programów PROW i SOP.

Celem pracy jest poznanie sytuacji ekonomicznej rolnictwa i gospodarstw rolnych w krajach centralnej i wschodniej Europy.

Tłumaczenie artykułów zagranicznych z języka angielskiego:

dr Witold Czartoryski

Contact Language Services

mgr Magdalena Talarek, IERiGŻ-PIB

Redakcja

Tomasz Czekaj

Zofia Mirkowska

Jolanta Sobierajewska

Opracowanie komputerowe

mgr Zofia Mirkowska

Korekta

Krystyna Mirkowska

Joanna Gozdera

Redakcja techniczna

Leszek Ślipski

ISBN 978-83-60798-71-3

Institut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984
tel.: (0 22) 50 54 444
faks: (0 22) 50 54 636
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
http://www.ierigz.waw.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
<i>Wojciech Józwiak</i>	
Gospodarstwa rolne w Polsce przed i po wejściu do UE	10
<i>Włodzimierz Dzun, Wojciech Józwiak</i>	
Konkurencyjność litewskich gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej	25
<i>Rasa Melnikienė, Irena Krisciukaitiene</i>	
Perspektywy słowackiego sektora rolnego w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR).....	39
<i>Gejza Blaas, Marian Božík</i>	
Struktura czeskich gospodarstw rolnych – dziś i jutro	53
<i>Václav Bašek, Emil Divila</i>	
Zmiany strukturalne i środki poprawy sprawności i wydajności ekonomicznej gospodarstw rolnych Słowenii	67
<i>Matej Bedrač, Tomaž Cunder</i>	
Wpływ akcesji do Unii Europejskiej na rolnictwo Łotwy	82
<i>Ligita Melice, Dina Romanowa</i>	
Transformacja gospodarstw rolnych – znaki zapytania	100
<i>Ivan Benet</i>	
Dynamika zmian gospodarstw rolnych w Rumunii - czynniki wpływu, implikacje i perspektywy ekonomiczne.....	113
<i>Alexandri Cecilia, Luca Lucian, Tudor Monica, Voicilas Dan Marius</i>	
Zmiany strukturalne w gospodarstwach rolnych w warunkach WPR obowiązujących w UE	131
<i>N. Koteva, M. Mladenova, M. Rissina, H. Bashev</i>	
Problemy i tendencje w rozwoju rolnictwa Rosji	140
<i>Boris Frumkin</i>	
Gospodarstwa rolne Białorusi: stan obecny oraz perspektywy rozwoju	151
<i>Anatoli Saihanau, Aliaksandr Kazakevich</i>	

Problemy transformacji białoruskiego rolnictwa	167
<i>Leonid Matusewicz</i>	
Dynamika i perspektywy rozwoju ukraińskich gospodarstw rolnych.....	174
<i>Georgij Czerewko</i>	
Problemy poprawy konkurencyjności serbskiego rolnictwa	188
<i>Jonel Subic, Drago Cvijanovic</i>	
Rolnictwo austriackie w kontekście wspólnej polityki rolnej i powiększenia Unii Europejskiej.....	197
<i>Josef Hambrusch</i>	
Porównanie sektora mleczarstwa w Finlandii i w krajach bałtyckich	214
<i>Csaba Jansik</i>	
Liberalizacja handlu towarami rolnymi w ramach WTO – wyzwanie dla europejskiego rolnictwa.....	226
<i>Wiesław Zapędowski</i>	
„Wspólna Polityka Rolna po 2013 roku: oczekiwania, wnioski, propozycje” – głosy uczestników dyskusji w Białowieży 06.06.2008 r.....	238

Wstęp

Okolo 13 lat zajęło polskim producentom rolnym adaptacja do warunków spowodowanych zmianą systemu społeczno-gospodarczego, z gospodarki planowanej centralnie do gospodarki rynkowej. Mam na myśli okres, który został zapoczątkowany w drugiej połowie 1989 roku i trwał do końca kwietnia 2004 roku. Nie był on łatwy, wzięwszy pod uwagę fakt, że dochody przeliczone na jedną w pełni zatrudnioną w gospodarstwach rolnych osobę uległy w tym czasie drastycznemu spadkowi. W 1989 roku były one zbliżone do średniego poziomu wynagrodzeń w całej naszej gospodarce narodowej, a w 2003 roku sięgały zaledwie około 40% tego wynagrodzenia. Traciły gospodarze znaczenie gospodarstwa państwowe i spółdzielcze, rosło natomiast znaczenie tych, które są w posiadaniu osób fizycznych, albo mówiąc inaczej – gospodarstw indywidualnych. Ale nawet w tej ostatniej grupie następowały zmiany. Postępowała bowiem tzw. polaryzacja dochodów, polegająca na tym, że kosztem gospodarstw o średniej wielkości rosła liczba gospodarstw o bardzo małych dochodach, ale także gospodarstw dużych osiągających znakomite efekty produkcyjne i ekonomiczne.

W maju 2004 roku nastąpiła kolejna zmiana warunków gospodarowania, która była spowodowana objęciem polskich gospodarstw wspólną unijną polityką rolną. Minęły 4 lata od owej daty, powstały analizy, więc sporo już wiemy, jak w tych nowych warunkach ewoluuje obecnie nasze rolnictwo.

Wiemy, że integracja z Unią Europejską nie przyniosła radykalnej poprawy losu znaczącej większości polskich drobnych gospodarstw rolnych. Ich posiadacze osiągają tylko niewiele większe dochody niż w okresie poprzednim, co nie zapewnia im ani znośnego standardu życia, ani nie pozwala inwestować tak, by chociażby odtwarzać zużywający się majątek trwały gospodarstw. Utrzymanie tego stanu w dłuższym horyzoncie czasu grozi zanikiem tych gospodarstw. Tylko około 10% polskich gospodarstw osiąga obecnie dochody większe od średnich wynagrodzeń za pracę w całej gospodarce narodowej i pozwala zarazem inwestować w stopniu zapewniającym modernizację oraz powiększanie majątku. Tylko one zatem mają trwałą szansę na dalszą egzystencję.

Wiemy też, że spora część tych większych i dochodowych polskich gospodarstw rolnych jest konkurencyjna względem gospodarstw niemieckich, duńskich, szwedzkich i węgierskich, a więc gospodarstw rolnych z krajów o klimacie zbliżonym do naszego.

Moglibyśmy nawet pokusić się o sformułowanie prognozy kondycji polskiego rolnictwa i różnych grup gospodarstw rolnych u progu następnego unijnego okresu planistycznego tj. w 2014 roku, gdyby nie dość jeszcze nikła nasza wiedza o zmianie klimatu i jego wpływie na rolnictwo i nie dość głęboka nasza

wiedza o kosztach inwestycyjnych związanych ze spełnieniem wymogów tzw. cross compliance.

W tej sytuacji uznaliśmy, że przyszedł czas na konfrontację wyników naszych badań z analogicznymi ustaleniami ekonomistów rolnych z krajów środkowo-wschodniej Europy. Zaprosiliśmy ich więc do udziału w konferencji zorganizowanej w Białowieży nt. „Dziś i jutro gospodarstw rolnych w krajach centralnej i wschodniej Europy. Zaproszenia zostały wystosowane nie tylko do osób z krajów nowoprzyjętych do Unii (UE-12), ale także z Austrii i Finlandii, by móc wymienić z nimi poglądy sformułowane na podstawie dłuższego niż nasze doświadczenia. Wysłaliśmy ponadto zaproszenia do naszych wschodnich sąsiadów, by móc porównać ich dokonania z naszymi, a także do Serbii, która ubiega się o członkostwo w Unii Europejskiej. W końcowym efekcie w naszej konferencji wzięli udział - poza polskimi gośćmi - ekonomiści rolni z Austrii, Białorusi, Finlandii, Czech, Łotwy, Rosji, Rumunii, Serbii, Słowacji, Słowenii, Ukrainy i Węgier.

Jakie są wyniki konfrontacji poglądów dokonanej podczas konferencji:

- we wszystkich wymienionych wyżej krajach rolnictwo ulega przemianom, które w znaczącym stopniu są powiązane ze zmianą stosunków własnościowych i zmianą pokoleniową wśród producentów rolnych;
- są powody do poważnego zatroskania znacznym udziałem w produkcji rolniczej i w zatrudnieniu drobnych i bardzo drobnych gospodarstw rolnych (w części o rozmiarach nie tyle gospodarstw, co działek rolnych); sytuacja taka występuje nie tylko w Polsce, ale także w takich krajach jak Bułgaria, Litwa, Węgry, Słowenia i Rosja; przyszłość tych drobnych gospodarstw jest problematyczna, ponieważ produkują one nieefektywnie;
- we wszystkich krajach istnieje pogląd, że dobre perspektywy na przyszłość mają gospodarstwa większe, których skala produkcji jest na tyle duża, iż produkcja rolna jest pozyskiwana w sposób efektywny; na Białorusi, w Rosji i Ukrainie jednak odnotowuje się niewielkie zainteresowanie dużymi i efektywnie funkcjonującymi gospodarstwami osób fizycznych, a co więcej – ich liczba nawet maleje. W krajach nowoprzyjętych (UE-12) natomiast przyszłość rolnictwa upatruje się w dużych gospodarstwach osób fizycznych (w Polsce np. o wielkości 16 i więcej ESU, o średnim obszarze około 63 ha), w Czechach w gospodarstwach o obszarze 100 i więcej ha;
- procesy koncentracji produkcji przebiegały w różnym tempie w poszczególnych krajach byłego tzw. obozu socjalistycznego; w niektórych były one bardzo zawansowane, a porządku tego nie naruszyła (często pospiesznie przeprowadzona) prywatyzacja, więc obecnie gospodarstwa rolne mają większą koncentrację produkcji niż gospodarstwa krajów dawnej UE-15; dobrym przy-

kładem są tu gospodarstwa estońskie, w których koncentracja produkcji mleka jest większa niż np. w Finlandii;

- ekonomiści m.in. z Polski, Węgier, Rosji, Ukrainy ubolewali, że w nikłym stopniu funkcjonują rynki ziemi, co ogranicza tempo korzystnych przemian struktury obszarowej gospodarstw; przyczyny tego zjawiska są jednak różne w poszczególnych krajach, więc trudno było wskazać uniwersalny sposób rozwiązania tego zagadnienia;
- próbowano uzgodnić nazewnictwo różnych grup gospodarstw rolnych; w Polsce np. w ramach gospodarstw będących w posiadaniu osób fizycznych wyróżnia się podgrupę tzw. gospodarstw samowystarczalnych, które prowadzą produkcję na potrzeby rodzin posiadaczy. Koledzy z Węgier nazywają je jednak gospodarstwami indywidualnymi, które to pojęcie w Polsce jest raczej bliskie pojęciu gospodarstw osób fizycznych;
- wymieniono poglądy na temat metod liczenia efektywności produkcji rolnej, która jest istotnym czynnikiem określającym trwałość gospodarstw rolnych; ostrzegano przede wszystkim przed bezkrytycznym stosowaniem do tego celu metody obwiedni (DEA), która w określonych okolicznościach może mylnie wskazać poziom odpowiedniego wskaźnika;
- w Słowacji działa trzyosobowy zespół, który prowadzi bardzo ciekawe badania prognostyczne nad przyszłością tamtejszego rolnictwa, co nieco przypomina badania prowadzone na analogiczny temat m.in. we Francji;
- nasi koledzy z Serbii i Ukrainy mogli się przekonać, że członkostwo w Unii nie oznacza rezygnacji z własnego rolnictwa, ono jednak musi się zmieniać wychodząc naprzeciw zmianom warunków; również koledzy z Rosji i Białorusi mogli skonfrontować procesy i zjawiska tam zachodzące, z tymi które dzieją się za ich zachodnimi granicami.

Należy podkreślić, że konferencja białowieska wykazała, że zjawiska i procesy zachodzące w rolnictwie naszego kraju nie odbiegają od zjawisk i procesów występujących w innych krajach środkowo-wschodniej Europy. Oczywiście nasze rolnictwo ma swą specyfikę, ale kierunek jego dalszego rozwoju jest zbieżny z tym, który cechuje rolnictwa innych krajów UE-12.

Warto kontynuować międzynarodowe spotkania tego rodzaju, choćby po to by uzgadniać pojęcia i metody analizy ekonomicznej, a także wymieniać doświadczenia dotyczące metodyki prognozowania zjawisk gospodarczych w rolnictwie.

Żeby mieć pewność, że będziemy mieć na naszych stołach żywność pochodzenia krajowego, trzeba już dziś szukać rozwiązań, które będą temu sprzyjać.

Gospodarstwa rolne w Polsce przed i po wejściu do UE

Wejście Polski do Unii Europejskiej (UE) można traktować jako zakończenie, trwającego w naszym kraju od początku lat 90., procesu przemian systemowych, a więc procesu przechodzenia od gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki rynkowej. Proces ten wywarł znaczący wpływ na sytuację gospodarstw rolnych przed wejściem Polski do UE.

Zmiany strukturalne

U progu procesu transformacji systemowej w rolnictwie polskim, w odróżnieniu od pozostałych działów gospodarki narodowej, dominującą rolę odgrywały gospodarstwa prywatne osób fizycznych (gospodarstwa chłopskie), przy niewielkiej roli rolniczych spółdzielni produkcyjnych oraz państwowych gospodarstw rolnych. Na początku 1990 r. funkcjonowało około 3,8 mln gospodarstw chłopskich, które użytkowały 76,2% ziemi rolniczej i dysponowały 76,9% środków trwałych. Podstawową cechą gospodarstw chłopskich było bardzo duże rozdrobnienie i „przeludnienie”. Prawie 1,7 mln gospodarstw dysponowało obszarem do 1 ha, ponad 1,1 mln od 1 do 5 ha i tylko niecałe 134 tys. – 15 ha i więcej. Liczbę pracujących w tych gospodarstwach szacowano na 3,56 mln osób (85% pracujących w gospodarstwach rolnych ogółem). W 2,2 tys. rolniczych spółdzielni produkcyjnych (RSP) gospodarujących na 4,0% ogółu użytków rolnych (UR) pracowało około 4% ogółu pracujących (0,16 mln osób), a w 2,2 tys. państwowych gospodarstw rolnych (PGR) odpowiednio 18,7% i 10% (0,43 mln osób). W związku z tym, że podstawą rolnictwa były gospodarstwa prywatne dysponujące bardzo dużymi zasobami pracy, sądzono, że będą one lokomotywą napędową gospodarki narodowej. Wskazywano na duże możliwości rozwoju produkcji pracochłonnej w gospodarstwach chłopskich, w tym szczególnie produkcji zwierzęcej.

Pierwsza faza transformacji systemowej przyniosła jednak gospodarstwom rolnym, i to niezależnie od formy własności, głębokie wstrząsy i dramatyczne pogorszenie warunków funkcjonowania. Warunki podyktowane polityką gospodarczą, ukierunkowaną na maksymalne ograniczenie interwencjonizmu państwowego i szybkie doprowadzenie do równowagi rynkowej poprzez gwałtowne obniżenie popytu, okazały się dla rolnictwa za trudne, gdyż nie uwzględniały jego specyfiki i słabości w stosunku do działów pozarolniczych. Nastąpił gwałtowny spadek realnych cen na produkty rolne i trudności z ich

sprzedażą. Bardzo dotkliwym problemem stały się zatory płatnicze. W największym stopniu dotknęło to gospodarstwa towarowe, a więc powiązane z rynkiem, szczególnie te które nie zdały spłacić zaciągniętych wcześniej kredytów i zobowiązań. Dodatkowo bardzo dużym problemem dla gospodarstw chłopskich było radykalne ograniczenie, ze względu na rosnące bezrobocie, możliwości zarobkowania poza gospodarstwem. Według powszechnego spisu rolnego (PSR) z 1966 r. liczba rolników indywidualnych i członków ich gospodarstw domowych, którzy stracili pracę w latach 1990-1996 (do momentu przeprowadzenia PSR) z powodu ograniczenia zatrudnienia lub likwidacji zakładu pracy wyniosła ponad 600 tys. osób, a więc 1/4 ogółu tej grupy społeczno-zawodowej. Większość z tych, którzy stracili zatrudnienie wróciła do pracy głównie w swoim gospodarstwie (prawie 3/5), a tylko część (około 1/4) znalazła pracę poza swoim gospodarstwem¹. W związku z powyższym liczba pracujących wyłącznie w swoim gospodarstwie wzrosła z 3,29 mln w 1988 roku do 3,72 mln w roku 1996. Przy spadającym popycie na produkty rolne i stagnacji w poziomie produkcji rolnej prowadziło to do dużego wzrostu bezrobocia ukrytego w tych gospodarstwach.

Tabela 1. Podstawowe tendencje zmian w gospodarstwach rolnych w latach 1996-2007

Wyszczególnienie	Lata			
	1996	2002	2005	2007
Gospodarstwa rolne ogółem (tys.)	3066,5	2933,2	2733,4	2579,2
- w tym prowadzące działalność rolniczą	2763,4	2177,6	2476,4	2391,0
Użytki rolne w gospodarstwach ogółem (tys. ha)	17348,3	16899,3	15906,0	16177,1
- w prowadzących działalność rolniczą	.	15160,2	15320,3	15848,6
Średnia powierzchnia gospodarstw ogółem (ha UR)	5,66	5,76	5,82	6,29
- w tym prowadzących działalność rolniczą	.	6,96	6,42	6,77
Odłogi i ugory* (tys. ha)	1321,3	2302,0	1028,5	1140,8
Pracujący w gospodarstwach (tys. AWU)	.	2254,8	2291,9	2299,3
- na 100 ha UR	.	16,3	16,4	15,8

* w 2007 r. ugory i użytki rolne w złej kulturze

Źródło: Zestawienie własne na podstawie danych z PSR 1996 i 2002 r. oraz z badań reprezentatywnych GUS z 2005 r. - „Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów, pogłowie zwierząt oraz charakterystyka gospodarstwa rolnego” i 2007 r. - „Charakterystyka gospodarstw rolnych”.

Wyżej przedstawione uwarunkowania były i są ściśle sprzężone ze zmianami w liczbie i strukturze gospodarstw rolnych (tabela 1). W całym okresie przed wejściem Polski do UE wyraźnie widoczna była tendencja do:

¹ Frenkel I., Rosner A.: *Ludność i wiejski rynek pracy w Polsce*, w: Klank L. (red.): *Rynki wiejskie: ziemia, kapitał, praca*, IRWiR PAN, Warszawa 2001.

- spadku liczby gospodarstw rolnych ogółem, w tym w szczególności liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą;
- zmniejszania areалу ziemi rolnej będącej w użytkowaniu gospodarstw rolnych;
- wzrostu areалу odłogów i ugorów w gospodarstwach rolnych;
- wzrostu liczby gospodarstw poszukujących poprawy sytuacji dochodowej poprzez rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej;
- utrzymywania się wysokiego poziomu pracujących w gospodarstwach rolnych.

Wejście Polski do Unii Europejskiej i objęcie rolnictwa Wspólną Polityką Rolną (WPR), a przede wszystkim wprowadzenie dopłat bezpośrednich, spowodowało wzrost powierzchni UR w gospodarstwach prowadzących produkcję rolną i „chwilowy” wzrost liczby gospodarstw prowadzących produkcję rolną.

Mimo, że w rolnictwie polskim już na początku zmian systemowych dominowały gospodarstwa prywatne, to procesy prywatyzacji i dekoloktywizacji nie ominęły naszego rolnictwa. Jednak z powodu niekorzystnej sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych zmiany w strukturze użytkowania ziemi rolniczej, były nieznaczne w początkowym okresie transformacji systemowej (tab.2).

Tabela 2. Struktura gruntów rolnych według użytkowników (%) w latach 1989-2007

Wyszczególnienie	Lata					
	1989	1992	1996	2002	2005	2007
Sektor prywatny	80,0	80,3	91,2	94,5	95,8	96,5
– gospodarstwa indywidualne	76,0	76,4	82,1	87,9	88,1	89,1
– spółdzielnie (RSP)	4,0	3,6	2,7	1,9	1,7	.
– spółki	0,0	0,3	6,4	4,7	6,0	.
Sektor publiczny	20,0	19,7	8,8	5,5	4,2	3,5
–gospodarstwa państwowe	18,7	17,7	6,7	5,4	.	.

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Rolnictwa 1998, GUS, Warszawa 1999; Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007, GUS, Warszawa 2007.

Przyspieszenie tych zmian nastąpiło w latach 1993-1996 w związku z pewną poprawą sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych i dużą podażą taniej ziemi rolniczej pochodzącej z likwidowanych od 1992 roku państwowych gospodarstw rolnych. Po 1996 roku dynamika tych zmian osłabła w związku z mniejszą podażą ziemi rolnej. W sumie jednak nastąpiło znaczące poszerzenie i wzmocnienie sektora prywatnego w rolnictwie, którego udział w użytkowaniu ziemi rolniczej wzrósł w 2007 r. do 96,5%. Umocniła się także pozycja indywidualnych gospodarstw (gospodarstw osób fizycznych). Ich udział w użytkowaniu ziemi rolniczej wzrósł aż do 89,1%. Na szczególną uwagę zasługuje szybki rozwój prywatnych gospodarstw rolnych tworzonych na mieniu byłych gospodarstw państwowych (PGR).

Jeśli chodzi o przemiany w strukturze obszarowej ogółu gospodarstw rolnych to zachodziły one przede wszystkim pod wpływem niskiej rentowności produkcji rolnej, zmiany rynku rolno-żywnościowego z rynku producenta na rynek konsumenta oraz rozdysponowania ziemi po zlikwidowanych PGR-ach, a w ostatnich latach także pod znacznym wpływem instrumentów WPR, a przede wszystkim dopłat bezpośrednich. W przemianach tych należy odnotować zdecydowanie zmniejszenie w latach 1990-2007 (o 54%), liczby gospodarstw najmniejszych (do 1ha UR), nastawionych wyłącznie lub głównie na samozapatrzenie rodziny rolnika. Część tych gospodarstw uległa likwidacji, zaś część powiększyła swój areal i przeszła do wyższych grup obszarowych, przede wszystkim do grupy 1 do 2 ha, której liczebność w latach 1990-2002 wzrosła o 138 tys., a więc o 37%. Powiększenie liczebności tej grupy obszarowej wynikało także z zakupu niewielkich gospodarstw rolnych w celach rekreacyjnych, obniżenia kosztów ubezpieczenia społecznego i opodatkowania nieruchomości budowlanych².

Tabela 3. Przemiany w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych w latach 1990-2007

Lata	Gospodarstwa ogółem (tys.)	w tym:		Struktura gospodarstw powyżej 1ha UR według grup obszarowych (%)					
		<1ha UR	>1ha UR	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	>50
1990	3834,0	1691,0	2143,0	52,7	29,7			11,6	
1996	3066,5	1019,7	2046,8	50,3	25,5	14,8	2,7	1,0	0,6
2002	2933,2	977,1	1956,1	56,6	21,8	13,6	3,3	1,6	1,0
2005	2733,4	946,7	1786,7	57,6	21,7	13,7	3,6	1,9	1,2
2007	2579,2	771,1	1808,1	57,3	22,1	13,6	3,6	2,1	1,3

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: „Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1986-1990”, GUS, Warszawa 1992; dane PSR 1996 i 2002, a także „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005r.”, GUS, Warszawa 2006 i „Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007r.”, GUS, Warszawa 2008.

W całym analizowanym okresie wyraźnie widoczna jest także tendencja wzrostu liczebności grupy gospodarstw większych obszarowo, z tym że stale przesuwa się w górę granica, od której następuje ten wzrost. W pierwszej połowie lat 90. ubiegłego wieku były to gospodarstwa powyżej 15 ha, w drugiej połowie powyżej 20 ha, a w ostatnich latach (po roku 2000) powyżej 30 ha. Jednocześnie wyraźnie widoczne było do 2002 r. zmniejszanie się liczby gospodarstw o areale 3-10 ha. Dynamika tych przemian była szczególnie silna do końca lat 90. ubiegłego wieku, a później znacznie osłabła, w związku ze zmniejszeniem podaży ziemi. Brak podaży ziemi rolnej wynikał przede wszystkim

² Jeśli obszar działki przekroczy 1ha UR to może być ona traktowana jako gospodarstwo rolne i w związku z tym jej właściciel może korzystać z przywilejów przysługujących rolnikom indywidualnym.

z wyczerpywania się zasobów gruntów po zlikwidowanych PGR, ale także z wstrzymywania się rolników ze sprzedażą i trwałym wydzierżawianiem ziemi w związku z bliską perspektywą objęcia rolnictwa polskiego WPR, a więc i dopłatami bezpośrednimi. W rezultacie wejście Polski do UE, a zwłaszcza wprowadzenie uproszczonego systemu dopłat, wyraźnie osłabiło dynamikę poprawy struktury obszarowej gospodarstw rolnych. Widać to z porównania danych za lata 2002, 2005 i 2007. W latach 2005-2007 zahamowany został szybki spadek liczby gospodarstw o obszarze 1-2 ha, utrzymał się wzrost liczby gospodarstw z 2-3 ha i zarysował się wzrost liczby gospodarstw o obszarze 5-10 ha.

Tabela 4. Przemiany w strukturze użytkowanej ziemi rolnej według grup obszarowych gospodarstw rolnych w latach 1990-2007

Lata	UR* ogółem (tys. ha)	UR w gospodarstwach			Struktura UR w gospodarstwach powyżej 1 ha według grup obszarowych (%)					
		Ogółem	<1ha	>1ha	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	>50
1990	18783,8	18719,8	850,0	17870,0	17,3	25,7	57,0			
1996	18504,4	17348,3	380,0	16968,3	16,8	21,9	24,5	7,8	4,3	24,6
2002	18462,0	16899,3	396,5	16502,8	16,8	18,4	22,2	9,3	7,2	26,2
2005	18418,0	15906,0	378,4	15518,6	16,3	17,8	21,7	10,0	8,4	25,8
2007	18332,4	16177,1	330,8	15846,3	15,8	17,9	21,2	9,9	8,8	25,7

* bez gruntów rolnych zabudowanych, stawów i rowów, które od 2002 r. zaliczane są do użytków rolnych, w 2002 r. obejmowały 0,70, a w 2005 r. 0,73 mln ha

Źródło: Jak w tabeli 3.

Ponieważ przemiany w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych zachodziły przede wszystkim pod wpływem rozdysponowania ziemi po zlikwidowanych PGR (3,5 mln ha UR) i ziemi z upadających i restrukturyzujących się rolniczych spółdzielni produkcyjnych (około 450 tys. ha), przemiany w strukturze użytkowania ziemi rolnej nie są tak korzystne, jak by można było oczekiwać po wyżej scharakteryzowanych zmianach (tab. 4). Przede wszystkim zmniejszył się areal UR w gospodarstwach powyżej 50 ha, choć ich udział w użytkowaniu ogółu UR pozostał zasadniczo bez zmian. Niewielkie zmniejszenie areалу UR nastąpiło w grupie gospodarstw o obszarze 1-5 ha, a w rezultacie ich udział w użytkowaniu ogółu UR zmniejszył się tylko nieznacznie (z 17,3% do 15,8%). W nieco większym stopniu zmniejszył się udział gospodarstw o obszarze 5-10 ha i 10-20 ha. Jako bardzo pozytywną tendencję można odnotować wzrost areálu i udziału gospodarstw o powierzchni 20-50 ha. Jednak udział ten jest wciąż bardzo mały i wynosi 18,7%.

Wyżej przedstawione uwarunkowania miały oczywiście przemożny wpływ na sytuację produkcyjną i ekonomiczną gospodarstw rolnych. Wzrost produkcji rolnej ze względu na malejący popyt i zmniejszenie nakładów bieżących został zahamowany. W początku lat 90. ubiegłego wieku nastąpiło radykalne obniżenie plonów i zbiorów roślin uprawnych (poza burakami cukrowymi)

oraz zmniejszenie areалу zasiewów. W następnych latach następowała stopniowa poprawa w tym zakresie, ale odbudowa poziomu plonów zbóż i roślin oleistych z końca lat 80. ubiegłego wieku nastąpiła zasadniczo dopiero po dwutyśiecznym roku. Natomiast plony ziemniaków są wciąż niskie, a zbiory – ze względu na znaczne zmniejszenie areалу upraw – mniejsze prawie 2,5-krotnie niż w końcu lat osiemdziesiątych.

Wyraźny wzrost areалу zasiewów nastąpił dopiero od momentu wejścia do UE w związku ze wzrostem rentowności produkcji rolnej, a przede wszystkim w rezultacie uruchomienia płatności obszarowych.

Od początku lat 90. ubiegłego wieku widoczna była także wyraźna tendencja do spadku pogłowia zwierząt gospodarskich (szczególnie owiec i krów). Liczba tych zwierząt w przeliczeniu na sztuki duże zmniejszyła się z 12,2 mln w 1990 r. do 7,2 mln w 2004 r., to jest o około 41% i dopiero od wejścia do UE ma lekką tendencję wzrostową. Wyjątkiem jest produkcja drobiarska. Po stagnacji w pierwszej połowie lat 90. ubiegłego wieku, produkcja mięsa drobiowego wzrosła w latach 1995-2005 ponad trzykrotnie, a jaj półtora raza.

Powyższe tendencje mają swoje odzwierciedlenie w strukturze gospodarstw rolnych według kierunku produkcji. Maleje liczba gospodarstw bez produkcji zwierzęcej. Tylko w latach 1996-2007 liczba gospodarstw utrzymujących bydło i krowy zmniejszyła się prawie o połowę, trzodę chlewną o 40%, a owiec o 70%. Z chowu – przede wszystkim bydła i trzody – rezygnują gospodarstwa drobne, utrzymujące 1-2 krowy lub kilka sztuk trzody, a wzrasta liczba gospodarstw z większymi stadami. Chów zwierząt, szczególnie krów, przesuwa się więc do gospodarstw większych obszarowo, utrzymujących większe stada. Jednak wciąż jeszcze odsetek gospodarstw z większymi stadami jest bardzo mały. Rośnie natomiast liczba gospodarstw tylko z produkcją roślinną i następuje stopniowa koncentracja oraz specjalizacja tej produkcji. Przykładem może być uprawa ziemniaków. Liczba indywidualnych gospodarstw rolnych (o obszarze powyżej 1 ha UR) prowadzących tę uprawę w latach 1996-2007 zmniejszyła się z 1,68 do 1,01mln, a więc aż o 40%, natomiast liczba gospodarstw uprawiających 10 ha i więcej ziemniaków wzrosła z 0,9 do 1,9 tys., a więc ponad dwukrotnie. Jednakże nadal dystans dzielący nasze rolnictwo w tym zakresie od rolnictwa porównywalnych krajów UE jest bardzo duży.

Dochody gospodarstw i ich rozwój

Spadek produkcji rolnej w połączeniu z radykalnym spadkiem jej rentowności zdecydowanie pogarszał sytuację dochodową gospodarstw rolnych. Realne dochody brutto do dyspozycji w gospodarstwach indywidualnych spadły w latach 1990-1991 (przyjmując dochody w 1989 r. za 100) do poziomu 36,5

i po niewielkim wzroście w połowie lat 90. ubiegłego wieku obniżyły się do około 24 w latach 2001-2002. Opłata za pracę rolników w swoich gospodarstwach ukształtowała się na poziomie 40% opłaty za pracę poza rolnictwem³.

Wejście Polski do UE i objęcie naszego rolnictwa WPR miało zdecydowanie pozytywny wpływ na dochody rolników. W 2004 r. wzrosły one w porównaniu do średniej z lat 2001-2003 ponad dwukrotnie, a do bardzo niekorzystnego dla rolnictwa 2003 r. 2,4-razy. Był to przede wszystkim efekt wzrostu dopłat do produkcji i produktów w rolnictwie, które wzrosły ponad dziewięciokrotnie. Wzrostowi dochodów rolników sprzyjała także wyraźna poprawa koniunktury w rolnictwie. Przede wszystkim nastąpiła poprawa wskaźnika relacji cen. Ceny produktów rolnych w związku z całkowitym zniesieniem barier dostępu produktów rolno-żywnościowych na rynki UE wzrosły o 11,4%, podczas gdy ceny towarów i usług kupowanych przez rolników o 8,6%.

Kolejne lata potwierdziły, że osiągnięty wzrost dochodów jest zjawiskiem trwałym. Opiera się on jednak na rosnących dopłatach. W 2004 r. w porównaniu do 2003 r. udział dopłat w dochodach gospodarstw wzrósł skokowo z 9,5 do 38,9%, a w latach 2005-2006 z 47,1 do 52,1%.

Tabela 5. Produkcja, wartość dodana i dochody w rolnictwie polskim przed i po wejściu Polski do UE w cenach bieżących (mln zł)

Wyszczególnienie	2001-2003	2003	2004	2005	2006	2004-2006
Produkcja w cenach bazowych	52632	51785	64656	60574	63008	62725
Zużycie pośrednie	32955	33268	37615	36047	37607	37192
Wartość dodana brutto	19678	19517	27042	24528	25401	25533
Dochód przedsiębiorcy rolnego	9497	8466	20502	17801	21032	19676
Dopłaty ogółem	864	802	7972	8393	10949	9112
Udział dopłat w dochodzie w %	9,1	9,5	38,9	47,1	52,1	46,3

Źródło: Gomułka J., *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w latach 2003-2004*. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.; Floriańczyk Z., *Wyniki ekonomiczne rolnictwa polskiego w roku 2006*, (w:) *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w 2006 r.* IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.

Ogół przedstawionych wyżej przemian prowadził do tego, że w całym analizowanym okresie udział dochodów z działalności rolniczej w budżetach gospodarstw domowych związanych z indywidualnym gospodarstwem rolnym wyraźnie malał. Dla coraz mniejszego odsetka takich gospodarstw dochody te stanowią główne źródło utrzymania. Jeśli jeszcze w 1996 r. tego typu gospodarstw było 44%, to w 2000 r. już tylko w niecałych 35%, a w 2002 r. 32,8%.

³ Zegar J., *Dochody rolników na progu akcesji do Unii Europejskiej*, IERiGŻ, Warszawa 2003.

Po objęciu rolnictwa polskiego WPR UE i poprawie dochodowości gospodarstw rolnych udział ten nieco wzrósł (w 2005 r. - 36,3%), ale już w 2007 r. obniżył się do 33,7%.

Sytuacja dochodowa rolników i ocena przez nich tendencji zmian w tym zakresie miały decydujący wpływ na skłonności gospodarstw rolnych do inwestowania. Udział gospodarstw inwestujących po gwałtownym spadku na początku okresu transformacji systemowej wciąż utrzymywał się na niskim poziomie.⁴ W gospodarstwach rolnych prowadzących rachunkowość rolną stopa akumulacji miała szybką tendencję gasnącą z 53,5% w 1989 r. do 39,8% w 1990 r., 8,5% w 1991 r., aż do ujemnej w 1992 r. Od 1993 do 1996 roku widoczny był wzrost skłonności do inwestowania, lecz ze słabnącym tempem w kolejnych latach. Porównując dane PSR 1996 i 2002 można stwierdzić, że odsetek gospodarstw które realizowały inwestycje produkcyjne zmniejszył się z 16,8 do 10,9. Znaczącą rolę w podtrzymywaniu spadającego poziomu inwestowania w gospodarstwach rolnych i w ich modernizacji odegrały preferencyjne kredyty inwestycyjne z dopłatami z budżetu krajowego (w latach 1994-2003 udzielono 290,4 tys. takich kredytów) oraz różnego rodzaju fundusze pomocowe, a przede wszystkim SAPARD (działanie w formie inwestycji w gospodarstwach rolnych objęło 13,7 tys. gospodarstw). Fundusze pomocowe wpłynęły także pozytywnie na otoczenie gospodarstw rolnych (modernizacja zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego, poprawa infrastruktury na obszarach wiejskich).

Wszystkie wyżej przedstawione przemiany znajdują swoje odzwierciedlenie w zmianach w strukturze gospodarstw rolnych według wielkości ekonomicznej. Przygniatająca większość naszych gospodarstw rolnych (około 80%) znajduje się w grupie gospodarstw bardzo małych ekonomicznie (do 4 ESU). Ich liczba po objęciu rolnictwa polskiego WPR wzrosła nawet z 1,7 mln w 2002 r. do 1,9 mln w 2007 r. w efekcie ponownego podjęcia działalności rolniczej w celu skorzystania z dopłat bezpośrednich przez gospodarstwa, które wcześniej zaprzestały tej działalności. Natomiast pozytywnym faktem jest to, że w latach 2002-2007 rosła stosunkowo dynamicznie liczba gospodarstw o wielkości 16-40 ESU (z 62,9 do 80,3 tys.) i powyżej 40 ESU (z 13,0 do 18,6 tys.). Jednak łączny ich udział jest wciąż niewielki (2002 r. - 3,4%, 2005 r. - 4,1%).

Nieco lepiej przedstawia się struktura użytkowania gruntów rolnych. Gospodarstwa rolne o wielkości 40 i więcej ESU, których udział wynosi 0,8%, użytkują 18,5% UR, zaś gospodarstwa o wielkości 8-40 ESU (8,9%) dalsze 32,3%. Mankamentem jest to, że w ostatnich latach nie rośnie udział w użytko-

⁴ Woś A., *Inwestycje i akumulacja w rolnictwie chłopskim w latach 1988-1998*. IERiGŻ, Warszawa 2000 r.; Dzun W., *Nakłady inwestycyjne i bieżące w rolnictwie polskim w świetle dochodów rolników w latach 1990-2001*, *Wiś i Rolnictwo*, nr 3/2003.

waniu gruntów rolnych gospodarstw o wielkości 40 i więcej ESU i wygasa wzrost udziału gospodarstw 8-40 ESU (w latach 2002-2005 wzrost z 24,1 do 30,8%, a w latach 2005-2007 z 30,8 do 32,3%). Jest to przede wszystkim efekt wyhamowania w ostatnich latach dynamiki obrotu ziemią.

Tabela 6. Struktura gospodarstw i użytkowania gruntów rolnych według grup gospodarstw o określonej wielkości ekonomicznej w ESU w Polsce i wybranych krajach UE w 2005 roku

Kraje	Gospodarstwa (tys.) UR (tys. ha)	Struktura gospodarstw według grup wielkości ekonomicznej w ESU (%)							
		< 2	2-4	4-8	8-16	16-40	40-100	100-250	>250
Polska	2476,5	69,4	11,8	9,2	6,0	2,9	0,5	0,1	0,0
	14754,9	19,9	13,1	16,2	17,1	15,2	6,7	4,6	7,2
Niemcy	389,9	12,6	11,1	11,8	12,6	19,3	21,0	9,3	2,4
	17035,2	1,1	1,6	2,7	4,7	12,2	26,2	23,3	28,2
Dania	48,3	1,9	7,9	14,3	17,7	20,5	15,4	15,8	6,6
	2589,9	0,3	0,9	2,4	5,5	13,1	18,7	32,6	26,5
Czechy	42,3	53,7	12,3	9,3	7,8	7,2	4,0	2,3	3,4
	3557,8	1,9	1,5	2,2	3,5	6,7	9,3	13,1	61,9
Węgry	714,8	87,0	5,7	3,6	1,8	1,2	0,4	0,1	0,1
	3859,7	9,1	5,8	7,8	8,6	13,4	12,7	9,7	33,1

Źródło: Zestawienie własne na podstawie danych Eurostatu.

Wyżej przedstawione dane świadczą o bardzo słabym zaawansowaniu w naszym rolnictwie procesu koncentracji ziemi. Szczególnie wyraźnie widać to w porównaniu do krajów, z którymi zaczęliśmy konkurować na Wspólnym Rynku Rolnym (WRR) UE. Jeśli w Polsce gospodarstwa o wielkości 40 i więcej ESU użytkują 18,5% ogółu UR, to w takich krajach jak Niemcy jest to 79%, w Danii 77%, Czechach 84%, na Węgrzech 56%. Rolnictwo polskie nie przeszło bowiem procesu koncentracji ani drogą charakterystyczną dla krajów UE-15, ani dla pozostałych krajów postsocjalistycznych.

Zdecydowana większość gospodarstw dużych ekonomicznie w naszym kraju to gospodarstwa ekstensywne, opierające swoją produkcję przede wszystkim na produkcji roślinnej prowadzonej na dużej powierzchni. Produkcja ta z reguły jest dobrze zmechanizowana. W rezultacie w gospodarstwach tych jest zaangażowana tylko niewielka część pracujących w produkcji rolnej. W 2002 r. w gospodarstwach 40 i więcej ESU, użytkujących 18,5% UR, pracowało 4,3% ogółu pracujących w gospodarstwach rolnych (w przeliczeniu na pełnozatrudnionych). Analiza struktury gospodarstw rolnych według wielkości ekonomicznej wskazuje, że w naszym kraju gospodarstwa towarowe, mające zasadniczy udział w realizowaniu wartości dodanej w rolnictwie (wytworzenie przynajmniej 90% standardowej nadwyżki bezpośredniej) to gospodarstwa o wielkości powyżej 2 ESU.

Gospodarstwa do 2 ESU – chociaż stanowią ponad 69% ogółu gospodarstw rolnych – działają na około 20% UR i pracuje w nich około 39% ogółu pracujących w gospodarstwach, to wytwarzają tylko 10% standardowej nadwyżki bezpośredniej. Wyróżniają się też najwyższym udziałem ugorów i gruntów w złej kulturze rolnej. Zaledwie 30% tych gospodarstw przejawia większą aktywność gospodarczą i tylko około 10% dochodów, w gospodarstwach domowych z użytkownikami takich gospodarstw, pochodzi z działalności rolniczej⁵.

Liczba gospodarstw o wielkości 2 i więcej ESU charakteryzuje się niewielkim wzrostem z 745 tys. w 2002 r. do prawie 767 tys. w 2007 r. Jednak w tej grupie przynajmniej większość stanowią gospodarstwa małe ekonomicznie (2-8 ESU). Ich liczba w latach 2002-2007 wynosi niezmiennie około 520 tys., choć ich udział nieznacznie się zmniejsza (z 70 do 68%).

Analiza wskazuje, że wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej:

- rośnie areal gospodarstw, a w nim udział gruntów dzierżawionych;
- maleją wyraźnie nakłady pracy w przeliczeniu na jednostkę powierzchni ziemi, natomiast rośnie umiarkowanie produktywność ziemi i bardzo dynamicznie produktywność pracy;
- rośnie wyraźnie wielkość dopłat w przeliczeniu na gospodarstwo, ale maleje w stosunku do wielkości produkcji i dochodu z gospodarstwa.

Analiza pozwala także ocenić zdolność gospodarstw do rozwoju przy aktualnych uwarunkowaniach rynkowych. Przede wszystkim chodzi o gospodarstwa indywidualne rodzinne (osób fizycznych). Taką zdolność mają gospodarstwa, które uzyskują dochód pozwalający na co najmniej parytetową opłatę własnej pracy rolnika i jego rodziny (równą średniemu wynagrodzeniu netto w gospodarce narodowej) oraz na stosunkowo dużą rentowność zaangażowanego kapitału, a co za tym idzie na powiększanie i modernizację majątku gospodarstwa.

Jeśli chodzi o gospodarstwa indywidualne rodzinne to:

- gospodarstwa o wielkości do 8 ESU nie cechuje zdolność do rozwoju. Użytkiwany przez nie dochód nie pozwala bowiem na parytetową opłatę pracy własnej (w gospodarstwach 2-4 ESU dochód ten stanowi 40% średniego wynagrodzenia w kraju a w gospodarstwach 4-8 ESU 60%) i na pełne odtworzenie majątku trwałego;
- gospodarstwa o wielkości 8-16 ESU znajdują się na granicy zdolności rozwojowych. Średni dochód wystarcza tu na parytetową opłatę pracy własnej rolnika i jego rodziny w latach korzystnych dla rolnictwa (w 2006 r. 20,3 tys. zł

⁵ Józwiak W., *Funkcjonowanie i role społeczne najmniejszych gospodarstw rolnych*, *Więś i Rolnictwo*, nr 2/2006.

rocznie), ale nie wystarcza w mniej korzystnych (w 2005 r. 16,2 tys. zł). W gospodarstwach tych inwestycje netto są niewielkie, zaś w gorszych latach kwoty inwestycji są nawet mniejsze od amortyzacji;

- zdolności rozwojowe posiadają gospodarstwa 16-40 ESU (w 2002 r. było ich prawie 62,5 tys., a w 2005 r. około 80 tys.). Średni roczny dochód na 1 FWU wynosił tu w 2005 r. 32,7 tys. zł, a w 2006 r. 38,2 tys. zł i dzielony był na konsumpcję oraz na inwestycje netto (w 2005 r. 10,8 tys. zł, w 2006 r. 20,6 tys. zł). Średnie gospodarstwo z tej grupy zapewnia więc godziwą opłatę pracy i niewielki rozwój gospodarstwa.;
- duże zdolności rozwojowe mają gospodarstwa powyżej 40 ESU (w 2002 r. – 11,3 tys., a w 2005r. – 16,6 tys.). W gospodarstwach tych średni poziom dochodów zapewnia nie tylko wysoką opłatę pracy własnej i wysoki zwrot z zaangażowanego kapitału własnego, ale także możliwości dynamicznego rozwoju.

Tabela 7. Wybrane wskaźniki charakteryzujące gospodarstwa rolne będące pod obserwacją FADN według grup wielkości ekonomicznej w 2006 r.

Wyszczególnienie	j.m.	Gospodarstwa według ESU						
		ogółem	2-4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Wielkość ekonomiczna	ESU	10,1	3,1	5,4	11,7	24,9	56,7	325,5
Powierzchnia UR	ha	17,8	8,0	11,5	19,8	35,1	74,2	539,3
Wartość produkcji na 1 gospodarstwo	tys. zł	87,9	28,0	48,2	100,4	202,5	497,8	3017,6
Dopłaty do działalności operacyjnej	tys. zł	14,2	7,9	10,2	15,3	26,0	50,5	337,0
Dochód z rodzinnego gospodarstwa	tys. zł	29,0	9,8	17,3	35,4	70,7	149,1	696,4
Udział dopłat w dochodzie	%	49,0	80,6	59,0	43,2	36,8	33,9	48,4
Dochód na 1 FWU*	tys. zł	18,9	7,6	11,6	20,3	38,2	78,7	605,4
Inwestycje brutto	tys. zł	14,3	1,9	6,1	18,1	45,6	117,6	355,8
Inwestycje netto	tys. zł	1,1	-5,1	-3,2	2,6	20,6	63,3	122,9

*) nakłady pracy rolników i członków ich rodzin w gospodarstwie w przeliczeniu na pełnozatrudnionych

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.

Do gospodarstw posiadających zdolności rozwojowe można zaliczyć także znaczną część z 4,2 tys. gospodarstw osób prawnych. W grupie tej sytuacja jest bardzo zróżnicowana. Mocną stroną większości tych gospodarstw są korzyści wynikające z dużej skali produkcji. Jednak znaczna ich część jest w procesie różnego rodzaju przekształceń i restrukturyzacji. Gospodarstwa osób prawnych nie korzystają także z przywilejów przysługujących gospodarstwom osób fizycznych (tanie ubezpieczenie społeczne w KRUS, zwolnienie z podatków od dochodów osobistych, brak różnego rodzaju obciążeń parapo-

datkowych, zwolnienie z konieczności prowadzenia rachunkowości i dokonywania sprawozdań). W ostatnim okresie gospodarstwom tym ograniczano także dostęp do niektórych dopłat. W rezultacie prowadzi to często do sztucznych podziałów i zmian form organizacyjno-prawnych w celu uzyskania korzyści przysługujących gospodarstwom osób fizycznych. Dodatkowo brak jasnych uregulowań prawnych dotyczących dzierżawy ziemi i nieruchomości powoduje brak pewności co do trwałości gospodarstw opartych na dzierżawie. Wszystko to pogarsza wyniki finansowe gospodarstw osób prawnych i ogranicza inwestowanie w ich rozwój.

Objęcie rolnictwa polskiego WPR miało zróżnicowany wpływ na sytuację dochodową gospodarstw w zależności od ich ukierunkowania produkcyjnego. Zróżnicowanie to wynika z przyjętego systemu dopłat oraz różnic w dynamice zmian cen produktów rolnych po wejściu Polski do UE. Uproszczony system dopłat korzystny jest dla gospodarstw większych obszarowo natomiast mniej korzystny dla gospodarstw, których wielkość ekonomiczna budowana jest na zasobach pracy i kapitału.

Tabela 8. Dochody w gospodarstwach indywidualnych według rodzajów produkcji w latach 2004 i 2006 (w tys. zł na FWU)

Lata	Gospodarstwa według rodzajów produkcji						
	Uprawy polowe	Warzywnictwo	Sadownictwo	Krowy mleczne	Inne zwierzęta wypasowe	Trzoda chlewna i drób	Mieszane roślinno-zwierzęce
2004	21,5	27,8	19,3	15,0	18,5	41,9	12,7
2005	13,5	24,6	18,0	16,7	17,4	31,1	10,1
2006	19,6	27,5	23,7	19,0	22,0	26,2	13,8

Źródło: Dane polskiego FADN.

Natomiast jeśli chodzi o wpływ cen to można stwierdzić, że nastąpił znaczny wzrost cen produktów zwierzęcych (w 2004 r. w porównaniu do 2003 r. o 22,2%) i bardzo nieznaczny produktów roślinnych (o 0,7%), ale dynamika tego wzrostu była bardzo zróżnicowana dla poszczególnych produktów.

Analizując dochody gospodarstw według typów rolniczych w latach 2004-2005 należy uwzględnić, że 2004 r. był bardzo korzystny pod względem warunków pogodowych, co wpłynęło na bardzo duży wzrost wolumenu produkcji roślinnej.

Podsumowując można stwierdzić, że w Polsce funkcjonuje około 99 tys. gospodarstw (osób fizycznych i prawnych), które uzyskują dobre wyniki ekonomiczno-finansowe i są zdolne do dalszego, dynamicznego rozwoju. Są to gospodarstwa powyżej 16 ESU gospodarujące na około 5 mln ha UR – 33,7% ogółu UR). Ponadto funkcjonuje około 146 tys. gospodarstw o wielkości ekonomicznej 8-16 ESU (gospodarują one na 2,5 mln ha UR – 17,1% ogółu UR).

Średnio są one na granicy zdolności rozwojowych, część z nich jednak inwestuje, więc ma szansę dołączyć do grupy gospodarstw dużych ekonomicznie.

Konkurencyjność gospodarstw

Zdolność naszych gospodarstw rolnych do funkcjonowania w ramach unijnego rynku rolnego zależeć będzie w znacznym stopniu od ich konkurencyjności.

Badania⁶ wskazują, że polskie małe gospodarstwa towarowe (2-8 ESU) nie są konkurencyjne. Mogą one funkcjonować na rynku kosztem niskiej opłaty pracy własnej i nieodtworzenia całości lub w części majątku gospodarstwa (przeznaczenia całości lub części amortyzacji na konsumpcję). Sytuacja małych ekonomicznie gospodarstw w porównywanych krajach UE jest podobna. Dla Polski jest to jednak znaczny problem, gdyż gospodarstwa o wielkości do 8 ESU wytwarzają 1/3 ogółu produkcji. Nasze gospodarstwa rolne większe ekonomicznie (16 i więcej ESU) można natomiast uznać za konkurencyjne na rynku rolnym UE. Uzyskują one stosunkowo wysokie dochody pozwalające na ponad parytetową, opłatę pracy własnej, stosunkowo wysoki zwrot od zaangażowanego własnego kapitału (wyższy od oprocentowania w banku) oraz na rozwój gospodarstw (nakłady inwestycyjne są większe od amortyzacji). Konkurencyjność ta opiera się przede wszystkim na niższych kosztach zewnętrznych (niska opłata pracy najemnej, niskie podatki i czynsze). Trzeba zarazem podkreślić, że ta konkurencyjność osiągnięta została przy niższym poziomie dopłat i subsydiów w stosunku do „starych” krajów UE.

*
* *

W świetle powyższych ocen rodzi się pytanie o perspektywy polskich gospodarstw rolnych. Biorąc pod uwagę sytuację dochodową gospodarstw o wielkości 2-8 ESU (0,5 mln gospodarstw towarowych)⁷ można stwierdzić, że nie mają one szans utrzymania się na rynku rolnym bez wzrostu skali produkcji. Będzie to jednak bardzo trudne ze względu na słaby rynek ziemi i trudności z pozyskaniem niezbędnego kapitału. Większość z nich będzie oczywiście funkcjonować, bowiem uproszczony system dopłat bezpośrednich i realizowana polityka rolna w naszym kraju sprzyja takim rozwiązaniom. Nie będzie to jednak

⁶ Józwiak W., Mirkowska Z., *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna gospodarstw rolnych w Polsce i innych krajach unijnych*, Program Wieloletni Raport nr 35, IERiGŻ-PiB, Warszawa 2006; Józwiak W. (red.), *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna różnych grup gospodarstw rolniczych w Polsce i innych krajach unijnych w latach 2004-2005*, Program Wieloletni Raport nr 68, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.

⁷ Nie analizujemy tu sytuacji gospodarstw poniżej 2 ESU których formalnie jest ponad 1,6 mln. Gospodarstwa te nie są uczestnikami rynku.

sprzyjać poprawie niekorzystnej struktury agrarnej naszego rolnictwa, a raczej będzie ją konserwować. Jeśli zaś chodzi o gospodarstwa 8-16 ESU, to część z nich może przejść do grupy gospodarstw większych ekonomicznie, ale tylko w warunkach dobrej koniunktury dla rolnictwa i sprzyjającej im polityce rolnej, a także przy możliwości powiększenia areалу gospodarstwa.

Może się natomiast utrzymać w najbliższych latach stosunkowo wysoka konkurencyjność gospodarstw większych ekonomicznie (powyżej 16 ESU), mimo że będą rosły koszty pracy i ziemi. Już od 2006 r. zaczęły bowiem szybko rosnąć płace, a od 2007 r. także czynsze za dzierżawę ziemi. Będą także szybko rosły koszty odsetek od kredytów i pożyczek, w związku z koniecznością inwestowania w ochroną środowiska, nawadnianie upraw, poprawę dobrostanu zwierząt, substytuowaniem nakładów pracy itd. Te rosące koszty będą niwelowane do 2013 r. wzrostem kwot dopłat i modernizacją gospodarstw. Jednak w dalszej perspektywie, kiedy wzrost dochodów uzależniony będzie zasadniczo tylko od poprawy efektywności i wydajności pracy sytuacja dochodowa naszych gospodarstw może być trudniejsza.

Jeśli korzystny dla rolnictwa okres do 2013 r. nie zostanie wykorzystany do bardziej zdecydowanej poprawy struktury naszego rolnictwa, to zacznie ono przegrywać z konkurencją na rynku rolnym UE i światowym. Potrzebna jest zatem reorientacja w krajowej polityce rolnej⁸. Wydaje się, że wsparcie powinny otrzymywać przede wszystkim gospodarstwa rozwojowe i te, które mają szanse i determinację stania się gospodarstwami rozwojowymi.

Literatura:

1. Dzun W., *Nakłady inwestycyjne i bieżące w rolnictwie polskim w świetle dochodów rolników w latach 1990-2001*, *Wiś i Rolnictwo*, nr 3/2003.
2. Dzun W., *Gospodarstwa rolne w procesie transformacji systemowej (lata 1990-2002)*, *Wiś i Rolnictwo*, nr 1/2004.
3. Dzun W., *Duże gospodarstwa rolne w Polsce i wybranych krajach UE 15*, *Wiś i Rolnictwo*, nr 3/2006.
4. Frenkel I, Rosner A., *Ludność i wiejski rynek pracy w Polsce*, (w:) Klank L. (red.), *Rynki wiejskie: ziemia, kapitał, praca*, IRWiR PAN, Warszawa 2001.
5. Gomułka J., *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w latach 2003-2004*, IERiGŻ-PiB, Warszawa 2005.
6. Józwiak W., Mirkowska Z., *Zdolność polskich gospodarstw rolnych do konkurencyjności*, *Wiś i Rolnictwo*, nr 3/2006.

⁸ Józwiak W., *Nowe warunki rozwoju rolnictwa*, (w:) *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014-2020*, M. Kłodziński (red.), IRWiR PAN, Warszawa 2008.

7. Józwiak W., Mirkowska Z., *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna gospodarstw rolnych w Polsce i w innych krajach unijnych*, Program Wieloletni Raport nr 35, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 2006;
8. Józwiak W., *Nowe warunki rozwoju rolnictwa*, (w:) Kłodziński M.(red.) *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014-2020*, IRWiR PAN, Warszawa 2008.
9. Józwiak W. (red.) *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna różnych grup gospodarstw rolniczych w Polsce i innych krajach unijnych w latach 2004-2005*, Program Wieloletni Raport nr 68, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
10. Woś A., *Inwestycje i akumulacja w rolnictwie chłopskim w latach 1988-1998*, IERiGŻ Warszawa 2000.
11. *Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w 2006 r.*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
12. Zegar J., *Dochody rolników na progu akcesji do Unii Europejskiej*, IERiGŻ, Warszawa 2003.

Konkurencyjność litewskich gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej

1. Kluczowe czynniki wzrostu konkurencyjności

Zwiększenie konkurencyjności rolnictwa ma szczególne znaczenie dla Litwy po jej wejściu do obszaru gospodarczego Unii Europejskiej. Konkurencyjność rolnictwa uzależniona jest od potrzeb konsumentów, ale przede wszystkim od zdolności dostarczania produktów lepszej jakości i tańszych od konkurencji.

W latach 2004-2006 siła nabywcza ludności kraju rosła i wydawano więcej pieniędzy na produkty spożywcze. W 2006 roku wydatki na konsumpcję żywności w przeliczeniu na jedną osobę w gospodarstwach domowych wzrosły o 14% w porównaniu do roku 2003. Wielkość sprzedaży artykułów spożywczych w ujęciu wartościowym na rynku wewnętrznym wzrosła o 35%. Rośnie także wielkość dostaw produktów rolnych na rynki zagraniczne. Eksport w 2006 r., w porównaniu do roku 2003, wzrósł 2,3 razy. Wzrost popytu na produkty rolne na rynku krajowym i na rynkach zagranicznych stwarza sprzyjające warunki dla wzrostu produkcji. Litewskie rolnictwo było zdolne wzmocnić swoją pozycję na rynkach dzięki zwiększeniu wsparcia otrzymywanego z Unii Europejskiej.

Wielkość dotacji (płatności bezpośrednich i refundacji wywozowych) do produkcji wzrosła ośmiokrotnie w 2006 r., w porównaniu z rokiem 2003. Producenti rolni mieli możliwość pozyskania większych środków materialnych i modernizacji produkcji. Jednakże wykorzystanie majątku trwałego w ciągu trzech lat członkostwa w Unii Europejskiej wzrosło nieznacznie – jedynie o 10% – w związku z tym kapitał własny w przeliczeniu na hektar litewskich gospodarstw rolnych pozostawał na czterokrotnie niższym poziomie w porównaniu z gospodarstwami rolnymi państw Unii Europejskiej. Wielkość produkcji osiąganey z jednego hektara przez litewskich rolników w porównaniu do państw członkowskich UE-24 (bez Malty) jest kilkakrotnie niższa. Niski poziom produkcji na Litwie, w porównaniu do państw członkowskich starej Unii uwarunkowany jest nie tylko mniejszym wsparciem dla produkcji, lecz także niską wydajnością pracy. Gospodarstwa rolne w kraju angażują o 73% więcej pracy ludzkiej na 100 ha (w przeliczeniu na pracowników zatrudnionych w pełnym wymiarze czasu pracy) niż wynosi średnia w UE-15, oraz o 5% więcej w po-

równaniu do średniej w państwach UE-24. Analiza danych dotyczących gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej wskazuje, że lepsze wyniki produkcyjne osiąga się w tych krajach, gdzie gospodarstwa rolne osiągnęły wysoki poziom modernizacji produkcji i gdzie główne fundusze wspierające produkcję zapewniane są odpowiednio do obszaru gruntów uprawnych a jeden zatrudniony wytwarza trzykrotnie większą wartość produkcji rolnej niż rolnik na Litwie.

Analiza porównawcza struktury litewskich gospodarstw rolnych, przeciętnej wielkości ich areалу i produkcji, oraz wskaźników ekonomicznych, pokazuje, że istnieją rzeczywiście dostępne rezerwy pozwalające zwiększyć ich konkurencyjność.

2. Zmiany struktury i wielkości gospodarstw rolnych na Litwie w porównaniu do gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej

Liczba podmiotów czynnych w rolnictwie w podziale na różne kategorie w latach 2003-2006 podlegała nierównomiernym wahaniom: w 2006 r., w porównaniu do roku 2003, liczba zarejestrowanych gospodarstw rodzinnych wzrosła 2,1 razy. Liczba spółek czynnych w rolnictwie i innych przedsiębiorstwach rolnych zmalała w tym samym okresie o 3,6%, zaś liczba poszczególnych gospodarstw domowych o 30,3% (tabela 1).

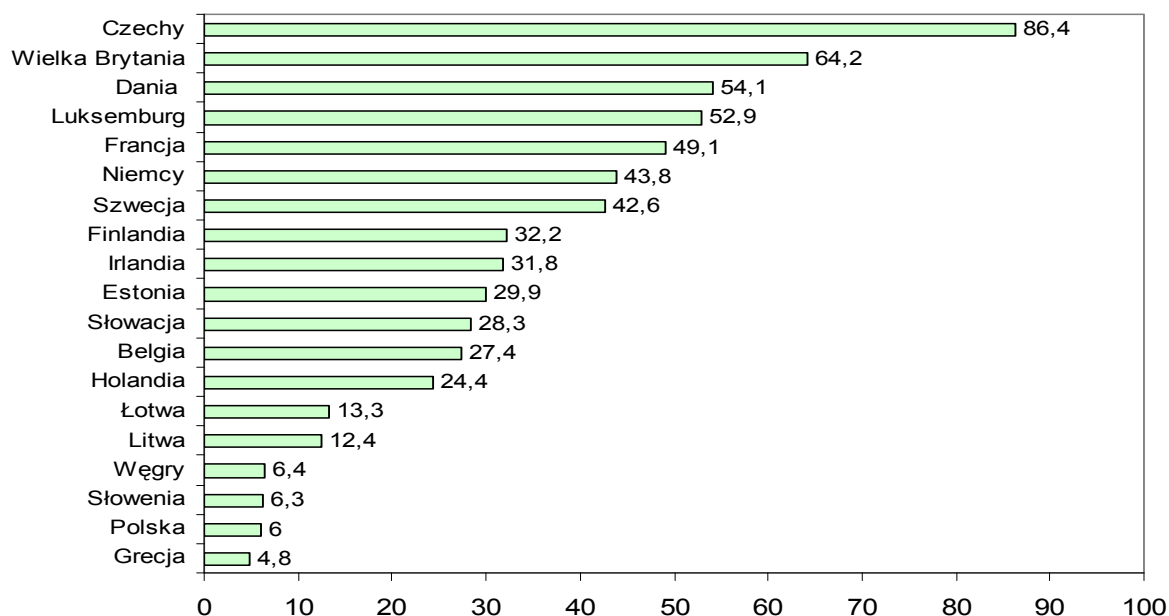
Tabela 1. Liczba podmiotów czynnych w rolnictwie w latach 2003–2006

Podmioty czynne w rolnictwie	2003	2004	2005	2006
Zarejestrowane gospodarstwa rodzinne, w tys.	45,0	76,5	85,9	94,2
Spółki i przedsiębiorstwa rolne	579	536	543	558
Gospodarstwa indywidualne, w tys.	200,7	163,9	153,1	139,9

Źródła: Krajowy Urząd ds. Gruntów podległy Ministerstwu Rolnictwa; Państwowy Rejestr Przedsiębiorstw; Rządowy Wydział Statystyki Republiki Litwy; Przedsiębiorstwo Państwowe „Ośrodek Informacji Rolnej i Przedsiębiorczości Wiejskiej“.

Według deklarowanych obszarów użytków rolnych i upraw wszystkich podmiotów czynnych w rolnictwie w 2006 r. przeciętna wielkość gospodarstwa rolnego na Litwie wynosiła 12,4 ha, a zatem była o 7,8% większa niż w roku 2005. Przeciętne litewskie gospodarstwo rolne jest dwukrotnie większe niż na Węgrzech, w Słowenii i w Polsce, lecz o 7% mniejsze niż na Łotwie i 2,4 razy mniejsze niż w Estonii (rysunek 1).

Rysunek 1. Przeciętna wielkość gospodarstwa rolnego na Litwie (w 2006 r.) oraz w wybranych krajach Unii Europejskiej (w 2004 r.), w hektarach

Dane dotyczące deklarowanego obszaru działek rolnych należących do gospodarstw rodzinnych i przedsiębiorstw rolnych wskazują na występowanie nieracjonalnej struktury gospodarstw rolnych. W 2006 r. zaledwie 3,2% z nich uprawiało ponad 50 ha ziemi, a tymczasem obszar uprawiany przez tego typu gospodarstwa rolne stanowił 46% ogółu zadeklarowanego areалу użytków rolnych. Na tle analogicznych danych z niektórych innych państw członkowskich Unii Europejskiej wyraźnie widać, że jeszcze gorsza sytuacja występuje w Polsce, Słowenii i Rumunii. Struktura gospodarstw rolnych w państwach członkowskich UE-15 jest bardziej racjonalna, z dominującą liczbą gospodarstw rolnych uprawiających większe obszary użytków rolnych (tabela 2). W następstwie akcesji Litwy do Unii Europejskiej rośnie także liczba gospodarstw specjalistycznych, jak również wielkość obszaru użytków rolnych i liczba zwierząt inwentarskich. W 2005 r. w porównaniu do roku 2003, wielkość przeciętnego gospodarstwa rolnego uprawiającego zboża i rzepak wzrosła o blisko 50%, gospodarstwa wyspecjalizowane w warzywnictwie i ogrodnictwie powiększyły się odpowiednio o 34%, gospodarstwa mleczarskie o 20%, a gospodarstwa o profilu mieszanym, łączące uprawy roślinne z hodowlą zwierząt roślino-żernych o 45%. Liczba ekonomicznie nisko wydajnych gospodarstw rolnych uprawiających zboże, rzepak i warzywa znacząco spadła. Gospodarstwa rolne o produkcji mieszanej stanowi większość (56%) spośród ogólnej liczby gospodarstw rolnych. Zwłaszcza drobne gospodarstwa rolne (2-4 EDV/ESU) stanowią 68% całej struktury agrarnej.

Tabela 2. Struktura gospodarstw rolnych na Litwie i w wybranych krajach Unii Europejskiej w 2005 r.

Kraj	Gospodarstwa rolne \geq 50 ha, %	
	według obszaru gruntów	według liczby gospodarstw
Dania	77 %	33 %
Irlandia	46 %	18 %
Finlandia	49 %	19 %
Wielka Brytania	85 %	30 %
Szwecja	71 %	25 %
Belgia	52 %	17 %
Niemcy	73 %	22 %
Holandia	45 %	13 %
Czechy	93 %	16 %
Austria	39 %	6,4 %
Estonia	73 %	8,2 %
Łotwa	43 %	3,4 %
Litwa*	46 %	3,2 %
Słowacja	94 %	3,9 %
Słowenia	10 %	0,4 %
Polska	24 %	0,8 %
Węgry	71 %	1,8 %
Bułgaria	79 %	1,0 %
Rumunia	40 %	0,3 %

* 2006.

Największe zmiany nastąpiły w sektorze gospodarstw mleczarskich, prowadząc do ich ogólnego zwiększenia o 83%, oraz do wzrostu ich udziału w całej strukturze – o 7 punktów procentowych. Analiza gospodarstw rolnych pod względem typów prowadzonej działalności rolniczej i wielkości ekonomicznej wskazuje, że drobne pod względem skali ekonomicznej towarowe gospodarstwa rolne w dalszym ciągu dominują w kraju.

We wszystkich typach gospodarstw rolnych, mierzonych jednostkami EDV/ESU, obserwuje się korzystne zmiany strukturalne – rośnie liczba gospodarstw o większej skali ekonomicznej.

3. Zmiany ekonomicznej i finansowej wydajności gospodarstw rolnych, z uwzględnieniem efektów wsparcia ze źródeł budżetowych

Z oceny wpływu wsparcia Unii Europejskiej dla gospodarstw rolnych (według danych sieci FADN) wynika, że w latach 2004-2006, w porównaniu do okresu sprzed akcesji, litewscy rolnicy więcej inwestowali w poprawę majątku

produkcyjnego dzięki pomocy z UE przyznanej na wdrożenie instrumentów przewidzianych w Jednolitym Dokumentie Programowym (SPD). Gospodarstwa rolne w większym stopniu korzystały z kredytów bankowych dzięki swej mocniejszej kondycji ekonomicznej i wyższym dochodom z prowadzonej działalności. W 2005 r., w porównaniu do roku 2003, wielkość kredytów bankowych na jeden hektar wzrosła blisko czterokrotnie; niemniej jednak w porównaniu do państw członkowskich UE-24 wskaźnik ten był dziewięć razy niższy. Trendy korzystania z pożyczek bankowych przez rolników utrzymały się na podobnym poziomie także w 2006 r. Według danych funduszu gwarancji kredytowych dla gospodarstw rolnych wartość i liczba gwarancji udzielonych instytucjom kredytowym wzrosła blisko 1,5-krotnie w 2006 r., w porównaniu do roku 2005.

W ostatnich latach inwestycje produkcyjne i dotacje do litewskich gospodarstw rolnych rosły i generowały zmiany ich kapitału własnego, który był większy o ponad jedną trzecią w 2006 r. w stosunku do stanu z roku 2003. Jednakże wartość kapitału własnego litewskich gospodarstw rolnych była o blisko jedną piątą niższa w porównaniu z państwami członkowskimi UE-24.

Analiza działalności gospodarstw rolnych w latach 2004-2006 wykazała, że wzrost dotowania produkcji, bardziej sprzyjające warunki powiększania gospodarstw rolnych (dzięki aktywnemu rynkowi ziemi, itp.), wdrożenie rozwiązania pozwalającego na wcześniejsze wycofanie się z towarowej produkcji rolnej, wsparcie dla gospodarstw drobnotowarowych produkujących częściowo na własne potrzeby, kształcenie, szkolenie i doradztwo rolnicze, zwiększyły zdolności wszystkich gospodarstw rolnych, niezależnie od wielkości, rodzaju prowadzonej gospodarki oraz wieku gospodarza, jak również ich zdolności absorbowania pomocy instrumentów Jednolitego Dokumentu Programowego (SPD) i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Z drugiej strony wzrost poziomu życia całej ludności kraju, rozwój rynków oraz wzrost atrakcyjności działalności rolniczej, zachęcały do wykorzystania promocji nowoczesnego i konkurencyjnego rolnictwa poprzez czynny udział we wdrażanych instrumentach SPD (tabela 3).

W 2006 r. złożono mniej wniosków do Krajowej Agencji Płatniczej (NPA) o wsparci z Unii Europejskiej niż w roku 2005; niemniej jednak było ich w dalszym ciągu o 15% więcej, niż w roku 2004. W latach 2004-2006 mieszkańcy wsi byli najbardziej zainteresowani pomocą w ramach dwóch rodzajów działań: „Wcześniejsze emerytury” i „Spełnianie norm Unii Europejskiej”. W tym czasie zostało złożonych blisko 21 600 wniosków osób w wieku od 55 do 62 lat będących właścicielami gospodarstw rolnych i posiadłościami wiejskimi, z tytułu działania „Wcześniejsze emerytury” w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006 (42,8% potencjalnych wnioskodawców). Działanie

„Spełnianie norm Unii Europejskiej“ było mniej atrakcyjne dla rolników w 2006 r., gdyż złożono wtedy o 20% mniej wniosków niż w roku 2005; niemniej jednak było ich w dalszym ciągu o 13% więcej niż w roku 2004. Krajowa Agencja Płatnicza przyjęła 6 tysięcy wniosków w ramach tego działania. Działanie dotyczące wsparcia inwestycji przeznaczone dla właścicieli drobnych gospodarstw rolnych, mające na celu powiększenie ich gospodarstw produkujących dotąd częściowo na rynek i na potrzeby własne, tak aby nastąpiło ich przekształcenie w gospodarstwa towarowe, było mniej popularne. Przyjęto ponad 3 tysiące wniosków o wsparcie w ramach działania „Wsparcie dla gospodarstw częściowo towarowych przechodzących restrukturyzację”. Wszystko to wskazuje na wzrost inicjatywy ze strony rolników występujących o pomoc z Unii Europejskiej w dążeniu do poprawy struktury gospodarstw i zwiększenia ich konkurencyjności.

Tabela 3. Liczba właścicieli gospodarstw rolnych i liczba wniosków o wsparcie z Unii Europejskiej w latach 2004-2006

Wskaźniki	Ilość	Proporcja wnioskodawców %
Właściciele gospodarstw rolnych wielkości > 20 ha	18 556	
Wnioski z tytułu „Inwestycji w gospodarstwa rolne”	824	4,4 %
Właściciele gospodarstw rolnych w wieku poniżej 40 lat	33 899	
Wnioski z tytułu „Zagospodarowania się młodych rolników „	753	2,2 %
Właściciele gospodarstw rolnych w wieku od 55 do 62 lat, 2004	50 315	
Wnioski z tytułu „Wcześniejszych emerytur „, 2004-2006	21 554	42,8 %
Właściciele gospodarstw rolnych wielkości 5–20 ha	92 124	
Wnioski z tytułu „Wsparcia dla gospodarstw rolnych częściowo towarowych przechodzących restrukturyzację”	3 194	3,5 %
Gospodarstwa rolne posiadające ponad 5 krów	11 601	
Wnioski z tytułu „Spełniania norm Unii Europejskiej”	5 997	52 %

W ramach działania instrumentu SPD „Inwestowanie w gospodarstwa rolne”, w latach 2006-2007 wpłynęły 824 wnioski, znacznie więcej niż przewidywano. Krajowa Agencja Płatnicza (NPA) podpisała umowy z 600 wnioskodawcami na łączną wielkość wsparcia 287,8 milionów litów, tj. angażujące 98% przyznanych środków. O wsparcie w ramach działania „Pomoc na zagospodarowanie się młodych rolników” wystąpiło 753 wnioskodawców w okresie obejmującym lata 2004-2006, z czego 90% przypadków zwińczyło podpisanie odpowiednich umów. Kwota wypłat osiągnęła 99,8% środków finansowych przyznanych na wdrożenie tego działania. W konsekwencji przyspieszyło to proces modernizacji gospodarstw rolnych, zarówno w przypadku nowo uruchamianych gospodarstw, jak i będących w posiadaniu bardziej doświadczonych rolników.

4. Ocena konkurencyjności litewskich gospodarstw rolnych

Wskaźniki konkurencyjności ekonomicznej gospodarstw rolnych w latach 2003-2005 wskazują na poprawę dotychczasowej sytuacji. Wyraźne zmiany obserwuje się w gospodarstwach mleczarskich – ogólna wartość produkcji rolnej z jednego hektara użytków rolnych w 2005 r., w porównaniu do roku 2003, wzrosła w nich o 40%. Tak pozytywne zmiany były następstwem wzrostu cen mleka (o 46%) oraz zwiększenia mleczności krów (o 8%). Gospodarstwa o profilu mieszanym, łączące uprawy roślinne z hodowlą zwierząt roślinożernych, także osiągały dobre wyniki. Ogólna wartość produkcji rolnej z jednego hektara wzrosła blisko 1,5-krotnie. Może to tłumaczyć fakt, że znaczną część w strukturze całej produkcji rolnej stanowiła produkcja mleka. Jedynie niewielkie zmiany obserwowano w sektorze upraw roślinnych. Całkowita wartość produkcji rolnej z jednego hektara użytków rolnych w gospodarstwach uprawiających zboża, rzepak i inne płody rolne wzrosła tylko nieznacznie – zaledwie o 1% do 4%, a w gospodarstwach warzywniczych i ogrodniczych nawet nieznacznie spadła. Sytuacja taka była następstwem spadku cen w 2005 r., którego negatywnego wpływu nie mógł skompensować niewielki wzrost wydajności upraw zboża i innych płodów rolnych.

Wartość dodana netto na jeden hektar w 2005 r., w porównaniu do roku 2003, wzrosła przeważnie w gospodarstwach o mieszanym profilu produkcji (uprawa roślin i hodowla zwierząt) oraz w gospodarstwach mleczarskich, odpowiednio 2,8 i 2,3 razy, lecz w przypadku gospodarstw rolnych uprawiających zboże, rzepak i inne rośliny uprawne – tylko 1,5 i 1,2 razy. W gospodarstwach warzywniczych i ogrodniczych spadła ona o 12%.

Wzrost wartości dodanej netto na 1 ha generowanej przez gospodarstwa rolne uprawiające zboża, rzepak i inne uprawy roślinne wynikał w większym stopniu z otrzymywanych dotacji niż ze wzrostu produkcji. Udział subsydiów w wartości dodanej netto w gospodarstwach rolnych uprawiających zboże i rzepak w latach 2003-2005 wzrósł z 37% do 88%, natomiast w gospodarstwach prowadzących uprawy polowe i produkcję mieszaną – z 23% do 40%. Udział subsydiów w wartości dodanej netto gospodarstw warzywniczych był najniższy w porównaniu z innymi typami gospodarstw rolnych i wynosił odpowiednio 6% i 16%. W gospodarstwach mleczarskich i o produkcji mieszanej, gdzie mleko stanowiło ponad połowę produkcji, wartość dodana netto na 1 ha wzrosła ponad dwukrotnie, a udział w niej subsydiów wzrósł tylko o 4 punkty procentowe i stanowił 36% wartości dodanej.

W pierwszym roku członkostwa w Unii Europejskiej (2004-2005) wzrost dotacji wywarł większy wpływ na pozytywne zmiany wskaźników konkurencyjności ekonomicznej niż zmiany w samej produkcji.

Analiza wkładu czynników produkcji pokazuje, że tempo wzrostu produkcji było wyższe od wzrostu nakładów produkcyjnych jedynie w gospodarstwach mleczarskich i gospodarstwach o produkcji mieszanej, w których mleko stanowiło większość produkcji towarowej. W sektorze upraw rolnych nakłady czynników produkcji na jednostkę produkcji gotowej wzrosły o około 19%, a całkowita wartość produkcji rolnej na 1 ha jedynie o 3%. Już w pierwszym roku członkostwa w Unii Europejskiej gospodarstwa mleczarskie i mieszane z dominacją hodowli zwierząt roślinożernych, osiągały lepsze wyniki w porównaniu do gospodarstw uprawiających rośliny polowe. Nakłady czynników produkcji na jednostkę produkcji gotowej w gospodarstwach mleczarskich i o profilu mieszanym zmalały o 15%, a całkowita wartość produkcji rolnej z 1 ha wzrosła o 40%. Większa wydajność krów i wzrost cen mleka kompensowały koszty środków produkcji. Wkład środków produkcji na 1 ha użytków rolnych, w przeliczeniu na wartość 1 LTL¹ produkcji gotowej we wszystkich typach gospodarstw rolnych (z wyjątkiem gospodarstw warzywniczych i ogrodniczych) wzrósł z 18% do 22%, natomiast wydatki na nawozy i środki ochrony roślin, w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych w gospodarstwie, wzrosła o blisko 50%, amortyzacja i odsetki od kredytów – o około 36%, natomiast czynsz za ziemię wzrósł blisko dwukrotnie.

Wskaźniki wydajności pracy wykazują, że najwyższa wydajność pracy osiągnięta była przez pracujących w gospodarstwach rolnych uprawiających zboże, rzepak i inne płody rolne. Pracujący w takich gospodarstwach wypracowywali o około 60% więcej całkowitej produkcji rolnej w porównaniu do przeciętnej krajowej, o około 50% więcej w stosunku do pracujących w gospodarstwach mleczarskich i w gospodarstwach o produkcji mieszanej, oraz ponad dwukrotnie więcej od pracujących w gospodarstwach warzywniczych i ogrodniczych.

Znaczne różnice wielkości wartości dodanej netto na jednego pracownika pomiędzy gospodarstwami rolnymi zależnie od profilu gospodarstwa zmniejszyły się dzięki zróżnicowaniu subsydiów.

¹ LTL = lit, waluta litewska. (przyp. tłumacza).

Tabela 4. Efektywność zaangażowania kapitału w litewskich gospodarstwach rolnych według typów gospodarki rolnej w latach 2003-2005.

Kategorie gospodarstw rolnych według typu działalności	Średnia wartość kapitału gospodarstwa rolnego na 1ha, w tys. LTL	Średnia wartość kapitału przypadająca na 1 LTL	
		łącznej wartości produkcji rolnej, w LTL	wartości dodanej netto, w LTL
Zboże, rzepak			
2003	1,54	0,73	0,28
2005	1,98	0,57	0,32
2005 w porównaniu do 2003, w %	129	78	114
Uprawa roślin			
2003	2,01	0,83	0,38
2005	3,10	0,56	0,28
2005 w porównaniu do 2003, w %	154	67	74
Produkcja mleka			
2003	2,84	0,55	0,21
2005	4,36	0,57	0,30
2005 w porównaniu do 2003, w %	153	103	143
Warzywnictwo i ogrodnictwo			
2003	4,77	0,97	0,6
2005	6,11	0,58	0,38
2005 w porównaniu do 2003, w %	128	60	63
Produkcja mieszana			
2003	2,79	0,47	0,14
2005	3,65	0,52	0,30
2005 w porównaniu do 2003, w %	131	111	214
Średnia dla całego kraju			
2003	2,32	0,61	0,22
2005	3,23	0,52	0,28
2005 w porównaniu do 2003, w %	139	85	127

Źródło: Dane dotyczące przedsiębiorstw rolnych 2003, 2005.

Możliwość uzyskania przez pracującego w gospodarstwie uprawiającym zboże bądź rzepak, wyższych dochodów pieniężnych (dzięki dotacjom do produkcji) przy mniejszych nakładach pracy (wartość pracy stanowiła 15%) wywierała pewien wpływ na rozwój tego rodzaju gospodarstw położonych nie tylko na obszarach o korzystnych warunkach, lecz także w miejscach mniej sprzyjających gospodarce rolnej. Można to oceniać jako nie do końca sprzyjające oko-

liczności w sytuacji dążenia do wydajnego ekonomicznie rozwoju efektywnych gospodarczo sektorów rolnictwa na szczeblu regionalnym.

W latach 2003-2005 wszelkiego typu gospodarstwa rolne powiększały swój kapitał własny w szybszym tempie niż wielkość produkcji, wydajność uprawy roślin i produktywność hodowli zwierząt. W tym okresie, w porównaniu do roku 2003, stopa zwrotu z kapitału własnego zmniejszyła się w gospodarstwach uprawiających rośliny polowe i warzywa, jak również w ogrodnictwie i w gospodarstwach o mieszanym profilu produkcji. Wzrost rentowności osiągnięto jedynie dzięki zwiększonym dotacjom do produkcji gospodarstw uprawiających zboże i rzepak. Stopa wzrostu kapitału gospodarstw rolnych o mieszanym profilu produkcyjnym i gospodarstw mleczarskich prawie nie różniła się od stóp wzrostu produkcji rolnej ogółem i zysku netto.

Gospodarstwa rolne w kraju powiększały swój kapitał wykorzystując wsparcie z Unii Europejskiej i ze źródeł krajowych, przyznawane na nabycie nowego sprzętu rolniczego, budynków i maszyn, które nie były w pełni wykorzystane w pierwszych latach po nabyciu z powodu niewystarczającego areału posiadanych gruntów rolnych oraz/lub wielkości stad zwierząt, jak również wydajności produkcji. Świadczy o tym zmniejszenie w większości gospodarstw ich łącznej produkcji rolnej wytwarzanej na 1 LTL zaangażowanego kapitału.

Analiza wskaźników dotyczących litewskich gospodarstw rolnych pod względem ich wielkości mierzonej w hektarach wskazuje, że najbardziej konkurencyjne były gospodarstwa w przedziałach wielkości 50,1-100 ha i 100,1-150 ha. Rentowność gospodarstw rolnych wielkości poniżej 30 ha, gdzie większość kapitału odpowiadała 1 ha gruntów uprawnych, była o 18 punktów procentowych niższa w porównaniu z większymi gospodarstwami rolnymi. Aby poprawić konkurencyjność tradycyjnej produkcji rolnej konieczne jest zwiększenie wielkości gospodarstw rolnych na wzór dobrze dokapitalizowanych gospodarstw, niemniej jednak racjonalna proporcja wielkości gospodarstwa rolnego, ilość posiadanego kapitału i dostępność siły roboczej mają wielkie znaczenie.

5. Porównanie konkurencyjności litewskich i unijnych gospodarstw rolnych według typu prowadzonej działalności rolniczej

W celu określenia głównej ścieżki prowadzącej do wzrostu konkurencyjności litewskich gospodarstw rolnych porównano wskaźniki ekonomiczne konkurencyjności litewskich gospodarstw rolnych z odpowiednimi średnimi danymi państw członkowskich UE-15, UE-24 i UE-9, jak również państw członkowskich Unii o podobnych warunkach naturalnych i podobnej strukturze produkcji (Łotwa, Polska, Dania, Niemcy, Irlandia i Austria). Analiza wskaźników ekonomicznych konkurencyjności litewskich i unijnych gospodarstw rolnych w po-

dziale na rodzaje prowadzonej gospodarki rolnej wykazała, że litewskie gospodarstwa uprawiające zboże i rzepak pod względem łącznej wartości całkowitej produkcji rolnej z jednego hektara uzyskują około dwukrotnie mniejszą, a gospodarstwa prowadzące uprawy produktów roślinnych – pięciokrotnie mniejszą produkcję niż średnio w UE-15, oraz odpowiednio 1,5-2 razy mniejszą w porównaniu do średniej w nowych państwach członkowskich UE-9. Duża różnica wartości produkcji rolnej ogółem pomiędzy gospodarstwami rolnymi na Litwie i w państwach członkowskich UE-15 wynika z wyższej wydajności produkcji zbóż w starych państwach członkowskich Unii. Przykładowo przeciętna wydajność produkcji pszenicy w gospodarstwach rolnych w państwach członkowskich UE-15 wynosi 71,8, w Niemczech – 81,8, w Austrii – 107,4; w państwach członkowskich UE-9 – 53,8, w Polsce – 59,4, natomiast na Litwie – 47,9 na 100kg/ha. W powyższych krajach, w porównaniu z Litwą, stosuje się 4-5 razy więcej nawozów i środków ochrony roślin dla uzyskania wyższej wydajności. Wysoki poziom wydatków na materiał siewny wskazuje także, że stosuje się wysokiej jakości nasiona, co także jest ważnym środkiem podnoszenia wydajności produkcji.

Podobna tendencja występuje przy porównaniu wartości dodanej netto z jednego hektara, jednakże różnica sprowadza się tu do poziomu dwukrotnie niższego w przypadku gospodarstw rolnych uprawiających zboże i rzepak, oraz 3,5 razy niższego w przypadku gospodarstw prowadzących uprawę płodów rolnych, w porównaniu do średniej w UE-15, a w porównaniu do średniej w UE-9: odpowiednio 1,2 i 1,5 razy niższego. Wśród państw członkowskich UE-9 litewskie gospodarstwa rolne uprawiające zboże i rzepak generują niższą wartość dodaną z jednego hektara tylko w porównaniu z Czechami i Słowacją, a gospodarstwa uprawiające różne płody rolne przewyższają tylko podobne gospodarstwa rolne na Łotwie i w Estonii.

Na wielkość wartości dodanej netto wpływały dotacje do produkcji, których udział w wartości dodanej generowanej przez gospodarstwa rolne na Litwie w podziale na rodzaje prowadzonej gospodarki rolnej wahał się od 38% do 72%, a w państwach członkowskich Unii Europejskiej od 40% do 93% (Tabela 5). Najwyższy udział subsydiów w wartości dodanej występuje w przypadku gospodarstw uprawiających zboże i rzepak, niższy zaś wśród gospodarstw mleczarskich i o produkcji roślinnej – gdzie wynosił około 41%. Należy zaznaczyć, że wartość dodana netto z wyłączeniem dotacji na jeden hektar generowana przez litewskie gospodarstwa rolne jest średnio biorąc ponad trzykrotnie niższa od średniej w państwach członkowskich UE.

Tabela 5. Wartość dodana netto i subsydia w gospodarstwach rolnych na Litwie i w Unii Europejskiej według typów gospodarki rolnej w roku 2005*

Kategorie gospodarstwa według typów prowadzonych upraw rolnych	Litwa		Państwa członkowskie UE-24		Litwa w porównaniu do państw członkowskich UE-24, w %	
	Wartość dodana netto z 1 ha, w LTL	Dotacje na 1 ha	Wartość dodana netto z 1 ha, w LTL	Dotacje na 1 ha	Wartość dodana netto z 1 ha, w LTL	Dotacje na 1 ha
Zboże, rzepak	567	409	1 086	1 011	52	40
Produkcja roślinna	858	367	2 715	1 080	32	34
Produkcja mleka	1 166	473	3 377	1 400	35	34
Profil mieszany	1 083	414	1 887	1 045	57	40
Średnia	915	472	2 789	1 105	33	43

* *dominują uprawy płodów rolnych i hodowla zwierząt roślinożernych*

Wydajność pracy litewskich pracowników w gospodarstwach mleczarskich i w gospodarstwach o produkcji mieszanej, w porównaniu do analogicznych przeciętnych danych państw członkowskich UE-15, Niemiec i Irlandii, jest około pięciokrotnie niższa, a w porównaniu do duńskich gospodarstw rolnych nawet dziesięciokrotnie niższa. Gospodarstwa mleczarskie i o produkcji mieszanej w starych państwach członkowskich Unii Europejskiej osiągnęły wysoki poziom mechanizacji i nowoczesności. Około 500 tysięcy LTL kapitału własnego na jednego pracownika zaangażowane jest tam w gospodarstwach mleczarskich i gospodarstwach o produkcji mieszanej, natomiast w podobnych gospodarstwach rolnych na Litwie – poniżej 100 tysięcy LTL. Duńskie gospodarstwa rolne wyróżniają się szczególnie wysokim zaangażowaniem kapitału własnego, lecz także najniższą rentownością.

Litewskie gospodarstwa rolne, w porównaniu do starych państw członkowskich Unii Europejskiej, mniej inwestują w produkcję. Wartość nakładów na środki produkcji na jeden hektar w litewskich gospodarstwach rolnych według typów prowadzonych upraw wynosi odpowiednio od 6 do 10 razy mniej, a wytworzona wartość dodana netto z jednego hektara jest od 3,5 do 5 razy niższa. Pokazuje to, że litewskie gospodarstwa rolne dysponują możliwościami zwiększenia produkcji za pomocą odpowiedniej intensyfikacji gospodarowania.

Szerokie ujęcie porównania doświadczeń państw członkowskich Unii Europejskiej wskazuje, że państwa mające rolnictwo o intensywnej produkcji traktują poszerzanie zakresu produkcji i poprawę wydajności pracy siły roboczej jako główne czynniki rozwoju. W większości krajów Unii reforma rolnictwa

zorientowana na gospodarkę rynkową i dobrowolny wybór form prowadzenia gospodarki rolnej sprzyjała kształtowaniu się znacznie większych gospodarstw rolnych w porównaniu do gospodarstw występujących na Litwie. Na Litwie, z powodu pewnych aspektów własnych reform, ukształtowała się dosyć niekorzystna sytuacja w porównaniu do państw członkowskich Unii Europejskiej o intensywnej gospodarce rolnej, która sprowadza się do rozmiarów większości gospodarstw rolnych. Mając na celu zapewnienie stabilizacji produkcji w gospodarce rolnej, podobnie jak w przypadku każdej innej działalności gospodarczej, w połączeniu z godziwym a nie tylko minimalnym zaspokojeniem potrzeb pracowników gospodarstw rolnych, niezwykle istotne jest zwiększenie konkurencyjności litewskich gospodarstw rolnych.

6. Wnioski końcowe

W latach 2003-2005 wskaźniki ekonomicznej konkurencyjności gospodarstw rolnych ukazują, że sytuacja ulega poprawie. Wyraźne zmiany poziomu rozwoju gospodarstw mleczarskich i gospodarstw o mieszanym profilu produkcji umożliwiły wzrost ogólnej wartości produkcji rolnej z jednego hektara odpowiednio o 40% i 1,5 razy. Wyższa wydajność krów mlecznych (8%) oraz wzrost cen mleka (46%) pokrywały koszty środków produkcji. Gospodarstwa prowadzące hodowlę krów mlecznych, w porównaniu do gospodarstw prowadzących uprawę płodów rolnych osiągały lepsze wyniki.

Analiza nakładów środków produkcji w gospodarstwach o różnych typach prowadzonej gospodarki rolnej wskazuje na ich rozwój w różnych kierunkach. Wkład środków produkcji na jednostkę w mleczarskich gospodarstwach rolnych uległ zmniejszeniu, natomiast nastąpił wzrost nakładów w gospodarstwach prowadzących uprawy roślinne płodów rolnych. Zmiany te wpływały na wzrost stopy zwrotu netto w gospodarstwach mleczarskich i w gospodarstwach o produkcji mieszanej, zaś jej spadek w gospodarstwach uprawiających zboże, rzepak i inne płody rolne.

W latach 2003-2005 litewskie gospodarstwa rolne powiększyły swój kapitał dzięki pomocy z Unii Europejskiej i krajowym programom wsparcia inwestycji polegającym na nabywaniu nowego sprzętu rolniczego, budynków i maszyn rolniczych, które jednak nie były w pełni wykorzystywane w początkowych latach po ich nabyciu, z powodu niewystarczającego areału gruntów ornych oraz/lub wielkości posiadanego pogłowia zwierząt i wydajności produkcji. W tym okresie stopa zwrotu kapitału własnego spadła w gospodarstwach rolnych uprawiających płody rolne, warzywa, a także w ogrodniczych i o pro-

dukcji mieszanej. Jednakże wzrost rentowności gospodarstw rolnych uprawiających zboże i rzepak został osiągnięty dzięki wzrostowi dotacji do produkcji.

Wskaźniki wydajności pracy pokazują, że najwyższa wydajność pracy osiągnięta była przez pracowników gospodarstw rolnych uprawiających zboże, rzepak i inne płody rolne. Jedna osoba pracująca w takich gospodarstwach rolnych wytwarzała około 60% więcej ogólnej produkcji rolnej w porównaniu do średniej krajowej, 50% więcej niż w gospodarstwach mleczarskich i gospodarstwach rolnych o profilu mieszanym, a także ponad dwukrotnie więcej od osoby pracującej w gospodarstwie warzywnym i ogrodnictwym.

Analiza konkurencyjności gospodarstw rolnych na Litwie i w Unii Europejskiej wskazuje, że litewskie gospodarstwa rolne uprawiające zboże i rzepak, pod względem ogólnej wartości produkcji rolnej z jednego hektara, osiągają produkcję około dwukrotnie niższą, a gospodarstwa prowadzące uprawy płodów rolnych pięciokrotnie niższą, w porównaniu do średniej w UE-15, oraz odpowiednio 1,5-2 razy niższą w porównaniu do średniej w nowych państwach członkowskich UE-9. Podobna tendencja występuje w zakresie porównania wartości dodanej netto uzyskiwanej z jednego hektara, chociaż w tym zakresie różnicę tę zmniejszają dotacje do produkcji.

Wydajność pracy zatrudnionych w litewskich gospodarstwach mleczarskich i w gospodarstwach o produkcji mieszanej, w porównaniu do średnich danych państw członkowskich UE-15, jest pięciokrotnie niższa, a w porównaniu do duńskich gospodarstw rolnych nawet dziesięciokrotnie mniejsza. Gospodarstwa mleczarskie i gospodarstwa o produkcji mieszanej w państwach członkowskich UE-15 znane są z ich wysokiego poziomu mechanizacji i nowoczesności warunków pracy. Wartość kapitału własnego przypadającego na jednego zatrudnionego w gospodarstwach mleczarskich i w gospodarstwach o mieszanym profilu produkcji rolnej wynosi około 500 tysięcy LTL, natomiast w podobnych gospodarstwach rolnych na Litwie wynosi poniżej 100 tysięcy LTL.

Stwierdzono, że najbardziej konkurencyjne gospodarstwa rolne na Litwie pod względem rozpatrywanych wskaźników konkurencyjności występują wśród gospodarstw rolnych o wielkości mieszczącej się w przedziale od 50,1 do 100 ha oraz 100,1-150 ha. Rentowność gospodarstw rolnych posiadających mniej niż 30 ha oraz najwyższy wskaźnik kapitału własnego na hektar użytków rolnych była o około 18 punktów procentowych niższa niż w przypadku większych gospodarstw. Najlepsze wskaźniki konkurencyjności można osiągnąć wtedy, gdy wyposażenie gospodarstwa rolnego w kapitał i siłę roboczą jest odpowiednie do areалу użytków rolnych i skali produkcji.

Gejza Blaas, Marian Božík

Instytut Badawczy Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Bratislava, Republika Słowacji

Perspektywy słowackiego sektora rolnego w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR)

1. Wstęp

Przystąpienie do Unii Europejskiej zmieniło ogólne warunki rolnictwa Słowacji głównie w dwóch kierunkach: zmieniło ono otoczenie instytucjonalne (reguły wsparcia dla rolnictwa, ustawodawstwo o bezpieczeństwie żywności i ochronie środowiska) oraz zwiększyło przychody pieniężne rolników (nie tylko w formie wyższych płatności bezpośrednich, lecz także poprzez poprawę dostępu rolników do kapitału pożyczkowego). Programy rozwoju obszarów wiejskich doprowadziły do stworzenia znaczących efektów modernizacji i odnowy fizycznego majątku gospodarstw rolnych. Jednakże udogodnienia w otoczeniu gospodarczym były jedynie częściowe lub jednostronne, ponieważ warunki obrotu towarowego na rynku ulegały pogorszeniu, tj. nożyce cen pomiędzy produktami rolnymi i środkami produkcji poszerzały się kosztem rolników. Jednocześnie ustawodawstwo o ochronie środowiska narzuciło rygorystyczne wymagania i obowiązki na pierwotnych producentów. Koszty ich spełnienia nie są bez znaczenia.

Reakcja sektora rolnego na zmiany w otoczeniu warunków instytucjonalnych i gospodarczych wobec tego sektora stanowi stopniowy proces obejmujący szereg sekwencji czasowych. Ogólnie rzecz biorąc, można mówić o krótkookresowych, średniookresowych oraz długookresowych reakcjach. Żadna z reakcji obserwowanych w ciągu pierwszych trzech lat po akcesji do UE może nie okazać się trwała w długookresowej perspektywie. Z drugiej strony, dla ustalenia wpływu większości obserwowalnych oddziaływań akcesji trzeba będzie jeszcze poczekać następne kilka lat.

W niniejszym referacie, pragniemy omówić wpływ akcesji na strukturę gospodarstw rolnych i na perspektywy dalszej ewolucji cen rolnych, użytkowania ziemi, wsparcia rolnictwa i dochodów w ramach czasowych sięgających roku 2025.

2. Struktura gospodarstw rolnych podąża własną drogą

Przekształcenie, prywatyzacja i przywrócenie praw własności, które przeprowadzono na wczesnych etapach transformacji w kierunku gospodarki rynkowej (prywatyzację państwowych gospodarstw rolnych zakończono w 1999 r.) doprowadziły do ukształtowania struktury rolnej, która była i w dalszym ciągu

jest zdominowana¹ przez wielkie gospodarstwa rolne prowadzone przez osoby prawne (przekształcone spółdzielnie, spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, spółki akcyjne). W 2001 r., ponad 87% gruntów użytkowanych rolniczo było uprawiane przez gospodarstwa rolne przedsiębiorstw, około 10% stanowiło zarejestrowane gospodarstwa rolników indywidualnych, a około 2,6% takich gruntów było uprawiane jako 63 500 bardzo drobnych, działających samowystarczalnych gospodarstw nietowarowych. Przeciętna wielkość gospodarstw rolnych przedsiębiorstw liczona w hektarach uprawianych gruntów wynosiła 1 241 ha, zarejestrowani rolnicy indywidualni gospodarowali średnio na 39 ha, a nietowarowe gospodarstwa rolne uprawiały przeciętnie 0,87 ha na jedno gospodarstwo (Strukturalne badania, 2001, 2003, 2005).

Tabela 1. Gospodarstwa rolne w podziale według formy prawnej, areалу i udziału w całkowitym obszarze gruntów rolnych

Forma prawna	Liczba gospodarstw rolnych			Przeciętny areal (hektary)			Udział w całym areale kraju (%)		
	2001	2003	2005	2001	2003	2005	2001	2003	2005
Państwowe	6,0	5,0	5,0	2 851	3 383	1 972	0,8	0,8	0,5
Spółdzielcze	722	644	603	1 582	1 598	1 357	52,4	47,6	43,5
Gospodarstwa w formie spółek razem	825	941	1 087	1 002	931	646	33,5	36,4	37,3
Spółki cywilne	2	1	1	390	420	430	0,0	0,0	0,0
Sp. z o.o.	700	817	959	877	831	595	25,5	28,6	30,3
Spółki Akcyjne	123	123	127	1 842	1 684	1 032	8,0	7,8	7,0
Inne osoby prawne	83	70	110	221	140	70	0,8	0,4	0,4
Osoby prawne razem	1 636	1 660	1 805	1 241	1 181	852	87,5	85,3	81,8
Gospodarstwa indywidualne	5 874	6 550	7 172	39	42	41	9,9	12,2	15,5
Zarejestrowane gospodarstwa rolne razem	7 510	8 210	8 977	301	272	204	97,4	97,4	97,3
Gospodarstwa rolne bez statusu prawnego	63 529	63 528	59 514	0,9	0,9	0,9	2,6	2,5	2,7
Wszystkie gospodarstwa rolne razem	71 039	71 738	68 491	30,4	29,8	27,4	100,0	100,0	100,0

Źródło: *Strukturalny Spis Gospodarstw Rolnych 2001. Ankiety Strukturalne 2003, 2005.*
Urząd Statystyczny Republiki Słowacji.

¹ Pogłębione omówienie przyczyn tych zjawisk nie mieści się w zakresie niniejszego opracowania. Wskazujemy tylko, że przyczyny te były natury historycznej, społeczno-gospodarczej i instytucjonalnej. Dla przyczyn instytucjonalnych decydujący był legislacyjny sposób przywrócenia praw własności. Mathijs i Swinnen (1998) wysunęli tezę, że dla nowo powstałych struktur rolnictwa w krajach transformacji kluczowe znaczenie miało czy przyjęte ustawodawstwo wymogło przywrócenie historycznych praw własności gruntów (tak jak w byłej Czechosłowacji), czy też przyznało priorytet podziałowi ziemi pomiędzy osoby, które były wcześniej zatrudnione w socjalistycznych przedsiębiorstwach).

Na tendencje obserwowane w dekadzie poprzedzającej rok 2001 składały się: upadek państwowych gospodarstw rolnych, spadek liczby i areалу spółdzielni rolniczych, wzrost liczby i areалу przedsiębiorstw i zarejestrowanych gospodarstw rolników indywidualnych. W latach od 2001 do 2006 nie nastąpiły żadne zmiany tej podstawowej prawidłowości. Liczba spółdzielni i ich udział we władaniu ziemią w dalszym ciągu spadały, natomiast udział przedsiębiorstw działających komercyjnie w liczbie gospodarstw rolnych i ich areale nadal wzrastał, zwłaszcza w przypadku spółek z ograniczoną odpowiedzialnością. Następową także ekspansja gospodarstw rolników indywidualnych. W tym okresie przeciętny areal spółek z ograniczoną odpowiedzialnością zmalał z 877 do 595 ha, wielkość spółdzielni produkcyjnych spadła z 1 582 do 1 357 ha, natomiast towarowe gospodarstwa rolników indywidualnych powiększyły przeciętnie rzecz biorąc swój areal z 39 do 41 ha. Najbardziej typowym przedziałem wielkości (modalna wartość procentowego udziału na skali rozkładu przedziałów wielkości) dla spółek z ograniczoną odpowiedzialnością, lecz także dla gospodarstw rolników indywidualnych, stał się przedział wielkości od 100 do 500 ha (dla gospodarstw rolników indywidualnych drugim najbardziej typowym okazał się przedział od 10 do 50 ha).

Tabela 2. Ewolucja liczby gospodarstw rolników indywidualnych według ich wielkości (%)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2006/01*
Bez ziemi	0,7	0,7	1,2	3,5	0,2	0,8	142,9
Poniżej 5 ha	1,3	1,2	0,6	0,4	0,9	1,1	92,9
5-10 ha	3,4	3,3	2,9	2,5	2,4	1,2	41,7
Ponad 10 do 50 ha	39,2	34,3	31,9	30,3	26,3	32,6	95,2
Ponad 50 do 100 ha	23,4	23,9	24,9	26,1	29,6	28,1	137,1
Ponad 100 do 500 ha	27,0	31,5	33,6	32,5	35,7	32,1	135,7
Ponad 500 ha	5,0	5,1	4,9	4,8	4,7	4,0	92,4
Suma	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	114,3

* wskaźnik obliczony na podstawie bezwzględnych liczb gospodarstw w poszczególnych kategoriach

Źródło: Centralna baza danych Ministerstwa Rolnictwa, RIAFE. Wyniki badań ankietowych gospodarstw rolnych 2001-2006.

Występuje wyraźnie widoczny trend zmierzania skali gospodarstw rolnych, zarówno prowadzonych w formie przedsiębiorstw (z wyjątkiem spółdzielni), jak i gospodarstw rolników indywidualnych, do modelu gospodarstw o areale od 100 do 500 ha. Towarzyszy temu koncentracja własności kapitału.

W okresie związanym z akcesją Słowacji do Unii Europejskiej (UE), koncentracja udziałów własnościowych w kapitale wszelkiego rodzaju gospodarstw rolnych rosła. Pomiedzy rokiem 2001 i 2006 przeciętna liczba udziałowców

spółdzielni spadła do 85%, a w spółkach z ograniczoną odpowiedzialnością (sp. z o.o.) do 70%. Przeciętna spółka z o.o. ma obecnie 16 właścicieli, a przeciętna spółdzielnia 187 właścicieli. (tabela 3). Ostatnio obserwuje się wyraźne nasilenie wchodzenia dużych inwestorów (grup finansowych) nie tylko do agrobiznesu, lecz także do rolnictwa jako takiego.

Tabela 3. Przeciętna liczba właścicieli kapitału w gospodarstwach rolnych w formie spółek i spółdzielni

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Wskaźnik 2006/2001
Spółdzielcze	220	223	216	209	198	187	85,5
Sp. z o.o. i S.A.	23	23	20	20	21	17	70,6

Źródło: Badanie ankietowe gospodarstw rolnych Ministerstwa Rolnictwa 2003-2006.

Innym widocznym trendem ewolucji struktury gospodarstw rolnych jest postępująca specjalizacja co do produktów (tabela 4). W pewnym stopniu wiąże się to z jeszcze inną zauważalną tendencją, tj. malejącą skalą działania.

Tabela 4. Rodzaj produkcji a forma prawna gospodarstw rolnych – zmiany w okresie od 2001 do 2005 r.

Rodzaj produkcji	Gospodarstwa osób prawnych			Wskaźnik 2005/ 2001	Zarejestrowane (towarowe) gospodarstwa indywidualne			Wskaźnik 2005/ 2001
	2001	2003	2005		2001	2003	2005	
Razem	1 636	1 660	1 805	110,3	5 874	6 550	7 172	122,1
Uprawy polowe	485	523	611	126,0	2 863	3 349	3 589	125,4
Ogrodnictwo	17	14	14	82,3	57	113	170	298,2
Uprawy wieloletnie	50	93	115	230,0	197	402	414	210,1
Wypas zwierząt	314	287	407	129,6	900	767	1 176	130,7
Trzoda chlewna i drób	116	120	110	94,8	332	389	273	82,2
Produkcja mieszana roślin	128	169	110	85,9	395	447	441	111,6
Produkcja mieszana zwierząt	94	67	38	40,4	230	177	211	91,7
Produkcja mieszana roślin i zwierząt	413	370	393	95,2	854	829	887	103,9
Niesklasyfikowane	18	17	7	38,9	46	77	11	23,9

Źródło: Zielony raport, Ministerstwo Rolnictwa 2007, Spis Strukturalny Gospodarstw Rolnych, Urząd Statystyczny Republiki Słowacji 2001, Strukturalne badanie ankietowe gospodarstw rolnych, Urząd Statystyczny Republiki Słowacji 2003, 2005.

Liczba gospodarstw rolnych – przedsiębiorstw, które specjalizowały się w ogrodnictwie spadła pomiędzy rokiem 2001 i 2005 do wartości wskaźnika 82, lecz jednocześnie trzykrotnie wzrosła (o wskaźnik 298) częstość występowania tej specjalizacji wśród gospodarstw rolników indywidualnych. Stanowi to typowe

przejście pomiędzy sektorami różnych typów form prawnych gospodarstw, a wynika głównie z załamania się rynków warzyw w latach 2004-2005, kiedy to masowy import po cenach dumpingowych zrujnował krajowych producentów.

Inne zauważalne zmiany wzorów specjalizacji przecinają podziały na sektory formy prawnej gospodarstw. Specjalizacja w zakresie uprawy roślin wzrosła zarówno wśród gospodarstw – przedsiębiorstw, jak i wśród gospodarstw indywidualnych o wskaźnik 125, podobnie liczba gospodarstw wyspecjalizowanych w hodowli zwierząt i w uprawach roślin wieloletnich rosła w zbliżonym tempie (odpowiednio o wskaźnik wartości 130 i 120). Z drugiej strony, na koniec rozpatrywanego okresu mieliśmy mniej gospodarstw o mieszanym profilu produkcji i mniej gospodarstw specjalizujących się w hodowli trzody chlewnej i drobiu.

Tabela 5 przedstawia obserwowalny spadek liczby przedsiębiorstw spółek prowadzących gospodarkę rolną lub temu podobną działalność nie posiadających żadnych gruntów.

Tabela 5. Ewolucja liczby przedsiębiorstw spółek (sp. z o.o. + S.A.) w podziale na kategorie wielkości (%)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2006/001*
Bez ziemi	6,6	5,8	6,7	5,8	4,4	1,6	35,1
1 do 100 ha	8,8	10,3	11,4	11,6	18,2	17,5	285,7
101 do 500 ha	23,4	24,7	28,3	29,5	28,2	28,8	153,8
501 do 1000 ha	20,2	20,0	18,4	19,8	19,1	21,3	150,
1001 do 1500 ha	15,4	14,2	12,5	13,4	12,35	13,1	122,1
1501 do 2000 ha	7,7	7,6	8,3	7,5	7,0	6,5	120,9
Ponad 2000 ha	18,0	17,4	14,5	12,6	10,8	11,1	88,1
Suma	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	142,7

* Wskaźnik obliczony na podstawie bezwzględnych liczb gospodarstw w poszczególnych kategoriach
Źródło: Centralna baza danych Ministerstwa Rolnictwa, RIAFE. Wyniki badań ankietowych gospodarstw rolnych 2001-2006.

Można to przypisywać wprowadzeniu jednolitych płatności obszarowych w rodzaju wsparcia WPR w kraju, które pozbawiło gospodarstwa nie posiadające ziemi podstaw do ubiegania się o dotacje ze środków publicznych. Gospodarstwa takie albo ulegały likwidacji, albo podejmowały starania o nabycie odpowiednich gruntów.

Podsumowując kwestię zmian strukturalnych można stwierdzić, że wdrożenie WPR nie zmieniło dominacji rolnictwa uprawianego przez spółki w kraju, jednakże sprzyjało procesowi dostosowania jego skali w kierunku jednolitego modelu wielkości gospodarstwa, bez względu na formę prawną przedsiębiorstwa rolnego. Ponadto wpłynęło ono na nasilenie specjalizacji gospodarstw rolnych, a zwłaszcza na masowe odchodzenie od produkcji zwierzęcej oraz na ekspansję towarowej uprawy roślin z przeznaczeniem na rynek.

3. Prognoza perspektyw rolnictwa Słowacji w ramach zreformowanej WPR

Szacunku przyszłej produkcji i dochodów rolnictwa pod rządami zreformowanej Wspólnej Polityki Rolnej dokonano za pomocą symulacji przy użyciu modelu opracowanego przez RIAFE. Modelowanie oparto na założeniach trzech scenariuszy dotyczących opcji przyszłej polityki.

1. Scenariusz podstawowy (BS – *baseline scenario*) – oparty na kontynuacji aktualnych tendencji wraz z włączeniem do zaplanowanych reform w myśl trwającego Przeglądu WPR i ich egzekwowaniu po roku 2010. Scenariusz zakłada całkowicie oddzielone od produkcji dopłaty i wsparcie nastawione na spełnienie wymagań ochrony środowiska.
2. Scenariusz rozwoju (DS – *development scenario*) – ukierunkowany na założenia postępowego i przyszłościowego rozwoju rolnictwa jako ważnego sektora gospodarki narodowej. Zakłada on utrzymanie płatności bezpośrednich zorientowanych i powiązanych z produkcją na jednakowym poziomie wśród wszystkich państw członkowskich UE.
3. Scenariusz liberalny (LS – *liberal scenario*) – wychodzi z założenia stopniowej eliminacji wsparcia na rynku wewnętrznym i na granicach oraz barier w handlu, co będzie prowadzić do zniesienia ograniczeń produkcji i ogólnej liberalizacji otoczenia rynkowego.

Narzędzia modelowania w skrócie

Opracowano dwa modele do prognozowania średnioterminowych następstw oddziaływania WPR na rolnictwo:

- Model częściowej równowagi (RIAFE-AGRO);
- Regionalny model systemów produkcji rolnej (PPS).

RIAFE-AGRO symuluje produkcję – skutki gospodarcze na trzech rynkach:

- rynek rolny – ziemi, arealu poszczególnych upraw, stad zwierząt, cen, produkcji, nadmiaru podaży (lub jej niedostatku), przychodów, kosztów, subsydiów i dochodu);
- rynek żywności – ceny, produkcja, nadmiar podaży (lub jej niedostatek), przychód, koszty i przychody);
- rynek żywnościowy konsumenta – spożycie i popyt na żywność, wydatki konsumentów.

Wyniki modelu uzyskane na poziomie kraju (podaż, popyt, ceny) wykorzystuje się następnie jako parametry egzogenne (informacje na wejściu) do re-

gionalnego modelu PPS, który rozwiązuje zadania optymalizacji i dzieli podaż na 15 regionów rolniczych Słowacji. Każdy region ma jakieś wspólne z innymi i pewne szczególne dla siebie zdefiniowane ograniczenia, np. dostępnych gruntów, potencjału produkcyjnego, górną i dolną strukturę upraw i stad w hodowli zwierzęcej, zużycie azotu i granice uprawy roślin na pasze dla zwierząt oraz szeregu innych. Symulacja taka prowadzi do szerokiej gamy form użytkowania gruntów, pogłowia zwierząt, produkcji, przychodów, kosztów, dotacji na różne cele wsparcia, przychodów i pewnych efektów oddziaływania na środowisko. Kolejne przybliżenia obu tych modeli prowadzono w GAMS w tej samej sekwencji jednocześnie dla lat 2005-2025.

Wyniki

Ze względu na ograniczoną objętość tego artykułu, skupimy się na głównych wynikach modelowania w następującym zakresie:

- ceny,
- użytkowanie gruntów,
- wsparcie i płatności WPR,
- dochód z rolnictwa.

Ceny

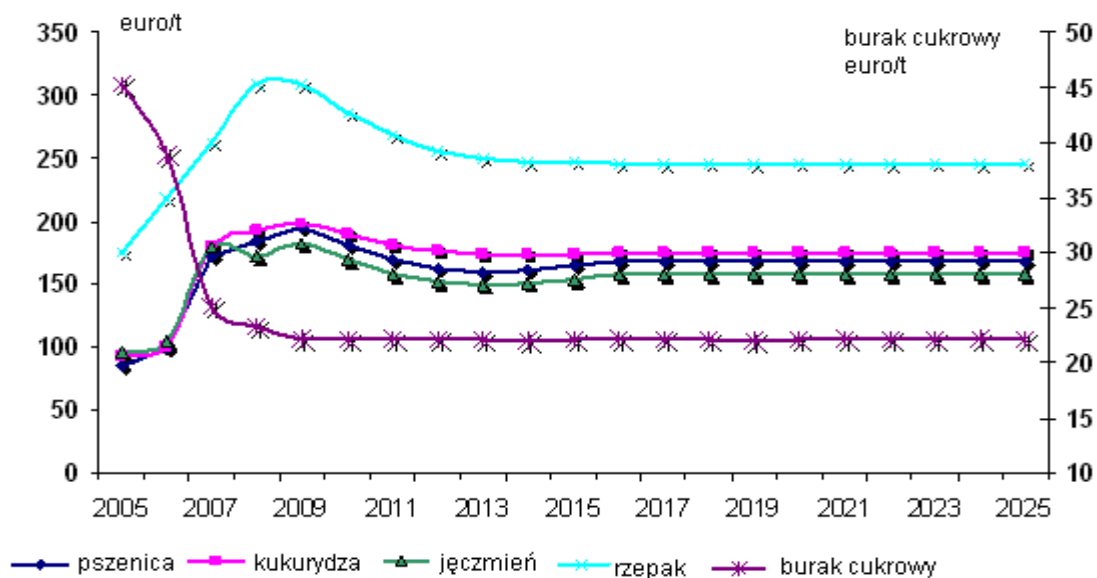
Rozwój sytuacji w zakresie cen jest jednym z czynników decydujących o kształcie prognozy. Jej przewidywania biorą pod uwagę ostatnie (wiosna, lato 2007) projekcje OECD, FAO oraz UE.

Podstawowe zmiany, które będą wpływać na poziom cen poszczególnych towarów:

- Zmiany na rynkach rolnych polegające na przejściu ze stanu nadwyżek do większego zrównoważenia (przy pojawiających się od czasu do czasu stanach nierównowagi). Oznacza to, że poziom cen zbóż, produktów mlecznych i niektórych innych towarów osiągnięty w 2007 r. będzie się utrzymywać, ale nie będzie rosnąć w sposób dramatyczny. Popyt na rośliny energetyczne będzie w dalszym ciągu działać jako ważny czynnik cenotwórczy na rynku zboża i nasion oleistych.
- Adaptacja cen rozpoczęta po przystąpieniu do UE (z jednorocznym – dwuletnim opóźnieniem) przyczyniła się do ukształtowania się obecnego poziomu cen krajowych (np. mleka) i nie będzie powodować znaczącego przyspieszenia wzrostu cen krajowych.
- Zmiany cen wywołane przez politykę reform (np. cukru) będą trwałe.

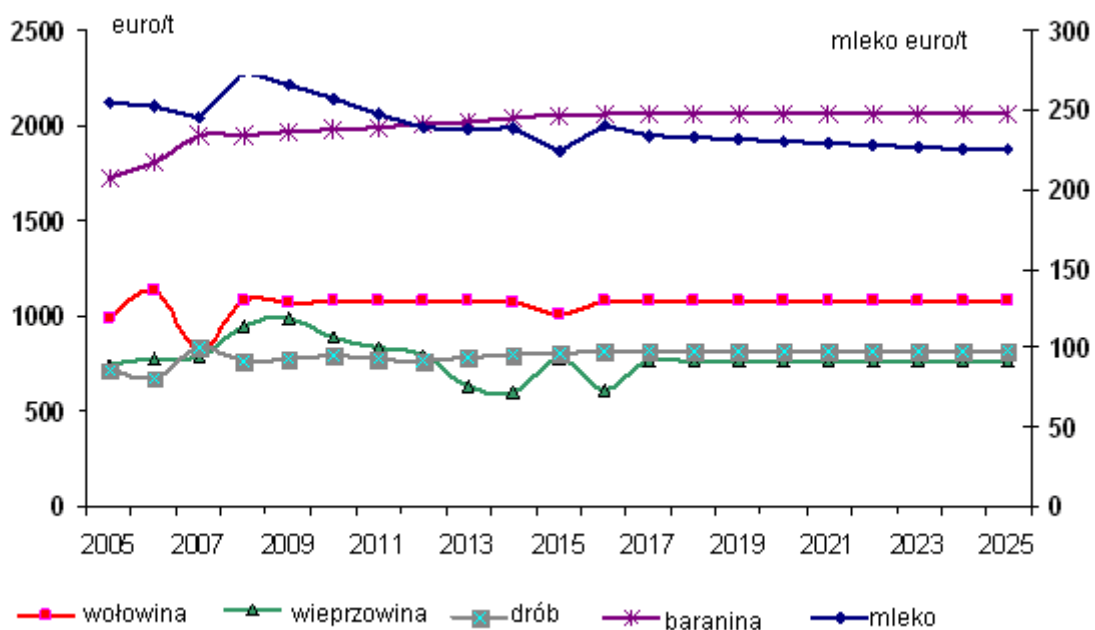
- Reforma WPR (oddzielenie dopłat do produkcji, redukcja podaży) będzie w pewnym stopniu napędzać wzrost cen (np. wołowiny i baraniny). Trwały wzrost popytu na drób może także zapewnić wzrost cen. Cena wieprzowiny będzie wahać się cyklicznie, podobnie jak do tej pory.

Rysunek 1. Projekcje cen produktów roślinnych

Źródło: RIAFE.

Rysunek 2. Projekcje cen produktów zwierzęcych

Źródło: RIAFE.

Użytkowanie gruntów

Ekonomiczne oddziaływania trendów założonych w scenariuszach reformy WPR zależą bezpośrednio od sytuacji na światowych i europejskich rynkach, podaży, popytu, cen, wraz z wpływem otoczenia makroekonomicznego, technologii, intensywności produkcji, jak również zmian klimatycznych i zachowań konsumentów.

Wykorzystanie gruntów kształtuje się różnie w alternatywnych scenariuszach. Od góry ogranicza je ilość dostępnych gruntów rolnych (1 965 000 ha) i założenie, że grunty orne nie przekroczą maksymalnie 1 360 000 ha. Z drugiej strony, możliwe jest przesunięcie na korzyść użytków zielonych. Ponadto czynniki niepewności powodowane skalą scenariuszy i okresu prognozy, oraz popyt na pozarolniczą działalność produkcyjną, mogą prowadzić do innego niż rolnicze użytkowania ziemi.

Scenariusz podstawowy

Z powodu rozpowszechnienia produkcji zbóż oraz zmian, które mają nastąpić po reformie (2013), scenariusz ten prowadzi do ustabilizowanego wykorzystania gruntów ornych w całym okresie prognozy. Uprawy na nadającym się do tego obszarze będą o 23% większe w porównaniu do roku 2006. Trwale użytki zielone odzwierciedlają *zapotrzebowanie na areal do wypasu stad zwierząt* (bydła i owiec). W porównaniu z rokiem 2005, nieznaczny wzrost od roku 2010 wskazuje na powiększenie tego obszaru o 60 000 ha. Będzie to zgodne z niewielkim wzrostem liczby krów mamek i owiec maciorek (pogłównia zwierząt), głównie w regionach górskich. Ogólnie biorąc, w tym scenariuszu zachęty do produkcji w mniej wydajnych regionach są słabe.

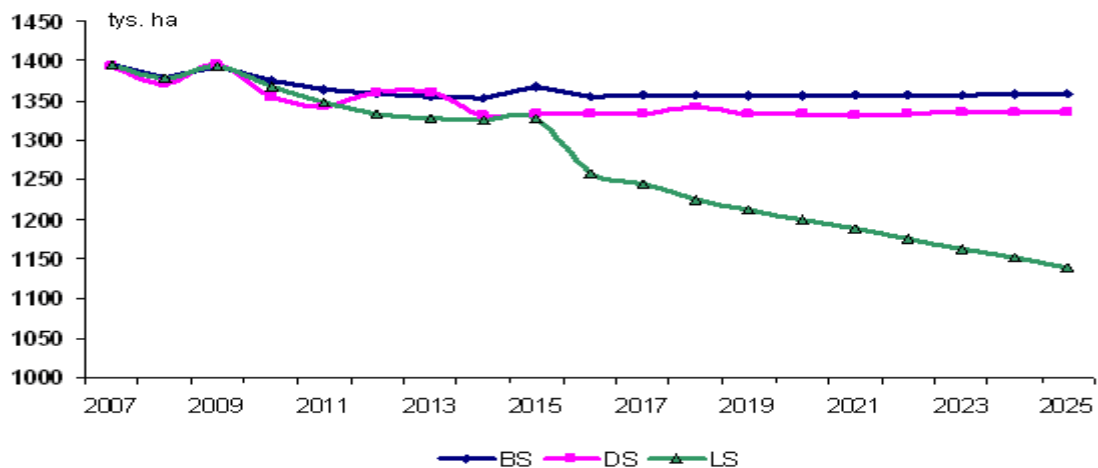
Scenariusz rozwojowy

Wraz z oddziaływaniem polityki, wyniki w tym scenariuszu są częściowo zależne od intensyfikacji produkcji. Efekt ten wynikał z nieco niższego stopnia wykorzystania gruntów ornych w porównaniu do scenariusza podstawowego. Stymulacja poprzez prowadzoną politykę będzie po części osłabiona przez podaż (i popyt) oraz konkurencyjność na rynkach światowych i regionalnych. Pod względem ekonomicznym scenariusz ten faworyzuje zarówno uprawę roślin, jak i hodowlę zwierząt (dopłaty związane z produkcją). Rozwój hodowli bydła zwiększy zapotrzebowanie na tereny zielone, głównie na terenach górskich. Z drugiej strony, wynik DS powoduje częściowo eliminację produkcji z mniej wydajnych regionów i kierowanie jej do bardziej wydajnych lokalizacji. Efektowi temu towarzyszy nieznaczne przesunięcie z gruntów ornych na rzecz użytków zielonych. Może to mieć miejsce w regionach górskich.

Scenariusz liberalny

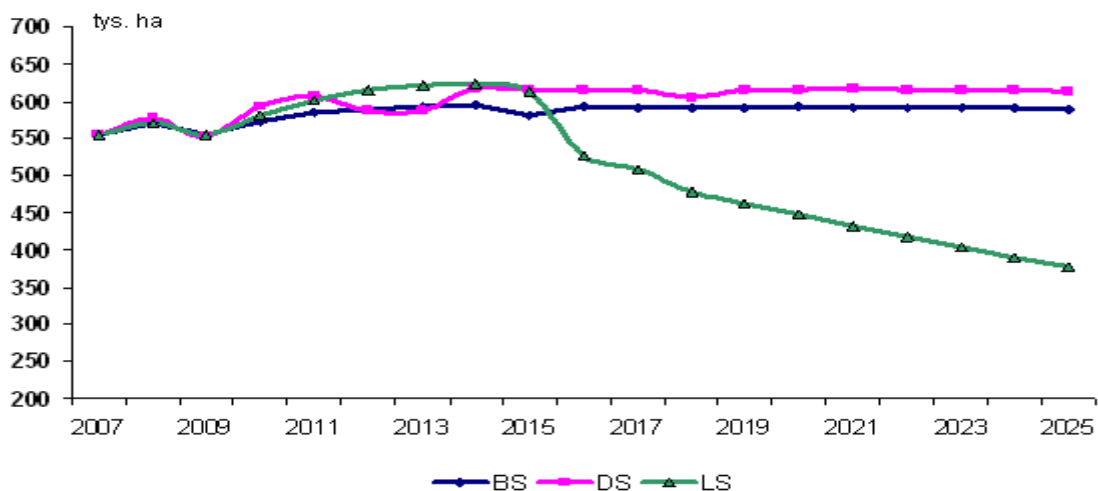
Scenariusz liberalny nie przewiduje, z wyjątkiem pierwszej dekady (do 2015 r.), takiego pobudzenia produkcji jak poprzednie. Obok stopniowej eliminacji wszystkich instrumentów wsparcia (płatności bezpośrednich i dopłat na rzecz Obszarów o Niekorzystnych Warunkach Gospodarowania – LFA), z wyjątkiem wsparcia na ochronę środowiska naturalnego, zakładamy wzrost konkurencji na rynkach rolnych i rynkach żywności. Może to spowodować spadek wykorzystania gruntów ornych o około 20% w stosunku do obecnego okresu. Presja na bardziej wydajne użytkowanie ziemi będzie wyraźna i będzie dominować przez cały okres objęty prognozą. Redukcja pogłowia stad bydła i owiec generować będzie niskie zapotrzebowanie na pasze uzyskiwane z użytków zielonych. Dlatego też areał użytków zielonych na koniec okresu objętego prognozą będzie na poziomie 70%, w stosunku do lat 2005-2006.

Rysunek 3. Grunty orne

Źródło: RIAFE.

Rysunek 4. Trwałe użytki zielone

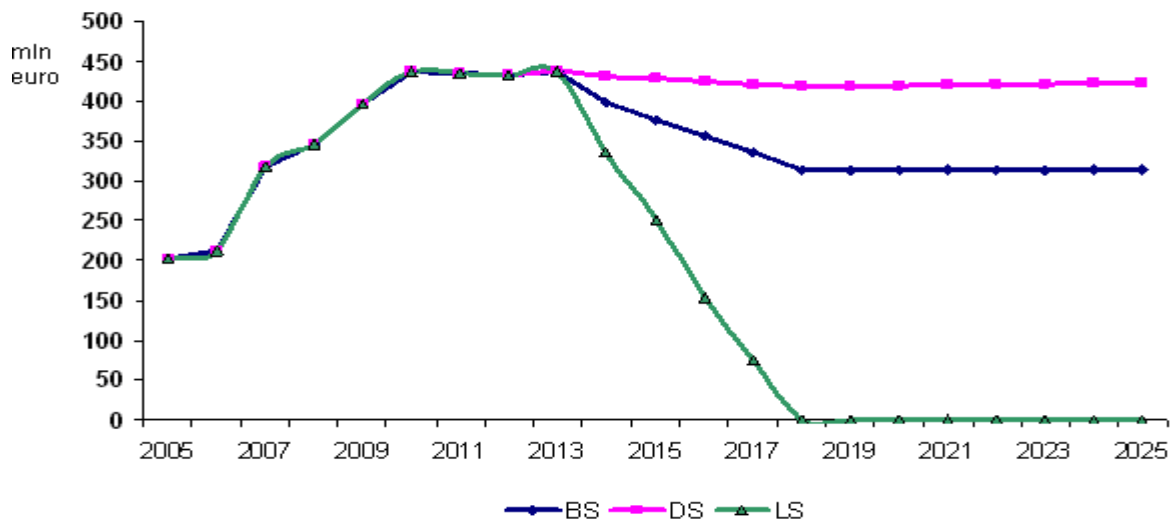

Źródło: RIAFE.

Wsparcie i płatności WPR

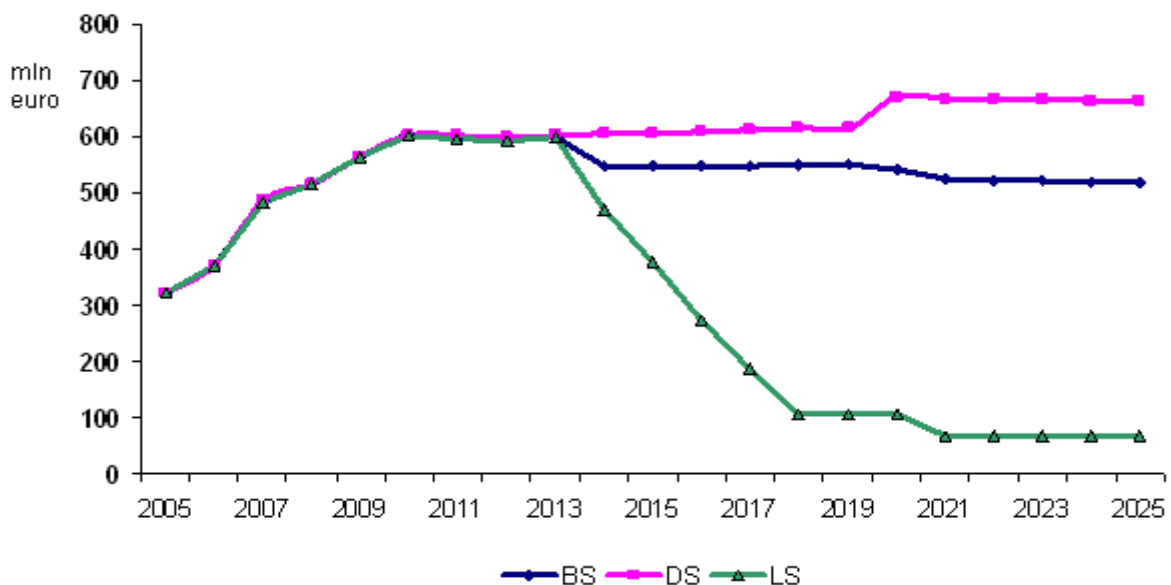
Różne cele wsparcia w scenariuszach BS, DS i LS oznaczać będą różne wielkości zasobów finansowych. Będą one redukowane w różnym stopniu w całym okresie, lecz najwyraźniej w scenariuszu liberalnym. Według scenariusza LS, od roku 2018 wsparcie WPR ograniczać się będzie tylko do celów ochrony środowiska naturalnego. Scenariusz ten wpłynie głównie na sytuację obszarów nizinnych. Nieznaczny wzrost pomocy po roku 2020 w scenariuszu DS jest wynikiem przesunięcia wykorzystania zasobów modulacji z modernizacji na rzecz celów ochrony środowiska.

Rysunek 5. Płatności bezpośrednie

Źródło: RIAFE.

Rysunek 6. Łączne wsparcie dla rolnictwa

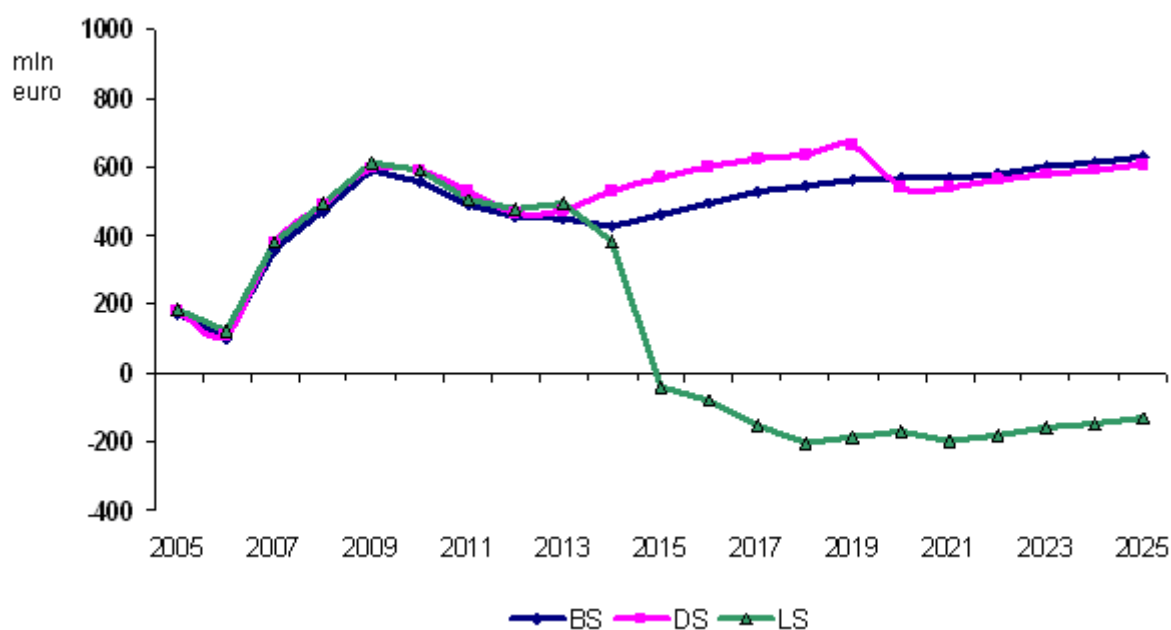
Źródło: RIAFE.

Dochód z rolnictwa

Instrumenty wsparcia wpływać będą na dochody rolnicze także w przyszłości. Ich udział w dochodach i waga tej pomocy ulegnie znaczącemu osłabieniu. Jak widać na przedstawionym wykresie, w przypadku scenariusza LS zwiększy to zawczasu potrzebę dywersyfikacji źródeł dochodów i działalności w gospodarstwie rolnym, głównie na obszarach LFA (o niekorzystnych warunkach gospodarowania). Problem ten można byłoby rozwiązać za pomocą bardziej efektywnej alokacji pomiędzy regiony opartej na konkurencji wewnątrz kraju. Przedstawione wyniki biorą pod uwagę jedynie działalność zorientowaną na rynek rolny.

Pomimo lepszych wyników co do uzyskiwanych dochodów i wyższego wsparcia w przyszłości według scenariusza DS, scenariusz podstawowy wskazuje, że oddzielenie dopłat od wyników produkcyjnych mogłoby generować wyniki na podobnym poziomie, lecz przy mniejszym zaburzaniu rynków. Po roku 2020 nie było istotnej różnicy pomiędzy Scenariuszem Podstawowym i Scenariuszem Rozwojowym.

Rysunek 7. Łączny dochód z rolnictwa

Źródło: RIAFE.

Tabela 5. Modelowe scenariusze

Scenariusze	Ograniczenia produkcji	Płatności bezpośrednie		Płatności dla obszarów LFA o niekorzystnych warunkach gospodarowania	Areal obszarów LFA
Scenariusz podstawowy (BS)	Zniesienie kwoty mlecznej od 2015, odlogowanie na obecnym poziomie 10 %	Obniżane o 25% stopniowo do poziomu 75% w 2018 r.	Oddzielone od produkcji od 2014 r., SR będzie powiązane do 2013 r. na EA i LU	Obniżane od 2011-13 o 5%, 2014-2020 o 10 % oraz 2021-2025 o 20%	Obniżane O LFA i SLFA 2014-2020 o 20%, 2021-2025 o dalsze 20% i LFA górskie o 20%
Scenariusz rozwoju (DS)	Zniesienie kwoty mlecznej od 2016, odlogowanie na obecnym poziomie jak w scenariuszu BS	Obniżane o 5 %, stopniowo do poziomu 95 % w roku 2018	Oddzielone od produkcji od roku 2025, SR będzie powiązane do 2013 na EA i LU. 2014-2025 powiązane na EA i pogłowie zwierząt	2011-2013 bez zmian, 2014-2018 stopniowy wzrost o 30 %, 2019-2025 spadek do 120% poziomu z 2013 r.	Bez zmian
Scenariusz liberalny (LS)	Zniesienie kwoty mlecznej od 2016, brak odlogowania od 2013 r.	Stopniowo obniżane do całkowitego zniesienia w 2018 roku, stopniowe przeniesienie do II. filaru WPR	Oddzielone od 2014-2017, SR powiązane do 2013 na EA i LU.	Obniżane od 2011-13 o 5%, 2014-2020 o 50% i 2021-2025 obniżka do całkowitego zniesienia w 2025	Obniżane LFA 2014-2020 o 20%, 2021-2025 całkowite zniesienie płatności obszarowych
Scenariusze	Modulacja	Podział modulacji		Ograniczenia środowiskowe	
Scenariusz podstawowy (BS)	Zasoby uzyskane z obniżenia płatności bezpośrednich będą podzielone pomiędzy kraj i inne państwa członkowskie w proporcji 20:80	2014-2020: 20% zasobów uzyskane przez kraj z modulacji będzie przeznaczane na cele modernizacji i 80% na cele ochrony środowiska	2021-2025: 25 % zasobów uzyskane przez kraj z modulacji będzie przeznaczane na cele modernizacji i 75% na cele ochrony środowiska	2014-2020: areal gruntów ochrony środowiska wzrośnie do 15% sumy gruntów rolnych	2021-2025: areal gruntów z ograniczeniami dot. środowiska wzrośnie do 35% wszystkich gruntów rolnych
Scenariusz rozwoju (DS)	Zasoby modulacji zostaną podzielone pomiędzy kraj i inne państwa członkowskie w proporcji 80:20	2014-2020: 100% zasobów uzyskanych przez kraj z modulacji będzie wykorzystywane na modernizację	2021-2025: 70% zasobów uzyskane przez kraj z modulacji będzie przeznaczane na cele modernizacji i 30% na cele ochrony środowiska	2014-2020: bez zmian arealu gruntów z ograniczeniami dot. ochrony środowiska (obecnie 9% wszystkich gruntów rolnych)	2021-2025: bez zmian arealu gruntów z ograniczeniami dot. ochrony środowiska (obecnie 9% wszystkich gruntów rolnych)
Scenariusz liberalny (LS)	Do czasu zniesienia płatności bezpośrednich (2018), podział zasobów w proporcji 50:50	Brak zasobów po 2018 roku	Brak zasobów do podziału w ramach modulacji	2014-2020: bez zmian arealu gruntów z ograniczeniami dot. środowiska (obecnie 9% wszystkich gruntów rolnych)	2021-2025: bez zmian arealu gruntów z ograniczeniami dot. ochrony środowiska (obecnie 9% wszystkich gruntów rolnych)

Źródło: Prognoza i wizja rolnictwa, leśnictwa, przemysłu spożywczego i obszarów wiejskich Słowacji, RIAFE – Ministerstwo Rolnictwa Republiki Słowacji, 2007, 233 str.

Literatura:

1. Mathijs E., Swinnen J. (1998): *The economics of agricultural decollectivization in east Central Europe and the former Soviet Union* [Ekonomika de-kolektywizacji rolnictwa w Europie Środkowo-Wschodniej i byłym Związku Sowieckim]. *Economic Development and Cultural Change* [Rozwój gospodarczy a zmiany kulturowe] 47(1), str. 1-26.
1. Prognoza i wizja rolnictwa, leśnictwa, przemysłu spożywczego i obszarów wiejskich Słowacji, *RIAFE – Ministerstwo Rolnictwa Republiki Słowacji, 2007, 233 str.*
2. Strukturalny Spis Gospodarstw Rolnych 2001. *Urząd Statystyczny Republiki Słowacji, 2001/*
3. Strukturalne Badanie Gospodarstw Rolnych 2003, 2005. *Urząd Statystyczny Republiki Słowacji.*

Struktura czeskich gospodarstw rolnych – dziś i jutro

1. Wstęp

W minionym okresie, po tak zwanej Aksamitnej Rewolucji 1989 roku, nastąpiły istotne zmiany w strukturze przedsiębiorstw sektora rolnictwa w Republice Czeskiej. Pierwotnie znikome znaczenie prywatnych rolników oraz/lub gospodarstw osób fizycznych (HNP) istotnie wzrosło, natomiast waga obydwu kluczowych sektorów dawnego socjalistycznego rolnictwa znacznie zmalała. Sektor spółdzielni produkcyjnych uległ istotnemu zmniejszeniu, a sektor państwowych gospodarstw rolnych praktycznie rzecz biorąc przestał istnieć. Wynikła stąd luka została wypełniona w relatywnie mniejszym stopniu przez gospodarstwa rolników indywidualnych, natomiast w większym stopniu przez nową w czeskim rolnictwie, formę działalności przedsiębiorstw stanowiących spółki prawa handlowego (głównie spółki z ograniczoną odpowiedzialnością i spółki akcyjne).

Na przełomie lat 2007-2008 przedsiębiorstwa rolne w formie spółek handlowych i spółdzielczych gospodarstw rolnych gospodarowały na ponad 70% obszaru użytków rolnych i blisko 3/4 gruntów ornych. Ich udział w pogłowiu podstawowych zwierząt inwentarskich był jeszcze wyższy. Osiemnaście lat po Rewolucji Listopadowej struktura gospodarstw rolnych w Czechach bardzo różni się nie tylko od struktur występujących w państwach UE-15, lecz także w pozostałych nowych państwach członkowskich Unii (z wyjątkiem Słowacji). Nie tylko z powodu czynników zewnętrznych, lecz także ze względu na pewne aspekty sytuacji wewnętrznej (w tym niedokończone przekształcenia praw własności spółdzielczych gospodarstw rolnych), można spodziewać się dalszych istotnych zmian w nadchodzących latach.

2. Struktura przedsiębiorstw w obecnym rolnictwie czeskim

Wśród przedsiębiorstw sektora rolnego w Czechach bardzo duże znaczenie mają gospodarstwa osób prawnych (HLP) (tabela 1). Dominującą wśród nich formę prawną stanowią przedsiębiorstwa komercyjne zarejestrowane na podstawie prawa handlowego – spółki z ograniczoną odpowiedzialnością (s.r.o.) i spółki akcyjne (a.s.), (natomiast udział spółek partnerskich i spółek celowych jest niewielki). Rolnicze spółdzielnie produkcyjne również do tej pory miały znaczący udział, natomiast udział pozostałych osób prawnych jest marginalny (poniżej 1%). Samozatrudnieni rolnicy indywidualni (SEF, posiadający odpowiednie pozwolenia na prowadzenie

działalności gospodarczej w rolnictwie) mają największy udział w areale gruntów uprawianych przez gospodarstwa rolne osób fizycznych (HNP).

Gospodarstwa rolne osób prawnych (HLP) mają jeszcze większy udział w pogłowie podstawowych gatunków zwierząt inwentarskich niż w obszarze użytków rolnych. Uwzględniając formy prawne gospodarstw rolnych, największymi producentami bydła są spółdzielcze gospodarstwa rolne, a na drugim miejscu plasują się spółki akcyjne. Największymi producentami trzody chlewnej są także spółki akcyjne, a za nimi (bardzo daleko) plasują się gospodarstwa spółdzielcze i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. Natomiast największymi producentami drobiu są spółki akcyjne, spółki z ograniczoną odpowiedzialnością i samozatrudnieni rolnicy indywidualni.

Tabela 1. Struktura przedsiębiorstw w sektorze rolnictwa w Republice Czeskiej, według stanu na koniec roku 2007^{a)}

Formy prawne gospodarstw rolnych	Struktura gospodarstw (%)	Udział głównych kategorii gospodarstw (%)				
		Grunty rolne		Pogłowie zwierząt inwentarskich		
		użytki rolne	grunty orne	bydło	trzoda chlewna	drób
Gospodarstwa rolne osób fizycznych	93,3	29,8	25,7	22,3	9,5	11,5
w tym: SEF ^{b)}	64,1	28,0	24,4	21,1	8,8	10,9
Gospodarstwa rolne osób prawnych	6,7	70,2	74,3	77,7	90,5	88,5
w tym: - Sp. z o.o. (s. r.o.)	3,8	22,9	21,6	17,8	16,7	38,2
- spółki akcyjne (a.s.)	1,3	22,5	25,2	27,7	49,8	41,5
- spółdzielcze gospodarstwa rolne	1,2	23,5	26,3	31,0	23,0	8,4
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

^{a)} dane wstępne; ^{b)} samozatrudnieni rolnicy indywidualni (z odpowiednim pozwoleniem na działalność gospodarczą w rolnictwie)

Źródło: Czeski Urząd Statystyczny (CZSO) – Rejestr Danych Dotyczących Rolnictwa.

Ogromne znaczenie gospodarstw osób prawnych rzutuje na wszystkie podstawowe cechy strukturalne czeskiego rolnictwa. Dotyczy to głównie dwu-istej struktury wielkości gospodarstw rolnych. Według aktualnego zbioru danych Czeskiego Urzędu Statystycznego za 2007 r. odnoszących się do rolnictwa 66,1% gospodarstw rolnych dysponujących gruntami o powierzchni maksymalnie 10 ha użytkowało zaledwie 2,2% całkowitego obszaru użytków rolnych (a. l.) uprawianych przez wszystkie gospodarstwa rolne, natomiast 3,8% gospodarstw rolnych dysponujących arealami gruntów powyżej 500 ha uprawiało 72,2% całkowitego obszaru użytków rolnych, w tym gospodarstwa rolne osób prawnych stanowiły 65,0%, natomiast gospodarstwa osób fizycznych 7,2%.

Duża liczba drobnych podmiotów (głównie gospodarstw rolnych osób fizycznych) znacząco wpływa na przeciętny areal wśród wszystkich zarejestrowanych gospodarstw rolnych, tradycyjnie ustalany w postaci zwykłej średniej arytmetycznej. Według danych z 2007 r. wskaźnik ten wynosił 74 ha użytków rolnych. Jeżeli weźmie się pod uwagę zróżnicowanie wag różnych grup gospodarstw rolnych według kryterium ich wielkości w stosunku do ogólnego obszaru gruntów użytkowanych rolniczo, arytmetyczna średnia ważona jest znacznie większa – 1 403 ha.¹ Obliczony w ten sposób przeciętny areal gospodarstwa rolnego opisuje rzeczywisty profil obszarowy gospodarstw rolnych bardziej rzetelnie, ponieważ eliminuje wpływ większych wahań liczby marginalnych jednostek wpisanych do rejestru rolnego bądź ujętych w ramach ankietowych badań struktur rolnych.

Taką arytmetyczną średnią ważoną powinno się także stosować do porównań międzynarodowych. Opierając się na danych Eurostatu z 2005 r. możemy porównać odpowiednie wskaźniki Republiki Czeskiej i Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii, które ma największy przeciętny areal na jedno gospodarstwo rolne wśród „starych” państw członkowskich Unii Europejskiej: zwykła średnia arytmetyczna w Czechach była 1,6 razy wyższa, natomiast średnia ważona była trzy razy wyższa niż w Wielkiej Brytanii. W przypadku tego ostatniego wskaźnika, waga większych gospodarstw w Republice Czeskiej odgrywała większą rolę (czyli waga gospodarstw rolnych posiadających ponad 100 ha użytków rolnych).

Wyniki przeglądowych badań strukturalnych w sektorze rolnictwa w państwach członkowskich Unii Europejskiej z 2005 r., publikowane przez Eurostat w latach 2006-2007, umożliwiają porównanie podstawowych cech strukturalnych charakterystycznych dla Republiki Czeskiej z innymi krajami członkowskim Unii, a w tym przypadku z grupą państw UE-15 (tabela 2).

Przeciętna wielkość gospodarstwa rolnego pod względem obszaru posiadanych gruntów w Republice Czeskiej jest istotnie większa niż w krajach, z którymi ją porównywano (wśród państw UE-25, w 2005 r. wskaźnik ten był nieco wyższy tylko na Słowacji). Kilkakrotnie wyższy udział rocznych jednostek pracy (AWU) w gospodarstwach rolnych wielkości powyżej 100 ha użytków rolnych niż w innych krajach (np. dwukrotnie wyższy niż w Danii i po-

¹ Średnią ważoną licząco według następującego wzoru: $\frac{\sum v_i p_i}{100}$,

gdzie

v_i = przeciętny areal gospodarstw rolnych w grupach obszarowych poniżej 5 ha, od 5 do 10 ha, od 10 do 50 ha, itd. aż do 2 tysięcy ha i większych.

p_i = procentowy udział poszczególnych grup obszarowych w ogólnym areale gruntów rolnych.

sześciokrotnie wyższy niż w Austrii) także dowodzi wyraźnej dominacji wielkoobszarowych gospodarstw rolnych w Republice Czeskiej.

Tabela 2. Wybrane wskaźniki struktury gospodarstw rolnych w rolnictwie w Republice Czeskiej i w grupie państw członkowskich UE-15 w 2005 r.^{a)}

Wskaźnik	Republika Czeska	Belgia	Dania	Niemcy	Holandia	Austria
Udział osób prawnych w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych	10,3	7,1	0,8	1,3	4,9	0,4
Przeciętny areal użytków rolnych (ha/gospodarstwo rolne)	133,6	27,9	53,8	45,7	23,9	19,6
w tym – gospodarstwa o areale powyżej 50 ha użytków rolnych	514,6	84,9	124,7	146,4	82,1	99,1
Udział gruntów posiadanych na własność (%)	13,6	32,0	75,2	36,1	60,8	67,5
Przeciętna liczba europejskich jednostek wartości ESU na 1 gospodarstwo rolne	57,6	67,0	73,2	52,2	102,6	18,3
Udział gospodarstw rolnych o areale powyżej 100 ha użytków rolnych w ogólnej liczbie rocznych jednostek pracy AWU ^{b)} (%)	71,6	21,8 ^{c)}	36,1	22,8	16,4 ^{c)}	11,0 ^{c)}
Udział rodzinnej siły roboczej w ogólnej liczbie rocznych jednostek pracy AWU (%)	19,8	80,2	62,3	69,5	63,1	90,4
Proporcja kierowników gospodarstw rolnych pracujących w gospodarstwie w niepełnym wymiarze czasu pracy (%)	44,2	32,0	59,6	53,5	33,6	56,9
Udział gospodarstw rolnych stosujących ekologiczne metody gospodarowania (%)	2,2	1,1	5,0	3,6	1,5	12,9
Udział gospodarstw rolnych nie posiadających zwierząt inwentarskich (%)	26,2	12,1	37,0	27,5	31,7	21,3
Liczba SD (zwierząt) na 100 ha użytków rolnych	58,1	280,7	170,8	106,8	326,2	90,6
Udział gospodarstw rolnych prowadzących zarobkową działalność pozarolniczą (%)	13,9	4,2	18,3	23,1	22,5	24,7

^{a)} dane dotyczą gospodarstw rolnych o żywotności ekonomicznej przekraczającej wielkość jednej Europejskiej Jednostki Wartości (European Size Unit: 1 ESU = 1200 euro). ^{b)} AWU – Roczna Jednostka Pracy; 1 AWU = 1 pracownik w przeliczeniu na roczny pełny wymiar pracy wielkości 1800 godz. ^{c)} dane dotyczące gospodarstw rolnych powyżej 50 ha użytków rolnych.

Źródło: Eurostat – Statistics in focus, 18/2006, 21/2006, 5/2007, 11/2007, 13/2007, 26/2007.

Udział ziemi posiadanej na własność w łącznym areale użytków rolnych gospodarstwa w czeskim rolnictwie (poniżej 14%) jest najniższy spośród wszystkich porównywanych państw. Udział taki jest również stosunkowo niski w Belgii i w Niemczech. Najwyższy jest on w Danii (ponad 75%), gdzie jest dosyć równo-miernie wyważony w przekroju różnych grup obszarowych gospodarstw rolnych. Waha się on od 90% dla gospodarstw poniżej 20 ha i 68% dla gospodarstw powyżej 100 ha; w Czechach waha się on, odpowiednio, od 73% do 9%. Większość gospodarstw w czeskim rolnictwie prowadzona jest przez dzierżawców uprawianej ziemi. Oznacza to narażenie perspektyw na przyszłość tych gospodarstw rolnych na pewne ryzyko.

Duża liczba kierowników gospodarstw rolnych pracuje na roli w niepełnym wymiarze czasu: ponad 44% w Czechach, prawie 60% w Danii, nieco poniżej 34% w Niderlandach. Wielkości te odzwierciedlają różny stopień intensywności produkcji rolnej w tych krajach, związany z różnym obciążeniem pracą właścicieli oraz/lub kierowników gospodarstw rolnych. W Holandii w 2005 r. przeciętna skala ekonomiczna jednego gospodarstwa rolnego (przy stosunkowo małym średnim obszarze użytków rolnych) wynosiła 102,6 ESU, natomiast w Danii było to 73,2 ESU. W Republice Czeskiej gospodarstwa rolne uprawiają średnio pięciokrotnie większy obszar użytków rolnych niż w Holandii, lecz ich wielkość ekonomiczna jest niemal o połowę mniejsza (57,6 ESU). Wynika to zwłaszcza ze znacznie niższej intensywności produkcji rolnej, na co wskazuje mniejsza obsada zwierząt inwentarskich na jednostkę gruntu.

Udział gospodarstw rolnych osób fizycznych w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych w Republice Czeskiej jest najniższy spośród porównywanych państw. Jednakże również w Czechach ilość gospodarstw osób fizycznych zdecydowanie przeważa liczebnie. Natomiast ich waga w gospodarce omawianego sektora była do tej pory stosunkowo niska. Dowodzi tego udział wkładu pracy członków rodziny w ogólną liczbę rocznych jednostek pracy (AWU). Udział ten wynosi mniej niż jedną piątą w Republice Czeskiej, gdy tymczasem waha się on od ponad dwóch trzecich do ponad dziewięciu dziesiątych w porównywanych krajach UE-15. Sektor o głównie „rodzinnym” profilu rolnictwa w Czechach, inaczej niż w innych krajach, ma wyraźny profil gospodarki opartej na pracy najemnej.

Bardziej szczegółowe porównanie wskazuje, że w przypadku gospodarstw osób fizycznych strukturalne cechy gospodarstw rolnych w Czechach i w wybranych krajach UE-15 są różne. Jednakże znacznie większe różnice występują pomiędzy państwami członkowskimi w zakresie większości analizowanych wskaźników całego sektora rolnictwa z uwzględnieniem wszelkich form prawnych gospodarstw rolnych. Dotyczy to zarówno wybranej grupy krajów jak i wszystkich państw członkowskich UE, na temat których Eurostat opublikował wyniki odpowiednich przeglądowych badań strukturalnych z 2005 roku.

Na przykład średni obszar gospodarstw rolnych w Czechach i na Słowacji (odpowiednio 134 ha i 143 ha użytków rolnych) jest ponad stukrotnie większy niż na Malcie (1,2 ha) a także wielokrotnie większy niż na Cyprze (4,8 ha), w Słowenii (7,4 ha), we Włoszech (9,0 ha) czy w Polsce (12,1 ha). Wśród innych państw Unii Europejskiej, gospodarstwa rolne w Wielkiej Brytanii, przy średniej powierzchni wynoszącej 81,3 ha użytków rolnych, zbliżone są do przeciętnych rozmiarów gospodarstw rolnych na Słowacji i w Czechach. Udział gruntów posiadanych na własność w całym areale uprawianym przez gospodar-

stwa rolne wynosił prawie 77% w Polsce i 82% w Irlandii, gdy tymczasem w Republice Czeskiej kształtował się on poniżej 14%, a na Słowacji poniżej 8%. Udział pracy członków rodziny w sumie zasobów siły roboczej czynnych w rolnictwie (skorygowany w prze-liczeniu na pracę osoby pełnozatrudnionej): poniżej 20% w Czechach i mniej niż 16% na Słowacji, gdy tymczasem jest to prawie 93% w Irlandii i ponad 93% w Polsce. Proporcja obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania lub obszarów górskich: zero w Danii, na Cyprze, Łotwie i w Niderlandach, lecz 100% w Finlandii, Luksemburgu i na Malcie. Udział upraw roślin wieloletnich w ogólnym areale użytków rolnych: 0,2% w Wielkiej Brytanii i w Estonii, 18% we Włoszech i w Hiszpanii, oraz prawie 26% na Cyprze (1,1% w Czechach). Obsada zwierząt w jednostkach SD (ang. LU) na 100 ha użytków rolnych: 32 na Łotwie i 362 w Niderlandach (58 w Republice Czeskiej).

Harmonizacja różnych preferencji i interesów poszczególnych krajów jest oczywiście bardzo trudna w warunkach tak heterogenicznych struktur agrarnych (gospodarstw i produkcji rolnej) w państwach członkowskich Unii Europejskiej. W związku z poszerzeniem Unii w coraz większym stopniu postuluje się przestrzeganie zasad subsydiarności oraz/lub istotnej roli krajowych polityk rolnych w ramach wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej.

3. Uwarunkowania dalszego rozwoju

Mimo, że wzrost udziału gospodarstw rolnych osób fizycznych w ogólnej powierzchni uprawianych gruntów rolnych był dotąd znaczny w stosunku do ich mikroskopijnego udziału w okresie sprzed Rewolucji Listopadowej (wzrósł on stukrotnie: z 0,3% w 1989 do prawie 30% w 2007 r.), ich waga w czeskim rolnictwie w dalszym ciągu zasadniczo odbiega od sytuacji w krajach Europy Zachodniej i innych krajach o dominującej roli rodzinnych gospodarstw rolnych. Dzieje się tak, mimo że podstawowe warunki prawne dla przywrócenia dominacji własności prywatnej gospodarstw rolnych osób fizycznych zostały ustawowo zapewnione już osiemnaście lat temu poprzez restytucję i gwarancje własności prywatnej w kraju.

Na podstawie stosownych ustaw wraz z ich ostatnimi zmianami, w czeskim rolnictwie zachodziły trojakiemu rodzaju specyficzne procesy transformacji: restytucja własności ziemi i innych składników majątku gospodarstw rolnych jako własności prywatnej; prywatyzacja majątku państwowych poprzednio gospodarstw rolnych, w tym ziemi; oraz przekształceń praw własności do majątku dotychczas istniejących spółdzielczych gospodarstw rolnych, które stanowiły dominującą formę prawną gospodarstw rolnych w czeskim rolnictwie do 1990 roku. Tak zwana Ustawa Transformacyjna w istotny sposób wsparła

odradzanie się gospodarstw rolnych przenosząc 80% wartości księgowej składników majątku spółdzielczych gospodarstw rolnych wyznaczonych do przekształcenia na rzecz indywidualnych właścicieli ziemi (50% z samego tytułu własności gruntów i 30% z tytułu własności innych składników majątku gospodarstw rolnych sprzed utworzenia tak zwanych Ujednoliconych Spółdzielczych Gospodarstw Rolnych). Niemniej jednak, nie doszło do żadnej powszechnej transformacji spółdzielni rolniczych w indywidualne gospodarstwa rolne osób prywatnych.

Na dalszy rozwój struktury przedsiębiorstw działających w czeskim rolnictwie wpływ wywierać będzie nie tylko zwykła konkurencja gospodarcza pomiędzy różnymi grupami obszarowymi i formami własnościowymi gospodarstw rolnych. W najbliższej przyszłości na rozwój ten wpływać będą specyficzne aktualne czynniki, takie jak przyspieszenie sprzedaży gruntów będących własnością państwa, nowe regulacje prawne określające podział udziałów własnościowych z tytułu przekształcenia praw własności dotychczasowych spółdzielczych gospodarstw rolnych, oraz szereg innych wyznaczników.

Obowiązujące prawo regulujące sprzedaż gruntów będących w posiadaniu państwa sprzyja pożądanej konsolidacji rynku obrotu ziemią po stronie podaży. Jednocześnie sprzedaż ziemi osobom prowadzącym rolniczą działalność produkcyjną rolą traktowana jest preferencyjnie, przyczyniając się do stabilizacji praw własności ziemi oraz do wzrostu proporcji gruntów posiadanych na własność, jak również do poprawy perspektyw ekonomicznych gospodarstw rolnych osób fizycznych występujących w roli nabywców. Natomiast nie należy spodziewać się podobnej tendencji w związku ze sprzedażą państwowej ziemi w przypadku gospodarstw rolnych osób prawnych. Jedynie udziałowcy odpowiednich spółek handlowych lub członkowie spółdzielni rolniczych mogą prywatyzować grunty będące własnością państwa. Mogą wydzierżawiać je następnie „swoim własnym” spółkom jako przedsiębiorstwom.

Prywatyzacja państwowych gruntów powinna zostać przyspieszona w następstwie przewidywanej nowelizacji Ustawy o sprzedaży ziemi będącej własnością państwa (wraz z nowelizacją Ustawy o gospodarce gruntami i Ustawy o Funduszu Ziemi Republiki Czeskiej, który administruje zasobami gruntów rolnych będących własnością państwa). Istotna część tych gruntów ma zostać sprzedana. W 2006 r. państwowy Fundusz Ziemi miał oddane w dzierżawę 411 000 ha użytków rolnych, co stanowiło 12% całego obszaru gruntów rolnych w Republice Czeskiej. Osoby fizyczne dzierżawiły z tego 122 000 ha, natomiast osoby prawne 289 000 ha.

Przekształcenia praw własności spółdzielczych gospodarstw rolnych, przeprowadzone w latach 1992-1993, potwierdziły podstawowe prawa (prawa

do posiadania, użytkowania i zbywania) właścicieli gruntów, na których gospodarowały spółdzielnie rolnicze. Równocześnie dokonano podziału oraz/lub przekazania tak zwanych udziałów przekształceniowych w odpowiednich częściach majątku – jako wartości netto spółdzielczych gospodarstw rolnych. Około 20% tego majątku przydzielono członkom będącym pracownikami danej spółdzielni, około 40% członkom nie pracującym w gospodarstwie spółdzielczym (w większości członkom emerytowanym), oraz około 40% przyznano osobom nie będącym członkami spółdzielni (w większości drobnym właścicielom ziemi uprawianej przez spółdzielcze gospodarstwa rolne).

Ustawa transformacyjna nie określa żadnych ostatecznych terminów uregulowania udziałów własnościowych dla członków spółdzielni, które wynikają z ogólnych przepisów regulujących stosunki prawne w zakresie zobowiązań związanych z działalnością gospodarczą oraz ze statutów spółdzielczych gospodarstw rolnych. Udziały z tytułu uprawnień tych członków, którzy podjęli produkcję rolną miały być uregulowane niezwłocznie. Udziały osób nie będących członkami spółdzielni i nie prowadzących produkcji rolnej były „zamrożone” na okres siedmiu lat w myśl ustawy transformacyjnej. Następnie, po upływie tego okresu, takie osoby uprawnione mogły żądać uregulowania swoich roszczeń z tego tytułu. Ponieważ przekształcanie praw własności spółdzielczych gospodarstw rolnych w pełni zakończono w 1993 r. w zakresie podziału udziałów własnościowych, termin uregulowania wynikłych stąd zobowiązań wobec osób uprawnionych nie będących ich członkami stał się wymagalny w 2000 roku.

Większość tych zobowiązań pozostaje nieuregulowana do dziś. Wiele spółdzielczych gospodarstw rolnych jako podmiotów zobowiązanych liczyło w tym względzie na rząd, w przekonaniu, że tak czy inaczej będzie on uczestniczył w uregulowaniu zobowiązań wynikających z ich transformacji. Maksymalny szacunek odpowiadającej im wartości wynosi około 10 miliardów koron czeskich, co stanowi równowartość około 400 milionów euro. Ponieważ w minionym okresie większość spółdzielczych gospodarstw rolnych została przekształcona w przedsiębiorstwa stanowiące spółki prawa handlowego, spółki te, a zwłaszcza spółki akcyjne, powinny uregulować część odpowiednich roszczeń. Sytuację tę powinna rozwiązać nowa ustawa „kończąca”, dotycząca uregulowania udziałów własnościowych powstałych w następstwie przekształceń gospodarstw spółdzielni rolniczych.

Może to stać się problemem podważającym dalsze istnienie spółdzielczych gospodarstw rolnych. Jednakże większość z nich powinna być zdolna uporać się z ostatecznym uregulowaniem udziałów powstałych przy ich przekształceniu. Powinno im się to udać, ponieważ wygląda na to, że we wskazanej wcześniej ustawie „kończącej” ma być określony tryb spłaty tych zobowiązań w

rozłożeniu na szereg lat. Niemniej jednak, sytuacja finansowa ulegnie pogorszeniu w tych gospodarstwach spółdzielczych, które mają większą skalę nieuregulowanych dotąd udziałów, zwłaszcza biorąc pod uwagę stosunkowo wysoki poziom całkowitego zadłużenia gospodarstw rolnych osób prawnych. Według danych FADN dotyczących Czech z roku 2006, przeciętnie wskaźnik stopy zadłużenia takich gospodarstw rolnych (finansowanie ze źródeł zewnętrznych/suma aktywów*100) wynosił 41,9% (w tym w przypadku spółdzielczych gospodarstw rolnych wskaźnik ten wynosił 48,4%), gdy tymczasem w gospodarstwach rolnych osób fizycznych wynosił on średnio 16,0% (w tym dla gospodarstw o areale powyżej 300 ha użytków rolnych kształtował się na poziomie 22,0%). Gospodarstwa rolne osób fizycznych działają wykorzystując znacznie większy wkład kapitału własnego i dlatego ich stopa zadłużenia jest wyraźnie niższa niż w spółdzielczych gospodarstwach rolnych i w przedsiębiorstwach rolnych zarejestrowanych jako spółki prawa handlowego.

Mniej korzystna sytuacja finansowa spółdzielczych gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw rolnych w formie spółek handlowych będzie także osłabiać ich pozycję w konkurencji z gospodarstwami osób fizycznych o dzierżawę (lub zakup) gruntów od indywidualnych właścicieli (nie rolników). Według wyników przeglądowych badań struktury agrarnej (FSS CZ) z 2005 r., udział gruntów dzierżawionych w gospodarstwach rolnych osób prawnych wynosił średnio 94,9%, w spółdzielczych gospodarstwach rolnych 96,7%, zaś w spółkach akcyjnych 96,1%. W gospodarstwach rolnych osób prywatnych wielkość ta wynosiła średnio 63,6%, przy czym w takich gospodarstwach o areale poniżej 50 ha było to 31,4%, natomiast w gospodarstwach indywidualnych o areale powyżej 100 ha 73,2%. Dzierżawa ziemi ma niezwykle żywotne znaczenie dla gospodarstw rolnych osób prawnych. Duża różnica pomiędzy wielkością subsydiów (płatności bezpośrednich) przypadających na jednostkę gruntów a ceną czynszu z tytułu dzierżawy naturalnie powoduje wzrost popytu na ziemię ze strony użytkowników gruntów.

Czynsz za dzierżawę ziemi w Republice Czeskiej jest kilkakrotnie niższy niż w sąsiednich Niemczech i w innych krajach Europy Zachodniej. Dla przeważającej większości dużych czeskich gospodarstw rolnych użytkowanie ziemi stanowiło dotąd spuściznę historyczną, czemu towarzyszył niedorozwój rynku ziemi po roku 1989. W połączeniu ze skrajnym rozdrobnieniem własności ziemskiej (w Republice Czeskiej mającej dziesięć milionów ludności, właściciele gruntów rolnych jest około dwóch milionów) prowadzi to do utrzymania obecnej przewagi praw użytkowników będących dzierżawcami nad prawami własności. W takich warunkach, od wielu lat duże gospodarstwa rolne czerpały nadzwyczajne zyski z użytkowania gruntów kosztem ich właścicieli.

Gdy tylko dojdzie do nasilenia się konkurencji o dzierżawę gruntów (co między innymi zależy od postępu tak zwanej zbiorczej reparcelacji), może to doprowadzić do bardziej wyraźnej redukcji dotychczasowych wielkich arealów spółdzielczych gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw rolnych w formie spółek. Niemniej jednak, samo zmniejszenie ich rozmiarów nie musi powodować ich ekonomicznej niewydolności ani niezdolności do zachowania stabilnej ciągłości gospodarowania.

Tabela 3 przedstawia dane sieci FADN dla Czech za rok 2006 oparte na próbie 1 263 gospodarstw rolnych, wśród których 1 090 gospodarstw przynosiło dochód, a 173 ponosiły straty. Zgromadzony materiał empiryczny dokumentuje fakt, że w porównaniu do gospodarstw rolnych ponoszących straty, rentowne gospodarstwa rolne osób prawnych cechują się zwykle znacząco większymi rozmiarami – zarówno pod względem areалу, jak również skali ekonomicznej, ujmowanej w Europejskich Jednostkach Wartości (ESU), a także większą liczbą rocznych jednostek pracy AWU przypadających na jedno gospodarstwo rolne.

Tabela 3. Rozmiary dochodowych i ponoszących straty gospodarstw rolnych w rolnictwie Republiki Czeskiej w 2006 r.¹⁾

Gospodarstwa rolne	Areal użytków rolnych na 1 gospodarstwo rolne (ha)		Siła robocza na 1 gospodarstwo rolne				Wartość w ESU ³⁾ na 1 gospodarstwo rolne	
	A	B	Liczba osób		AWU ²⁾		A	B
			A	B	A	B		
Gospodarstwa osób fizycznych	149	104	4,4	4,0	2,8	2,9	49	38
w tym: powyżej 300 ha	581	345	9,2	8,0	7,2	6,0	172	84
Spółki z o.o. (s. r. o.)	973	812	32,9	32,9	28,3	21,9	373	317
Spółki akcyjne	1 800	1 639	80,7	76,6	67,2	64,4	823	709
Spółdzielcze gospodarstwa rolne	1 477	1 370	68,2	67,1	59,3	55,1	673	575

A – Gospodarstwa dochodowe; B – Gospodarstwa ponoszące straty

1) Z wyłączeniem gospodarstw nie gospodarujących na użytkach rolnych. Tabela nie uwzględnia respondentów nie dysponujących gruntami rolnymi. 2) 1 AWU = 1 pełnozatrudniony pracownik z przeliczenia pełnego wymiaru czasu pracy. 3) ESU – Europejska Jednostka Wielkości (1 ESU = 1.200 Euro).

Źródło: FADN CZ.

Dotyczy to także gospodarstw rolnych osób fizycznych o areale powyżej 300 ha użytków rolnych. Na podstawie powyższych danych można wyciągnąć wniosek, że określona wielkość gospodarstw rolnych nie musi w danych warunkach automatycznie stawiać ich w gorszym położeniu. Zaskakującym może być to, że według danych sieci FADN istnieje dodatkowa przestrzeń dla dalszego powiększenia dotychczasowych rozmiarów największych gospodarstw rolnych z pożytkiem dla ich wydajności.

Powyższe porównanie nie informuje o rentowności badanych kategorii gospodarstw rolnych. Niemniej jednak, można domniemywać, że udział gospodarstw rolnych ponoszących straty w ogólnej liczbie respondentów w badanej próbie poddanej tej ankiecie jest w przeważającej mierze wyższy wśród gospodarstw rolnych osób prawnych niż w odpowiedniej wielkości grupach gospodarstw rolnych osób fizycznych. Wynosi on średnio 22,1% dla gospodarstw rolnych osób prawnych, w najwyższej proporcji w przypadku spółek akcyjnych – 27,4% i najniższej wśród spółek z ograniczoną odpowiedzialnością – 14,3%. Odpowiednia przeciętna dla gospodarstw rolnych osób fizycznych wynosi 8,5%, a 10,6% dla gospodarstw rolnych o areale od 5 do 50 ha. Wyniki tego badania nie informują także o tym, jak poszczególne kategorie gospodarstw rolnych rzutują na poziom warunków życia ani o ich wielofunkcyjnym działaniu w szerszym znaczeniu.

Przewidywana obowiązkowa modulacja płatności bezpośrednich może wywrzeć istotny wpływ na dochody dużych gospodarstw rolnych. Potwierdzają to analizy przeprowadzone w Instytucie Badawczym Ekonomiki Rolnictwa w Pradze. Analizy te oparto na strukturze gospodarstw rolnych – beneficjentów płatności bezpośrednich według Czeskiego Systemu Identyfikacji Działek Rolnych (LPIS) i na propozycji Komisji Europejskiej z marca 2008 r. dotyczącej modulacji płatności bezpośrednich. W 2013 r., kiedy to płatności bezpośrednie w nowych państwach członkowskich mają być zrównane z ich poziomem w krajach UE-15, konsekwencje tego projektu wyglądałyby jak przedstawiono poniżej (tabela 4).

Tabela 4. Prawdopodobne następstwa propozycji Komisji Europejskiej z marca 2008 r. dotyczącej modulacji płatności bezpośrednich dla gospodarstw rolnych w Republice Czeskiej w 2013 r.

Kategorie beneficjentów płatności (euro)	% redukcji ¹⁾	Liczba gospodarstw rolnych	Odpowiedni areal gospodarstw rolnych (ha)	Łączny areal (tys. ha) ²⁾	Redukcja płatności bezpośrednich (tys. euro) ³⁾
0-4 999	0	10 276	0-9,7	85,5	0
5 000-99 999	13	8 787	19,8-393,7	715,3	43 234
100 000-199 999	16	720	393,8-787,5	412,1	26 521
200 000-299 999	19	477	787,6-1 181,3	459,5	20 271
ponad 300 000	22	854	ponad 1 181,3	1 809,7	44 749
Razem	-	21 114	-	3 482,1	134 775

1) Procentowa redukcja wielkości dopłat bezpośrednich przypadających na jedno gospodarstwo rolne. 2) Sumaryczna liczba hektarów tych gospodarstw rolnych, których całkowity areal mieści się w danym przedziale.

3) Redukcja względem hektarów mieszczących się w danym przedziale.

Źródło: Instytut Badawczy Ekonomiki Rolnictwa (RIAE), Praga 2008, z wykorzystaniem danych LPIS.

Ze względu na strukturę gospodarstw rolnych, Czechy należałyby do państw członkowskich Unii Europejskiej o największej redukcji płatności bezpośrednich. Redukcja miałaby zastosowanie do połowy gospodarstw rolnych – obecnych beneficjentów tych płatności, uprawiających ponad 90% całego obszaru użytków rolnych ujętych w czeskim systemie identyfikacji działek rolnych LPIS. Przy obecnej strukturze gospodarstw rolnych, beneficjenci odpowiednich płatności, którzy podlegaliby zastosowaniu dwóch najwyższych wskaźników redukcji płatności (gospodarstwa rolne o areale mniejszym niż 800 ha i więcej) reprezentowałyby ponad 65% gruntów rolnych ujętych w systemie LPIS. Należałoby do nich większość spółdzielczych gospodarstw rolnych i gospodarstw w formie spółek akcyjnych, w mniejszym stopniu spółki z ograniczoną odpowiedzialnością i nieliczne gospodarstwa rolne osób fizycznych.

Przyjęcie wyżej wskazanej propozycji spowodowałoby roczną redukcję płatności bezpośrednich przypadających na jedno gospodarstwo rolne w stosunku do większych gospodarstw w następujących przedziałach: 20 000 euro wobec gospodarstw wielkości 600-1500 ha, 100 000 euro wobec gospodarstw wielkości 1500-3000 ha, oraz 224 000 euro wobec gospodarstw rolnych o areale przekraczającym 3000 ha. W obecnym czeskim rolnictwie 84% wszystkich gospodarstw rolnych w tej kategorii wielkości stanowią gospodarstwa rolne spółek akcyjnych i spółdzielni rolniczych. Zwłaszcza w tej ostatniej grupie wdrożenie propozycji Komisji Europejskiej wraz z wyżej wymienioną nowelizacją ustawy transformacyjnej może doprowadzić do ich podziału na mniejsze jednostki i redukcję ich rozmiarów.

Nowe reguły wcześniejszego zaprzestawania działalności rolniczej przez starszych rolników (w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich), przyjęte przez Ministerstwo Rolnictwa Republiki Czeskiej z końcem 2007 roku, mogą okazać się istotnym bodźcem dla dalszego rozwoju gospodarstw rolnych osób fizycznych. Ustalone warunki przyznawania odpowiednich świadczeń z tytułu wcześniejszego przejścia na emeryturę powinny motywować rolników starszych niż 55 lat do przekazywania ich gospodarstw młodszym osobom, przyczyniając się do osobowego odmłodzenia czeskiego rolnictwa.

Wnioskodawca występujący o takie świadczenia może być rolnikiem mającym za sobą co najmniej 10 lat działalności zawodowej w rolnictwie i którego przeciętny dochód z podstawowej produkcji rolnej za ostatnie 3 lata wynosił co najmniej 20 000 euro rocznie. Dochody te powinny stanowić co najmniej 55% jego/jej całkowitego dochodu (włącznie z dochodami z działalności pozarolniczej). Jednocześnie zmniejszono wymagany minimalny obszar użytków rolnych

danego gospodarstwa z 5 do 0,5 ha. Oznacza to, że rolnicy gospodarujący na drobnym obszarowo gospodarstwie, lecz prowadzący odpowiednio intensywną produkcję towarową przeznaczoną na rynek, np. warzywną, mogą teraz ubiegać się o wcześniejsze odejście z działalności w rolnictwie.

4. Wnioski

Obecną strukturę gospodarstw rolnych w sektorze rolnictwa w Republice Czeskiej cechuje wielka waga głównie nadzwyczaj wielkoobszarowych gospodarstw rolnych (zwłaszcza w porównaniu z krajami UE-15). Jest to powodem, dla którego niezwykle wyraźnie dwoista struktura wielkości gospodarstw i wysoki stopień koncentracji czynników produkcji, głównie ziemi i siły roboczej, stanowią typowe cechy charakterystyczne dla czeskiego rolnictwa. Do innych typowych cech należą wysoki udział pozarodzinnej siły roboczej, bardzo niski udział posiadanych na własność gruntów rolnych, oraz inne specyficzne cechy strukturalne.

Gospodarstwa rolne osób fizycznych (jako jednoosobowych właścicieli indywidualnych), zwłaszcza rodzinne gospodarstwa rolne, pozostają w centrum uwagi Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej. Ich waga w czeskim rolnictwie jest bardzo niska. Większa indywidualizacja tak zwanych grupowych gospodarstw rolnych w Republice Czeskiej jest promowana przez najnowsze rozwiązania, takie jak nowelizacja Ustawy o prywatyzacji ziemi będącej własnością państwa, nowe prawo określające sposób uregulowania nierozliczonych dotąd udziałów własnościowych z przekształceń spółdzielczych gospodarstw rolnych z początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, oraz przez nowe reguły przyznawania (dotowania) emerytur rolnikom w wieku powyżej 55 lat, którzy przełożą swoje gospodarstwa rolne młodszym osobom. Wpływ redukcji dopłat bezpośrednich proponowanej przez Komisję Europejską będzie znacznie słabszy w przypadku gospodarstw rolnych osób fizycznych, z pewnymi wyjątkami, w porównaniu do gospodarstw rolnych osób prawnych.

Według wstępnych przewidywań autorów niniejszego opracowania, udział gospodarstw rolnych osób fizycznych w całkowitym obszarze uprawianych użytków rolnych może wzrosnąć w stosunku do stanu obecnego o mniej niż 30% do 40-45% w średnioterminowej perspektywie (do 2013 r.). Nastąpić może także znaczący spadek udziału gospodarstw rolnych osób prawnych. Wśród tych ostatnich, udział spółek z ograniczoną odpowiedzialnością (s.r.o.), które mają pewne cechy wspólne z większymi gospodarstwami rolnymi osób fizycznych, także mógłby wzrosnąć (zwłaszcza kosztem spółdzielczych gospo-

darstw rolnych, a w pewnym stopniu także przedsiębiorstw rolnych będących spółkami akcyjnymi).

Literatura:

1. Bašek V. et al.: *Analytické podklady k pozici ČR ke změnám Společné zemědělské politiky EU do roku 2013 a po roce 2013*. VÚZE, Praha 2008.
2. Csaki C., Debatisse M., Hinisch O.: *Stav zemědělství v České republice: Od „sametové“ transformace k otázkám vstupu do EU*. Materiály Světové banky. Agrospoj, Praha 1999.
3. Divila E.: *Agrární struktura v České republice*. Politická ekonomie, 2001, č. 2.
4. *Farm Structure and Farm Characteristics – Links to Non-Commodity Outputs and Externalities*. [Struktura i charakterystyka gospodarstw rolnych – powiązania z nietowarowymi produktami i zewnętrznymi warunkami brzegowymi.] OECD, Committee for Agriculture [Komitet ds. Rolnictwa], 2005.
5. *Farm Structure Survey 2005. Statistic in focus. Agriculture and Fisheries*. [Badanie struktury gospodarstw rolnych 2005. Syntetyczny obraz statystyczny. Rolnictwo i gospodarka rybna.] Eurostat, 2006-2007.
6. *Strukturální výsledky za zemědělství ČR v roce 2005*. ČSÚ, 2006.
7. Vaněk D., Divila E.: *Multifunkčnost zemědělství a velikost podniků*. In: Sborník z mezinárodní vědecké konference Agrární perspektivy XVI (Agrarian Perspectives XVI [Perspektywy agrarne]). PEF ČZU, Praha 2007.
8. *Zprávy o stavu zemědělství ČR 1994-2007* (Raporty nt. sytuacji w czeskim rolnictwie 1994-2007). Czeskie Ministerstwo Rolnictwa, VÚZE, Praha, 1994-2007.

Zmiany strukturalne i środki poprawy sprawności i wydajności ekonomicznej gospodarstw rolnych Słowenii

Wstęp

Słowenia jest małym krajem europejskim o całkowitej powierzchni 20 207 km² i 2 milionach mieszkańców. Według klasyfikacji OECD, 2/3 wszystkich gmin słoweńskich (NUTS 5), które pokrywają ponad 3/4 terytorium kraju określa się jako obszary wiejskie, a ich mieszkańcy reprezentują 41% ludności kraju. Pomimo takiego usytuowania rolnictwo wnosi stosunkowo niewielki wkład w PKB Słowenii. W ciągu ostatnich piętnastu lat udział ten obniżył się z 5% w 1990 roku do 1,8% w 2005 r. Niewielka średnia wielkość gospodarstw rolnych i niekorzystne warunki naturalne dla intensywnej produkcji rolnej stanowią dwa główne powody niskiego poziomu wydajności i specjalizacji w rolnictwie.

1. Zmiany strukturalne w latach 2000-2007

Podstawową cechą rolnictwa Słowenii jest fakt, że przez długi czas rozwijało się ono w zupełnie innym kierunku niż rolnictwo w UE. Dotyczy to zwłaszcza struktury agrarnej i jej rozwoju. Inaczej niż w wielu innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej ponad 99% gospodarstw rolnych pozostało w rękach prywatnych w okresie socjalizmu. Tylko niewielka część gruntów rolnych została znacjonalizowana stanowiąc podstawę tzw. „uspołeczniczonych gospodarstw rolnych”. O ile w krajach o rozwiniętym rolnictwie, wraz z doskonaleniem technologii rolniczej stosunkowo szybko postępował proces powiększania gospodarstw rolnych, oraz koncentracji i specjalizacji produkcji, do roku 1990 sektor prywatny w słoweńskim rolnictwie cechował się ciągłym zmniejszaniem i rozdrabnianiem własności gruntów, niskim poziomem intensywności produkcji i wydajności pracy, a na niektórych obszarach stopniowym porzucaniem produkcji.

Według wstępnych wyników ostatniego spisu rolnego opartego na badaniu próby gospodarstw rolnych (2007) w Słowenii istnieje około 75 000 gospodarstw rolnych. Według norm określonych przez Europejską Miarę Wielkości Ekonomicznej (ESU), pod względem zdolności produkcyjnych gospodarstwa te są bezpośrednio porównywalne z gospodarstwami rolnymi w UE.

Przeciętna wielkość gospodarstw rolnych w Słowenii wynosi 6,5 ha użytków rolnych (UR) (2007), co jest wielkością prawie trzy razy mniejszą od średniej powierzchni gospodarstw w państwach członkowskich UE-25. Udział

użytków zielonych w strukturze wykorzystania gruntów rolnych jest blisko dwukrotnie większy od średnio w UE, lecz przeciętny areal przypadający na jedno gospodarstwo rolne jest trzykrotnie mniejszy. Pod względem arealu gruntów orných przypadających na gospodarstwo rolne Słowenia ma wskaźnik sześciokrotnie niższy od średniej europejskiej.

Tabela 1. Gospodarstwa rolne według użytkowania gruntów w Słowenii i w UE-25 (2005)

	SŁOWENIA			UE-25		
	Liczba gospodarstw rolnych	Obszar (ha)	Przeciętny obszar (ha)	Liczba gospodarstw rolnych	Obszar (1000 ha)	Przeciętny obszar (ha)
Użytkowane grunty ogółem	77,170	921,310	11,9	9,636,490	196,181	20,4
Użytki rolne	77,140	485,430	6,3	9,544,270	155,242	16,3
Grunty orne	67,630	174,090	2,6	6,410,960	93,227	14,5
Sady	27,970	9,950	0,4	1,568,790	2,308	1,5
Winnice	27,340	16,430	0,6	1,429,030	3,198	2,2
Użytki zielone	64,240	282,120	4,4	3,947,740	51,330	13,0

Źródło: Urząd Statystyczny Republiki Słowenii.

Rodzinne gospodarstwa rolne stanowią 99,8% ogólnej liczby gospodarstw i użytkują 94,8% całego obszaru użytków rolnych. W 2007 r. gospodarstwa rolne użytkowały ponad 920 000 hektarów ziemi, to jest o 3% mniej niż w roku 2000, lecz udział powierzchni użytków rolnych nieznacznie wzrósł.

Tabela 2. Powierzchnia użytków rolnych i gospodarstwa rolne w Słowenii w latach 2000-2007

	Areal (ha)				Liczba gospodarstw rolnych			
	2000	2003	2005	2007	2000	2003	2005	2007
Suma użytkowanych gruntów	950269	926821	921312	921428	86437	77138	77173	75328
Suma użytków rolnych	537249	526247	526660	524369	86427	77126	77143	75307
Grunty rolne wykorzystane	485879	486473	485432	488976	86423	77126	77141	75306
Grunty orne	170571	172144	175864	174895	80877	72276	71981	69703
Sady	5249	4665	4395	4030	4981	3107	3084	2240
Winnice	16603	16556	16428	16101	35129	28705	27337	27340
Użytki zielone	285410	285562	282119	288222	74230	66258	64236	63656

Źródło: Urząd Statystyczny Republiki Słowenii, EUROSTAT.

Jedną z najbardziej charakterystycznych konsekwencji szczególnych warunków naturalnych produkcji rolnej w Słowenii jest ogromny udział trwałych użytków zielonych (łąk i pastwisk) oraz stosunkowo niewielki udział gruntów orných i plantacji roślin wieloletnich (sądów i winnic) w strukturze użytkowania gruntów rolnych. Pomimo ich wysokiego udziału, charakterystyczną cechą

użytków zielnych w Słowenii jest ich ekstensywność. Łąki i pastwiska pokrywają blisko dwie trzecie całego obszaru gruntów rolnych w Słowenii.

Prawie jedna czwarta gospodarstw rolnych ma poniżej dwóch hektarów, a blisko 60% poniżej pięciu hektarów użytków rolnych (UR). Gospodarstwa te, wraz z tymi o areale od sześciu do dziesięciu hektarów, stanowią podstawę produkcji rolnej w Słowenii i zajmują około dwóch trzecich obszaru gruntów rolnych w Słowenii.

Tabela 3. Liczba gospodarstw rolnych i ich areał w podziale według wielkości obszarowej (UR) gospodarstw w latach 2000-2007

	Areal (ha)				Liczba gospodarstw rolnych			
	2000	2003	2005	2007	2000	2003	2005	2007
Razem	485879	486473	485432	488976	86467	77149	77175	75341
0 - < 2	26399	20739	20783	20560	23042	17292	17975	18259
2 - < 5	101112	91116	93072	84791	30386	27103	27864	25611
5 - < 10	155278	145170	139239	138109	22058	20633	19775	19704
10 - < 20	121063	130261	118142	117692	9165	9695	8819	8682
20 - < 30	29927	39233	40452	43866	1264	1648	1709	1853
30 - < 50	13805	20660	26345	31210	377	555	723	845
50 - < 100	6361	9647	13841	18891	101	149	210	290
>= 100	31933	29647	33558	33856	74	75	101	98

Źródło: *Urząd Statystyczny Republiki Słowenii.*

Przeciętna wielkość ekonomiczna rodzinnych gospodarstw rolnych wynosi 4,6 ESU (2005). Rozkład gospodarstw rolnych na poszczególne klasy ESU wykazuje, że w Słowenii prawie połowa (48%) gospodarstw zalicza się do najniższej klasy (poniżej 2 ESU) oraz, że wielkość ekonomiczna prawie trzech czwartych gospodarstw rolnych (73%) jest poniżej 4 ESU. Wśród gospodarstw rodzinnych posiadających mniej niż 2 hektary UR występuje około 80% gospodarstw o wielkości ekonomicznej poniżej 2 ESU. Większość z nich należy do tak zwanych nie-towarowych gospodarstw rolnych, które produkują wyłącznie na potrzeby konsumpcji własnej.

Tylko 51,2% słoweńskich gospodarstw rolnych było gospodarstwami specjalistycznymi (2005). Wszystkie inne należą do jednego z typów produkcji mieszanej, czy to produkcji mieszanej roślin, mieszanej hodowli zwierząt, czy też kombinacji obu poprzednich typów. W porównaniu ze Spisem Rolnym 2000 (43,4%) ich proporcja wzrosła o prawie 8 punktów procentowych, lecz nadal pozostaje niska w porównaniu do średniej w Unii Europejskiej (UE-252003: 72%).

Tabela 4. Gospodarstwa rolne w Słowenii według rodzajów gospodarowania

	GOSPODARSTWA ROLNE			UDZIAŁ (%)		
	2000	2003	2005	2000	2003	2005
Ogółem	86 467	77 149	77 175	100,0	100,0	100,0
Uprawy polowe	2 819	3 269	4 801	3,3	4,2	6,2
Ogrodnictwo	438	646	478	0,5	0,8	0,6
Uprawa roślin wieloletnich	9 920	6 993	7 404	11,5	9,1	9,6
Wypas zwierząt	22 284	22 033	26 611	25,8	28,6	34,5
Hodowla zwierząt ziarnożernych	2 028	590	201	2,3	0,8	0,3
Mieszana produkcja roślinna	10 975	14 822	13 574	12,7	19,2	17,6
Mieszana produkcja zwierzęca	24 369	16 747	13 408	28,2	21,7	17,4
Mieszana produkcja roślinna i zwierzęca	13 598	11 993	10 661	15,7	15,5	13,8
Nie sklasyfikowane	36	0	10	0,0	0,0	0,0

Źródło: *Urząd Statystyczny Republiki Słowenii.*

Charakterystyczna dla produkcji roślinnej jest stosunkowo intensywna specjalizacja w ogrodnictwie i produkcji roślin wieloletnich, oraz umiarkowana specjalizacja w produkcji zbóż. Gospodarstwa hodowlane specjalizują się zwłaszcza w produkcji mięsa i mleka. Produkcja zwierzęca w słoweńskich gospodarstwach rolnych jest mniej wszechstronna niż produkcja roślinna. Dominuje produkcja bydła, ze względu na warunki naturalne i pośrednio wskutek ogromnego udziału użytków zielonych w strukturze gruntów rolnych.

Tabela 5. Struktura produkcji zwierzęcej w Słowenii i w UE-25 (2005)

	SŁOWENIA			UE 25		
	Liczba gospodarstw rolnych	Liczba pogłównia	Średnie pogłowie/gospodarstwo	Liczba gospodarstw rolnych (tys.)	Liczba pogłównia	Średnie pogłowie/gospodarstwo
Bydło	43 680	461 220	10,6	2 355	86 617	36,8
Trzoda chlewna	33 950	505 160	14,9	1 878	148 690	79,2
Drób (tys. sztuk)	45 510	3 290 000	72,3	3 277	1 417	432,4
Owce	5 750	131 130	22,8	685	96 552	141,0
Konie	5 130	19 250	3,8	703	2 753	3,9

Źródło: *Urząd Statystyczny Republiki Słowenii, EUROSTAT.*

Hodowla zwierząt jest najważniejszym rodzajem działalności rolniczej w Słowenii. Wstępne wyniki Spisu Rolnego z roku 2007 wykazały, że prawie 67 000 gospodarstw rolnych prowadziło hodowlę zwierząt, co stanowiło 87% wszystkich gospodarstw rolnych.

Gospodarstwo rolne w Słowenii hoduje 3,5 razy mniej bydła od przeciętnego gospodarstwa rolnego w UE-25. Różnice pomiędzy gospodarstwami rolnymi prowadzącymi inne rodzaje produkcji zwierzęcej są jeszcze większe.

Tabela 6. Liczba gospodarstw rolnych i pogłowie zwierząt w podziale na kategorie w Słowenii w latach 2000-2007

	Pogłowie zwierząt				Liczba gospodarstw rolnych			
	2000	2003	2005	2007	2000	2003	2005	2007
Bydło	499546	478331	461224	470218	56097	46736	43675	39705
Trzoda chlewna	601953	607881	505161	544444	44623	39484	33945	31711
Drób	6731009	5133858	3292826	5364220	58929	49369	45512	39786
Konie	14407	16879	19249	19623	4634	4728	5128	5081
Owce	96027	119631	131126	135887	4330	5281	5747	5923
Kozy	29385	28690	30826	34593	4775	3974	4108	4133

Źródło: Urząd Statystyczny Republiki Słowenii.

Prawie 63% wszystkich gospodarstw rolnych zaangażowanych w produkcję zwierzęcą zajmuje się hodowlą bydła, która tradycyjnie jest domeną małych i średniej wielkości gospodarstw rolnych, lecz porównanie wyników spisów rolnych z lat 2000 i 2007 wykazuje, że proces koncentracji jest bardzo nasilony. Liczba gospodarstw rolnych spadła o 30%.

Produkcja trzody chlewnej jest drugą co do znaczenia gałęzią produkcji zwierzęcej w Słowenii. W roku 2000 ponad 44 000 rodzinnych gospodarstw rolnych i 17 przedsiębiorstw rolnych było zaangażowanych w produkcję trzody chlewnej. Produkcja w gospodarstwach rodzinnych ma w przeważającej mierze charakter samozaopatrzeniowy, inaczej niż w przypadku przedsiębiorstw rolnych, w których jest wysoce specjalistyczna i skoncentrowana. W latach 2000-2007 liczba gospodarstw spadła tu o blisko 30%.

Hodowla drobiu jest kolejnym rodzajem produkcji zwierzęcej przechodzącym proces koncentracji i specjalizacji. W czasie spisu rolnego w 2000 roku blisko 59 000 gospodarstw rolnych było zaangażowanych w różne formy hodowli drobiu. Rodzinne gospodarstwa rolne prowadziły w większości ekstensywny chów na potrzeby własnej konsumpcji, a 29 dużych przedsiębiorstw rolnych było zaangażowanych w technologicznie i organizacyjnie wymagający chów przemysłowy. Zmiany strukturalne w produkcji drobiarskiej były bardzo intensywne w okresie lat 2000-2007, ponieważ liczba producentów spadła o 33%, a wielkość stada zmalała o 20%.

Z powodu niekorzystnych warunków dla intensywnej produkcji rolnej oraz wysokiej proporcji łąk i pastwisk w strukturze użytkowania gruntów, hodowla owiec i kóz zyskuje na znaczeniu. Hodowla owiec i kóz jest szczególnie ważna na obszarach górskich, gdzie zapobiega ona przerostowi roślinności.

Intensywność produkcji zwierzęcej mierzona liczbą umownych jednostek pogłowia zwierząt LSU przypadającą na gospodarstwo rolne wzrosła w Słowenii w ostatnim czasie pomimo bezwzględного spadku liczby zwierząt.

Tabela 7. Liczba gospodarstw rolnych i pogłowie zwierząt w podziale na klasy wielkości mierzone w jednostkach LSU w latach 200-2007

	Jednostki pogłowia zwierząt (LSU)				Liczba gospodarstw rolnych			
	2000	2003	2005	2007	2000	2003	2005	2007
Razem	470 498	456 167	421 587	442 581	77 452	68 909	66 909	63 290
0 - < 2	22 701	20 746	19 621	16 290	29 108	26 079	26 787	24 471
2 - < 5	72 585	59 039	57 921	54 443	22 160	17 954	17 691	16 408
5 - < 10	99 851	86 897	81 360	78 349	14 159	12 471	11 420	10 945
10 - < 20	114 864	111 752	98 041	97 916	8 328	8 159	7 099	7 041
20 - < 30	53 106	58 489	51 919	57 048	2 209	2 402	2 142	2 365
30 - < 50	38 026	46 079	45 141	51 716	1 037	1 237	1 213	1 389
50 - < 100	23 473	33 067	30 421	36 051	363	507	463	544
>= 100	45 892	40 097	37 163	50 767	88	100	94	127

Źródło: *Urząd Statystyczny Republiki Słowenii*

Według wstępnych wyników spisu rolnego za rok 2007, łączna liczebność jednostek pogłowia zwierząt przekracza wielkość 440000, czyli o 7% mniej niż w roku 2000. Trend spadkowy jest jeszcze wyraźniejszy w odniesieniu do liczby gospodarstw rolnych z hodowlą zwierząt. W ostatnich siedmiu latach łączna liczba takich gospodarstw spadła o 18%. Ogólne zmniejszenie występowało w najmniej-szych gospodarstwach o wielkości do 10 LSU.

Prawie jedna trzecia gospodarstw rolnych w dalszym ciągu hoduje mniej niż po dwie sztuki LSU obsady zwierząt, a ponad połowa ma obsadę zwierząt liczoną w umownych jednostkach LSU poniżej pięciu sztuk. Mimo, że liczba dużych gospodarstw rolnych zaangażowanych w produkcję zwierzęcą w latach 2000-2007 wzrosła, ich udział w strukturze gospodarstw rolnych jest nadal bardzo niski. Zaledwie 7% gospodarstw ma obsadę zwierząt ponad 20 LSU.

Obok niekorzystnych warunków naturalnych i strukturalnych dla produkcji rolnej, gospodarstwa rolne w Słowenii dotknięte są nieefektywnym podziałem pracy w rolnictwie.

Pracę w gospodarstwach rolnych (rodzinnych gospodarstwach rolnych, przedsiębiorstwach rolniczych, spółdzielniach) wykonuje 207501 osób. Dla ponad 70% z nich praca w rolnictwie stanowi tylko działalność dodatkową albo ma charakter okazjonalnie świadczonej pomocy w gospodarstwie. Konsekwencje tak niekorzystnej struktury pracowniczej widoczne są także w społeczno-gospodarczej strukturze zasobów pracy w rolnictwie. Gospodarstwa rolników dwuzawodowych, pracujących na nich w niepełnym wymiarze czasu, dominują, ponieważ gospodarstwa te są zbyt małe aby mogły zapewnić wystarczające do-

chody z samej działalności rolniczej. W Słowenii istnieje tylko 20% gospodarstw rolnych uprawianych w pełnym wymiarze czasu.

Nakład pracy rolniczej w 77 175 gospodarstwach, mierzony w Rocznych Jednostkach Pracy (AWU – *Annual Work Units*), stanowi równowartość 95 263 takich jednostek AWU. Struktura siły roboczej zasadniczo odbiega tu od podobnych struktur występujących w innych krajach UE. W słoweńskich gospodarstwach rolnych większość pracy ludzkiej wykonywana jest przez członków rodziny rolniczej, gdyż praktycznie nie występują regularnie zatrudniani pracownicy najemni pochodzący spoza gospodarstwa. W konsekwencji tego zjawiska relatywny brak mobilności siły roboczej odzwierciedlony jest odpowiednio w pracochłonności działalności rolniczej.

Pomimo ich małych rozmiarów słoweńskie gospodarstwa rolne zatrudniają średnio o 10% więcej siły roboczej niż przeciętne gospodarstwo rolne w UE. Nie dziwi zatem, że wydajność pracy w rolnictwie jest wyraźnie niska. Średnio biorąc, na jedną Roczną Jednostkę Pracy (AWU) przypada wykorzystanie 5,1 ha gruntów rolnych, albo w ujęciu miary wielkości ekonomicznej – produkcja w zakresie 4,2 ESU (Europejskie Jednostki Wielkości Ekonomicznej). Trudne warunki uprawy, luka technologiczna, niski poziom kwalifikacji zawodowych w rolnictwie, a zwłaszcza niezwykle niekorzystna struktura gospodarstw rolnych, wszystko to wywiera znaczny wpływ na niską wydajność pracy i niedorozwój rolnictwa.

Tabela 8. Zasoby siły roboczej w rolnictwie (2003, 2005 r.)

	Liczba		Wskaźnik 2005/03	Struktura (%)	
	2003	2005		2003	2005
Zasoby siły roboczej w rolnictwie – ogółem (l. osób)	211 245	207 571	98,3	100,0	100,0
- przedsiębiorstwa i spółdzielnie rolnicze	3 234	3 271	101,1	1,5	1,6
- siła robocza w gospodarstwach rodzinnych	208 011	204 300	98,2	98,5	98,4
Liczba AWU (Rocznych Jednostek Pracy)	95 605	95 263	99,6	45,3	45,9
- przedsiębiorstwa i spółdzielnie rolnicze	3 383	3 449	102,0	1,6	1,7
- rodzinne gospodarstwa rolne	92 222	91 814	99,6	43,7	44,2
AWU/100 ha UR (użytków rolnych)	19,6	19,6	100,1	-	-
AWU/gospodarstwo rolne	1,24	1,23	99,2	-	-

Źródło: Urząd Statystyczny Republiki Słowenii.

Okolo 4% rodzinnych gospodarstw rolnych w Słowenii angażuje się obecnie w jakieś formy działalności dodatkowej. Pośród nich dominują cztery rodzaje takiej dodatkowej działalności: przyjmowanie zleceń na wykonywanie usług za pomocą maszyn rolniczych, agroturystyka w gospodarstwie rolnym,

przetwórstwo drewna oraz różnego rodzaju przetwórstwo żywności. Inne rodzaje działalności ubocznej są znacznie mniej rozpowszechnione. Zapotrzebowanie na produkty i usługi działalności dodatkowej systematycznie wzrasta.

Tabela 9. Rodzinne gospodarstwa rolne w podziale na rodzaje działalności dodatkowej, 2003-2005

	Liczba gospodarstw		Wskaźnik 2005/03	Udział (%)	
	2003	2005		2003	2005
OGÓLEM	2 867	3 146	109,7	100,0	100,0
Przetwórstwo żywności – mięso	101	189	187,1	3,5	6,0
Przetwórstwo żywności – mleko	115	185	160,9	4,0	5,9
Przetwórstwo żywności – warzywa i owoce	354	390	110,2	12,3	12,4
Przetwórstwo żywności – pozostałe	104	200	192,3	3,6	6,4
Przetwórstwo drewna	508	449	88,4	17,7	14,3
Usługi maszyn rolniczych	905	796	88,0	31,6	25,3
Turystyka w gospodarstwie rolnym	675	628	93,0	23,5	20,0
Chałupnictwo	130	171	131,5	4,5	5,4
Usługi użyteczności publicznej (komunalne)	149	297	199,3	5,2	9,4

Źródło: Urząd Statystyczny Republiki Słowenii.

2. Działania na rzecz poprawy wydajności i rentowności ekonomicznej w latach 2000-2006

Słowenia określiła swoje podstawowe cele polityki rolnej przyjmując Strategię Rozwoju Rolnictwa Słowenii (1993). Jednym z jej podstawowych celów był ciągły wzrost konkurencyjności rolnictwa. Na działania służące poprawie konkurencyjności i ekonomicznej wydajności rolnictwa składały się:

- **Subsydia wypłacane na inwestycje i restrukturyzację gospodarstw rolnych;** stanowiły one najważniejszą część polityki strukturalnej w okresie po uzyskaniu niepodległości przez Słowenię. Przyznawano je w formie bezwrotnego wsparcia finansowego i dotacji do odsetek. Największa ich część przypadła w udziale Programowi inwestycji w gospodarstwach rolnych, na zagospodarowanie gruntów, oraz na odnowę plantacji roślin wieloletnich.
- **Subsydia wypłacane na restrukturyzację przemysłu przetwórstwa żywności i spółdzielczości** przeznaczano na poprawę marketingu, magazynowania i przetwórstwa produktów rolnych. Działanie to miało bardzo dużą wagę w latach 1997 i 1998, kiedy to poczyniono znaczne inwestycje w chłodnie do przechowywania owoców. Znaczną część pomocy finansowej skierowano na restrukturyzację spółdzielni.

- **Programy rozwoju obszarów wiejskich** opierały się na programach zintegrowanego rozwoju obszarów wiejskich i odnowy wsi. Zaprojektowano je w oparciu o lokalne inicjatywy rozwojowe i wykorzystanie miejscowego potencjału zdolności rozwojowych. W tym okresie większość funduszy przeznaczano na rozwój gospodarki na wsi, odnowę wiosek i budowę infrastruktury rolnictwa oraz na dywersyfikację gospodarczą obszarów wiejskich.
- Do najważniejszych **Innych działań polityki strukturalnej** tego okresu, należały zachęty wspierające marketing produktów rolnych i zakładanie stowarzyszeń producentów rolnych.

Program SAPARD (2000-2006) stanowił program przedakcesyjny poprzedzający przystąpienie do UE dla państw kandydujących do Unii, zamierzony jako szczególna forma wsparcia dla rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich. Cele Programu SAPARD były następujące:

- stworzenie konkurencyjnego sektora rolnego,
- zatrzymanie ludności na wsi, oraz
- wdrożenie systemu prawnego zgodnego z dorobkiem UE.

Wdrożenie Programu SAPARD stanowiło dobre przygotowanie do wprowadzenia instrumentów funduszy strukturalnych (EKJUS, FIUR), które zostały wdrożone w 2004 r. w ramach Jednolitego Dokumentu Programowania.

Na podstawie analiz i możliwości wyboru opcji rozwojowych dla rolnictwa i obszarów wiejskich Słowenii, oraz przewidywanej wielkości pomocy z UE, ustalono dwa priorytety rozwojowe:

- **Poprawy struktur produkcji i marketingu w rolnictwie i przemyśle przetwórstwa żywności**, w ramach którego zrealizowano działania: *Inwestycje w gospodarstwach rolnych* oraz *Inwestycje w przemyśle przetwórstwa żywności*.
- **Dywersyfikacji gospodarki i poprawy infrastruktury wiejskiej**, w ramach którego zrealizowano dwa działania: *Ekonomiczna dywersyfikacja w gospodarstwach rolnych* oraz *Rozwój i poprawa infrastruktury wiejskiej*.

Głównym celem działania **Inwestycje w gospodarstwach rolnych** było zachęcanie do podnoszenia konkurencyjności gospodarki rolnej poprzez uwzględnianie norm ekologicznych i higienicznych oraz dobrostanu zwierząt. Działanie to przyczyniło się przede wszystkim do poprawy wydajności w rolnictwie, zwiększenia dywersyfikacji działalności rolniczej oraz do poprawy orientacji rynkowej gospodarstw rolnych. Inwestycje kierowano na cele budowy nowych lub remonty już istniejących zabudowań, zakupy sprzętu i maszyn rolniczych oraz na początkowe zakupy zwierząt inwentarskich do gospodarstw rolnych.

Działanie **Inwestycje w przemyśle przetwórstwa żywności** za cel miało poprawę konkurencyjności. W ramach tego działania zachęcano do inwestycji służących adaptacji zdolności produkcyjnych i modernizacji urządzeń. Drugi jego cel dotyczył wdrażania nowych technologii, pomagających przedsiębiorstwom w dostosowaniu się do norm UE i racjonalizacji ich procesów produkcyjnych.

Głównym celem działania **Ekonomiczna dywersyfikacja gospodarstw rolnych** była poprawa wydajności wykorzystania wkładu pracy w gospodarstwach rolnych i zapewnienie dodatkowych możliwości zatrudnienia i uzupełnienia dochodów. Inwestycje przeznaczano na budowę lub remonty zabudowań oraz na kupno wyposażenia służącego do działalności w turystyce i chałupniczym rzemiośle w gospodarstwach rolnych.

Rozwój i poprawa infrastruktury wiejskiej stanowiło czwarte działanie w ramach Programu SAPARD przeznaczone na poprawę jakości życia na terenach wiejskich. W tym celu przyznano pomoc finansową w celach poprawy infrastruktury drogowej, zaopatrzenia w wodę pitną, oraz na projektowanie i budowę ścieżek tematycznych (tras wycieczek pieszych, rowerowych i edukacyjnych).

W toku implementacji programu zatwierdzono 563 projekty o łącznej wartości ponad 42 milionów euro. Największym zainteresowaniem cieszyły się zakupy nowych maszyn rolniczych, natomiast przemysł przetwórstwa żywności inwestował głównie w modernizację wyposażenia technicznego i wdrażanie nowych technologii.

Tabela 10. Zatwierdzone projekty i fundusze w podziale na poszczególne działania w Programie SAPARD

Działanie	Liczba zawartych umów	Fundusze wypłacone (mln euro)
Inwestycje w gospodarstwach rolnych	406	15,219
Inwestycje w przetwórstwo i marketing produktów rolnych i rybnych	32	16,584
Dywersyfikacja ekonomiczna gospodarstw rolnych	85	5,514
Rozwój i poprawa infrastruktury wiejskiej	36	4,794
Pomoc techniczna	3	0,099
RAZEM	563	42,210

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa, Leśnictwa i Żywności.

Po przystąpieniu Słowenii do UE większość z tych działań kontynuowano w ramach Jednolitego Dokumentu Programowania (JDP). Rolnictwo w JDP było objęte ramami trzeciego zadania priorytetowego Restrukturyzacja Rolnictwa, Leśnictwa i Rybołówstwa, na które było do dyspozycji ogółem 49 513 mln euro na lata 2004-2006. Cele tego priorytetu były następujące:

- Zwiększenie konkurencyjności sektora rolno-spożywczego, leśnictwa i rybołówstwa;
- Stworzenie warunków osiągnięcia ekwiwalentnego poziomu dochodów ludności rolniczej;
- Zachowanie struktur osadnictwa i restrukturyzacja gospodarki obszarów wiejskich;
- Zrównoważone wykorzystanie zasobów naturalnych;
- Ochrona środowiska wiejskiego i zachowanie zasobów naturalnych.

Oddziaływania strukturalne wobec rolnictwa w ramach JDP 2004-2006 były częściowo współfinansowane z sekcji orientacji Funduszu Rolnego UE, a częściowo z budżetu państwa. Wkład finansowy z krajowych środków publicznych zapewniony przez Słowenię wynosił 50%. Przyznawano je na podstawie przetargów publicznych ogłaszanych przez Agencję Rozwoju Rynku Rolnego i Rozwoju Obszarów Wiejskich Republiki Słowenii.

W ramach zadania trzeciego, priorytetu o nazwie Restrukturyzacja Rolnictwa, Leśnictwa i Rybołówstwa, w latach 2004-2006 wdrożono siedem działań. Jedno z tych działań dotyczyło leśnictwa (inwestycje w lasach mające na celu poprawę ich wartości gospodarczej i ekologicznej), dwa działania dotyczyły rybołówstwa (modernizacja istniejących jednostek pływających i drobnego rybactwa przybrzeżnego; hodowla, przetwórstwo i marketing ryb), oraz następujące cztery działania dotyczyły rolnictwa:

- Poprawa przetwórstwa i marketingu produktów rolnych;
- Inwestycje w gospodarstwach rolnych;
- Dywersyfikacja działalności rolniczej i działalności pokrewnej wobec rolnictwa;
- Marketing wysokiej jakości produktów rolnych i wyrobów przetwórstwa żywności.

Nowością wśród już istniejących działań był **Marketing wysokiej jakości produktów rolnych i wyrobów przetwórstwa żywności**, którego celem było zachęcenie producentów i przetwórców szczególnych produktów i artykułów spożywczych najwyższej jakości (produktów z oznaczeniem pochodzenia, oznaczeniem pochodzenia geograficznego, świadectwem szczególnych walorów, produktów wysokiej jakości), aby oferowali swoje wyroby na rynku. Środki te przeznaczano na przygotowanie dokumentacji i rejestrację oraz certyfikację specjalnych produktów rolnych i spożywczych najwyższej jakości, zakładanie grup producenckich oraz wprowadzanie programów zapewnienia jakości.

Tabela 11. Liczba umów i Fundusze przeznaczone na rolnictwo w JDP 2004-2006 (mln euro)

	2004		2005		2006	
	Liczba umów	Fundusze	Liczba umów	Fundusze	Liczba umów	Fundusze
Inwestycje w przetwórstwo i marketing produktów rolnych	10	3,7	16	6,0	27	8,3
Inwestycje w gospodarstwach rolnych	68	3,3	62	2,9	275	11,4
Dywersyfikacja działalności rolniczej	32	1,8	66	3,5	103	5,4
Marketing wysokiej jakości produktów rolnych i spożywczych	7	0,2	14	0,2	12	0,3

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej.

W całym okresie zatwierdzono 692 projekty o łącznej wartości blisko 47 mln euro. Ponad połowę wszystkich projektów stanowiły Inwestycje w Gospodarstwach Rolnych, które obejmowały głównie sektory produkcji mleka i upraw owoców i winorośli, na które wydatkowano 37% zatwierdzonych funduszy. W następnej kolejności znalazły się inwestycje w Dywersyfikację Działalności Rolniczej, w przypadku których większość wniosków dotyczyła zamiarów rozwoju turystyki i inwestycji produkcyjnych.

Działanie **Poprawa produkcji i marketingu produktów rolnych** przeznaczone było na potrzeby przemysłu przetwórstwa żywności, gdzie 38% wszystkich przyznanych środków wydatkowano na 53 inwestycje.

3. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013

W nowym okresie planistycznym 2007-2013 Słowenia wdraża działania zachęcające do konkurencyjności w rolnictwie, przetwórstwie spożywczym i leśnictwie w ramach pierwszej i trzeciej osi rozwojowej Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Zorientowane są one przede wszystkim na modernizację i restrukturyzację rolnictwa, zwiększenie wartości dodanej i jakości produkcji artykułów rolnych, wyrobów przetwórstwa żywności i leśnictwa, oraz na wzrost możliwości zatrudnienia w rolnictwie, leśnictwie i przetwórstwie żywności, z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju i zachowaniem norm ochrony środowiska (ekologicznych). Tabela poniżej przedstawia działania, oczekiwane wyniki na koniec okresu i środki dotacji celowych przeznaczonych na poszczególne działania.

Z Tabeli 12 wyraźnie wynika, że większość pieniędzy przeznaczono na Modernizację gospodarstw rolnych i Dodawanie wartości do produktów rolnictwa i leśnictwa. Wsparcie dla modernizacji gospodarstw rolnych ma na celu zwiększenie wydajności gospodarowania poprzez wprowadzanie nowych produktów i technologii, spełnianie norm UE oraz stabilizację dochodów gospodarstw rolnych. W ramach działania Dodawanie wartości do produktów rolnictwa i leśnictwa, wsparcie udzielane jest na inwestycje i remonty budynków, inwestycje w zakupy maszyn i urządzeń.

Tabela 12. Działania, wskaźniki, wartości docelowe i fundusze przeznaczone w ramach Osi 1 w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich Słowenii 2007-2013

Działanie	Wskaźnik	Cel do 2013	Wartość (mln euro)
Szkolenie osób czynnych w rolnictwie i leśnictwie	Liczba uczestników szkoleń	15 500	13,6
	Liczba otrzymanych dni szkoleń	5 000	
Początkowe zagospodarowanie się młodych rolników	Łączna liczba młodych rolników, którzy otrzymali pomoc	1 200	35,3
Wczesne emerytury rolnicze	Łączna liczba rolników, którzy przeszli na wcześniejszą emeryturę	210	38,1
Modernizacja gospodarstw rolnych	Łączna liczba gospodarstw rolnych, które otrzymały pomoc	2 450	164,7
Poprawa wartości gospodarczej lasów	Łączna liczba właścicieli lasów, którzy otrzymali pomoc	3 276	49,9
Dodawanie wartości do produktów rolnictwa i leśnictwa	Łączna liczba mikroprzedsiębiorstw i gospodarstw rolnych, które otrzymały pomoc	450	227,1
	Liczba zakładów spożywczych, które uzyskały wsparcie	126	
Poprawa i rozwój infrastruktury związanej z rozwojem i adaptacją rolnictwa	Liczba wspartych przedsięwzięć (nawadnianie, hydro-melioracje)	45	26,2
	Poprawa struktury agrarnej (własności ziemi) (liczba przedsięwzięć)	50	17,4
Uczestnictwo rolników w programach zapewnienia jakości żywności	Liczba wspartych gospodarstw uczestniczących w programach jakości	10 000	40,4
Wsparcie grup producenckich w zakresie działań informacyjnych i promocyjnych dotyczących produktów objętych programami jakości żywności	Liczba projektów, które otrzymały wsparcie	50	18,6
Wsparcie zakładania grup producenckich	Liczba wspartych grup producenckich	30	2,9

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej.

Oś Rozwojowa 3: Jakość życia na wsi i dywersyfikacja gospodarki wiejskiej, wywiera pośrednio wpływ na poprawę wydajności i wyników ekonomicznych gospodarstw rolnych. Za pomocą działań objętych tą osią (tabela 13) Słowenia pobudza zatrudnienie i tworzenie miejsc pracy w działalności pozarolniczej i związanej z rolnictwem. Większość pieniędzy przeznaczona jest tu na inwestycje w tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw, zwłaszcza w dziedzinie turystyki. Rozwój mikroprzedsiębiorstw jest szczególnie ważny dla obszarów peryferyjnych o ograniczonych możliwościach zatrudnienia. W tabeli zamieszczonej poniżej przedstawiono odpowiednie działania, oczekiwane wyniki na koniec okresu i środki przewidziane na działania w ramach Osi 3 Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013.

Tabela 13. Działania, wskaźniki, wartości docelowe i fundusze przewidziane w ramach Osi 3 Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich Słowenii 2007-2013

Dywersyfikacja w kierunku działalności pozarolniczej	Liczba beneficjentów	360	63,1
	Liczba wspartych projektów w dziedzinie turystyki i związanych z turystyką	200	
	Liczba uczestników, którzy z powodzeniem przeszli szkolenia	50	
Wsparcie zakładania i rozwoju mikroprzedsiębiorstw	Liczba mikroprzedsiębiorstw, które uzyskały wsparcie	900	111,0
	Liczba projektów turystycznych i związanych z turystyką, które otrzymały wsparcie	150	
	Liczba uczestników, którzy z powodzeniem przeszli szkolenia	50	
Odnowa i rozwój wsi	Liczba projektów, które uzyskały wsparcie	200	60,5
	Liczba wsi, które uzyskały wsparcie	550	
Konserwacja i podnoszenie walorów dziedzictwa kultury na wsi	Liczba projektów, które uzyskały wsparcie	250	29,4

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej.

Wnioski

Trudne uwarunkowania produkcyjne i strukturalne, luka technologiczna, niski poziom kwalifikacji zawodowych oraz szczególnie niekorzystna struktura gospodarstw rolnych, wywierały znaczny wpływ na wydajność ekonomiczną i konkurencyjność słoweńskich gospodarstw rolnych. Zatrudnienie poza rolnictwem (w przemyśle i usługach) stanowi główną działalność dodatkową ludności wiejskiej w Słowenii. Bardziej efektywna alokacja siły roboczej w gospodarstwach rolnych stanowi główny cel polityki rolnej Słowenii. W ostatniej deka-

dzie, a zwłaszcza po przystąpieniu do Unii Europejskiej, struktura agrarna zaczęła się poprawiać. Jest to widoczne zwłaszcza w postaci postępów koncentracji gruntów i – w jej następstwie – powiększenia przeciętnych rozmiarów podmiotów czynnych w rolnictwie, dzięki zmniejszaniu się liczby gospodarstw rolnych.

Można konkludować, że działania polityki strukturalnej w Słowenii były prowadzone w sposób ciągły od czasu uruchomienia krajowej polityki rolnej. Działania, które zachęcały do podnoszenia wydajności i konkurencyjności sektora rolnictwa były wdrażane przez cały rozpatrywany okres, a tylko priorytety i rodzaje działań podlegały zmianom. Z pomocą przedakcesyjnego Programu SAPARD opracowano i koncepcję i ustanowiono obecny system działań. Można zaobserwować, że działania te były wzajemnie komplementarne przez cały rozpatrywany okres oraz że są coraz bardziej nastawione na ustalone cele.

Okolo 900 mln euro środków ze źródeł publicznych i prywatnych, które zostaną przeznaczone na działania poprawiające sprawność ekonomiczną i konkurencyjność w latach 2007-2013, jest świadectwem gotowości i wagi przywiązywanej do polityki rolnej z determinacją zmierzającej do stworzenia konkurencyjnego i wydajnego sektora rolnictwa.

Literatura:

1. MKGP, *Strategija razvoja slovenskega kmetijstva*. 1992. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano: 88 str.
2. MKGP, *Poročilo o stanju kmetijstva, živilstva in gozdarstva v letu 2006*. 2007. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano: 162 str.
3. SURS, *Popis kmetijskih gospodarstev*, Slovenija, 2000, 2002. Ljubljana, Statistični urad republike Slovenije, 256 str.
4. SURS, *Struktura kmetijskih gospodarstev*, 1.6.2007 Začasni podatki http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1219 30.10. 2007
5. OECD, *Pregled kmetijske politike Slovenija*. 2001. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 184 str.
6. MKGP, *Rural development programme of the Republic of Slovenia 2007-2013* [Program rozwoju obszarów wiejskich Republiki Słowenii 2007-2013]. 2007. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano: 323 str.
7. MKGP, *National strategy plan for rural development 2007-2013* [Narodowy plan strategii rozwoju obszarów wiejskich 2007-2013]. 2007. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano: 55 str.
8. MKGP, *Program razvoja podeželja za Republiko Slovenijo 2004-2006*. 2004. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano: 205 str.
9. SURS, *Farm structure survey* 1.6.2005 [Badanie struktury gospodarstw rolnych 1.6.2005]. 2006, Ljubljana, Statistical Office of the Republic of Slovenia [Urząd Statystyczny Republiki Słowenii], 26 str.

Ligita Melice, Dina Romanowa

Wpływ akcesji do Unii Europejskiej na rolnictwo Łotwy

1. Wstęp

Wspólna Polityka Rolna (WPR) stanowi system subsydiów wypłacanych rolnikom w Unii Europejskiej (UE). W dniu 26 czerwca 2003 r. Unia Europejska¹ przyjęła fundamentalną reformę WPR, która całkowicie zmieni sposób udzielania wsparcia sektorowi rolnictwa przez UE. Te nowe „jednolite płatności obszarowe” (SFP) mają być powiązane z wymaganiami przestrzegania norm ochrony środowiska naturalnego, bezpieczeństwa żywności i dobrostanu zwierząt. Komisja Europejska² podkreśla, że oddzielenie (*decoupling*) powiązania pomiędzy subsydiami a produkcją, ma uczynić rolników w Unii Europejskiej bardziej konkurencyjnymi i zorientowanymi rynkowo, zapewniając jednocześnie konieczną stabilność ich dochodów. Więcej środków pieniężnych będzie dostępne dla rolników na programy na rzecz środowiska, jakości i dobrostanu zwierząt dzięki redukcji płatności bezpośrednich dla większych gospodarstw rolnych. Siłą napędową pakietu reform pozostaje zapewnienie jasnej długoterminowej perspektywy przyszłego rozwoju WPR, za pomocą następujących środków:

- wspomaganie poprawy konkurencyjności rolnictwa w Unii Europejskiej;
- promowanie bardziej rynkowo zorientowanego trwałego rozwoju rolnictwa;
- zapewnienia lepiej wyważonego wsparcia poprzez większy nacisk na rozwój obszarów wiejskich.

Cele te można osiągnąć poprzez: ustawienie interwencji na rynku wyłącznie jako środek realnego zabezpieczenia społecznego rolników; pełną realizację przejścia z wsparcia produktów na wsparcie producentów za pomocą jednolitych dopłat obszarowych do gospodarstw rolnych; przesunięcie funduszy z pierwszego filara do poszerzonego drugiego filara WPR poprzez zastosowanie modulacji w skali całej Unii Europejskiej.

Od czasu poszerzenia Unii Europejskiej w 2004 r. Nowe Państwa Członkowskie (NPC)³ wdrożyły systemy Jednolitych Płatności Obszarowych, gdy tymczasem została uzgodniona nowa reforma WPR, na którą składać się mają następujące cztery główne instrumenty: zmiany w zakresie wsparcia rynku, oddzielenie wsparcia dopłatami do produkcji, wymagania zasady wzajemnej zgod-

¹ http://ec.europa.eu/agriculture/capreform/index_en.htm

² http://ec.europa.eu/agriculture/capreform/docs/prop2_en.pdf

³ NMS – New Member States: Nowe Państwa Członkowskie

ności (*cross-compliance*) z normami ochrony środowiska, jakości i dobrostanu zwierząt, oraz modulacja udzielanej pomocy. Jednolite Płatności Obszarowe stanowią program przejściowy dla nowych państw członkowskich na drodze do przyjęcia zreformowanej polityki, w ramach którego część finansowania bezpośrednich płatności z tytułu takiego wsparcia stała się po raz pierwszy dostępna bez wymogu produkcji określonej wielkości produktu [Salputra, Miglavs, 2007].

2. Wsparcie dla rozwoju sektora rolnictwa na Łotwie

Prawo Unii Europejskiej przewiduje stopniowy wzrost dopłat bezpośrednich w Nowych Państwach Członkowskich (NMS), zakładając, że nowe państwa członkowskie nadrobią dystans w stosunku do „starych” państw członkowskich UE do roku 2013, wykorzystując do finansowania dopłat bezpośrednich różne źródła: budżet unijny jak również budżety krajowe państw członkowskich.

Do roku 2006 finansowanie na podstawie Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich było dostępne jako dodatkowe źródło środków na dopłaty bezpośrednie. W 2006 r. 5% maksymalnej kwoty unijnych dopłat bezpośrednich, czyli 4,82 miliony łatów (LVL)⁴ było do dyspozycji z budżetu Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich. W 2006 r. łotewscy rolnicy, podobnie jak w innych nowych państwach członkowskich UE, otrzymali dopłaty bezpośrednie w kwotach stanowiących 65% dopłat otrzymywanych przez rolników w „starych” państwach członkowskich Unii.

W celu pobudzania rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, a także dla poprawy poziomu warunków życia ludności wiejskiej, rząd Łotwy, oprócz wsparcia z Unii Europejskiej, zapewnia dodatkową pomoc państwa albo subsydia. Na podstawie Ustawy o Rolnictwie, ustalono minimalną wielkość subsydiów stanowiących pomoc państwa na rzecz rozwoju rolnictwa, której roczna wartość powinna stanowić co najmniej 2,5% sumy wydatków zasadniczego rocznego budżetu państwa. Na Łotwie dopłaty bezpośrednie dostępne dla rolników w 2006 r. wyniosły w sumie 84,85 milionów LVL (tabela 1). W porównaniu do roku 2004, suma środków finansowych postawionych do dyspozycji w formie dopłat bezpośrednich wzrosła o 28,91 milionów LVL.

Od roku 2004 łotewscy rolnicy otrzymali olbrzymie wsparcie z Unii Europejskiej na rzecz rolnictwa (tabela 2).

⁴ Łat=LVL – waluta krajowa na Łotwie: 1 LVL = 1,43 EUR albo 1 EUR = 0,702804 LVL

Tabela 1. Źródła finansowania dopłat bezpośrednich na Łotwie (mln LVL), w 2006 r.

Suma środków finansowania	Finansowanie z budżetu UE		Finansowanie z budżetu krajowego	
	Finansowanie z UE	Współfinansowanie w budżecie na rozwój obszarów wiejskich (80%)	Finansowanie krajowe	Współfinansowanie w budżecie na rozwój obszarów wiejskich (20%)
84,85	36,64	3,86	43,39	0,96
	40,50		44,35	

Źródło: Dane Służb Wsparcia dla Wsi (Rural Support Service).

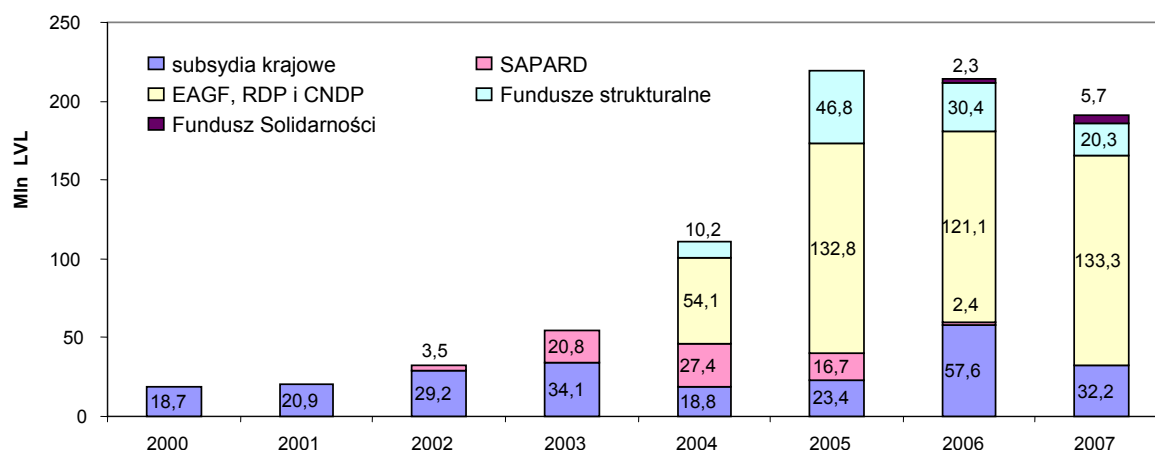
Tabela 2. Źródła środków wsparcia rolnictwa na Łotwie (mln LVL), 2001-2007.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Subsydia	20,9	29,2	34,1	18,8	23,4	57,6	32,2
Pomoc z UE	0,0	3,5	20,8	91,7	196,3	156,2	159,3

Źródło: Dane Służb Wsparcia dla Wsi (Rural Support Service).

Jak przedstawiono w tabeli 3, największą ilość środków finansowych ze strony państwa przyznano na następujące programy pomocowe: współfinansowanie programu SAPARD (2004 i 2005 r.); rozwój hodowli zwierząt (średnio 19,3%) i wspomaganie inwestycji w rolnictwie (średnio 16,8%). Od roku 2004, suma wsparcia udzielanego rolnictwu znacząco wzrosła w porównaniu do lat poprzednich (rysunek 1).

Rysunek 1. Wsparcie sektora rolnictwa na Łotwie z funduszy unijnych i krajowych subsydiów (mln LVL), 2000-2007.

EAGGF – Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej; RDP – Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich; CNDP – Krajowe Uzupełniające Płatności Bezpośrednie.

Źródło: Dane Służb Wsparcia dla Wsi (Rural Support Service).

W 2006 r. dużą część udzielonej pomocy (43,1%) stanowiły rekompensaty za szkody spowodowane czynnikami agroklimatycznymi ze względu na niekorzystne warunki pogodowe (susza).

Tabela 3. Wydatki Łotwy (%) na programy pomocowe, lata 2004-2006

Programy	2004	2005	2006
Melioracja gruntów rolnych	2,6	1,5	0,5
Rozwój hodowli zwierząt	16,5	24,3	17,2
Rozwój upraw polowych roślin	10,5	3,6	3,0
Edukacja, nauka i rozpowszechnianie informacji	3,5	9,4	3,6
Współfinansowanie udziału Łotwy w projektach zagranicznych	0,4	1,1	0,4
Wsparcie inwestycji w rolnictwie	5,4	26,0	19,0
Pomoc dla pozarządowych organizacji rolniczych i grup producenckich	1,7	2,2	1,4
Pomoc dla rolnictwa ekologicznego	0,6	0,9	0,4
Promocja rynku	1,8	2,7	1,9
Rekompensaty za szkody spowodowane uwarunkowaniami agroklimatycznymi	2,1	9,9	43,1
Pozostałe programy	23,4	3,8	8,8
Suma wypłat subsydiów krajowych	68,5	85,2	99,2
Współfinansowanie programu SAPARD	31,5	14,8	0,7
Razem	100,0	100,0	100,0

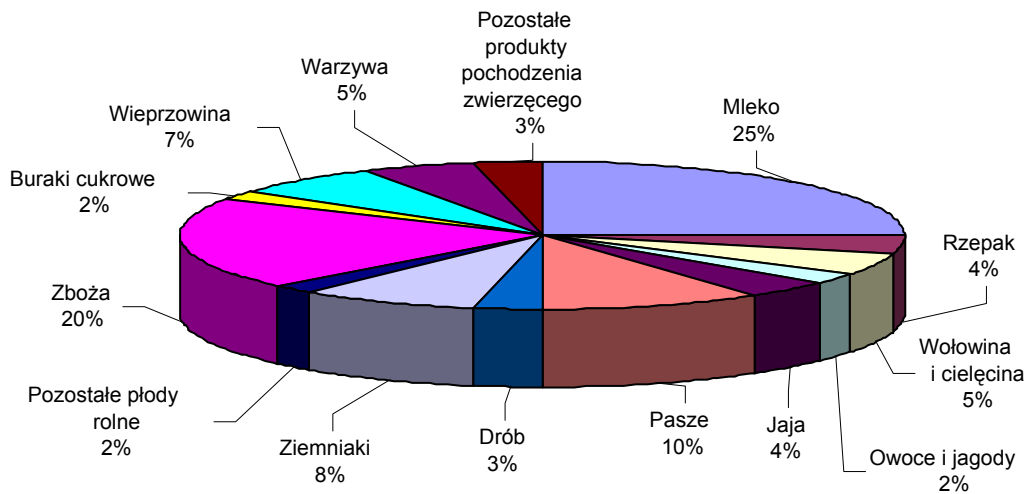
Źródło : Dane Służb Wsparcia dla Wsi (Rural Support Service).

Proces akcesji Łotwy do Unii Europejskiej, podobnie jak innych nowych państwach członkowskich [Kožar, Kavčič, Erjavec, 2005], doprowadził do istotnych zmian struktury i zakresu pomocy udzielanej rolnictwu. Dopłaty bezpośrednie stały się najważniejszym elementem polityki rolnej wywierającym poważny wpływ na dochody gospodarstw rolnych.

3. Tendencje głównych wskaźników stanu łotewskiego rolnictwa

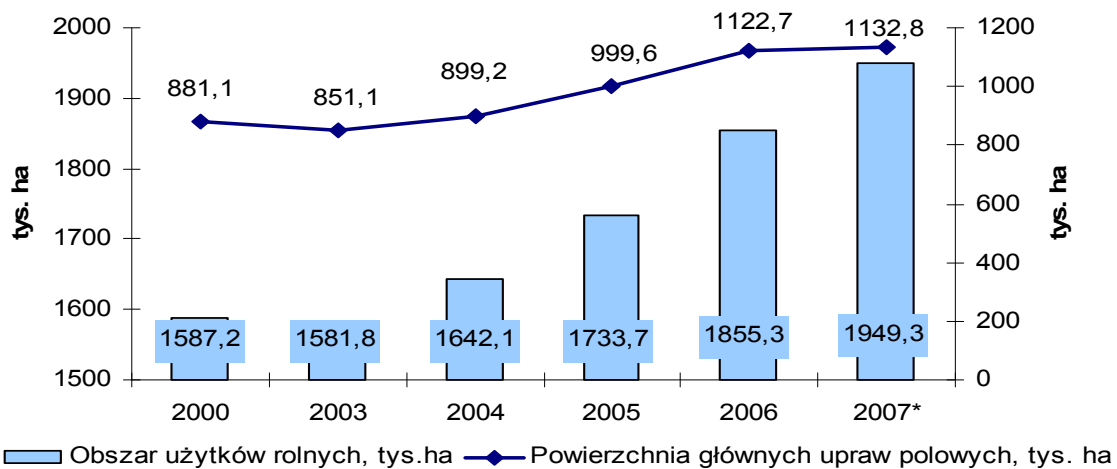
W 2006 r., główne gałęzie produkcji rolnej (rysunek 2) stanowiły: produkcja mleka (25%), zbóż (20%) i pasz (10%). Po wejściu Łotwy do Unii Europejskiej, wzrosła powierzchnia użytków rolnych i obszar gruntów pod uprawą głównych płodów rolnych (rysunek 3).

Rysunek 2. Struktura końcowych produktów rolnych Łotwy w 2006 r.
(w cenach bazowych)

Źródło: *Economical Accounts of Agriculture [Rachunkowość ekonomiczna rolnictwa], Łotewski Państwowy Instytut Ekonomiki Rolnictwa*.

Rysunek 3. Trendy zmian obszaru użytków rolnych i powierzchni głównych upraw polowych na Łotwie, lata 2000-2006 (tys. ha)

*wstępne dane

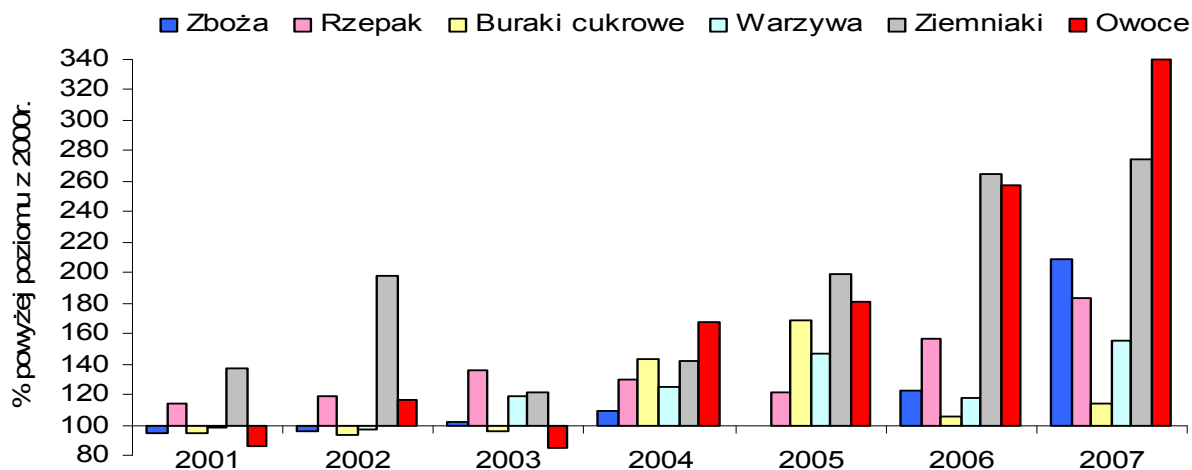
Źródło: *Dane Łotewskiego Głównego Urzędu Statystycznego*.

Z powodu wzrostu cen czynników produkcji (paliw, elektryczności, nawozów mineralnych, środków ochrony roślin, itp.), jak również na skutek wzrostu płac i wynagrodzeń, ceny u producentów rolnych w dalszym ciągu rosną⁵. Szybki wzrost cen producentów na produkty płodów rolnych wywarł najsilniejszy wpływ na ogólny wzrost cen w rolnictwie. W porównaniu do roku 2000, w 2007 r. ceny produkcji zbóż wzrosły o 208%, w przypadku produkcji rzepaku – o 183%, produkcji warzyw – o 156%, produkcji ziemniaków – o 275%, natomiast produkcji

⁵ Według Głównego Urzędu Statystycznego.

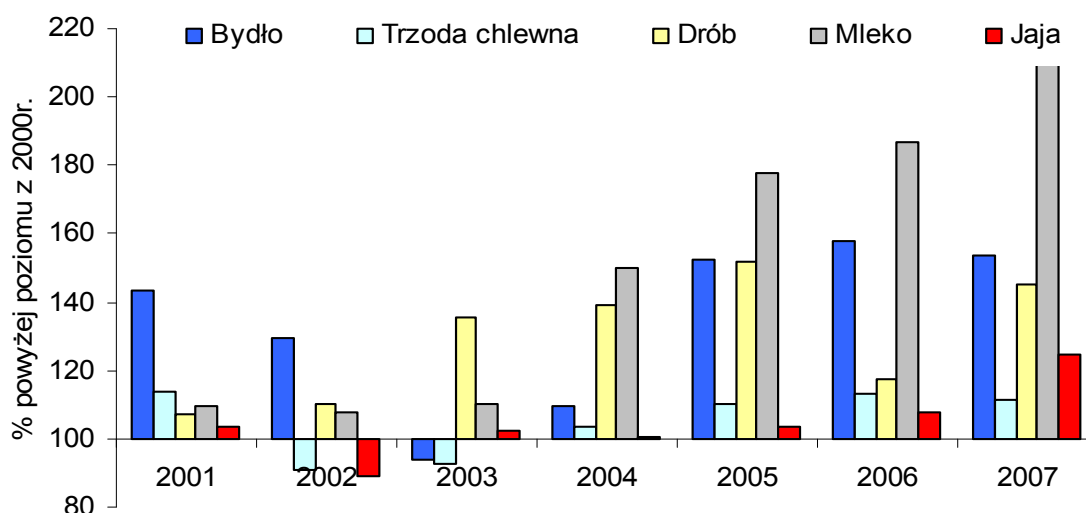
owoców o 390% (rysunek 4). Ceny produkcji zwierzęcej także wzrosły, lecz w mniejszym stopniu niż w produkcji roślinnej. Wzrost cen był bardziej wyraźny po roku 2004 (rysunek 5). Ponadto, szybki wzrost cen producentów można zaobserwować po roku 2004.

Rysunek 4. Wskaźniki cen producentów w produkcji roślinnej na Łotwie (% powyżej poziomu z 2000 r.), lata 2001-2007

Źródło: Dane Głównego Urzędu Statystycznego Łotwy i EUROSTAT.

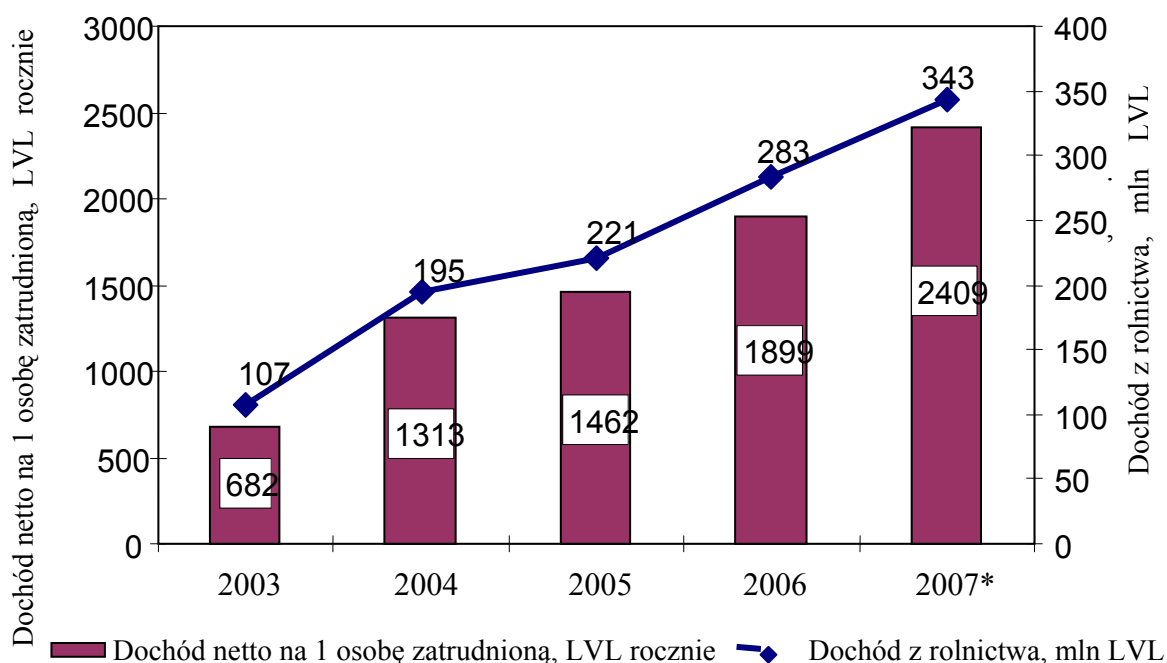
Rysunek 5. Wskaźniki cen producentów w produkcji zwierzęcej na Łotwie (% powyżej poziomu z 2000 r.), lata 2001-2007

Źródło: Dane Głównego Urzędu Statystycznego Łotwy i EUROSTAT.

Przychody – dochód netto na osobę zatrudnioną w rolnictwie (LVL rocznie) i dochód z łotewskiego rolnictwa (mln LVL) – wzrastają z roku na rok, lecz proces ten przebiega szybciej od roku 2004 (rysunek 6).

Rysunek 6. Przychody z rolnictwa na Łotwie w latach 2001-2006.

* - wstępne dane

Źródło: Dane Rachunkowości Ekonomicznej Rolnictwa, Łotewski Państwowy Instytut Ekonomiki Rolnictwa.

Wartość dodana netto wygenerowana przez sektor rolnictwa, mierzona poprzez koszty cząstkowe środków produkcji, wzrosła w istotnym stopniu, osiągając 260,1 milionów LVL w 2006 r. Wiąże się to ze znaczącym wzrostem innych środków wsparcia produkcji (+46%), który jest wyższy od wzrostu podatków od produkcji (+4%) i wykorzystania aktywów (+22%). Przychody brutto z działalności rolniczej, liczone poprzez odjęcie opłat dzierżawy i odsetek od wartości dodanej netto wkładu poszczególnych środków produkcji, wyniosły 252,7 miliony LVL w 2006 r., co stanowiło o ponad 14,6% więcej niż w roku poprzednim.

Dochód netto na osobę zatrudnioną w sektorze rolnictwa w 2006 r. wyniósł 1782 LVL rocznie, czyli 148 LVL miesięcznie, co stanowiło równo-wartość 69% przeciętnej płacy netto w kraju. Nominalny wzrost przychodów na osobę zatrudnioną w rolnictwie osiągnął 9,4%. Przychody w innych sektorach wzrastały szybciej niż w rolnictwie (średni wzrost płacy netto w kraju w roku 2006 wyniósł 23%). Niemniej jednak, przychody niektórych gospodarstw rolnych znacząco odbiegają od średnich przychodów, zależnie od wielkości gospodarstwa rolnego, specjalizacji, warunków naturalnych, działalności gospodarczej i dostę-

pu do rynków. Sam wzrost cen produkcji nie wystarczył aby zrekompensować utratę przychodów generowanych przez wielkość produkcji, ponieważ w następnym wyżej wspomnianego wzrostu przychody wzrosły o 17,3 milionów LVL.

Veveris et. al. (2007) podkreśla, że wielkość ekonomiczna gospodarstw rolnych na Łotwie jest wyraźnie niższa niż w innych krajach jej podobnej strefy klimatycznej. Z kolei obszarowa wielkość gospodarstw rolnych objętych systemem FADN na Łotwie należy do największych w Unii Europejskiej pod względem powierzchni gruntów i pracochłonności, lecz zarazem do najmniejszych pod względem liczebności pogłównia zwierząt inwentarskich. Pokazuje to, że zasoby gruntów i pracy na Łotwie są wykorzystywane mniej intensywnie, co może stanowić element pozytywny z punktu widzenia aspektów ochrony środowiska naturalnego i trwałego rozwoju, chociaż obniża to ekonomiczną wydajność produkcji. Wartość łącznego wkładu kosztów czynników produkcji na Łotwie jest podobna w porównaniu z innymi krajami Unii Europejskiej. Chociaż Łotwa ma większą proporcję konsumpcji pośredniej (zwłaszcza stosunkowo wysoki poziom szeregu pozycji kosztów bezpośrednich, a w pierwszym rzędzie w zakresie łącznych kosztów energii; w przypadku specjalizacji w uprawach polowych – nawozów; natomiast w przypadku hodowli zwierząt – koszty pasz dla zwierząt), ma ona także mniejszą proporcję kosztów zewnętrznych i wykorzystania kapitałów. W konsekwencji, w miarę jak rosną koszty pracy i gruntów, również kapitałowe nakłady inwestycyjne rosną, co może negatywnie odbijać się na ogólnej konkurencyjności gospodarstw rolnych na Łotwie [Veveris et. al., 2007 r.].

Główne wskaźniki kondycji łotewskiego rolnictwa w latach 2000-2006 wzrosły (tabela 4), za wyjątkiem wskaźników produkcji rolnej i roślinnej w 2006 r., kiedy to wystąpiły niekorzystne warunki pogodowe.

Tabela 4. Główne wskaźniki sektora rolnictwa na Łotwie, lata 2000-2006

	2000	2003	2004	2005	2006
Wskaźniki produkcji rolnej (w cenach stałych), % w stosunku do 2000 r.	100,0	112,7	116,8	127,2	122,2
Wskaźniki produkcji rolnej (% w stosunku do roku poprzedniego)	104,2	102,7	103,7	108,7	96,0
w tym:					
Wskaźniki produkcji roślinnej (% w stosunku do roku poprzedniego)	104,3	102,7	106,6	116,9	90,3
Wskaźniki produkcji zwierzęcej (% w stosunku do roku poprzedniego)	104,0	102,7	100,3	100,9	102,1
Produkcja rolna (w cenach bieżących), mln LVL	292,2	378,3	450,6	509,8	586,8
Udział w wartości dodanej brutto produkcji rolnej, myślistwa i leśnictwa, %	4,3	4,0	4,3	4,0	b/d
Zatrudnienie w rolnictwie, myślistwie i leśnictwie jako % wszystkich zatrudnionych	14,0	13,4	13,0	11,8	10,8
Średnia wielkość miesięcznych płac i wynagrodzeń z głównego rodzaju aktywności zawodowej, w LVL	150	192	211	246	302
w tym: w rolnictwie, myślistwie i leśnictwie	115	154	179	211	255

Źródło: Dane Głównego Urzędu Statystycznego Łotwy; Ministerstwa Rolnictwa Republiki Łotwy, 2007a.

4. Rozwój sektora mleczarstwa na Łotwie

Hodowla bydła mlecznego należy do podstawowych gałęzi rolnictwa Łotwy, stanowiąc około 25% jej produkcji rolnej. W 2006 r., wyprodukowano 815 072 ton mleka, w tym 812.133 ton mleka krowiego. Średnia mleczność w 2006 r. wyniosła 4492 kg na jedną krowę, to jest o 3% więcej niż w 2005 r.

Można zatem uznać, że wydajność produkcji tego sektora w 2006 r. wzrosła. Z całego tonażu wyprodukowanego mleka 115 685 ton zużyto na paszę, a 100 554 tony nie przetworzonego mleka wykorzystano do konsumpcji dla ludzi. W 2006 r., 593 514 ton sprzedano bez przetwarzania, natomiast 2164 tony mleka przetworzono do celów bezpośredniej sprzedaży, w tym 963 tony zużyte do produkcji śmietany, 265 ton do produkcji sera, 130 ton do produkcji masła. Dochód ze sprzedaży mleka wyniósł 99,1 milionów LVL, co stanowiło wzrost o 12,4 milionów LVL, rok do roku. Dochód ze sprzedaży mleka przetworzonego osiągnął wielkość 880 490 LVL.

Główne czynniki wzrostu tego sektora stanowiły możliwości i rozwój rynku. Ilość mleka sprzedanego zakładom mleczarskim rośnie każdego roku. W 2006 r. stanowiła ona 73% całego wyprodukowanego mleka i przewyższyła odpowiednie wskaźniki z roku 2005 o 18,4%, a w porównaniu do 2004 r. –

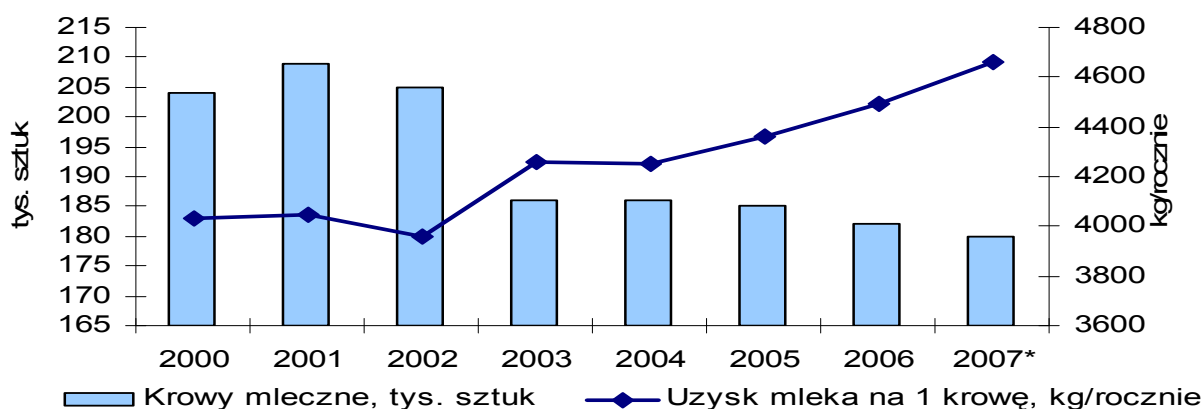
o 24,2%. Trend ten był powodowany wzrostem cen skupu mleka oraz koncentracją produkcji i przerobu w następstwie powodzenia rozwoju określonych wyrobów mleczarskich.

Efektywne wykorzystanie dostępnych zasobów, m.in. rozmaitych produktów mleczarskich, rozwój hodowli bydła, uczynienie istniejącej struktury produkcji bardziej wydajną i wsparcie dla ukierunkowanych inwestycji w produkcję konkurencyjnych wyrobów, doprowadziło do poprawy jakości produkowanego mleka, zwiększenia skali produkcji wyrobów mleczarskich, wytwarzania wartości dodanej produktów rolnych, promocji przerobu i handlu z wykorzystaniem rozwoju nowych produktów, procesów i technologii, jak również promocji eksportu artykułów mleczarskich.

W ciągu ostatnich lat mleko ugruntowało swoją pozycję wraz z corocznym wzrostem udziału w ogólnej wielkości wartości produkcji. Występowały tylko niewielkie zmiany ilościowe. Głównym czynnikiem przyczyniającym się do wzrostu produkcji mleka są ceny, które znacznie wzrosły od czasu wejścia Łotwy do jednolitego rynku wewnętrznego Unii Europejskiej [Miglavs et al., 2007].

Analiza sektora mleczarstwa wskazuje, że liczba krów mlecznych w ciągu ostatnich siedmiu lat nieznacznie spadła, jednakże poziom produkcji jest stabilny, a nawet nieco wzrósł (rysunek 7).

Rysunek 7. Pogłowie krów mlecznych (w tys. sztuk), ilość produkowanego mleka (w tys. ton) i średni uzysk mleka na jedną krowę rocznie (w kg) na Łotwie, w latach 2000-2007.

* dane wstępne

Źródło: Dane Głównego Urzędu Statystycznego Łotwy, 2007.

Wzrost wydajności krów mlecznych można wymienić jako czynnik pozytywny, ponieważ od roku 2000 wzrosła ona o 13,5% i osiągnęła poziom 4.664 kg na jedną krowę w roku 2007. Tendencja taka wskazuje, że działal-

ność łotewskich rolników będących hodowcami bydła mlecznego stała się bardziej wydajna ekonomicznie.

Konieczność koncentracji i specjalizacji w produkcji mleka jest dobrze odzwierciedlona w tabeli 5, pokazującej, że najwyższą mleczność krów obserwuje się w gospodarstwach nastawionych na produkcję mleka oraz w gospodarstwach rolnych należących do kategorii ekonomicznie dużych gospodarstw.

Tabela 5. Uzysk mleka (t) na 1 krowę w podziale na kategorie wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych, w 2006 r.

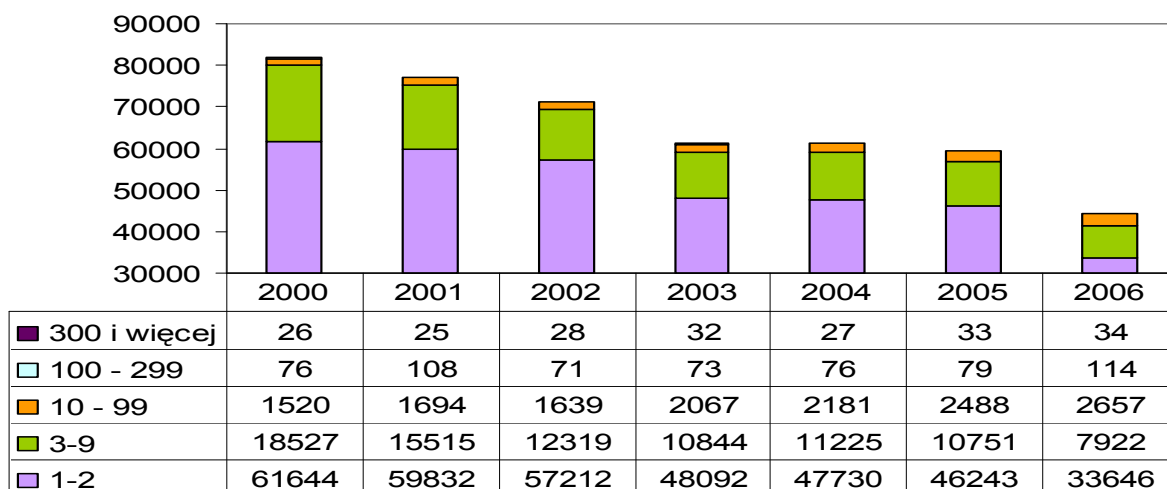
Profil gospodarstw rolnych	Średnia	Klasa wielkości ekonomicznej						
		2-<4	4-<8	8-<16	16-<40	40-100	100-<250	>=250
Mieszany	5,1	4,3	5,0	4,7	5,4	5,1	5,3	5,7
Mleczarstwo	5,0	4,5	4,3	4,9	5,5	5,5	6,0	
Mieszana hodowla zwierząt	4,2	4,0	4,1	4,5	4,8			
Hodowla i tucz bydła	4,2	3,6	3,7	4,9				

Źródło: Obliczenia własne autorów na podstawie danych sieci FADN.

Przemiany strukturalne zachodziły w sektorze mleczarstwa już od szeregu lat. Ogromnie ułatwiało je wsparcie krajowe i unijne przyznawane temu sektorowi, jak również wdrożenie systemu kwot mlecznych. Producenci są motywowani do inwestowania w odnowę stada (związanego z wprowadzaniem bardziej wydajnych i odpornych ras), modernizację i powiększanie gospodarstw, co umożliwiło rozwój sektora mleczarskiego.

Pomimo tak pozytywnych trendów w ciągu ostatnich kilku lat, sektor mleczarski jest nadal dosyć rozdrobniony, ze znacznym udziałem drobnych gospodarstw rolnych, w ramach którego poszczególne gospodarstwa rolne produkują nieznaczne ilości mleka. W 2006 r., 45,8% ogólnej liczby krów utrzymywane było w niewielkich gospodarstwach posiadających mniej niż 10 krów na jedno gospodarstwo. Średnia wielkość stada krów na Łotwie w 2006 r. wynosiła 3,97 krowy, co stanowi jeden z najniższych wskaźników w Unii Europejskiej. Jednakże liczba gospodarstw posiadających 10 do 99 i ponad 100 krów mlecznych w stadzie wzrasta. Można na to wskazać jako na pozytywny czynnik sprzyjający dalszemu rozwojowi towarowej produkcji mleka (rysunek 8).

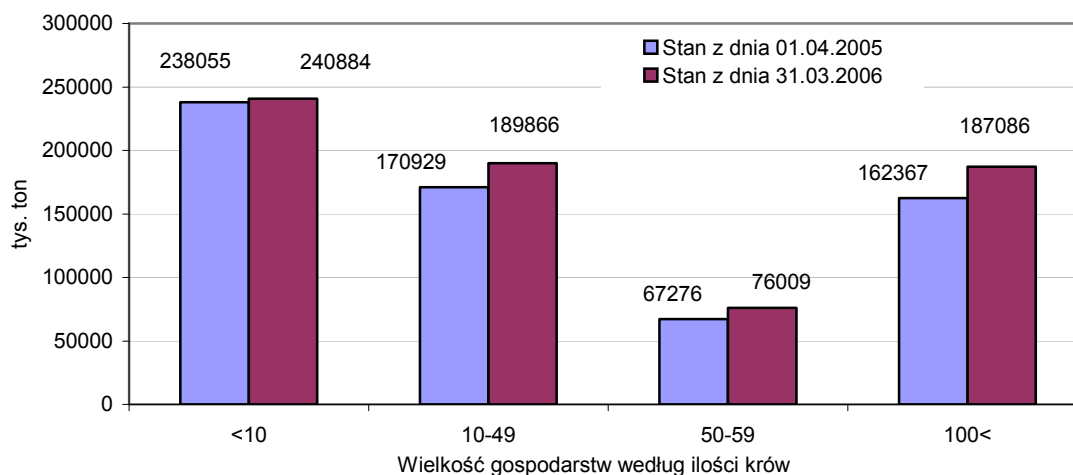
Rysunek 8. Struktura gospodarstw rolnych pod względem liczby krów mlecznych na Łotwie, w latach 2000-2006

Źródło: Dane Głównego Urzędu Statystycznego Łotwy, 2007.

W wyniku rozwoju rynku, dostawy mleka na użytek przetwórstwa rosną każdego roku, a ilość mleka dostarczanego do sprzedaży bezpośredniej maleje każdego roku. Zmiany te są również odzwierciedlone w systemie kwot mlecznych: kwota dostaw przewidziana dla Łotwy wzrosła z 468 900 ton w 2004 r. do 715 400 ton w 2007 r., natomiast kwota sprzedaży bezpośredniej zmalała z 226 400 ton do 13 200 ton w prezentowanym okresie (rysunek 9). W 2006 r., 34,7% kwoty mlecznej było wykorzystane przez gospodarstwa rolne utrzymujące mniej niż 10 krów na jedno gospodarstwo.

Rysunek 9. Podział kwoty mlecznej pomiędzy gospodarstwa rolne różnych klas wielkości na Łotwie na początku lat 2004/2005 i 2005/2006 objętych kwotami

Źródło: Obliczenia własne autorów na podstawie danych z baz danych Centrum Danych dot. Rolnictwa (Agricultural Data Centre).

Jeżeli chodzi o ceny, po niewielkich wahaniami w poprzednich latach nastąpił ich znaczny wzrost od czasu wejścia Łotwy do jednolitego rynku wewnętrznego Unii Europejskiej (tabela 6). Ponadto nastąpił wzrost głównych wskaźników dotyczących sektora mleczarstwa.

Tabela 6. Główne wskaźniki dotyczące sektora mleczarstwa na Łotwie, w latach 2000- 2006

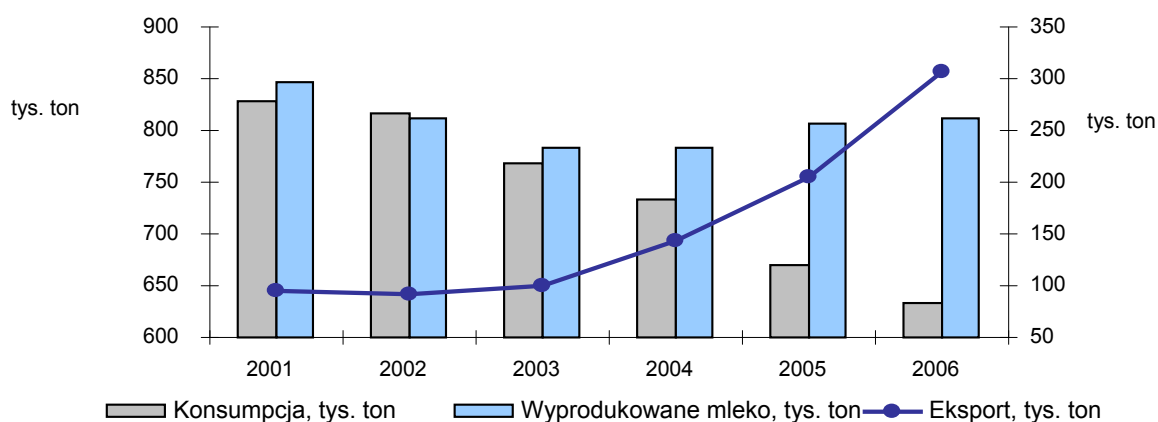
Wskaźnik	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Cena mleka u producenta, ogólna średnia, w LVL za tonę	83,9	93,6	92,2	94,0	127,1	154,6	166,9
Ilość mleka sprzedawanego do zakładów przetwórstwa, w tys. ton	398	403	385	436	464	502	592
Cena skupu mleka przez przemysł, w LVL za tonę	87,2	95,5	94,1	96,1	131,1	155,2	162,8
Wartość sprzedaży produktów mleczarskich,* w mln LVL	86	956	102	103	126	152	178

- Przedsiębiorstwa spełniające kryteria CSB dla statystyk dotyczących przemysłu (co najmniej 20 pracowników i obrót za poprzedni rok powyżej 300 000 LVL)

Źródło: Miglavs et al., 2007.

Wprawdzie konsumpcja artykułów mleczarskich (w przeliczeniu na mleko) spada, lecz bilans handlu zagranicznego produktami mleczarskimi pomiędzy importem a eksportem jest dodatni dla Łotwy. W 2006 r., eksport mleka i produktów mleczarskich wzrósł 2,3 razy, natomiast jego wartość wzrosła 1,6 razy w stosunku do poprzedniego roku na Łotwie (rysunek 10).

Rysunek 10. Trendy konsumpcji, produkcji i eksportu mleka na Łotwie (w tys. ton), w latach 2000-2006

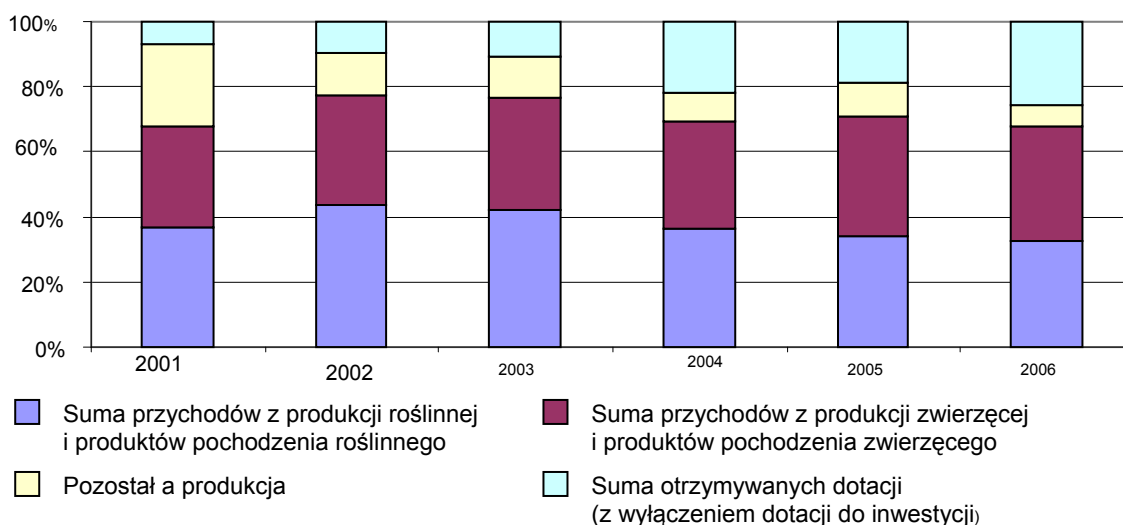
Źródło: Dane Głównego Urzędu Statystycznego Łotwy, 2007; 2002.

W 2006 r. nadano priorytet sektorom produkcji mleka i wołowiny. Jednakże w sektorze produkcji mleka wystąpiła napięta sytuacja. Wraz ze wzrostem eksportu mleka jako surowca, dostępna krajowa podaż nieprzetworzonego mleka jako surowca malała. Zatem cena skupu mleka także wzrosła. Niemniej jednak, w porównaniu do lat poprzednich, w 2006 r. ogólnie przyjęte wskaźniki poprawiły się. Zarówno gdy chodzi o produkcję, jak i przerób, a także wydajność. Produkty mleczarstwa, które stanowiły 22% całkowitej ilości produktów rolnych eksportowanych do państw UE, należały tym samym do głównych kategorii produktów rolnych sprzedawanych do tych państw, będąc jednocześnie w czołówce eksportowych produktów rolnych Łotwy w 2006 r. [Ministerstwo Rolnictwa, 2007a].

5. Trendy dotyczące rentowności gospodarstw rolnych na Łotwie

Rentowność stanowi zwykle pierwszorzędną cel rolnika, zatem jest wymieniana jako pierwsza w procedurach odpowiedniej analizy. Analizując rentowność gospodarstw rolnych, Bratka i Prauliņš (2008), rozpatrywali nie tylko bezwzględną wartość zysku, lecz także jego wielkość relatywną, biorąc pod uwagę cztery główne składniki przychodów łotewskich gospodarstw rolnych: uprawy roślinne i wielkość ich produkcji, hodowlę zwierząt i jej produkcję, inne wyniki produkcji, inwentarz zwierząt i wyniki jego produkcji, wyniki pozostałej produkcji i sumę dotacji (z wyłączeniem dotowania i inwestycji nie związanych bezpośrednio z produkcją). Autorzy stwierdzają, że w związku z wejściem Łotwy do Unii Europejskiej, wzrosła szczególna waga otrzymywanych dotacji w strukturze przychodów (rysunek 11).

Rysunek 11. Struktura przychodów gospodarstw rolnych Łotwy (lata 2001-2006)

Źródło: Bratka, Prauliņš, 2008.

O ile przed akcesją dotacje do łotewskich gospodarstw rolnych stanowiły średnio 12% ich dochodów, od roku 2004 wzrosły one 2,7 razy. Największy wkład dotacji w dochody gospodarstw rolnych na Łotwie (26%) zaobserwowano w 2006 roku. Wskaźniki relacji dochodów do średniego stanu kapitału [*income/average equity ratio*] i dochodów do średniej sumy aktywów [*income/total average assets ratio*] łotewskich gospodarstw rolnych także znacząco wzrosły (mniej więcej dwukrotnie) od czasu akcesji Łotwy do Unii (tabela 7).

Bratka i Prauliņš (2008) stwierdzają, że otoczenie warunków finansowych dla gospodarstw rolnych uległo zmianie. Fakt, że większość gospodarstw rolnych osiąga większy dochód na gospodarstwo domowe poza rolnictwem niż z samego gospodarstwa rolnego a zarazem istotna część dochodu gospodarstwa pochodzi z dopłat otrzymywanych od państwa, powoduje złagodzenie ryzyka poważniejszych trudności finansowych gospodarstw rolnych. Skoro w tych warunkach dobrych wzorów gospodarowania nie można powielać, bądź są one nie do utrzymania, być może służby doradztwa rolniczego powinny zająć się i skupić na zupełnie innych aspektach funkcjonowania.

W 2005 roku Łotwa zajmowała⁶ 23 miejsce w UE-25 pod względem porównania Wartości Dodanej Netto Rolnictwa, a 17 miejsce pod względem poziomu Dochodu na Jedno Rodzinne Gospodarstwo Rolne.

Tabela 7. Wskaźnik dochodu/średniego kapitału własnego i dochodu/średniej sumy aktywów w gospodarstwach rolnych na Łotwie, 2001-2006

Dochód rodzinnego gospodarstwa rolnego	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Wskaźnik: dochód gospodarstwa rolnego/średni kapitał własny	12,2	8,1	14,9	32,8	33,9	29,1
Wskaźniki: dochód gospodarstwa rolnego/średnia suma aktywów	10,9	7,5	13,0	25,9	24,6	21,8

⁷ Źródło: Bratka, Prauliņš, 2008.

W 2007 r. Eurostat⁷ szacował, że nastąpił wzrost realnego dochodu z rolnictwa w przeliczeniu na jednego zawodowo czynnego⁸ w skali UE-27 w porównaniu do roku 2006, przy czym wzrost realnego dochodu z rolnictwa w Unii Europejskiej w przeliczeniu na jednego pracownika wzrósł o 4,7%. Najsilniej-

⁶ Według Bazy Danych UE FADN.

⁷ http://agriregionieuropa.univpm.it/FinestraPAC/Editoriale_9/Redditi_agricoli_Eurostat.pdf

⁸ Realny dochód z poszczególnych czynników produkcji w rolnictwie, w przeliczeniu na jednostkę roczną zaangażowanej pracy ludzkiej, odpowiada realnej wartości dodanej netto określonej według kosztów czynników produkcji w przeliczeniu na jednostkę roczną nakładu pracy. Wartość dodaną netto według kosztów poszczególnych czynników oblicza się odejmując od wartości produkcji rolnej po cenach podstawowych wartość zużycia pośredniego, wartość amortyzacji środków trwałych i podatków od produkcji, oraz dodając wartość dotacji do produkcji, Eurostat,

http://agriregionieuropa.univpm.it/FinestraPAC/Editoriale_9/Redditi_agricoli_Eurostat.pdf

szy wzrost tego wskaźnika nastąpił na Litwie (+58,5%), w Czechach (+20,6%), Estonii (+19,4%) i Luksemburgu (+16,2%). Chociaż pod względem poziomu dochodu z rolnictwa na jednego pracującego w tym sektorze Łotwa zajmuje dopiero 10 miejsce (+10,2%), jeżeli porównać zmianę i wzrost stosunku do roku 2000 (wskaźniki za rok 2000 = 100) to okazuje się, że wykazuje on najwyższe tempo wzrostu – 311,6 – w Unii Europejskiej (UE-27).

6. Możliwości dalszego rozwoju rolnictwa na Łotwie

Aby zapewnić dostępność środków z funduszy z Unii Europejskiej na następne lata, Ministerstwo Rolnictwa⁹ opracowało Narodowy Plan Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, uwzględniający wybrane priorytety i przewidywane uwarunkowania, zgodne z oceną wykonania poprzedniego Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Wdrożenie Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 ma na celu zwiększenie poziomu dochodów gospodarstw rolnych, rozwinięcie i zwiększenie wydajności produkcji gospodarstw rolnych, spełniania przez nie norm ochrony środowiska naturalnego oraz różnicowania kierunków działalności gospodarczej i źródeł dochodów na obszarach wiejskich, tak aby zatrzymać ludność wiejską na tych terenach.

Ministerstwo Rolnictwa przewiduje, że rozwój wydajnych jednostek gospodarczych w ciągu następnych siedmiu lat może doprowadzić do 1,5-krotnego wzrostu produkcji podstawowych produktów rolnych i związanego z nimi przetwórstwa żywności. Przewiduje się, że tempo wzrostu w sektorze rolnictwa i leśnictwa może przyspieszyć 1,4 razy, podwajając tym samym wielkość wartości dodanej. W strukturze całej produkcji rolnej udział towarowych gospodarstw rolnych produkujących na rynek co najmniej podwoi się, odpowiadając za co najmniej 2/3 całej wartości dodanej tego sektora. Wskazane zmiany w połączeniu z kurczeniem się zatrudnienia w rolnictwie o około 50% w ciągu siedmiu lat doprowadzą do co najmniej czterokrotnego wzrostu wydajności pracy.

Rząd Łotwy (Ministerstwo Rolnictwa, 2008) popiera możliwość rozważenia stosowania jednolitych dopłat obszarowych SAPS do 2013 roku. W ten sposób zostanie zapewniona prosta, stabilna i przewidywalna polityka przy mniejszym obciążeniu mitręgą administracyjną rolników i instytucji odpowiedzialnych za jej realizację, a nowe państwa członkowskie będą słabiej motywowane do przejścia na bardziej skomplikowany system dopłat SPS, wyłącznie ze względu na możliwość stosowania częściowego powiązania płatności z określoną produkcją. Jest to szczególnie istotne w przededniu zmian, jakie najprawdopodobniej nastąpią w WPR, prowadząc do systemu w jeszcze większym stopniu

⁹ Ministerstwo Rolnictwa Republiki Łotwy.

oddzielenia płatności od produkcji. Zatem Łotwa uważa, że wejście w życie pakietu tzw. zasad *cross-compliance* dotyczących wzajemnej zgodności norm ochrony środowiska, bezpieczeństwa żywności i zdrowotności roślin oraz dobrostanu zwierząt w nowych państwach członkowskich wymaga odpowiedniej rewizji. Łotwa jest przekonana, że pełny pakiet norm wzajemnej zgodności musi wejść w życie i zacząć obowiązywać w nowych Państwach Członkowskich dopiero po zrównaniu poziomu ich płatności bezpośrednich z poziomem UE-15.

Wnioski

1. Proces akcesji Łotwy do Unii Europejskiej znacząco zmienił strukturę i zakres wsparcia dla rolnictwa, w ramach którego płatności bezpośrednie stały się najważniejszym elementem polityki rolnej istotnie wpływającym na sektor rolnictwa.
2. Przychody – dochód netto na jedną osobę zawodowo czynną w rolnictwie (LVL rocznie) i dochód z rolnictwa (mln LVL) na Łotwie rosną z roku na rok, a zwłaszcza jeszcze szybciej niż poprzednio następuje to od roku 2004.
3. Zmiany strukturalne następowały w sektorze mleczarstwa i sektor ten stał się najważniejszym w strukturze działem rolnictwa i produkcji żywności na Łotwie, a także jej eksportu rolno-spożywczego.
4. Sektor dochodów rolniczych (dochód netto z działalności gospodarczej w rolnictwie) znacząco wzrósł, głównie dzięki wdrożeniu płatności bezpośrednich, w związku z czym dochody gospodarstw rolnych (na podstawie danych rachunkowości gospodarstw rolnych) znacznie wzrosły po roku 2004.
5. Rząd Łotwy popiera możliwość rozważenia stosowania jednolitych dopłat obszarowych SAPS do 2013 roku i wskazuje, że politykę taką można realizować z mniejszym obciążeniem biurokratycznym zarówno rolników jak i instytucji administrujących taką politykę, a zatem w ciągu następnych siedmiu lat produkcja podstawowych produktów rolnych i związanego z nimi przetwórstwa żywności może wzrosnąć półtora raza.

Literatura:

1. Bratka, V., Prauliņš, A. (2008). *Comparative Analysis of Performance of Agricultural Holdings in the Baltic States* [Analiza porównawcza wyników gospodarstw rolnych w Państwach Bałtyckich]. Proceedings of 5th International Scientific Conference “Business and Management 2008”, Vilnius Gediminas Technical University, (w druku).
2. Central Statistical Bureau of Latvia (2002) *Agricultural farms of Latvia in 2002: collection of statistical data*. Rīga [Łotewskie gospodarstwa rolne w 2002 r.: zbiór danych statystycznych]: Główny Urząd Statystyczny Łotwy.

3. Central Statistical Bureau of Latvia (2007) *Agricultural farms of Latvia 2006: collection of statistical data*. [Łotewskie gospodarstwa rolne w 2006 r: zbiór danych statystycznych] Rīga:.
4. European Commission (2007). *Prospects for Agricultural Markets and Income in the European Union 2007-2014*. [Komisja Europejska (2007) Perspektywy rynków i dochodów rolnych w Unii Europejskiej na lata 2007-2014]
5. Kožar, M., Kavčič, S., Erjavec, E. (2005). *Income situation of agricultural households in Slovenia after EU accession: impacts of different direct payments policy options*. [Sytuacja gospodarstw domowych rolników w Słowenii po wejściu do UE: wpływ różnych opcji polityki dopłat bezpośrednich] XIth International Congress of the EAAE The Future of Rural Europe in the Global Agri-Food System August 24-27, 2005,
<http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/123456789/10911/1/pp05ko01.pdf>
6. Miglavs A., Leimane I., Krieviņa A. (2007). *Economic Analysis of the Value Added Chain in Milk Sectors* [Analiza ekonomiczna łańcucha wartości dodanej w sektorze mleczarstwa]. Proceedings of the international scientific conference “Economic Science for Rural Development”, No 13. Jelgava, Academy of Agricultural and Forestry Sciences of Latvia: str. 69-77.
7. Ministerstwo Rolnictwa (2008). *Latvia’s Position on “Health Check” Of the Common Agriculture Policy Reform* [Stanowisko Łotwy w sprawie tzw “Oceny Kondycji” Reformy Wspólnej Polityki Rolnej],
http://www.zm.gov.lv/doc_upl/HC_pozicija_15022008_eng.pdf
8. Ministry of Agriculture Republic of Latvia (2007a). *Agriculture and Rural Area of Latvia* [Rolnictwo i Obszary Wiejskie na Łotwie] . Riga.
9. Ministry of Agriculture Republic of Latvia (2007b). *Rural Development Programme for Latvia 2007-2013* [Program Rozwoju Obszarów Wiejskich Łotwy na lata 2007-2013]. Riga.
10. Salputra, G., Miglavs A. (2007). *Different CAP Support Systems – Evaluation of the Impact on Supply of Agricultural Products* [Różne Systemy Wsparcia WPR – Ocena wpływu na podaż produktów rolnych]. Proceedings of the International Scientific conference ” “Economic Science for Rural Development” , No 14, 67-74.
11. Veveris, A., Leimane, I., Krievina, A. (2007). *Efficiency Analysis of Agricultural Sector in Latvia Compared to other EU Countries, Based on FADN Data*. [Analiza wydajności sektora rolnego na Łotwie w porównaniu do innych państw UE, na podstawie danych sieci FADN.]. Economic Science for Rural Development No 12, str. 13 – 19.

Transformacja gospodarstw rolnych – znaki zapytania¹

Wstęp

Pod koniec lat 80., kiedy zaczęły się zmiany systemu politycznego w krajach socjalistycznych, rolnictwo tych krajów osiągnęło stan wykazujący wiele cech wspólnych, ale także sporo różnic. Węgierskie rolnictwo wytwarzało większość produktów taniej od rolnictwa w Europie Zachodniej i zapewniało równowagę na wewnętrznym rynku żywności zaopatrując ludność kraju. Ponadto dzięki nadwyżce eksportu rzędu około 1 miliarda dolarów znacząco przyczyniało się do utrzymania wypłacalności poważnie zadłużonego państwa.

Taka była sytuacja w kraju w momencie zmiany systemu politycznego. Potrzebna była polityka rolna, która nadałaby nowy kierunek rolnictwu w zmienionych warunkach. W 1991 r. opracowano i rozpoczęto wdrażanie w praktyce takiej nowej polityki rolnej. Transformacja krajowego rolnictwa po roku 1989 była w ogromnym stopniu pod wpływem intencji przystąpienia do Unii Europejskiej, lecz także uwarunkowana oczekiwaniami sprawiedliwości dziejowej.

1. Okres poprzedzający przystąpienie do Unii Europejskiej

O najważniejszych kwestiach związanych z przygotowaniem Węgier do przystąpienia do Unii Europejskiej (UE) można pokrótce powiedzieć, co następuje:

- W 1991 r., Węgry podpisały „Układ Europejski” w Brukseli. Zasadniczo określał on relacje pomiędzy Węgrami i Unią Europejską (UE) do czasu akcesji kraju do UE. Artykuł 76 Układu Europejskiego określa szczegółowo zadania dotyczące węgierskiego rolnictwa. Należą do nich m.in.: rozwój prywatnych gospodarstw rolnych, poważne przekształcenia w dystrybucji, poprawa wydajności w rolnictwie, promocja zintegrowanego rozwoju obszarów wiejskich, itp.
- Celem ułatwienia przyszłej akcesji zapewniono pomoc finansową poprzez program PHARE od początku lat 90. Towarzyszyły mu programy ISPA i SAPARD, ustanowione na Szczycie w Berlinie w 1999 r.
- Węgry określiły swoje stanowisko w sprawach akcesji w dziedzinie rolnictwa w dokumencie zwanym *Position Paper* i przedłożyły je Brukseli

¹ Praca korzystała ze wsparcia Federalnego Funduszu Badań Naukowych (Federal Scientific Research Fund) (K 63300).

w 1999 r. Merytoryczne negocjacje podjęto w roku 2000 i zakończono je z początkiem 2004 r., co umożliwiło naszą akcesję w maju tegoż roku. Stanowisko zawarte w *Position Paper* obejmowało cztery podstawowe zasady:

1. Węgierskie rolnictwo pragnęło przystąpienia do WPR (Wspólnej Polityki Rolnej) bez żadnego okresu przejściowego, a tylko nieliczne kwestie wymagały przejściowego wyłączenia.
2. Węgierskie rolnictwo występowało o uzyskanie wszelkich form wsparcia dostępnych dla państw UE-15 z chwilą jego akcesji. Tutaj najbardziej delikatny problem stanowiły tak zwane *płatności bezpośrednie*.
3. Instrumenty WPR powinny zostać zaadaptowane do warunków węgierskich zgodnie z interesem Węgier. Należało do nich ustalenie wielkości kwot kontyngentów, kalkulacja wielkości pomocy związanej z produkcją, itp. W tym względzie najbardziej delikatną kwestię stanowiło ustalenie *okresu referencyjnego*.
4. Węgry podejmowały się ustanowić system instytucji wymaganych dla adaptacji WPR i wprowadzić konieczne do tego rozwiązania.

Obok oczywistych wyników, aspekt polityki rolnej węgierskiej akcesji do UE pociągnął za sobą także szereg bolesnych niepowodzeń i ogólnie daje się określić w krótkich słowach jako *wewnętrznie sprzeczny*.

Po pierwsze: Decyzja dotycząca okresu referencyjnego stanowiła bolesny kompromis. Nie udało nam się przeforsować stanowiska Węgier, że lata 1986-90, albo część tego okresu, powinna stanowić podstawę do ilościowych regulacji i skali wsparcia. Ostatecznie przyjęty okres od 1996/97 do 2000/01, ze względu na znacznie niższy poziom produkcji, oznaczał wiele miliardów straconych dla węgierskiego rolnictwa.

Po drugie: Bolesnym kompromisem było to, że Węgry w końcu zgodziły się na dublowanie WPR, czemu byliśmy od początku przeciwni. W 2004 r., Węgry otrzymały 25% płatności bezpośrednich, do których miały być uprawnione, a następne 30% miały dokładać do tego z budżetu państwa.

Po trzecie: Sprzeczność wewnętrzna ściśle wiąże się z nową polityką rolną z roku 1991, czy też z jej następstwami. Węgierski model rolnictwa sprzed 1989 r. obejmował dwa rodzaje gospodarstw rolnych. Z jednej strony wielkoobszarowe gospodarstwa dysponujące tysiącami hektarów ziemi, z drugiej strony prawie 1,5 miliona drobnych producentów, w tym tak zwanych „dwuzawodowych” rolników prowadzących gospodarstwa rodzinne, osobiście sprzedających swoje produkty na miejscowym rynku (targu), co jest zjawiskiem specyficznym dla

Europy Wschodniej. Proporcje pomiędzy tymi dwoma typami gospodarstw rolnych mierzone ich wkładem w całkowitą produkcję netto kształtowały się w stosunku prawie 50:50. Węgierski model rolnictwa charakteryzował się także dużą otwartością i ciągłymi zmianami. Niewątpliwie nowa polityka rolna była sprzeczna z zastanym modelem węgierskiego rolnictwa. Kładła ona nacisk na tworzenie rodzinnych gospodarstw rolnych uprawianych w pełnym wymiarze czasu i bezwzględną dominację własności prywatnej. Być może najważniejsza teza nowej polityki rolnej, która wywarła decydujący wpływ na oblicze transformacji, brzmiała następująco:

„System własności, interesów i organizacji, który ukształtował się w ciągu minionych czterdziestu lat nie jest zdolny spełnić wymagań gospodarki rynkowej i stanowi przeszkodę na drodze do stworzenia nowej struktury społeczno-gospodarczej. Z powodu braku konkretnych indywidualnych właścicieli, ani tradycyjne przedsiębiorstwo państwowe, ani forma spółdzielczości, nie skłaniają wystarczająco do sprawnego działania i pomnażania majątku. Monopole działające w przemyśle przetwórczym i w handlu przeszkadzają w działaniu rynku i utrudniają dostosowanie się do niego.” (Analiza Ministerstwa Rolnictwa: Nowa Polityka Rolna, 1991, 3).

„Aby poprawić konkurencyjność węgierskiego rolnictwa, niezbędna jest całkowita transformacja obecnych struktur i własności o wielkiej skali. Proces zastępowania własności zbiorowej i zapewnienia dominacji własności prywatnej, rozwój i działanie gospodarki rynkowej są nieuchronne. Osiąga się to za pomocą prywatyzacji...” (Analiza Ministerstwa Rolnictwa: Nowa Polityka Rolna, 1991, 7)

Po czwarte: W ten sposób nowa polityka rolna zagorzale wspierała gospodarstwa rolne stanowiące własność prywatną. Przyjmowano za pewnik, że własność państwowa i spółdzielcza była niezdolna do przetrwania, a wobec braku realnych właścicieli, te formy własności miały być eliminowane. To znaczy, że bez żadnej poważnej analizy historycznej „skazano je na śmierć”. Koncepcję prywatyzacji zastosowano na podstawie nadmiernie uproszczonej interpretacji (tabela 1). W myśl tej koncepcji, nie było mowy o tym, że dekada pomiędzy rokiem 1966 a 1975 była najlepszym okresem w dwudziestowiecznej historii węgierskiego rolnictwa; co więcej, dwie dekady pomiędzy rokiem 1966 i 1985 także były nadzwyczajne.

Tabela 1. Znaczenie prywatyzacji

1.	Sprzedaż składników majątku publicznego osobom prywatnym
2.	Przejęcie na formy prawne prawa prywatnego
3.	Przekazanie poszczególnych zadań zaspokojenia potrzeb publicznych prywatnym patrzeniu prywatnym jednostkom (zlecenie dostawcom zewnętrznym)
4.	Przejęcie na prywatne zarządzanie działalnością gospodarczą (nastawione na zysk)
5.	Zwiększenie autonomii zarządzania przedsiębiorstwami publicznymi
6.	Odbiurokratyzowanie
7.	Decentralizacja
8.	Ujednoczenie reguł działania zarówno przedsiębiorstw publicznych jak i firm prywatnych
9.	Promocja konkurencji rynkowej
10.	Eliminowanie lub demontaż 'naturalnych' monopolii państwowych
11.	Prywatyzacja miejsc pracy; dostosowanie płac w sektorze prywatnym
12.	Redukcja charakteru i zakresu usług publicznych
13.	Prywatyzacja zasobów publicznych
14.	Prywatyzacja przychodów publicznych: konwersja przychodów z inwestycji publicznych na prywatne zyski; lub prywatny dostęp do kapitału publicznego i jego przychodów
15.	Denacjonalizacja: naciski na konkurencję międzynarodową

Źródło: Thiemeyer (1986) i Köbli, J: Public goals and private incentives: privatisation and its consequences for the theory of the firm. [Cele publiczne i prywatne bodźce: prywatyzacja i jej konsekwencje dla teorii firmy] Dysertacja. The University of Connecticut. 1992.

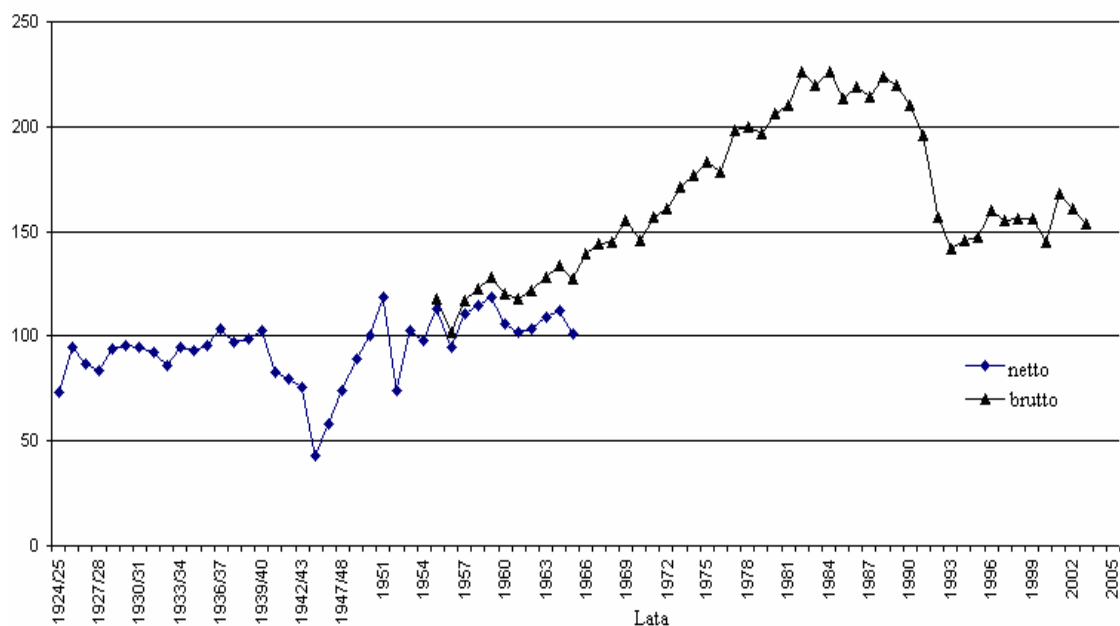
Nowa polityka rolna przeoczyła niezbędną rolę powiązań integrujących. Całkowicie odrzucając państwowe i spółdzielcze gospodarstwa rolne, rozbiła także w drobny mak sieć powiązań integrujących węgierskie rolnictwo, które ogólnie biorąc funkcjonowało całkiem dobrze. Twórcy tej koncepcji nie uwzględnili kwestii czym i jak zastąpić stare powiązania integrujące, które jednak wymagały zastąpienia. Jednocześnie autorzy tej koncepcji zasługują na pochwałę za wskazanie na potrzebę negocjacji warunków przekształceń własnościowych, które ze względu na wzajemne zależności pomiędzy procesami produkcji, prywatyzacją przemysłu spożywczego i sektora handlu, należało prowadzić w sposób skoordynowany z sektorem rolnictwa. (Obecnie wiemy, że i tak nie nastąpiło to w ten sposób.) Zniszczywszy wielkoobszarowe gospodarstwa zdawali się oni nie pamiętać, że nie były one jedynie po prostu producentami, czy przedsiębiorstwami usługowymi, lecz zarazem ośrodkami integracji i rozwoju obszarów wiejskich.

Nowa polityka rolna opierała się nie na ewolucji, lecz na rewolucji. Symptomaticznie tego była chęć osiągnięcia radykalnych zmian własnościowych, w gospodarstwach rolnych, w strukturze przedsiębiorczości występującej w węgierskim rolnictwie, w ciągu krótkiego czasu, co przejawiało się na przykład

w tym, że nie dopuszczono zachowania żadnych gospodarstw spółdzielczych, a jedynie nieliczne przekształcone gospodarstwa państwowe, żywiąc zamiar stworzenia dużej liczby w pełni towarowych rodzinnych gospodarstw rolnych.

Oceniając nową politykę rolną, rozsądnie jest odwołać się do historii. Być może w kontekście historycznym, można poczynić nieco trafnych uwag. Na przestrzeni ośmiu dziesięcioleci od roku 1925 do 2005, węgierskie rolnictwo przeszło szereg okresów fundamentalnych zmian. Nie oceniamy ich tutaj. W związku z naszymi przygotowaniem do przystąpienia do UE, wskazujemy tylko na fakt, że *w ciągu wskazanych ośmiu dziesięcioleci historii Węgier produkcja nigdy nie spadła ani nie załamywała się w żadnym stopniu nawet zbliżonym do tego, co nastąpiło w okresie po 1989 r.* Podobny spadek zdarzył się tylko w czasie drugiej wojny światowej (wykres 1).

Wykres 1. Produkcja netto i brutto węgierskiego rolnictwa w latach 1925-2005

Źródło: Rocznik statystyczny Węgier, Rocznik statystyczny rolnictwa 2000. Wskaźniki produkcji netto wzięto z Bródy, A.: Stopa wzrostu gospodarki węgierskiej od 1924 do 1965 roku. (Közgazdasági Szemle, 1967,4: 417-431.)

Możliwe jest także spojrzenie porównawcze na węgierski sektor rolny na tle rolnictwa światowego. Różnica między wynikami rolnictwa węgierskiego i światowego jest szokująca (tabela 2). Możliwe jest także porównanie z Polską (wykres 2). I nie pozostaje ono bez nasuwających się wniosków!

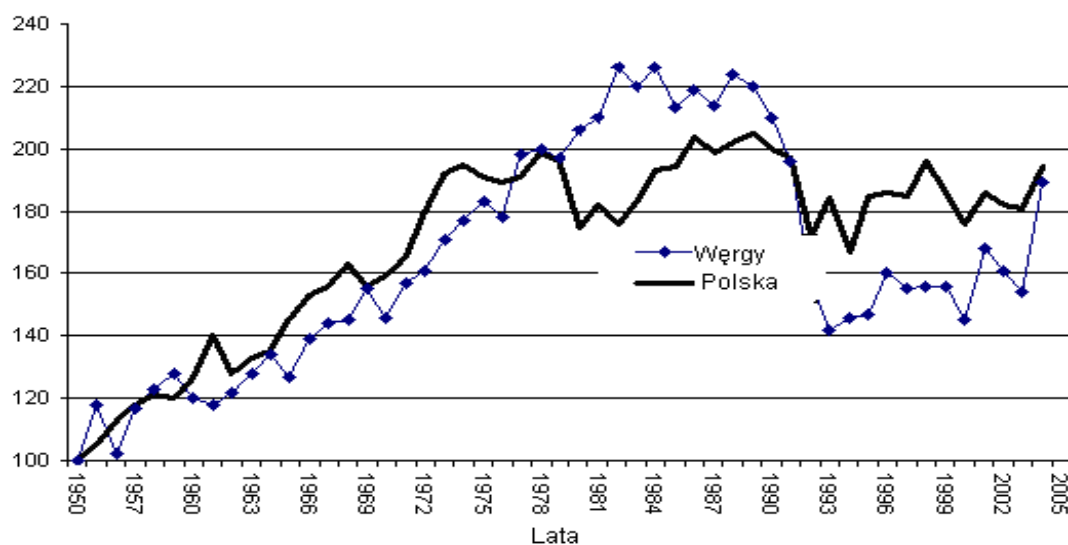
Tabela 2. Wskaźniki produkcji dotyczące rolnictwa

Rok	1989-1991 = 100 %		
	Świat (%)	Węgry (%)	Różnica pomiędzy Węgrami a światem
1989	98,1	102,7	4,6
1990	100,7	96,5	-4,2
1991	101,2	100,8	-0,4
1992	103,5	78,6	-24,9
1993	104,1	71,1	-33,0
1994	107,1	71,8	-35,3
1995	109,3	70,8	-38,5
1996	113,7	76,0	-37,7
1997	116,6	78,3	-38,3
1998	118,2	78,1	-40,1
1999	121,4	74,4	-47,0
2000	122,8	67,5	-55,3
2001	126,3	90,6	-35,7
2002	127,2	75,1	-52,1

Źródło: *FAO Production Yearbook, 2000 [Rocznik statystyczny FAO], Rzym, 2002.*

Wykres 2

Produkcja brutto polskiego i węgierskiego rolnictwa 1950-2005

Po piąte: Ustawa o Restytucji Nieruchomości stworzyła tysiące nowych właścicieli w węgierskim rolnictwie, z których wielu nie posiadało żadnej wiedzy rolniczej, żadnego praktycznego doświadczenia rolniczego, ani nie miało najmniejszego zamiaru zakładać, czy też reaktywować rodzinnych gospodarstw rolnych prowadzonych „w pełnym wymiarze czasu pracy”. *W wielu przypadkach właściciel ziemski i użytkownik gruntów byli od siebie bardziej oddaleni niż miało to miejsce w gospodarstwach spółdzielczych, a nawet w państwowych gospodarstwach rolnych.*

Próba usunięcia z powierzchni ziemi tak zwanego sektora spółdzielczego, która dotknęła wszystkie 1400 spółdzielni, bez względu na poziom ich wyników gospodarczych, kosztowała i nadal kosztuje kraj bardzo dużo.

W następstwie prywatyzacji przeprowadzonej po roku 1989, węgierskie rolnictwo, gdy chodzi o ekonomikę skali, znalazło się w bardziej niekorzystnej sytuacji od rolnictwa w UE-15, chociaż tam stanowi to także aktualny problem, o czym dobrze wiadomo od czasu, kiedy Sicco Mansholt zwrócił uwagę na ten problem jeszcze w EWG, w 1968 roku.

Tabela 3. Gospodarstwa rolne wielkości 1 ha i więcej, liczba i obszar

Kraj	Rok	Średnia wielkość gospodarstwa	
		Areał (ha)	EWG = 100
Niemcy	1967	10,6	96
Francja	1963	17,8	162
Włochy	1961	6,8	62
Holandia	1966	11,0	100
Belgia	1967	10,5	95
Luksemburg	1967	16,9	154
EWG		11,0	100

Źródło: SOEC, Memorandum (1968).

Tabela 4. Obszar użytków rolnych a producenci rolni w UE-15 i na Węgrzech, 2003 r.

Kraj	Liczba producentów rolnych (osób)	Obszar użytków rolnych (ha)	Średnia wielkość gospodarstwa (ha)
Belgia	54 940	1 394 400	25,4
Dania	48 610	2 658 210	54,7
Niemcy	412 300	16 981 750	41,2
Grecja	824 460	3 967 770	4,8
Hiszpania	1 140 730	25 175 260	22,1

Francja	614 000	27 795 240	45,3
Irlandia	135 250	4 371 710	32,3
Włochy	1 963 820	13 115 810	6,7
Luksemburg	2 450	128 160	52,3
Holandia	85 500	2 007 250	23,5
Austria	173 770	3 257 220	18,7
Portugalia	359 280	3 725 190	10,4
Finlandia	74 950	2 244 700	29,9
Szwecja	67 890	3 126 910	46,1
Wielka Brytania	280 630	16 105 810	57,4
Suma dla EU-15	6 238 580	126 055 390	20,2
Węgry	773 410	5 865 000	7,6

Źródło: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; GSZÖ 2003.

Wyniki porównań międzynarodowych dotyczących wartości produkcji są dosyć zdumiewające (patrz: tabela 5).

Tabela 5. Struktura rolna do wartości produkcji w 2003 r.

Wartość produkcji	Węgry	Dania	Belgia	Szwecja	Finlandia	Irlandia
Poniżej 750 000 HUF	79,2		4,2	11,3	1,0	6,3
750 000-1,5 mln HUF	8,9		4,5	10,5	7,1	8,1
1,5-3 mln HUF	5,6	5,4	6,5	15,5	13,1	14,3
3-6 mln HUF	3,2	14,6	9,1	16,5	17,2	19,6
6-12 mln HUF	1,6	17,3	10,0	13,1	18,1	18,8
12-30 mln HUF	0,9	20,5	16,7	13,7	27,2	18,0
30-75 mln HUF	0,4	17,7	29,5	13,1	14,5	12,5
Ponad 75 mln HUF	0,2	24,5	19,5	6,3	1,8	2,4
Suma	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Liczba gospodarstw (tys.)	7 333,5	48,6	55,0	67,9	75,0	153,3

Źródło: EUROSTAT (2004): *Statistics in focus. Agriculture and fisheries. 33/2004*, and Takács József: *A magyar mezőgazdaság főbb jellemzői. Statisztikai Szemle. 8/2005*.

W jaki sposób przy takich cechach ekonomiki skali, jak sektor rolników indywidualnych posiadających około 50% obszaru użytków rolnych, konkurować z fermami duńskimi? Prawie 90% naszych gospodarstw rolników indywidualnych jest mniejsze od najmniejszej farmy duńskiej.

Podsumowując główne cechy akcesji Węgier do UE, można stwierdzić, że faktem jest, iż transformacja była tu pełna sprzeczności i że rolnictwo wykazywało słabe wyniki w momencie akcesji.

Warto porównać kraje UE-15 i niektóre kraje Europy Środkowo-Wschodniej w zakresie wyników rolnictwa w latach 90. (patrz: tabela 6).

Tabela 6. Wskaźniki produkcji dotyczące rolnictwa
(1989 i 1991 = 100%)

UE-15	2000	CEEC-10	2000
Austria	101	Bułgaria	65
Belgia-Luksemburg	112	Czechy	70
Dania	106	Estonia	46
Finlandia	96	Węgry	68
Francja	107	Łotwa	47
Niemcy	96	Litwa	63
Grecja	103	Polska	85
Irlandia	112	Rumunia	88
Włochy	105	Słowacja	70
Holandia	102	Słowenia	92
Portugalia	102		
Hiszpania	114		
Szwecja	104		
Wielka Brytania	98		

Źródło: FAO Production Yearbook 2000 [Rocznik statystyczny produkcji FAO].

2. Po przystąpieniu do Unii Europejskiej

W roku 2004 dziesięć nowych państw przystąpiło do Unii Europejskiej. Kraje te mogły przystąpić tylko do WPR-2, gdzie płatności bezpośrednie wynosiły 25% wysokości dopłat wypłacanych w UE-15.

Węgry wprowadziły System Jednolitych Płatności Obszarowych (SAPS), który zostanie przekształcony w System Jednolitych Płatności (SPS). Prawie 90% pomocy skierowano do produkcji roślinnej, a ponad 10% do hodowli zwierząt. Pod koniec lat

80. proporcje produkcji roślinnej i zwierzęcej kształtowały się jak 50:50; obecnie jest to 60:40. Spadek udziału hodowli zwierząt związany jest także z jej niskim poziomem konkurencyjności. Ogromna konkurencja panująca na jednolitym rynku wewnętrznym UE jest bardzo silna i wielu węgierskich rolników zajmujących się dotąd hodowlą porzuciło rolnictwo. Obecnie bilans produkcji wieprzowiny na Węgrzech jest ujemny, a zatem staliśmy się krajem, który jest jej importers netto.

Ogólna suma wsparcia dla rolnictwa została zwiększona po akcesji. W 2006 r. 30% wszystkich środków wsparcia dla rolnictwa skierowano na cele rozwoju obszarów wiejskich, co stanowi większą ich część niż w krajach UE-15.

Ekonomia korzyści skali wydaje się pozostawać trwałym problemem. Średnia wielkość gospodarstwa rolnego wynosi 8 ha. Węgry mają ponad 700 000 gospodarstw rolnych, z których ponad 50% produkuje tylko na potrzeby własnej konsumpcji, 33% wytwarza niewielką nadwyżkę na rynek, a tylko 16% stanowią rodzinne towarowo zorientowane gospodarstwa rolne zaopatrujące rynek. W 2006 r. około 230 000 gospodarstw rolnych kwalifikowało się do otrzymywania pomocy. Są to głównie gospodarstwa prowadzące uprawy roślinne oraz gospodarstwa ogrodnicze (215 000).

Pozycja przetargowa rolnictwa i przemysłu spożywczego wobec agrobiznesu jest słaba. Stopień koncentracji podmiotów działających w dziedzinie dystrybucji żywności jest o wiele wyższy i dysponują one znacznie większym kapitałem niż rolnictwo i przemysł spożywczy.

Węgry były przegrane na rynku żywności zarówno przed jak i po przystąpieniu do UE. Bilans handlowy Węgier w zakresie produktów rolnych i żywności utrzymywał saldo dodatnie (nadwyżka eksportu), lecz saldo to wciąż malało. Nasz import żywności z krajów UE wzrastał szybciej niż eksport węgierskiej żywności do państw UE. Węgry stały się importers netto wieprzowiny, owoców i produktów mlecznych.

Łączny dochód rolniczy wzrósł znacząco po akcesji. W 2003 r. był on ujemny, lecz w latach 2004-2006 był dodatni w coraz wyższym stopniu. W tle występowała tu zmiana w zakresie wzrostu gospodarczego (tabela 7).

Tabela 7. Roczna stopa wzrostu produkcji brutto rolnictwa

<u>1991-95</u>	-6,2 %
1986-90	
<u>1996-00</u>	-0,7 %
1991-95	
<u>2001-05</u>	1,6 %
1996-00	

Obserwuje się zmianę związaną z sumą łącznego wsparcia wypłacanego na rzecz rolnictwa, która również wzrosła. Plan na rok 2007 przewiduje wsparcie wysokości 456 miliardów HUF. W kalendarzu na rok 2005 aktualna kwota wsparcia była zbliżona do 330 mld HUF. Gdy chodzi o dynamikę, kwota ta wyraźnie wzrasta. Co do uprawy gruntów rolnych, 54% węgierskich gospodarstw rolnych miało mniej niż po 5 ha użytków rolnych, natomiast w Polsce było to tylko 35%, w Danii zaledwie 3%, w Finlandii tylko 9% gospodarstw rolnych mieściło się w tej kategorii obszarowej w 2005 r. (tabela 8).

Tabela 8. Gospodarstwa rolne według wielkości % (2005)

	≤ 5 ha	5- <10 ha	10- <30 ha	30- <50 ha	50 ha ≤	Suma
UE-25	45,2	18,1	20,3	6,2	10,2	100,0
UE-15	37,2	29,6	26,2	3,5	3,5	100,0
Dania	3,1	19,7	30,1	13,9	33,2	100,0
Holandia	28,9	14,4	27,0	16,6	13,1	100,0
Francja	22,3	9,5	19,1	13,4	35,7	100,0
Wielka Brytania	16,9	9,8	21,8	13,0	38,5	100,0
Niemcy	19,0	14,8	29,5	13,9	22,8	100,0
Finlandia	8,6	12,3	39,8	20,3	19,0	100,0
Węgry	53,9	17,7	16,8	4,1	7,5	100,0
Polska	35,3	32,2	27,5	3,1	1,9	100,0

Źródło: "Agricultural Statistics" Data 1995-2005. Eurostat, European Commission 2007. Tabela zawiera dane o gospodarstwach rolnych wielkości minimum 1 ESU. 1 ESU=1200 EUR produkcji. Na Węgrzech 155 tysięcy gospodarstw rolnych było powyżej 1 ESU, a 560 tysięcy poniżej 1 ESU. Łączna liczba gospodarstw rolnych wynosi 715 tysięcy.

Na Węgrzech 9% ogólnej powierzchni użytków rolnych uprawiane jest przez gospodarstwa rolne posiadające obszar poniżej 5 ha, a 30% obszaru gruntów rolnych uprawiają gospodarstwa dysponujące mniej niż 50 ha ziemi (tabela 9).

Tabela 9. Rozkład gruntów rolnych według klas wielkości (2005)

Wszystkie gospodarstwa rolne	Klasy wielkości gruntów rolnych użytkowanych przez gospodarstwa rolne w %						Suma
	≤ 0,99	1,00-4,99	5,00-49,99	50,00-299,00	300,00-999,99	≥ 1000	
	3	6	21	26	13	32	100
W tym prywatne gospodarstwa rolne	5	12	40	40	3	-	100

Kondycja gospodarki narodowej w całości jest obecnie słaba. Jesteśmy dalecy od spełnienia wymagań określonych przez wskaźniki konwergencji. Dług publiczny przekracza 60% PKB, a deficyt budżetu centralnego sięga 6% PKB.

Uwagi końcowe

Sicco MANSCHOLT, ówczesny Komisarz ds. Rolnictwa w EWG stwierdził co następuje w końcowych słowach swojego wystąpienia zamykającego Konferencję w Stresa w 1958 roku: „...szczególnie krzepiące jest to, że konferencja ta była okazją do szczerzej dyskusji na temat doktryny i celów naszej polityki rolnej, czyli o potrzebie skierowania rolnictwa w stronę zdrowych ekonomicznie gospodarstw rodzinnych... Moim zdaniem tak musi być, ponieważ ... nie można mówić o żadnej polityce strukturalnej, ani polityce rynkowej, jeżeli stracimy z oczu ten punkt wyjścia, który jest zarazem naszym docelowym przeznaczeniem w dłuższej perspektywie: Rodzinne gospodarstwo rolne powinno pozostać fundamentem rolnictwa we Wspólnocie”

Taki był punkt wyjścia okresu transformacji w polityce rolnej po 1989 r. w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Kluczowy problem poprzedzający wszelkie inne pytania brzmi następująco: Czy jest to nadal słuszne dla rolnictwa w XXI wieku? Czy rodzinne gospodarstwo rolne nadal stanowi fundament rolnictwa?

Literatura:

1. Benet Iván: *Az Európai Unió és a mezőgazdaság. /Finnország és Magyarország/*. [Unia Europejska a Rolnictwo. Finlandia i Węgry] Budapest-Helsinki-Keszthely. Akadémia Alapítvány. Keszthely. 2001. 208 str.
2. Ivan Benet, red: *Agricultural Transition and Rural Development. (Some experiences from Finland, Hungary and Poland)* [Transformacja rolnictwa a rozwój obszarów wiejskich. (Z doświadczeń Finlandii, Węgier i Polski). (Institute of Economics, Károly Róbert College and University of Pécs). Budapest, Gyöngyös, Pécs. 2006. 148 str.
3. Buday Sántha Attila: *Agrárpolitika – Vidékpolitika* [Polityka rolna – polityka rozwoju wsi]. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs. 2001. 463 str.
4. Csizmadia Ernő: *Bevezetés az élelmiszergazdaságtanba*: [Wprowadzenie do ekonomiki żywności]. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1973, 371. str.
5. A Kormány: *Agrárpolitikája és programja*. [Polityka i program rozwoju rolnictwa Węgier]. Budapest, 1991. 44+15. str.
6. *Magyarország mezőgazdasága*, 2005 (Gazdaságszerkezeti összeírás). I.kötet. [Rolnictwo na Węgrzech, 2005 (Badanie struktury rolnej / Tom I.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2006, 372 str.

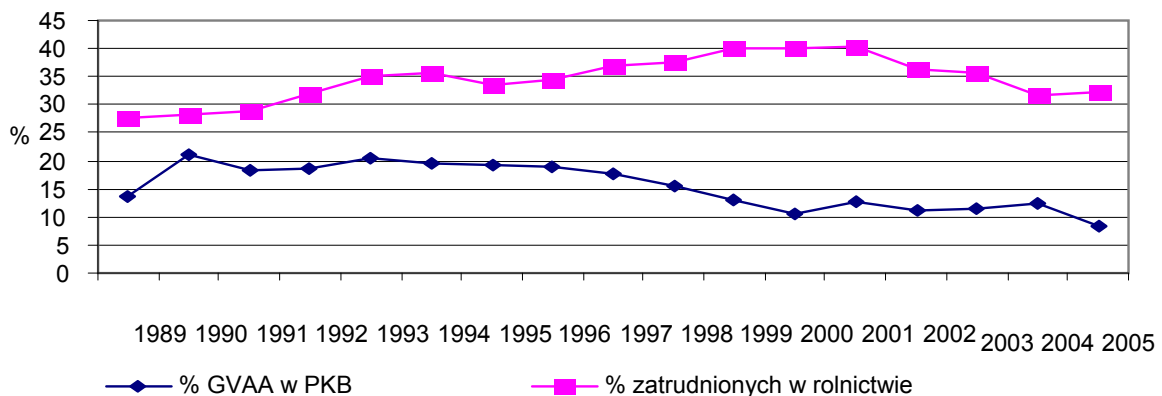
7. *The Common Agricultural Policy* [Wspólna Polityka Rolna]. Wydanie 2. Red: C. Ritson, D. R. Harvey. 1997. CAB INTERNATIONAL. Wallingford. 440 str.
8. Udovecz Gábor-Popp József-Potori Norbert (szerkesztette): *Alkalmazkodási kényszerben a magyar mezőgazdaság*. [Węgierskie rolnictwo pod presją dostosowań]. AKI. Budapest. 2007/7.szám. 140 str.

Dynamika zmian gospodarstw rolnych w Rumunii - czynniki wpływu, implikacje i perspektywy ekonomiczne

Wstęp

W ostatnich latach gospodarcze znaczenie sektora rolnictwa zmniejszyło się. Udział Wartości Dodanej Brutto Rolnictwa (GVAA) w PKB w 2005 r. wynosił 8,5%, znacząco mniej niż w początkowych latach okresu transformacji ustrojowej (1990-1996), kiedy to sięgał nawet 18-21%.

Rysunek 1: Ewolucja udziału Wartości Dodanej Brutto Rolnictwa (GVAA) w PKB i udział ludności zawodowo czynnej w rolnictwie w zatrudnieniu ogółem

Źródło: Państwowy Urząd Statystyczny (PUS) – Rocznik Statystyczny Rumunii 1990-2007

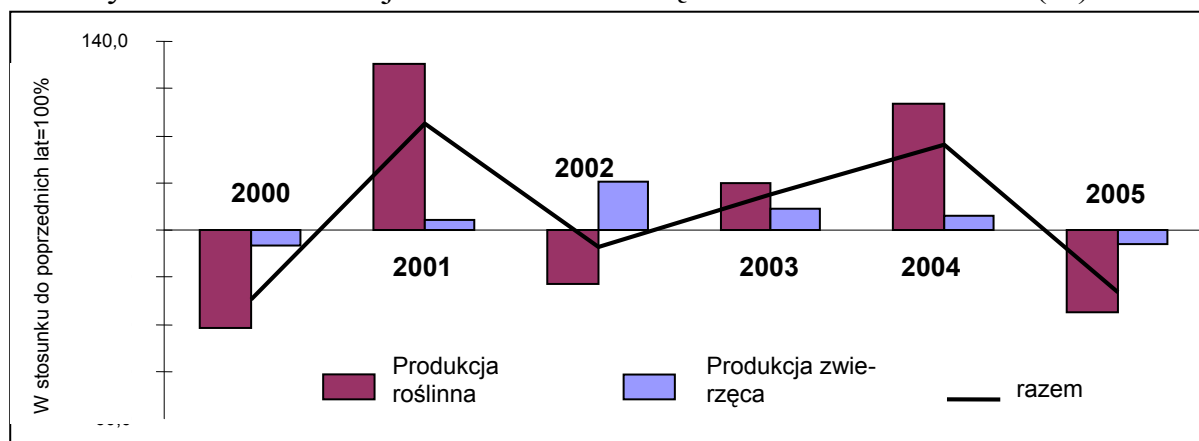
Brakowi wzrostu produkcji rolnej towarzyszy wzrost zatrudnienia w rolnictwie¹, co wiąże się z wieloma czynnikami. Rolnikom brakowało potrzebnych środków produkcji, a z powodu specyfiki restytucji własności gruntów, gospodarstwa rolne stały się małe i rozdrobnione². Rozdrobnienie gruntów spowodowało wzrost kosztów mechanizacji pracy na jednostkę obszaru gruntów (Tudor 2003; IAE i CURS 1998). Produkcja rolna brutto (GAO) podlegała istotnym

¹ W liczbach bezwzględnych 2 939 000 osób pracowało w rolnictwie w roku 2005. W tym 18,5% było w wieku ponad 55 lat, a rolnictwo było sektorem gospodarki cechującym się najstarszą wiekowo siłą roboczą.

² W wyniku tych reform, powstało wiele drobnych gospodarstw indywidualnych: 4,2 miliony indywidualnych gospodarstw rolnych uprawiało 65% obszaru użytków rolnych w Rumunii w 2005 r., przy średniej wielkości gospodarstwa rolnego wynoszącej 2,15 ha (PUS 2006, Przegląd Strukturalny Rolnictwa 2005).

wahaniom w poszczególnych latach, przy czym największe fluktuacje występowały w produkcji roślinnej, zarówno w ujęciu ilościowym jak i wartościowym, ze względu na jej znaczną zależność od warunków pogodowych. Ogółem, w porównaniu do roku 2004, produkcja rolna brutto w 2005 r. spadła o 13,1%, natomiast produkcja roślinna o 17,5% a produkcja zwierzęca o 3,1% (rysunek 2).

Rysunek 2. Produkcja roślinna i zwierzęca w latach 2000-2005 (%)

Źródło: Państwowy Urząd Statystyczny (PUS) – Rocznik Statystyczny Rumunii 2001-2007.

W roku 2005, wielkość produkcji brutto rolnictwa wyniosła około 16 miliardów euro, stosując średnioroczny kurs wymiany walut Narodowego Banku Rumunii (NBR). Gdy chodzi o strukturę produkcji, produkcja roślinna stanowi 60-62% całej produkcji rolnej, a udział ten może jeszcze bardziej wzrosnąć w następnych latach pod warunkiem dobrych urodzajów (np. w roku 2004 produkcja roślinna wyniosła 69%). Wysoki udział produkcji roślinnej stanowi przyczynę zależności wielkości produkcji brutto (GAO) i wartości dodanej brutto (GVAA) rolnictwa w Rumunii od pogody.

1. Struktura gospodarstw rolnych w Rumunii

Rumunia ma 14,7 mln hektarów gruntów rolnych i pod tym względem należy do krajów o najlepszych zasobach dla rolnictwa w Europie. Ponad 95% gruntów rolnych stanowi własność prywatną, natomiast całkowity obszar użytków rolnych pod uprawami w 2005 r. wynosił 8,5 mln hektarów.

Struktura agrarna jest skrajnie spolaryzowana, tj. 65% obszaru użytków rolnych w uprawie należy do ogromnej liczby indywidualnych gospodarstw rolnych (4,2 mln gospodarstw indywidualnych o przeciętnej wielkości 2,15 ha), natomiast na pozostałych 35% obszaru ziemi uprawnej gospodarują przedsiębiorstwa rolne zarejestrowane w formie osób prawnych, które liczyły w sumie w 2005 r. 18 tysięcy podmiotów o przeciętnej wielkości 263 ha. Sytuację cechują skrajne kontrasty, w ramach, których gospodarstwa uprawiające po kilkanaście

tyśiący hektarów i więcej, które stosują nowoczesne formy gospodarki rolnej współlistnieją z gospodarstwami o powierzchni poniżej jednego hektara, gospodarującymi na własne potrzeby na poziomie technologicznym nie zmienionym od co najmniej stu lat. Sytuację taką spotyka się często na rozległych równinach południowej, południowo-wschodniej i południowo-zachodniej Rumunii.

Proces reformy rumuńskiego rolnictwa zapoczątkowała w 1991 r. Ustawa Nr 18/1991 (o przywróceniu praw własności ziemi). Jej kontynuację stanowiła Ustawa Nr 1/2000, która przedłużyła przywracanie praw własności. Zatem obecnie proces reformy własności ziemi w Rumunii został prawie całkowicie zakończony. Wdrażanie przepisów dotyczących własności gruntów w Rumunii było trudne i reformy postępowały bardzo powoli w porównaniu z innymi krajami Europy Środkowej i Wschodniej. Do stycznia 2005 r. proces ten doprowadzono prawie do końca, wystawiając 98,8% odpowiednich tytułów własności, co odpowiada 96% obszaru, który wymagał restrukturyzacji.

Tabela 1. Gospodarstwa rolne według kategorii wielkości

Kategorie wielkości	Indywidualne gospodarstwa rolne				Osoby prawne			
	Liczba		Areal w ha		Liczba		Areal w ha	
	2002 [*]	2005 ^{**}	2002 [*]	2005 ^{**}	2002 [*]	2005 ^{**}	2002 [*]	2005 ^{**}
Ogółem, w tym (%):	4462221	4237889	7708758	9102018	22672	18263	6221952	4804683
Nie mające ziemi	4,1	3,2			2,8	2,3		
Poniżej 1 ha	48,5	43,6	9,8	7,6	14,4	11,3	0,0	0,0
1-2 ha	20,1	20,5	16,5	13,7	5,6	5,2	0,0	0,0
2-5 ha	21,3	23,9	37,6	34,6	12,6	12,5	0,2	0,2
5-10 ha	4,8	6,8	18,4	21,0	14,0	14,2	0,3	0,3
10-20 ha	0,8	1,5	5,9	9,1	6,4	7,6	0,3	0,4
20-30 ha	0,1	0,2	1,6	2,6	1,9	2,1	0,2	0,2
30-50 ha	0,1	0,1	1,7	2,3	2,2	2,6	0,3	0,4
50-100 ha	0,1	0,1	2,3	2,9	4,8	5,6	1,2	1,5
Ponad 100 ha	0,1	0,1	6,2	6,2	35,2	36,6	97,5	97,0

Źródło: ^{*} PUS 2004, Powszechny Spis Rolny 2002; ^{**} PUS 2006, Przegląd Strukturalny Rolnictwa 2005.

Pod względem form własności ziemi, w rumuńskim rolnictwie występują gospodarstwa rolne oparte na własności prywatnej bądź większościowym udziale własności prywatnej³ (o ile w 1990 r. takie gospodarstwa działały na 12,6% całego obszaru gruntów rolnych, to w 2005 r. gospodarowały one na 95,6% łącznego arealu takich gruntów) oraz gospodarstwa rolne oparte na własności

³ Gospodarstwa rolne oparte na własności prywatnej lub większościowym udziale własności prywatnej: indywidualne gospodarstwa rolne, uznane prawem stowarzyszenia rolnicze, spółki prawa handlowego z większościowym udziałem kapitału prywatnego.

państwowej lub większościowym udziale własności państwowej⁴. O ile na początku przywracania praw własności ziemi (1991) wielu nowych właścicieli gruntów wybierało grupowe formy gospodarowania w ramach stowarzyszeń o statusie sformalizowanym prawnie lub o charakterze nieformalnym (w roku 1993 około 33% obszaru gruntów stanowiących własność prywatną było uprawiane w formach grupowych – OECD 2000), to z czasem te formy gospodarowania podlegały zanikowi. W 1993 r., według danych OECD, istniało 4265 prawnie zarejestrowanych stowarzyszeń producentów rolnych, które uprawiały około 14% obszaru użytków rolnych (UR), natomiast w 2005 r. było już tylko 1630 takich prawnie uznanych stowarzyszeń rolniczych, które gospodarowały na 5,3% obszaru UR. Ewolucja ta doprowadziła w rezultacie do zwiększenia rozdrobnienia użytkowania ziemi; niemniej jednak wydaje się, że po roku 2002 trend tego procesu uległ odwróceniu.

Indywidualne gospodarstwa rolne posiadające poniżej jednego hektara w roku 2005 stanowiły 47% ogólnej liczby gospodarstw rolnych, natomiast uprawiały zaledwie 7,6% ogólnego obszaru użytków rolnych (tabela 1). Gospodarstwa takie nie korzystają z bezpośrednich dopłat obszarowych do hektara gruntów (programu SAPS), ponieważ warunkiem kwalifikowania się do nich jest posiadanie przez gospodarstwo rolne co najmniej jednego hektara, a składające się na nie poszczególne działki rolne muszą być wielkości ponad 0,3 ha. Równocześnie 97% gruntów uprawianych przez przedsiębiorstwa rolne o statusie osób prawnych jest w ręku podmiotów dysponujących przeciętnie arealami ponad 100 hektarów.

W latach 2002-2005 nastąpiły znaczące zmiany liczby gospodarstw rolnych i obszaru użytków rolnych: ogólna liczba gospodarstw rolnych spadła o 5%; trend ten obejmował wszystkie typy gospodarstw rolnych. Korzystnym zjawiskiem jest to, że jednocześnie wystąpił proces koncentracji w uprawie ziemi i zwiększył się przeciętny areal gospodarstw rolnych. Warto zaznaczyć, że najbardziej wyraźny wzrost uprawianego arealu nastąpił wśród 24% gospodarstw indywidualnych średniej wielkości. Proces transferu gruntów rolnych będących dotąd w posiadaniu podmiotów prawnych na rzecz indywidualnych gospodarstw rolnych trwa w dalszym ciągu, w miarę jak postępuje przywracanie

⁴ Gospodarstwa rolne oparte na własności państwowej lub większościowym udziale własności państwowej: spółki prawa handlowego z kapitałem państwowym lub większościowym udziałem kapitału państwowego, jednostki administracji państwowej.

praw własności gruntów rolnych⁵, a właściciele ziemi wycofują się ze stowarzyszeń rolniczych.

Tabela 2. Gospodarstwa rolne i areał ich użytków rolnych

Status prawny gospodarstw rolnych	Liczba gospodarstw rolnych			Areał uprawianych użytków rolnych (ha)			Areał użytków rolnych na jedno gospodarstwo (ha)		
	2002*	2005**	05/02 %	2002*	2005**	05/02 %	2002*	2000**	05/02 %
Indywidualne gospodarstwa rolne	4462221	4237889	95,0	7708757	9102018	118,1	1,73	2,15	124,1
Osoby prawne, w tym:	22672	18263	80,6	6221952	4804683	77,2	274,43	263,08	95,9
- zarejestrowane stowarzyszenia rolnicze	2261	1630	72,1	975564	742065	76,1	431,47	455,25	105,5
- spółki prawa handlowego	6138	4824	78,6	2168792	1780788	82,1	353,34	369,15	104,5
- jednostki administracji państwowej	5698	4118	72,3	2867368	2124737	74,1	503,22	515,96	102,5
- pozostałe (spółdzielnie)	8575	6991	81,5	210227	157093	74,7	24,52	22,47	91,6
Gospodarstwa rolne ogółem	4484893	4256152	94,9	13930710	13906701	99,8	3,11	3,27	105,1

Źródło: * PUS 2004, Powszechny Spis Rolny 2002, ** PUS 2006, Przegląd Strukturalny Rolnictwa 2005.

W rezultacie, w 2005 r. struktury agrarnej obejmowała cztery kategorie gospodarstw rolnych (Gavrilescu, Florian 2007):

- małe i bardzo małe gospodarstwa rolne – poniżej 5 ha – stanowiące 91% ogółu gospodarstw oraz 36,7% całego obszaru użytków rolnych (przeciętny areał 1,37 ha): w tych gospodarstwach uprawia się samowystarczalne rolnictwo nietowarowe, większość produkcji służy zaspokojeniu własnych potrzeb właścicieli; jedynie śladowe ilości produktów sprzedawane są na rynku w celu pozyskania pieniędzy niezbędnych na zakupy służące zaspokojeniu niektórych podstawowych potrzeb;
- małe i średnie gospodarstwa rolne wielkości od 5 do 10 ha, które stanowią 6,8% gospodarstw rolnych, gospodarują na 13,9% całego obszaru użytków rolnych, a ich przeciętny areał wynosi 6,7 ha; wśród nich praktykuje się rolnictwo o charakterze częściowo towarowym, gdzie produkcja służy głównie celom własnej konsumpcji, ale jej część jest także przeznaczona na rynek;

⁵ Ustawa Nr 247/2005 „Ustawa o reformie własności i zaprowadzeniu sprawiedliwości” przewiduje stosowanie zasady *restitutio in integrum* (pełnego przywrócenia prawa własności ziemi bez żadnych ograniczeń).

- gospodarstwa średniej wielkości, od 10 do 50 ha, stanowiące 2,0% wszystkich gospodarstw rolnych i 9,7% całego obszaru użytków rolnych, których przeciętna wielkość wynosi 16,1 ha. Gospodarstwa te cechuje działalność rolnicza ukierunkowana na rynek, czyli rolnictwo typu towarowego;
- duże gospodarstwa rolne, wielkości od 50 do 100 ha, oraz wielkie gospodarstwa posiadające ponad 100 ha; ich udział wynosi 0,3% ogólnej liczby gospodarstw rolnych i 39,9% całego obszaru użytków rolnych; przeciętny areal tych gospodarstw wynosi 402 ha i uprawiają one towarowy typ działalności rolniczej.

Tabela 3. Struktura gospodarstw rolnych według wielkości ekonomicznej (ESU)

	2003		2005	
	l. podmiotów	%	l. podmiotów	%
Liczba gospodarstw rolnych – ogółem	4484890		4256150	
Liczba gospodarstw: poniżej 2 ESU	4 138 610	92,28	3 871 240	90,96
od 2 do 4 ESU	268 540	5,99	289 260	6,80
od 4 do 8 ESU	51 630	1,15	65 060	1,53
od 8 do 16 ESU	12 610	0,28	17 930	0,42
od 16 do 40 ESU	6 670	0,15	7 610	0,18
od 40 do 100 ESU	3 870	0,09	3 080	0,07
o wielkości 100 ESU i większych	2 970	0,07	1 970	0,05

Źródło: Baza danych EUROSTAT w 2008 r.: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/extraction>.

Nadmierne rozdrobnienie uprawy gruntów rolnych w małych i bardzo małych gospodarstwach rolnych niesie za sobą bardzo poważne implikacje dla zdolności produkcyjnych rumuńskiego rolnictwa. Największa część gospodarstw rolnych (ponad 90%) jest wielkości ekonomicznej poniżej 2 ESU⁶, gdy tymczasem na szczeblu UE-27 odpowiedni udział jest o 30% niższy. W takich warunkach przeciętny rozmiar ekonomiczny gospodarstwa rolnego w Rumunii wynosił 1,1 ESU w 2005 r., co stanowiło jedną dziesiątą przeciętnej wielkości gospodarstwa w Unii Europejskiej (10,5 ESU na gospodarstwo rolne w UE-27). Rozbieżność ta jest jeszcze większa w przypadku gospodarstw o dużej skali ekonomicznej, ponad 100 ESU, które w Rumunii stanowiły zaledwie 0,05% ogólnej liczby gospodarstw rolnych, w porównaniu do 2% w skali UE-27. Dane EUROSTAT za lata 2003-2005 wskazywały na nieznaczną konsolidację w segmencie gospodarstw o średniej wielkości ekonomicznej, od 2 do 40 ESU, których udział się zwiększył. Taki kierunek ewolucji można po części tłuma-

⁶ ESU – European Size Units. Wartość 1 ESU odpowiada standardowej nadwyżce bezpośredniej równej 1200 euro

czyć konsolidacją gruntów posiadanych przez gospodarstwa częściowo towarowe i gospodarstwa średniej wielkości, oraz rynkową orientacją gospodarstw rolnych zaliczanych do tych kategorii. Jednocześnie nastąpił spadek znaczenia gospodarstw wielkości mniejszej niż 2 ESU, co pozwala stwierdzić, że wśród tych drobnych gospodarstw rolnych nastąpiły istotne zmiany w kierunku konsolidacji gruntów (liczba małych gospodarstw rolnych uległa zmniejszeniu w latach 2002-2005) i wysiłków aby produkować bardziej wydajnie.

1.1. Kluczowe dane dotyczące rumuńskiej produkcji rolnej

Struktura użytków rolnych wykazuje przewagę zbóż w uprawach, które zajmowały 69% obszaru uprawianych gruntów w 2005 r. Główne zboża stanowiły kukurydza (około 50% areału uprawy zbóż) i pszenica (około 37-40% areału upraw zbóż). Równocześnie wśród pozostałych zbóż największą rolę odgrywały jęczmień i jęczmień dwurzędowy (5-7%).

Tabela 4. Produkcja głównych upraw roślinnych ogółem
(średnio w latach 2000-2005)

	Produkcja ogółem w tys. ton	Przeciętne plony kg/ha
Zboża, w tym:	16 736	
Pszenica	5 704	2 507
Kukurydza	9 487	3 160
Słonecznik	1 159	1 200
Soja	187	1 774
Ziemniaki	3 910	14 003
Warzywa	2 960	15 573*
Buraki cukrowe	777	22 881

* wyłącznie pomidory

Źródło: NIS 2006, Rocznik Statystyczny Rumunii.

Produkcja zbóż jest niestabilna; na przykład w 2000 r. wyniosła ona około 10,4 mln ton, a w roku 2004 osiągnęła 24,4 mln ton. W ostatnich 10 latach wzrósł areał upraw roślin oleistych dzięki szczególnym możliwościom eksportu ich nasion. W 2005 r. uprawy roślin oleistych zajmowały 1,14 mln hektarów, przy czym 83% tego areału obejmowało uprawy słonecznika, 9% soi i 5% rzepaku. Do innych stosunkowo ważnych upraw należą ziemniaki (3,2% obszaru użytków rolnych), warzywa (3%) i rośliny paszowe (8,7%).

Wprawdzie Rumunia dysponuje rozległymi obszarami gruntów rolnych, ale uzyskiwane plony są skromne i wysoce niepewne, z powodu wahań pogody (suszy lub powodzi) oraz niestosowania odpowiednich technologii produkcji na znacznych obszarach (tabela 4). Większość zbóż i roślin oleistych uprawia się w strefie równin południowej i południowo-wschodniej części

kraju, gdzie występuje bardzo poważne ryzyko suszy. Równocześnie tylko bardzo niewielkie obszary są nawadniane.

Pogłowie zwierząt i produkcja mięsa znacząco spadały od lat 90., odkąd wielkie hodowle trzody chlewnej i drobiu zaprzestały działalności. Taka struktura produkcyjna była dość typowa dla poprzedniego komunistycznego okresu, a ich wyniki ekonomiczne ulegały coraz głębszemu upadkowi. Z tego powodu pogłowie zwierząt znacząco zmalało i obecnie większość zwierząt jest hodowana w małych gospodarstwach rolnych, które nie mają zdolności stabilnego zapatrywania rynku w mięso, zarówno co do jego ilości jak i jakości (tabela 5).

Tabela 5. Pogłowie zwierząt (tys. sztuk)

	2001	2002	2003	2004	2005
Bydło	2 800	2 878	2 897	2 808	2 862
Trzoda chlewna	4 447	5 058	5 145	6 495	6 622
Owce	7 251	7 312	7 447	7 425	7 611
Kozy	525	633	678	661	687
Drób	71 413	77 379	76 616	87 014	86 552

Źródło: PUS 2006, Rocznik Statystyczny Rumunii.

Od roku 2002 notowano wzrost pogłowia bydła, trzody chlewnej i drobiu. Wzrost ten był wynikiem działań zapewniających wsparcie dla produkcji zwierzęcej przyjętych przez rząd od roku 2001; tymczasem 99% pogłowia zwierząt inwentarskich jest w rękach prywatnych. W 2005 r. produkcja mięsa rzeźnego mierzona według żywej wagi wyniosła ogółem 1508 tysięcy ton, w tym 25% wołowiny, 40% wieprzowiny, 7,5% baraniny i mięsa koziego, oraz 27% drobiu (tabela 6).

Tabela 6. Produkcja zwierzęca

	Jednostka miary	2001	2002	2003	2004	2005
Mięso, w tym:	tys. t żywej wagi	1 385	1 503	1 659	1 561	1 508
- wołowina	tys. t żywej wagi	295	319	378	391	383
- wieprzowina	tys. t żywej wagi	613	635	710	627	605
- baranina i mięso kozie	tys. t żywej wagi	114	118	135	166	114
- drób	tys. t żywej wagi	355	425	430	372	401
Mleko	tys. hl	46 367	48 325	50 600	53 386	53 852
Wetna	tony	16 880	16 659	16 879	17 505	18 390
Jaja	mln. sztuk	6 001	6 432	6 641	7 381	7 310
Ryby	tony	13 417	16 232	10 050	13 143	13 352
Miód	tony	12 598	13 434	17 409	19 150	17 704

Źródło: PUS 2006, Rocznik Statystyczny Rumunii.

Krajowa produkcja wieprzowiny i drobiu nie jest wystarczająca i Rumunia zmuszona jest importować je w istotnych ilościach na zaspokojenie potrzeb Konsumpcji krajowej. Preferencje ludności Rumunii dotyczą głównie wieprzowiny, która stanowi około połowy spożycia mięsa, a w następnej kolejności drobiu i wołowiny. Spożycie mięsa w przeliczeniu na jednego mieszkańca osiągnęło w 2005 r. 68 kg. Produkcja mleka wzrosła po okresie lat 90. osiągając 60,6 mln hektolitrow, lecz pogłowie krów mlecznych jest rozproszone w licznych drobnych gospodarstwach rolnych, co znacznie utrudnia właściwą kontrolę jakości mleka oraz warunków higienicznych i sanitarnych. Jednocześnie nie występuje podział specjalizacji w hodowli bydła pomiędzy produkcją mięsa i mleka.

2. Wyniki rolnictwa towarowego. Techniczna efektywność gospodarstw rolnych prowadzących uprawy polowe

W tym rozdziale posługujemy się nieparametryczną metodą (*Data Envelopment Analysis*) do oceny wydajności towarowego rolnictwa w zakresie produkcji roślinnej. Ostatecznym celem tych analiz jest sprawdzenie, w odniesieniu do rumuńskich gospodarstw rolnych prowadzących uprawy polowe (dla których dostępne były potrzebne dane), związku pomiędzy wydajnością techniczną a wielkością otrzymywanych subsydiów. W teorii wysoce dotowane gospodarstwa rolne działają mniej efektywnie niż rolnicy otrzymujący niższe subsydia z powodu mniejszego nakładu starań, a tym samym marnotrawstwa zaangażowanych środków produkcji. Jednakże subsydia mogą wspomagać procesy technologiczne dzięki złagodzeniu ograniczeń kredytowania.

2.1. Wyniki przedsiębiorstw rolnych w formie spółek handlowych

Rumuńskie rolnictwo o profilu towarowym skupione jest obecnie w stosunkowo dużych gospodarstwach rolnych zarejestrowanych jako podmioty prawne. Sytuacja ta jest zatem odmienna od europejskiego modelu rolnictwa, który zakłada gospodarke rolną zrównoważoną w aspektach ekonomicznym, społecznym i ochrony środowiska naturalnego, promując koncepcję rolnictwa wielofunkcyjnego i opartego na gospodarstwach rodzinnych, w dążeniu do celów przyjętego modelu, chociaż mimo to występują różnice pomiędzy krajami członkowskimi Unii Europejskiej pod względem systemów produkcji, rozmiarów gospodarstw rolnych i kosztów produkcji. Mimo, że pewne tendencje do rozwarstwienia gospodarstw rolnych można zaobserwować także w rolnictwie starych państw członkowskich Unii Europejskiej, większość z nich nadal opiera

się na rodzinnych gospodarstwach rolnych średniej wielkości. Chociaż obecnie w Rumunii, duże gospodarstwa rolne odgrywają główną rolę w produkcji towarowej przeznaczonej na rynek, to nie jest pewne czy tendencja ta utrzyma się w przyszłości.

Analiza wyników gospodarstw towarowych wyspecjalizowanych w uprawach polowych, oparta na ich wynikach osiągniętych w roku 2005, stanowi próbę wyjaśnienia pewnych aspektów dotyczących ich wydajności technicznej i wpływu wywieranego na ich wydajność przez subsydia. Oczekiwania dotyczące średnich plonów z hektara różnych kategorii gospodarstw rolnych, będące pod wpływem postrzeganych różnic pomiędzy technologiami stosowanymi w indywidualnych gospodarstwach rolnych a tymi, które są stosowane przez prywatne⁷ podmioty prawne, potwierdzają się tylko w niewielkim stopniu w świetle przeciętnych wyników na szczeblu krajowym. Tak więc porównanie średnich plonów trzech najważniejszych upraw (pszenicy, kukurydzy i słonecznika) w 2005 r. w subsektorze prywatnych podmiotów prawnych względem sektora gospodarstw rolników indywidualnych wykazuje (tabela 7) wyższą wydajność plonów w sektorze prywatnych podmiotów prawnych jedynie w przypadku kukurydzy (+20%).

Tabela 7. Charakterystyka produkcji wybranych głównych upraw roślinnych

Wskaźnik	Rok	Pszenica	Kukurydza	Słonecznik
Udział prywatnych podmiotów prawnych w łącznym obszarze gruntów uprawianych przez prywatne gospodarstwa rolne	2005	33,6%	13,7%	58,3%
	2004	32,5%	43,7%	49,2%
Różnica pomiędzy średnią wydajnością plonów prywatnych podmiotów prawnych i indywidualnych gospodarstw rolnych	2005	+1%	+20%	-5%
	2004	+12%	+4%	+2%
Średni poziom wydajności plonów wszystkich rodzajów gospodarstw rolnych na szczeblu kraju (kg/ha)	2004	2 965	3 952	1 385
	2005	3 403	4 441	1 595

Źródło: Państwowy Urząd Statystyczny 2006, *Produkcja głównych upraw roślinnych*.

Mimo, że w ostatnich latach warunki pogodowe w coraz większym stopniu wpływały na plony upraw polowych, nawet w roku 2004, który należał do najlepszych dla produkcji zbóż, różnice nie są spektakularne (+12% w przypadku pszenicy). Z drugiej strony, występują duże różnice pomiędzy wydajnością plonów poszczególnych upraw pomiędzy okręgami, co może

⁷ Prywatne podmioty prawne = prawnie uznane stowarzyszenia rolnicze oraz prywatne spółki handlowe.

wskazywać na to, że stopień żyzności gleby i ogólne warunki naturalne mogą być ważniejsze od wprowadzania nowoczesnych technologii. Porównania te sugerują, że w rzeczywistości wyniki dużych gospodarstw rolnych są lepsze tylko wtedy, gdy gospodarstwa takie działają w strefach rzeczywiście potencjalnie korzystnych dla rolnictwa.

2.2. Pomiar technicznej wydajności gospodarstw prowadzących uprawy polowe. Wykorzystana metodologia i dane

Przedstawioną niżej analizę wyników gospodarstw rolnych wyspecjalizowanych w uprawach polowych oparto na programie komputerowym⁸ z wykorzystaniem szacunku efektywności gospodarowania metodą *Data Envelopment Analysis* (DEA). Dane potrzebne do zastosowania tej metody odnoszą się do nakładów środków i wyników produkcji wyszczególnionych na każdym poziomie funkcjonowania gospodarstwa rolnego, takich jak dane gromadzone w ramach sieci FADN (*Farm Accountancy Data Network* – Sieć Danych Sprawozdawczości Gospodarstw Rolnych). Odchylenie od wzorcowej wartości progowej *benchmarku* oszacowane przy pomocy metody DEA interpretuje się jako niewydajność danego gospodarstwa rolnego.

DEA pozwala na trzy główne możliwości: kalkulację efektywności technicznej i efektywności efektów skali; kalkulację wydajności kosztowej i alokacji nakładów; kalkulację zmian sumarycznej produktywności wykorzystania środków produkcji (w wyniku trojakich zmian: technologicznych, sprawności technicznej i wydajności efektów skali). Wprawdzie model ten pozwala na kalkulację różnych rodzajów sprawności (tzn. technicznej, alokacyjnej i ekonomicznej), lecz najszerzej przyjęte jest jego stosowanie do kalkulacji efektywności technicznej, korzystając z tej zalety, że można ją dalej rozłożyć na sprawność czysto techniczną i efektywność skali, co pozwala zidentyfikować gospodarstwa rolne działające w warunkach rosnących, bądź malejących, efektów krańcowej stopy zwrotu w miarę powiększania skali gospodarowania.

Model ten może mierzyć alternatywnie efektywność nakładów środków produkcji (w tym przypadku szacuje proporcjonalne zmniejszenie zastosowanych nakładów przy niezmiennym wyniku produkcyjnym) albo alternatywnie być stosowany w wersji nastawionej na wyniki produkcji (co zakłada pomiar proporcjonalnego

⁸ DEAP – Data Envelopment Analysis (Computer) Program, program komputerowy, którego autorem jest Tim Coelli, Centre for Efficiency and Productivity Analysis, Department of Econometrics, University of New England, Australia; DEA stanowi metodę nieparametryczną, na podstawie której wydajność produkcji kalkuluje się za pomocą granicy efektywności (graniczny próg wzorcowego benchmarku), ustalonej dla zestawu danych odpowiadającego określonej kategorii gospodarstw rolnych.

zwiększenia wyników produkcyjnych osiągalnych przy zachowaniu stałego poziomu nakładów). Możliwe opcje dotyczące zwrotu generowanego wskutek korzyści skali obejmują stałe bądź zmienne zwroty wynikające ze skali działalności (które mogą być rosnące lub malejące). W rozpatrywanym przypadku techniczną efektywność gospodarstw rolnych prowadzących uprawy polowe mierzono na podstawie danych zbieranych przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich (MARD), w ramach sieci FADN. Działalność sieci FADN zapoczątkowano w Rumunii zbierając informacje z 203 gospodarstw rolnych (z 18 okręgów) w 2001 r., a następnie poszerzono populację, z której gromadzono dane od 614 gospodarstw rolnych (ze wszystkich okręgów) za 2002 rok, 840 gospodarstw za 2003 r. oraz około 1000 gospodarstw rolnych w latach 2004 i 2005.

Wskaźnik uzyskanych odpowiedzi na zapytania o informacje wynosił około 80%. Po weryfikacji, około 700 gospodarstw rolnych pozostało w bazie danych na rok 2005. Spośród nich, według klasyfikacji opartej na specjalizacji gospodarstw rolnych wyróżniającej 8 głównych kategorii (TF8), podpróba gospodarstw prowadzących uprawy polowe (T1) obejmowała 390 gospodarstw należących do pięciu typów form organizacyjnych (tabela 8).

Tabela 8. Areał użytków rolnych (AUR) w gospodarstwach rolnych, w podziale na formy organizacyjne gospodarstw

Forma organizacyjna	Liczba gospodarstw	Średni AUR (ha)	AUR w posiadaniu na własność	Główna forma użytkowania ziemi
Spółka prawa handlowego	245	776	3%	88% dzierżawa
Prawnie uznane stowarzyszenie rolnicze	109	934	0,1%	95% dzierżawa rozliczana w płodach rolnych (<i>share-cropping</i>)
Upoważniona osoba fizyczna	15	177	5%	95% dzierżawa
Związek rodzinny	15	186	16%	84% dzierżawa
Indywidualne gospodarstwa rolne	6	39	26%	74% dzierżawa

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, Departament FADN.

Większość gospodarstw w tej podpróbie specjalizowała się w produkcji zboża i nasion oleistych, a prawie wszystkie z nich uprawiały pszenicę, kukurydzę lub słonecznik; ogółem wartość produkcji pszenicy w tych 390 gospodarstwach rolnych stanowił 41,9%, produkcji kukurydzy 16,6%, a produkcji słonecznika 17,5%, co łącznie stanowi trzy czwarte wartości produkcji tychże gospodarstw rolnych.

Efektywność techniczną mierzono na podstawie modelu zorientowanego na wyniki produkcyjne, a jedynym wynikiem branym pod uwagę była wartość pro-

dukcji płodów upraw polowych. Analizowano cztery rodzaje nakładów, a mianowicie: ziemi mierzonej za pomocą obszaru uprawianych użytków rolnych (UR), wyrażonego w hektarach; pracy ludzkiej, mierzonej liczbą rocznych jednostek pracy (AWU – *annual working units*); kapitału szacowanego za pomocą amortyzacji wyrażonej w RON⁹; konsumpcji pośredniej reprezentowanej przez specyficzne koszty każdego rodzaju uprawy (nasion, nawozów, pestycydów), wyrażone w jednostkach RON. Na użytek programu DEAP, aby zagwarantować precyzję danych, usunięto z próby te obserwacje, które zawierały dane podejrzewane o to, że mogą być mylące, zatem po takiej korekcie próba obejmowała 321 gospodarstw pozostałych do przebadania. Charakterystykę tej podpróby przedstawiono w tabeli 9.

Table 9. Charakterystyka nakładów i wyników produkcji wykorzystanych w ramach zastosowanego modelu

	Średnia	Minimum	Maksimum
Wartość produkcji (w tys. euro)	254	1,3	2 919
AUR (ha)	764	5	5 908
Praca ludzka (AWU)	17,5	0,4	226,2
Amortyzacja (w tys. euro)	29,0	0,005	587,2
Konsumpcja pośrednia (w tys. euro)	103	0,45	1 548

Źródło: Obliczenia własne autorów na podstawie Bazy danych FADN.

2.3. Główne wyniki pomiaru efektywności. Efektywność techniczna i efektywności skali

Syntetyczny wynik pomiaru efektywności gospodarstw rolnych za pomocą metody DEA zastosowanej wobec rozpatrywanej podpróby przedstawia szacunek ogólnej efektywności gospodarowania. Wskaźnik ten zakłada wartości w przedziale od 0 do 1, przy czym maksymalną wartość (1) przypisuje się gospodarstwom na poziomie wzorcowego *benchmarku*; ta wartość krańcowa określona jest za pomocą metod programowania liniowego. Gospodarstwa rolne wykazujące wskaźnik poniżej jedności położone są w pewnej odległości od wzorcowego progu efektywności, który jest od nich wyższy, ponieważ szacunek ich efektywności jest niższy od jedności.

Co do technologii i praktyk zarządzania stosowanych w danym czasie (przez gospodarstwa na poziomie *benchmarku*) i przynoszących najlepsze wyniki, średnia szacunków efektywności stanowi wskaźnik całej podgrupy (tabela 10). W obecnie analizowanym przypadku, niska średnia efektywność stanowi

⁹ RON – Rumuńska waluta krajowa, 1 RON = 3,6 EURO w 2005 r.

wskaźnik heterogeniczności wyników gospodarstw rolnych prowadzących uprawy polowe w sektorze towarowego rolnictwa.

Tabela 10. Opisowe wyniki szacunków efektywności

	Średnia	Min.	Odchylenie standardowe
Całkowita efektywność techniczna	0,31	0,025	0,19
Czysta efektywność techniczna	0,41	0,027	0,25
Efektywność skali	0,80	0,089	0,19

Źródło: Obliczenia autorów oparte na Bazie Danych FADN.

Tabela 11. Udziały gospodarstw rolnych działających w ramach CRS, IRS i DRS

Gospodarstwa rolne prowadzące uprawy polowe w 2005 r.	CRS	IRS	DRS
Wielkość próby: 321 gospodarstw	5%	17,4%	77,6%

Źródło: Obliczenia autorów oparte na Bazie Danych FADN.

Całkowitą efektywność (która zakłada stały poziom zwrotu efektów skali – CRS) można rozłożyć na dwa inne wskaźniki efektywności, a mianowicie efektywność czysto techniczną i efektywność skali działalności. Zakłada się, że efektywność czysto techniczna jest wynikiem zachowania się kierownika gospodarstwa rolnego w roli zarządzającego, natomiast rezydualną wartość efektywności skali można wykorzystać do ustalenia optymalnej wielkości gospodarstwa rolnego, dzięki wskazaniom uzyskiwanym poprzez przypisanie rosnących zwrotów z efektów skali (IRS) lub malejących zwrotów z efektów skali (DRS). Rozkład gospodarstw rolnych w próbie w podziale na trzy kategorie zwrotów wynikających z efektów skali (tabela 11) ukazuje, że większość gospodarstw rolnych jest zbyt duża, cechując się malejącymi wielkościami zwrotów z efektów skali, a zaledwie 5% gospodarstw można uznać za będące optymalnej wielkości (te, które należą do kategorii o stałym poziomie zwrotów w wyniku efektów skali).

2.4. Wyznaczniki efektywności gospodarstw rolnych. Wpływ subsydiów.

Aby określić wyznaczniki efektywności gospodarstw rolnych zastosowano dwie metody, tzn. analizę skupień i regresję ekonometryczną. Analiza skupień polega na podzieleniu badanej podpróby na dwie jednorodne grupy gospodarstw rolnych, z uwzględnieniem charakterystycznych cech tych gospodarstw (tabela 12). Skupienie 1 jest większe, ponieważ składa się z 281 gospodarstw, natomiast Skupienie 2 obejmuje zaledwie 40 gospodarstw rolnych. Przeciętny areal użytków rolnych jest większy w przypadku Skupienia 2, lecz większa

różnica występuje pod względem poziomu subsydiów na jeden hektar, które są około 12-krotnie wyższe w przypadku Skupienia 2.

Tabela 12. Charakterystyki dwóch klastrów

	Skupienie 1	Skupienie 2
Przeciętny OUR (ha)	722	1069
Przeciętny AWU	16	27
Przeciętne subsydia na 1 ha (euro)	54	638

Źródło: Obliczenia własne autorów na podstawie bazy FADN FADN Database.

Subsydia te obejmują zarówno subsydia operacyjne – płatności bezpośrednie (premie z tytułu zaopatrzenia na potrzeby sprzedanej na rynku produkcji roślinnej i kupony z tytułu wkładu środków produkcji) oraz dotacje do inwestycji (finansowane ze środków krajowych albo w ramach Programu SAPARD).

Tabela 13. Wybrane wyniki analizy klastrów

	Średnia Skupienie 1	Średnia Skupienie 2	Prawdopodobieństwo (ANOVA)
Całkowita efektywność techniczna	0,30	0,39	0,003
Czysta efektywność techniczna	0,39	0,60	0,000
Efektywność skali	0,82	0,74	0,018

Źródło: Obliczenia własne autorów na podstawie Bazy Danych FADN.

Różnice co do efektywności pomiędzy dwoma klastrami są statystycznie istotne (tabela 13): gospodarstwa rolne ze Skupienia 1 mają niższą efektywność techniczną lecz wyższą efektywność skali, natomiast gospodarstwa ze Skupienia 2 wykazują lepsze funkcjonowanie pod względem praktyki zarządzania.

W analizie regresji ekonometrycznej zastosowanej do ustalenia wyznaczników efektywności technicznej gospodarstw rolnych brano pod uwagę następujące zmienne wyjaśniające: udział gruntów dzierżawionych, udział najemnej siły roboczej; otrzymywane dotacje na jeden hektar, położenie w określonym środowisku społeczno-historycznym (zmienna sztuczna dla gospodarstw rolnych w starych regionach południowej i wschodniej Rumunii), forma organizacyjna gospodarstwa rolnego (zmienna sztuczna dla gospodarstw rolnych zorganizowanych jako przedsiębiorstwa, albo w postaci spółek prawa handlowego albo uznanego prawnie stowarzyszenia rolniczego).

Oszacowane równanie regresji wskazuje, że tylko współczynnik obliczony dla subsydiów do jednego hektara jest istotny i dzięki temu może być uznany za wyznacznik technicznej efektywności gospodarstw rolnych prowadzą-

cych uprawy polowe (tabela 14). Współczynnik determinacji (R-kwadrat) tego równania wynosi 0,088, co wskazuje na istnienie jeszcze innych zmiennych, które mogą wpływać na techniczną efektywność gospodarstw rolnych, oprócz tych, dla których obliczono przedstawione współczynniki.

Tabela 14. Wartości współczynników regresji

	Współczynnik	Prawdopodobieństwo
Stała	0,351	0,000
Udział gruntów dzierzawionych	-1,7 E-4	0,449
Udział najmniejszej siły roboczej	3,1 E-4	0,613
Dotacje do 1 hektara	1,6 E-5	0,000
Fikcyjna spółka (przedsiębiorstwo)	-0,071	0,155

Źródło: Obliczenia autorów na podstawie danych z Bazy Danych FADN Database.

Przedstawione wyżej wyniki wskazują, że w przypadku gospodarstw rolnych prowadzących uprawy polowe w Rumunii, przyznawanie im subsydiów wywiera pozytywny wpływ, inaczej niż w innych krajach, dla których przeprowadzono podobne analizy (tj. we Francji i na Węgrzech), gdzie efekt subsydiów był negatywny z punktu widzenia efektywności, gdyż generował pewne marnotrawstwo wkładu środków produkcji. Jednakże biorąc pod uwagę fakt, iż w przypadku Rumunii subsydia obejmowały dopłaty bezpośrednie i dotacje do nakładów środków produkcji, jak również subsydiowanie inwestycji, prawdopodobnym jest, że to dotacje do inwestycji (finansowane albo ze źródeł krajowych, albo z programów Unii Europejskiej) pozytywnie przyczyniają się do podniesienia efektywności.

Niemniej jednak wśród ogółu subsydiów dostarczanych na rzecz 390 gospodarstw rolnych z początkowej próby, największa część (30%) przypada na płatności obszarowe (w bonach lub w gotówce), a następnie na premie z tytułu komercjalizacji produkcji (20%) oraz, na trzecim miejscu, na dotacje z funduszy SAPARD (16%). W rzeczywistości w subpróbie było w sumie tylko 49 gospodarstw rolnych będących beneficjentami programu SAPARD (średnio o obszarze 1 171 ha), przy czym niektóre z nich miały tylko zatwierdzone projekty, lecz nie dokonano żadnych faktycznych inwestycji. Co więcej 15 spośród tych gospodarstw rolnych było jednocześnie beneficjentami krajowych programów wspierania inwestycji.

2.5. Możliwości podnoszenia efektywności technicznej poprzez zachęty inwestycyjne

Potwierdzone wyniki różnych technik analizy zastosowanych w tym rozdziale pozwalają naszkicować obraz sektora towarowych przedsiębiorstw rolnych prowadzących uprawy polowe. Ogólnie biorąc, z punktu widzenia wykorzystania nakładów głównych środków produkcji, sektor ten charakteryzuje się

słabą wydajnością i często nadmierną skalą działalności rolniczej, lecz pozytywnie reaguje na programy subsydiowania.

Niemniej jednak – średnio biorąc – stłumiona efektywność rozpatrywanego sektora wskazuje raczej, że występowały poważne dysproporcje efektywności technicznej w obrębie bieguna rolnictwa towarowego. W istocie dowodzi to raz jeszcze rozpowszechnienia przestarzałych technologii i umiejętności zarządzania na poziomie generycznego gospodarstwa prowadzącego towarowe uprawy zbóż i roślin oleistych w Rumunii, a większość takich gospodarstw jest dopiero na etapie przyswajania zaawansowanych technologii. Krzepiącą stroną tego samego obrazu stanowi fakt, że wiele gospodarstw rolnych dokonało już inwestycji mających na celu zwiększenie ich efektywności. Wprawdzie DEA nie jest zdolna mierzyć efektów finansowych stwierdzonej nieefektywności, lecz w normalnych warunkach w pełni funkcjonującej gospodarki rynkowej wielkość ta powinna być ujemna (co może niekoniecznie zachodzić w przypadku Rumunii). Na przykład, nadmierny areal gospodarstw w przyjętej próbie może być wynikiem zbyt niskiego czynszu dzierżawnego występującego na rynku ziemi w danych warunkach, w których właściciele albo są w starszym wieku, albo zamieszkują w miastach oraz dla których jedyną możliwość wyboru stanowi wydzierżawienie swojej ziemi (albo w przypadku gospodarstw rolnych uprawiających grunty będące własnością państwa na podstawie koncesji, opłaty z tego tytułu są zbyt niskie). Inne możliwe wyjaśnienie nadmiernych rozmiarów gospodarstw rolnych może być takie, że prowadzący gospodarstwa nabywali więcej gruntów niż wynosił optymalny według ich własnej oceny areal, z zamiarem dokonania dalszych inwestycji, które wymagałyby większego obszaru użytków rolnych (na podstawie oczekiwań wzbudzonych w tamtym czasie – w 2005 r. – przez SAPARD, albo przez obecny Narodowy Program Rozwoju Obszarów Wiejskich, NPRD). Takie strategie rozwoju gospodarstw rolnych należałoby zbadać stosując inne metody.

Gdy chodzi o pozytywne oddziaływanie subsydiów, stwierdzone zarówno w wyniku analizy klastrów jak i analizy regresji, należy zaznaczyć, że różnica pomiędzy dwoma klastrami w zakresie czysto technicznej efektywności jest bezpośrednio odzwierciedlona przez lukę pomiędzy przeciętnym poziomem subsydiów w każdej z tych grup: o ile w mniej efektywnym klastrze wielkość pomocy wynosiła 54 euro na gospodarstwo rolne, w mniej licznym lecz bardziej efektywnym klastrze (stanowiącym zaledwie 12% próby), gospodarstwa rolne otrzymały średnio po 638 euro, w wyniku korzystania także z programów zachęt do inwestowania (finansowanych z programu SAPARD lub z funduszy krajowych).

Konkludując przedstawione wyniki można stwierdzić, że programy subsydiowania inwestycji mogą prowadzić do zwiększania efektywności technicznej gospodarstw rolnych, natomiast wysoki udział gruntów dzierża-

wionych w areale ziemi uprawianej przez towarowe gospodarstwa rolne czy ni stosunkowo łatwym dostosowanie ich rozmiarów do stosowanej technologii i praktyk zarządzania. Równocześnie niejednorodność wyników gospodarowania w badanej próbie wskazuje, że wiele gospodarstw rolnych przechodzi pełny proces restrukturyzacji i zapewnianie wsparcia dla ich inwestycji wydaje się stanowić właściwy sposób na podniesienie ich efektywności technicznej, a nie podnoszenie poziomu płatności bezpośrednich. Pociąga to za sobą bezpośrednio implikacje przy rozpatrywaniu elastycznej alokacji środków pomiędzy dwa filary Wspólnej Polityki Rolnej w Rumunii.

Literatura:

1. Csaki, C., Kray, H., 2005: *Romanian Food and Agriculture from European Perspective*, WB Working Paper No. 39, Bucharest, Romania. [Rumuńska żywność i rolnictwo z perspektywy europejskiej, Dokument Roboczy Nr 39, Bukareszt, Rumunia].
2. Coelli, T., Rao, P., Battese, i G. 1998: *An introduction to Efficiency and Productivity Analysis* [Wprowadzenie do analizy wydajności i produktywności], Kluwer Academic Publishers. Norwell, MA.
3. Gavrilesco, D., Florian, V. (red.) 2007: *Rural Economy in Romania*, Romanian Academy, Bucharest, Romania. [Gospodarka wiejska w Rumunii; Akademia Rumuńska, Bukareszt, Rumunia].
4. Tudor, M. 2003: *Institutional models favouring or constraining the agrifood system development. Case study – Romania* [Modele instytucjonalne sprzyjające rozwojowi systemu rolno-spożywczego], CERES grant report No. 5/2003. [Raport z wykorzystania środków CERES, nr 5/2003].
5. IAE i CURS 1998, *Farm restructuring in Romania: causes, efficiency and political implications*, PHARE ACE project, P96-6090-R. [Restrukturyzacja gospodarstw rolnych w Rumunii: przyczyny, efektywność i implikacje polityczne, projekt PHARE ACE, P96-6090-R].
6. Bank Światowy 2005: *The Romanian Agrifood Sector in an European perspective*, ESSD, Working Paper No. 39. [Rumuński sektor rolno-spożywczy z perspektywy europejskiej, ESSD, Dokument roboczy Nr 39].
7. OCDE 2000: *Review of Agricultural Policies – Romania*. Bucharest, Romania. [Przegląd Polityki Rolnej – Rumunia. Bukareszt, Rumunia].

Zmiany strukturalne w gospodarstwach rolnych w warunkach WPR obowiązujących w UE

Po przystąpieniu Bułgarii do UE, bardzo istotne stało się pytanie dotyczące wpływu jaki wywiera Wspólna Polityka Rolna (WPR) na gospodarstwa rolne. Zrodziło się wiele pytań, które wymagają odpowiedzi, np. w jakim stopniu polityka ukierunkowana na rolnictwo krajów „starej” Unii, a więc znajdujące się na wyższym poziomie gospodarczym, technologicznym i rynkowym niż rolnictwo bułgarskie, wpłynie na rozwój bułgarskich gospodarstw rolnych?

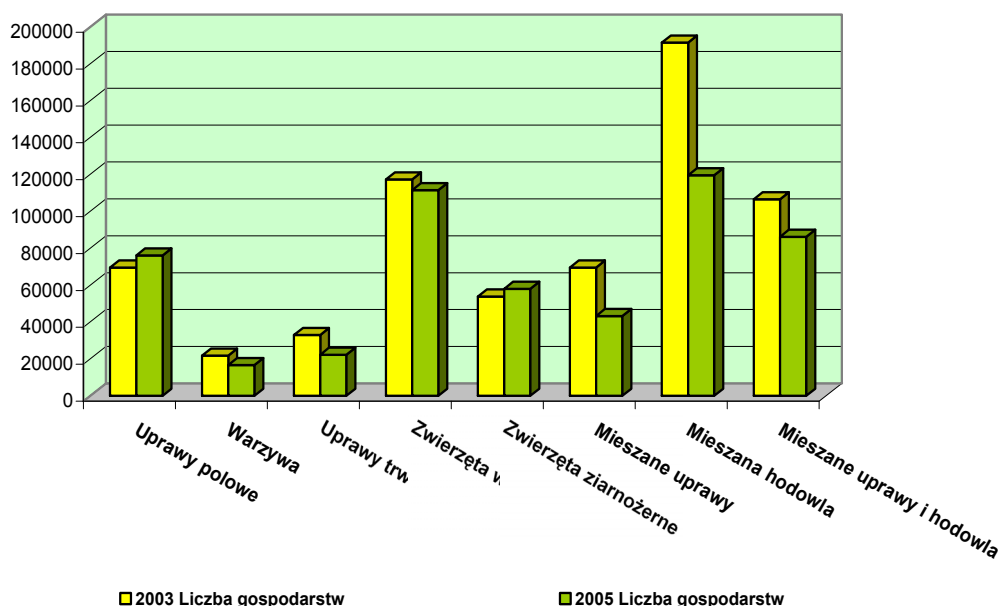
1. Restrukturyzacja gospodarstw rolnych w okresie przed przystąpieniem do Unii Europejskiej

Owa zaawansowana struktura organizacyjno-gospodarcza jest czynnikiem rozstrzygającym, a wynika z zastosowania WPR w państwach UE. Proces restrukturyzacji przeprowadzony w Bułgarii w okresie przed przystąpieniem do UE, nie przyniósł znaczących zmian w strukturze organizacyjno-gospodarczej rolnictwa, jak również nie przygotował tego sektora do pełnego i efektywnego wykorzystywania dotacji:

- zmniejszenie liczby gospodarstw w znacznym stopniu wynika ze znacznej redukcji liczby małych gospodarstw mieszanych. Jednocześnie można zaobserwować proces nieznacznego wzrostu rozmiarów gospodarstw;
- dominują małe gospodarstwa; z całkowitej liczby wszystkich gospodarstw ponad 70% to gospodarstwa do 1 ha, a jedynie 3% ma obszar większy niż 10 ha;
- poziom specjalizacji gospodarstw nadal pozostaje niski. Połowa z nich nie specjalizuje się w niczym. Występuje nawet negatywna tendencja polegająca na zmniejszającej się liczbie wyspecjalizowanych gospodarstw, takich jak specjalizujące się w roślinach wieloletnich, warzywach, hodowli bydła;
- zmiany strukturalne trwające w obrębie gospodarstw nie prowadzą do wzrostu ich potencjału gospodarczego, ani do poprawy ich orientacji rynkowej.

Analizy porównawcze dotyczące typologii gospodarstw wykazały, że najwyższy potencjał gospodarczy mają gospodarstwa wyspecjalizowane w produkcji zbóż, co rozstrzyga o ich większych możliwościach w zakresie wykorzystania wsparcia i rozwoju w świetle WPR obowiązującej w UE.

Rysunek 1. Zmiana liczebności gospodarstw w latach 2003-2005 według typów działalności

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa i Żywności „Statystyka rolna”, Wyniki zliczania gospodarstw rolnych w Bułgarii w 2003 r., Struktura gospodarstw rolnych w Bułgarii w roku gospodarczym 2004/2005.

Tabela 1. Średnia wielkość ekonomiczna ze specjalizacją gospodarstw rolnych według kierunku ich działalności, w ESU

Specjalizacja gospodarstwa	2003	2005
Uprawy polowe	5,9	5,5
Warzywa	3,7	4,0
Uprawy trwałe	1,7	2,5
Zwierzęta gospodarskie w systemie wypasowym	0,8	1,0
Zwierzęta ziarnożerne	2,1	1,7
Gospodarstwa mieszane	0,9	0,7
Średnia krajowa	1,6	1,7

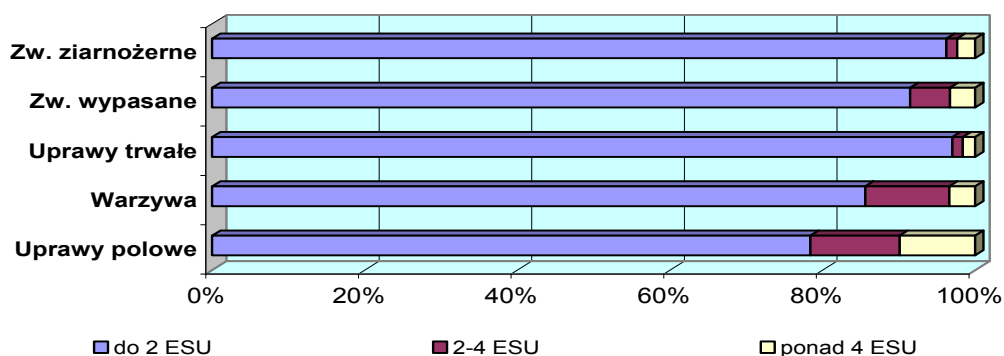
Źródło: Ministerstwo Rolnictwa i Żywności „Statystyka rolna”, Wyniki zliczania gospodarstw rolnych w Bułgarii w 2003 r., Struktura gospodarstw rolnych w Bułgarii w roku gospodarczym 2004/2005, własne obliczenia.

Powyższe dane pokazują, że część z gospodarstw ukierunkowanych na rynek – ponad 4 ESU we wszystkich sektorach – to gospodarstwa bardzo małe (rysunek 2). Sytuacja jest gorsza w przypadku gospodarstw wyspecjalizowanych w uprawach trwałych i chowie zwierząt w systemie wypasowym, niż w przypadku gospodarstw ze zwierzętami ziarnożernymi.

Podejście do wprowadzania reform, jakie przyjęliśmy w naszym kraju oraz brak zdecydowanej polityki rolnej zmierzającej do restrukturyzacji, rozstrzyga o zachowaniu nieracjonalnej struktury organizacyjno-gospodarczej, tak bardzo różnej

od struktury gospodarstw rolnych w państwach UE. Silna presja konkurencyjności ukrywa poważne zagrożenia, jakie powstają dla przeważającej liczby małych gospodarstw ograniczonych zarówno swoją wielkością jak i ograniczoną pewnością źródeł; ograniczenia te dotyczą możliwości skutecznego wykorzystania czynnika produkcyjnego oraz utrudniają dostęp do europejskich dotacji.

Rysunek 2. Struktura gospodarstw rolnych głównych typów produkcji według wielkości ekonomicznej, w %

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa i Żywności „Statystyka rolna”, Struktura gospodarstw rolnych w Bułgarii w roku gospodarczym 2004/2005, oraz własne obliczenia.

2. Problemy gospodarstw rolnych związane z zastosowaniem WPR obowiązującej w UE

Z powodu niskiego poziomu rozwoju technologicznego, konkurencyjności, integracji pionowej i poziomej itd., wiele sektorów (uprawa owoców, uprawa winorośli, sektor hodowli bydła mlecznego itd.) nie jest wystarczająco przygotowanych na pełne wykorzystanie dotacji oraz na rozwój w nowym środowisku instytucjonalnym. W warunkach Wspólnej Organizacji Rynku, zastosowanie systemów i mechanizmów regulacyjnych wywoła poważne problemy dla producentów rolnych.

- **Gospodarstwa zajmujące się stałymi uprawami i warzywami**

Sektor ten zostanie uwzględniony we wspólnym rynku europejskim po wielu latach zmniejszania jego powierzchni, ograniczania zbiorów i produkcji, gorszej jakości produktów i wycofywania się producentów z tych działalności. Przy braku całościowej, efektywnej wizji niezbędnej dla zdecydowanej transformacji powyższego sektora w okresie przed przystąpieniem do UE oraz po uruchomieniu WPR i polityki rolnej obowiązującej w UE, która nie stworzyła odpowiedniego środowiska gospodarczego do zmotywowania pro-

ducentów i zapewnienia wydajności inwestycji, obecnie proces koncentracji produkcji przebiega w sposób mało dynamiczny.

Szczególnie niepokojąca jest sytuacja w sektorze uprawy owoców: niewiele jest nowych stałych plantacji. W granicach gospodarstw rolnych pozostają porzucone sady i winnice, w przypadku których jedynym rozwiązaniem jest ich likwidacja. Środki finansowe na wsparcie inwestycji, które pochodzą z funduszy przedakcesyjnych są niewystarczające dla odrodzenia sektora uprawy owoców. Bez stworzenia dogodnego środowiska gospodarczego i zwiększenia środków finansowych na pomoc dla inwestycji w warunkach WPR nadal w tym sektorze będzie utrzymywać się niska wydajność, a rozwój nie będzie zrównoważony.

Jedynym faktem pozwalającym mieć nadzieję na poprawę sytuacji jest istnienie dużych inwestorów związanych z produkcją win i wyrobów spirytusowych, którzy ukierunkowali swoją działalność na uprawę winorośli. W celu ustabilizowania swojej bazy zasobów poprzez poziome wiązanie sektorów zdołali oni zamknąć cykl produkcyjny.

Bardzo niekorzystna jest sytuacja producentów świeżych owoców i warzyw. Brak bodźców gospodarczych, który wynika z niskich cen zakupu i niepewnej realizacji sprzedaży, to część powodów, dla których producenci wycofują się z tych produkcji oraz przyczyna redukcji gospodarstw w tym sektorze.

Jednym z rzeczywistych problemów, przed jakimi stają producenci jest utrudniony dostęp do rynku. W warunkach WPR istnieją nowe ograniczenia – normy dotyczące jakości produktów. W przypadku znacznej większości bardzo małych gospodarstw, które mają nikły (do 2 ESU) potencjał gospodarczy (dla uprawy warzyw – 75%, dla stałych plantacji – 96% gospodarstw wyspecjalizowanych) niemożliwością jest spełnienie norm dotyczących jakości oraz realizacja produkcji na rynku. Niemożność przystosowania się do wymagań rynku doprowadzi do zmniejszenia liczby takich gospodarstw.

Przewiduje się, że gospodarstwa rolne w powyższych sektorach nie będą mogły otrzymywać podstawowego wsparcia z funduszy europejskich, które mogą pozytywnie stymulować ich restrukturyzację z następujących przyczyn:

- **mała liczba powstałych organizacji producentów** (jak dotąd 5 zatwierdzonych i 1 tymczasowa organizacja producentów) **oraz obiektywne trudności w spełnieniu kryteriów w przypadku zrealizowanej wielkości produkcji**, które umożliwiłyby zatwierdzenie tej produkcji, **pozbawi gospodarstwa rolne realnego wsparcia finansowego w danym sektorze;**
- **wsparcie** (dla obszarów mniej uprzywilejowanych) **popudzi rozpoczęciem produkcji do restrukturyzacji w kierunku bardziej popularnych i wymagających mniejszych nakładów odmian owoców takich jak śliwki, wiśnie, maliny.** Nie możemy jednak tego sposobu uznać za najwygodniejszą

metodę restrukturyzacji mając na uwadze skuteczne wykorzystanie źródeł naturalnych, dochód z jednostki powierzchni i rentowność inwestycji;

- płatności bezpośrednio nie przyczynią się zasadniczo do wzrostu dochodów netto gospodarstw z powodu dominującego niewielkiego rozmiaru gospodarstw oraz wysokich wydatków na produkcję;
- liczba gospodarstw niskotowarowych, które mają możliwość przekształcenia się w gospodarstwa zorientowane na rynek jest minimalna, odpowiednio: 500-600 w sektorze uprawy warzyw i 200-300 w sektorze upraw stałych. Zakłady przetwórcze są pasywne, jeśli chodzi o tworzenie integracji pionowej gospodarstw zajmujących się produkcją owoców i warzyw oraz o wspieranie ich restrukturyzacji i wzajemnych powiązań. Niewystarczająca ilość surowców jest rekompensowana przez import.

- **Gospodarstwa rolne zajmujące się hodowlą bydła mlecznego**

Brak w okresie przedakcesyjnym odpowiedniej polityki rolnej, która mogłaby rozwiązać dostrzeżone problemy tego sektora, utrwalił fragmentaryczną produkcję na małą skalę (97% gospodarstw hoduje 1-2 krowy), niską wydajność, prymitywne warunki hodowli, poważne naruszenia wymagań technologicznych oraz sanitarno-higienicznych. Obowiązująca przez wiele lat niska cena skupu mleka oraz rosnące ceny paszy pozbawiły rolników możliwości finansowych, które mogłyby wykorzystać do zwiększenia produkcji, poprawy składu rasowego stad, zakup niezbędnego sprzętu.

Niski wyjściowy poziom wsparcia, które jest niezmiernie potrzebne producentom rolnym, **będzie czynnikiem ograniczającym jego wzrost**, ponieważ zgodnie z podpisanymi porozumieniami, wzrost ten nie może przekroczyć limitów ustalonych na rok przed przystąpieniem.

Gospodarstwa rolne pomimo pilnych potrzeb **miały ograniczony dostęp do środków z funduszy przedakcesyjnych**. Inwestycje były skierowane głównie na modernizację zakładów przetwórczych.

Poprzez zastosowanie mechanizmu regulującego WPR w obecnym stanie sektora **można zidentyfikować poważny problem związany z niemożnością spełnienia wymagań dotyczących jakości mleka**. Obecnie produkcja mleka znacznie przekracza ustaloną kwotę, ale po zakończeniu okresu, w którym przedsiębiorstwa będą zwolnione z opłat, co nastąpi w 2009 r., producenci nie będą w stanie spełnić wymagań związanych z jakością mleka i sprostać kwocie mlecznej. Na początku 2008 r. jedynie 1562 gospodarstwa (1,4%) produkujące 246 242 ton mleka (20% całkowitej ilości) spełniają wszystkie wymagania sanitarno-higieniczne i weterynaryjne. Realne jest zagro-

zenie, że przedsiębiorstwa przetwórcze pozostaną bez surowców dobrej jakości, a niezrealizowanie kwoty mlecznej wiązać się będzie z poważnymi sankcjami.

Znaczna część producentów mleka musi wprowadzić poważne zmiany w zakresie higieny produkcji, jej wielkości, jakości pracy oraz intensywności produkcji zwierzęcej i systemach opieki nad zwierzętami, **aby zapewnić odpowiednią sprzedaż mleka w przyszłości.** W przypadku większości gospodarstw realizacja tych działań jest związana ze znacznymi kosztami i inwestycjami. **Bardzo mały jest odsetek gospodarstw, które mają możliwości wewnętrzne lub dostęp do funduszy zewnętrznych zapewniających konieczne inwestycje związane z nowymi ograniczeniami i normami instytucjonalnymi.** Dlatego też prawdziwe możliwości związane z przyjęciem nowych warunków przez gospodarstwa w niniejszym sektorze, będzie w znacznym stopniu zależeć od ich przystąpienia do funduszy wsparcia w ramach różnych instrumentów WPR oraz wsparcia krajowego.

3. Oczekiwane zmiany strukturalne w gospodarstwach rolnych po przystąpieniu do UE

Możliwości rozwoju gospodarstw rolnych są badane w sektorach najściślej regulowanych przez WPR oraz w sektorach, w których zidentyfikowano najpoważniejsze problemy dzięki ocenie zawartej w tym badaniu.

- **Gospodarstwa prowadzące hodowlę krów mlecznych**

Wyniki przeprowadzonego badania wykazują, że w przypadku wszystkich producentów mleka najważniejszymi czynnikami mającymi wpływ na ich rozwój są: doświadczenie zawodowe, dostępne środki i możliwości faktycznego rozszerzania granic gospodarstw.

Większość dużych gospodarstw oraz tych, które są nastawione na przedsiębiorczość, jako istotne czynniki określa te związane z poprawą środowiska instytucjonalnego, wsparciem społecznym, regulacją i integracją pionową, ponieważ gospodarstwa owe są najbardziej wrażliwe na zmiany w środowisku gospodarczym.

Jednym z najważniejszych czynników rozwoju gospodarstw jest dalsza intensyfikacja integracji z producentami mleka.

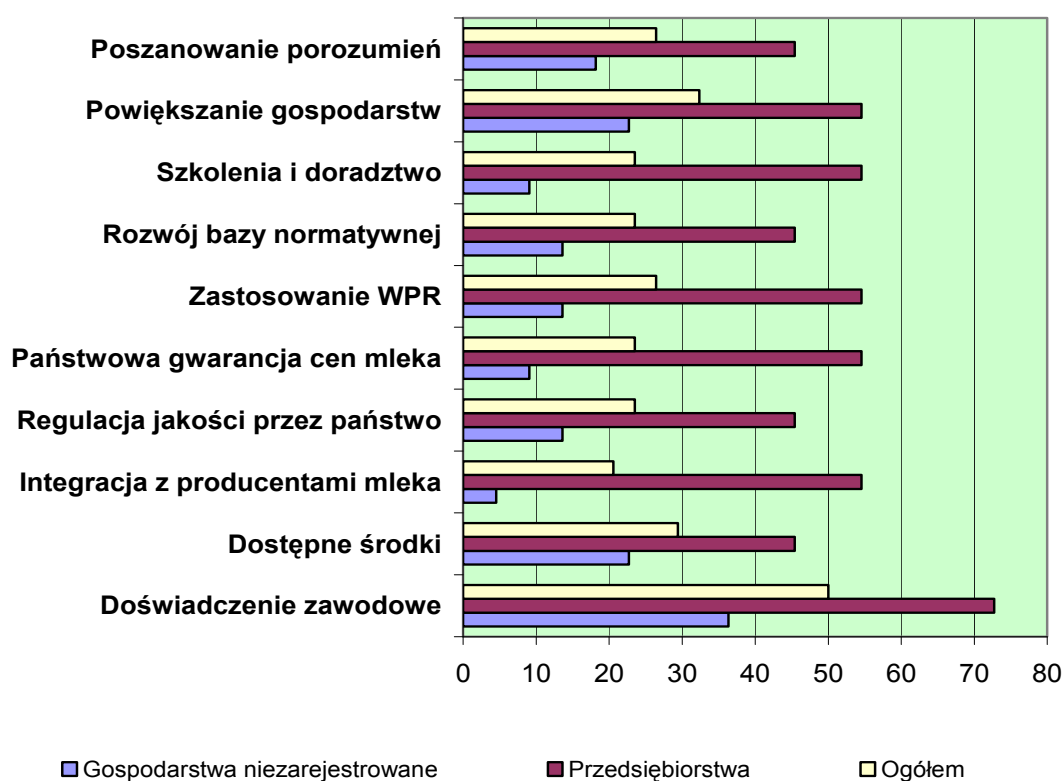
Można nakreślić następujące wskazówki dla gospodarstw rolnych rozwijających hodowlę krów mlecznych:

Po pierwsze, w warunkach WPR oczekuje się znacznej poprawy warunków regulacji społecznych i wsparcia dla większych gospodarstw. Stąd można przypuszczać, że utrzyma się – a nawet wzrośnie – stabilność firm i dużych gospodarstw rodzinnych. Mają one znacznie wyższy potencjał, jeśli chodzi o adap-

tację do nowych wymagań instytucjonalnych i rynkowych, niż gospodarstwa nie-zarejestrowane i spółdzielnie produkcyjne.

W gospodarstwach tego typu będzie trwał nadal wcześniej rozpoczęty proces specjalizacji w zakresie produkcji i koncentracji produkcji. Planują one modernizację gospodarstw, intensyfikację integracji pionowej z producentami mleka, uczestnictwo w projektach. Znacząca część gospodarstw ma zamiar tworzyć stowarzyszenia i współpracować.

Rysunek 3. Gospodarstwa oceniane jako wrażliwe na wpływ czynników rozwoju, w %

Źródło: Dane z badania ankietowego.

Po drugie, w przypadku znacznej części gospodarstw częściowo rynkowych mało prawdopodobna jest ich adaptacja do nowych sytuacji. Poza tym duża część właścicieli gospodarstw jest w wieku emerytalnym i nie ma bodźców do takiej adaptacji, ani możliwości jej przeprowadzenia.

Restrukturyzacja produkcji jest opcją dostępną dla pewnej części gospodarstw częściowo rynkowych. Alternatywą jest tutaj zmiana orientacji na hodowlę bydła i owiec z przeznaczeniem na mięso, które to sektory są w mniejszym stopniu regulowane przez mechanizm rynkowy i WPR oraz istnieją rynki zbytu na ich produkty.

- **Gospodarstwa produkujące owoce i winogrona stołowe**

W przypadku gospodarstw specjalizujących się w tej dziedzinie perspektywy nie są zbyt korzystne. Liczba gospodarstw oraz obszar upraw będą się nadal zmniejszać. Przewiduje się, że nowopowstałe plantacje z racji braku zachęt ekonomicznych będą małe, co sugeruje, że uprawa owoców nie będzie pełnić roli ważnego czynnika strukturalnego, ani istotnego podsektora eksportu, pomimo konkurencyjnych zalet tego sektora związanych z warunkami glebowo-klimatycznymi, doświadczeniem i tradycją.

Przewiduje się, że restrukturyzacja będzie przebiegać w następujących kierunkach:

- w perspektywie średniookresowej małe, nierynkowe ogrody rodzinne znikną z powodu amortyzacji plantacji, nieefektywnej produkcji oraz braku następców chętnych do przejęcia plantacji. Na ich miejsce powstaną połączone gospodarstwa rodzinne mające plantacje o rozmiarze 1-6 ha, w zależności od gatunku drzew owocowych w sadzie;
- gospodarstwa podmiotów prawnych, mające znacznie większą powierzchnię (do 200-300 ha) umocnią swoją pozycję. Można się spodziewać, że będą one odgrywać rolę integracyjną – będą tworzyć podstawy dla utrzymania i realizacji celów produkcji, co jest sednem działania organizacji producentów.

- **Gospodarstwa produkujące winogrona do produkcji wina**

Przy malejącej liczbie podmiotów gospodarczych zajmujących się produkcją winogron na wino, przeprowadzona zostanie restrukturyzacja i renowacja winnic, oraz dążenie do osiągnięcia wielkości produkcji określonej w porozumieniach z UE. Szczególny charakter tego sektora oraz reforma WPR w sektorze będą miały następujący wpływ na rozwój gospodarstw:

Po pierwsze, gospodarstwa osób fizycznych oraz część spółdzielni nie mają dużej szansy na poradzenie sobie z problemami związanymi z produkcją winogron. Narzucanie cen przez producentów wina zniechęci większość z nich.

Po drugie, znaczna część gospodarstw ze stowarzyszeń handlowych specjalizujących się w uprawie winorośli, beneficjentów funduszy z okresu przed przystąpieniem do UE, będzie się skutecznie rozwijać. Środki finansowe, które mają nadzieję otrzymać zostaną przeznaczone na tworzenie nowej bazy produkcyjnej i budowę piwnic do produkcji i przechowywania wina. Poprzez rozszerzenie integracji pionowej zapewnią jakość surowców, będą stosować najlepsze praktyki ekologiczne oraz będą produkować wina wysokiej jakości.

Po trzecie, nastąpi stopniowe wprowadzanie i rozwój nietypowych form przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego prowadzący działalność po-

przez różnej wielkości podmioty (spółki kapitałowe, spółki holdingowe). Kupują one winorośle i odpowiednie grunty, tworzą nowe zbocza i ulepszają istniejące plantacje. Organizują produkcję winogron zgodnie z europejskimi standardami i dobrymi praktykami, które znajdują odzwierciedlenie w jakości produkowanego wina. Urozmaicają swoją działalność (hotele, restauracje, turystyka), przez co zapewniają sobie dodatkowe dochody i minimalizują ryzyko.

Wpływ WPR na rozwój i restrukturyzację gospodarstw rolnych prowadzi do następujących wniosków:

- Za wyjątkiem producentów zbóż, działania i mechanizmy w ramach WPR nie wspierają w wystarczającym stopniu stabilnego rozwoju gospodarstw w pozostałych sektorach. Nie tylko wielkość pomocy, ale i sposób jej podziału nie wpływa w znaczący sposób na sytuację gospodarstw z sektora hodowli bydła mlecznego, upraw trwałych i warzywnictwa.
- Mechanizmy WPR i oferowana pomoc nie są w wystarczającym stopniu i w odpowiedni sposób dopasowane do szczególnych problemów bułgarskiego rolnictwa. Problemy gospodarstw rolnych wymagają zmian strukturalnych, na które brak jest wystarczających środków finansowych.

Przeprowadzone badanie pokazuje, że zdecydowanie nie można oczekiwać by WPR miała wystarczająco pozytywny i silny wpływ na rozwój gospodarstw rolnych Bułgarii. Przeprowadzenie znacznej restrukturyzacji organizacyjno-gospodarczej będzie zależać od polityki państwa stanowiącej czynnik wspierający i uzupełniający wpływ WPR na rolnictwo w Bułgarii.

Boris Frumkin

Instytut Ekonomiki Rosyjska Akademia Nauk
Moskwa, Rosja

Problemy i tendencje w rozwoju rolnictwa Rosji

1. Podstawowe konsekwencje systemowej transformacji dla wsi i rolnictwa

Demokratyczno-rynkowe przemiany w Rosji, w początkowym ich okresie, doprowadziły do głębokiego spadku produkcji rolnej. Spadek ten, w poszczególnych latach okresu 1992-1998, wahał się od 5 do 13%. W rezultacie w 1998 r. globalna produkcja rolnictwa, w stosunku do 1990 r., obniżyła się do 56%, w tym roślinna do 66%, a zwierzęca do poniżej 50%.

W okresie tym w rolnictwie Rosji nastąpiły także zasadnicze zmiany struktury gospodarstw rolnych. Zmniejszyło się znaczenie dużych i średnich gospodarstw (przedsiębiorstw różnych form prawnowłasnościowych), natomiast wzrosło znaczenie gospodarstw farmerskich (w zdecydowanej większości typu rodzinnego)

i gospodarstw (działek) przyzagrodowych¹. W latach 1990-2000 udział przedsiębiorstw rolnych w użytkowaniu ziemi rolnej zmniejszył się z 98,1% do 80,0%, gospodarstw farmerskich wzrósł praktycznie z zera do 7,4%, a gospodarstw przyzagrodowych z 1,4% do 2,9%.

Od 1999 r. w rozwoju rolnictwa zaznaczyły się pozytywne tendencje. Był to rezultat zmniejszania drożęcego importu produktów rolnych i spożywczych, powrotu do budżetowego wspomaganie rozwoju rolnictwa, a także wzrostu zainteresowania prywatnych inwestorów inwestowaniem na obszarach wiejskich i w rolnictwie. Efektem tego był 34-procentowy wzrost produkcji rolnej w latach 1999-2006. Szczególnie szybko rosła produkcja w gospodarstwach farmerskich, w znacznie niższym stopniu, ale stabilnie w przedsiębiorstwach oraz nisko i niestabilnie w gospodarstwach przyzagrodowych. Jednak tempo tego wzrostu (liczone średniorocznie) było wygasające: 6,8% w latach 1999-2001 i tylko 2,1% w latach 2002-2005. W rezultacie w latach 1999-2005 globalna produkcja w porównaniu do poziomu z 1990 r. wzrosła z 56% do nieco ponad 75%. Jednocześnie należy odnotować, że wzrost ten był szybszy w produkcji roślinnej, której poziom z 1990 r. osiągnięty został już w 2004 r. Jednak wciąż produkcja zbóż w 2005 r. była o 1/3 niższa niż w 1990 r. Jednocześnie niektóre rejony Rosji

¹ W dosłownym tłumaczeniu nazwy wymienionych gospodarstw są następujące: rolnicze organizacje (SHO), chłopskie (farmerskie) gospodarstwa (KFH) i osobiste pomocnicze gospodarstwa (LPH).

(południe Rosji, zachodnia Syberia) stają się centrami eksportu pszenicy i słonecznika znaczącymi już na światowym rynku zbóż i roślin oleistych. Natomiast wielkość produkcji zwierzęcej pozostawała wciąż na poziomie 50% z 1990 r. W 2005 r. pogłowie zwierząt gospodarskich było o 2/3 niższe niż w 1990 r. Produkcja mięsa zmniejszyła się o 51%, mleka o 44%, a spożycie zmniejszyło się odpowiednio o 30 i 40%.

Tabela 1. Zmiany strukturalne w rolnictwie Rosji

Wyszczególnienie	1990	1995	2000	2004	2005	2006
Liczba gospodarstw według form prawno-organizacyjnych						
Przedsiębiorstwa rolne (tys.)	25,8	26,9	27,6	20,6	19,0	16,9
Gospodarstwa farmerskie (tys.)	4,4	280,1	261,7	261,4	257,4	255,4
Gospodarstwa przyzagrodowe (mln)	16,3	16,3	16,0	16,0	16,0	17,4
Struktura użytkowników rolnych według użytkowników w %						
Przedsiębiorstwa rolne	98,1	81,7	80,0	73,8	71,9	79,8
Gospodarstwa farmerskie	0,0	5,0	7,4	9,7	10,2	12,9
Gospodarstwa przyzagrodowe	1,4	2,5	2,9	3,4	3,4	4,8
Struktura produkcji rolnej według kategorii gospodarstw w %						
Przedsiębiorstwa rolne	73,7	50,2	43,4	42,6	41,2	41,2
Gospodarstwa farmerskie	.	1,9	3,0	5,9	5,6	6,5
Gospodarstwa przyzagrodowe	26,3	47,9	53,6	51,5	53,2	52,3

Źródło: Федеральная служба государственной статистики России. www.gks.ru

Mimo znacznego wzrostu w tym okresie produkcji rolnej jej rozwój nie nadążał za szybko rosnącym popytem wewnętrznym. Import rolno-spożywczy w latach 2000-2005 wzrósł 2,4 razy i przekroczył w swojej wartości 17,4 mld USD. W rosyjskiej gospodarce żywnościowej² trwał więc kryzys systemowy, dla wyprowadzenia z którego konieczna jest:

- jej restrukturyzacja zmierzająca do stworzenia odpowiednich proporcji między sferą produkcji rolnej rolnictwa a sferą usług i przetwórstwa rolno-spożywczego, a w samym rolnictwie między produkcją roślinną i produkcją zwierzęcą. W 2005 r. z jednej strony nie wykorzystywana była w pełni produkcja rolna, a z drugiej strony z powodu niedostatecznej ilości i słabej jakości bazy produkcji rolnej, moce produkcyjne przemysłu przetwórczego były wykorzystane w 50-70%;
- modernizacja techniczno-technologicznej bazy produkcji rolnej. W 2005 r. wartość inwestycji realizowanych w rolnictwie stanowiła tylko 4% ogółu inwestycji w kraju. Proporcja wartości spisywanych ze stanu do przyjmowanych na stan środków trwałych w rolnictwie jest jak 2:1. W rezultacie

² W Rosji używa się terminu agrarno-przemysłowy kompleks (APK).

w 2005 r. zużycie środków trwałych w rolnictwie zbliżyło się do 50%, a ich aktywnej części do 60%. Według niektórych ocen stworzenie techniczno-technologicznej bazy w rolnictwie rosyjskim na współczesnym poziomie wymagać będzie w średniookresowej perspektywie nakładów 12-15 mld USD rocznie;

- stabilizacja sytuacji w sferze demograficznej i zasobach pracy na wsi. Liczba ludności wiejskiej zmniejsza się w 84% regionów Rosji, a prawie 9% wiejskich miejscowości nie ma stałych mieszkańców (75% tych miejscowości to „serce” Rosji – centralne i północno-zachodnie regiony kraju). Następuje starzenie się ludności wiejskiej i rolniczej. Udział pracowników na wsi w wieku przed-emerytalnym i emerytalnym (50-72 lata) wzrósł do 20%, a pracowników młodych (20-39 lat) zmniejszył się do 43%. Jednocześnie udział wsi w ogólnym bezrobociu w kraju (38%) jest 1,4 razy wyższy niż udział w ogólnej liczbie ludności kraju. Przy tym 75% bezrobotnych na wsi to osoby w wieku 20-49 lat. Tak niekorzystna sytuacja jest przede wszystkim rezultatem pogorszenia się warunków życia ludności wiejskiej i rolniczej. W latach 1992-2005 średnia płaca w rolnictwie zmniejszyła się z 66% do 43% średniej płacy krajowej i stała się najniższą płacą ze wszystkich gałęzi gospodarki narodowej. Relatywnie pogorszyły się także warunki mieszkaniowe, dostęp do placówek przedszkolnych i szkolnych, placówek zdrowia itd. Można tu wskazać, że 1/3 wiejskich miejscowości pozbawiona jest pewnego dostępu do dróg lokalnych i krajowych. Wstrzymuje to rozwój na obszarach wiejskich miejsc pracy poza rolnictwem. Rzemiosło, handel, usługi, agroturystyka itd., przynoszą nie więcej niż 10% dochodu w rodzinach wiejskich, a więc pięciokrotnie mniej niż w krajach UE;
- polityka wyrównywania ekonomicznych warunków gospodarowania w rolnictwie w porównaniu do pozostałych gałęzi gospodarki narodowej. Niestabilność i zwiększone ryzyko produkcji rolnej, nieekwiwalentność rolnictwa w międzygałęziowych przepływach, a także konieczność wypełniania przez rolnictwo funkcji pozaprodukcyjnych (socjalnych, ekologicznych, rekreacyjnych itd.), wymaga odpowiednich kompensacji. Dotychczas interwencja państwa w tym zakresie jest znikoma. W okresie przed zmianami systemowymi udział rolnictwa w wydatkach budżetu był 1,5 krotnie wyższy niż udział w tworzeniu PKB, a do 2005 r. udział rolnictwa w budżecie centralnym i w federalnym był czterokrotnie niższy niż jego udział w tworzeniu PKB. W rezultacie rentowność w rolnictwie w 2005 r. wynosiła zaledwie 7%, przy inflacji 13%, a udział przedsiębiorstw przynoszących straty około 40%;
- ze względów ekonomicznych i ekologicznych konieczne jest sprzyjanie rozwojowi wielosektorowości w rolnictwie, a więc rozwój różnego rodzaju

przedsiębiorstw rolnych, gospodarstw farmerskich i przyzagrodowych gospodarstw ludności wiejskiej i miejskiej. Przedsiębiorstwa rolne (średnio 2,6 tys. ha gruntów ornych i 132 pracowników) użytkują 72% gruntów rolnych, a wytwarzają tylko 41% globalnej produkcji rolnej. Dominują one w produkcji zbóż, roślin oleistych i innych roślin przemysłowych. Gospodarstwa farmerskie (średni areał 75 ha) użytkują 10% gruntów rolnych i wytwarzają 6% globalnej produkcji rolnej. Natomiast gospodarstwa przyzagrodowe (średni areał 0,44 ha) użytkujące 3% gruntów rolnych wytwarzają aż 53% globalnej produkcji rolniczej, w tym więcej niż 90% ziemniaków, 80% warzyw, oraz 50% mleka, bydła rzeźnego i drobiu. Faktyczne wykorzystanie gruntów rolnych będących w dyspozycji poszczególnych form gospodarowania jest bardzo zróżnicowane w przedsiębiorstwach 71%, w gospodarstwach farmerskich 81%, a w gospodarstwach przyzagrodowych około 100%.

Zbyt mała pomoc państwa udzielana gospodarstwom farmerskim i przyzagrodowym nie sprzyja ich rozwojowi. W latach 1995-2005 około 50% gospodarstw farmerskich ograniczyło produkcję rolną, 10% zarzuciło działalność, zaś 70% przestało utrzymywać bydło. Liczba gospodarstw przyzagrodowych jest stabilna, ale coraz mniej z nich produkuje na rynek (tylko na rynek produkuje poniżej 1% tego typu gospodarstw). Utrzymywanie się tych tendencji groziłoby radykalnym spadkiem produkcji w tych gospodarstwach, znacznym pogorszeniem zaopatrzenia w produkty rolne na lokalnych rynkach oraz depopulacją regionów rolniczych i pogorszeniem krajobrazu obszarów wiejskich.

2. Cele i rezultaty realizacji Państwowego Priorytetowego Projektu „Rozwój APK”

Zatwierdzony w końcu 2005 r. projekt „Rozwój APK” jest traktowany jako pierwszy etap realizacji strategii ukierunkowanej na przezwycięzenie kryzysu rolnego i zapewnienie rolnictwu warunków stabilnego rozwoju. Projekt ten zakładał szereg kierunków działań ukierunkowanych na likwidację najbardziej dokuczliwych barier w rozwoju sektora rolnego. Podstawowym kierunkiem działania było „Przyśpieszenie rozwoju produkcji zwierzęcej”. Realizacji tego celu miały służyć następujące dwa kierunki działań: „Stymulowanie rozwoju małych form gospodarowania w APK” i „Zaspokojenie potrzeb w zakresie mieszkań na wsi dla młodych specjalistów”.

Na realizację tego projektu przewidywano około 25,2 mld rubli z budżetu (na bezpośrednie finansowanie i dopłaty do kredytów) oraz około 80 mld rubli z inwestycji prywatnych.

Realizacja celów w ramach tego projektu jest trudna do jednoznacznej oceny. Podstawowym celem projektu było osiągnięcie do 2008 r., w porównaniu do 2005 r., wzrostu produkcji mięsa wołowego i drobiowego o 7%, mleka

o 4,5% (przy pogłowie krów nie mniejszym niż w 2005 r.) i ryb o 4%. Założone wielkości zostały osiągnięte. Produkcja mięsa wzrosła aż o 14,4%, ale w rezultacie wzrostu produkcji mięsa wieprzowego i drobiowego. Natomiast pogłowie bydła i produkcja mięsa wołowego nieco się obniżyła (o około 1%). Mimo wzrostu produkcji mleka, nierównowaga na rynku mleka, z powodu zmniejszenia importu mleka w proszku, nawet się pogłębiła, co skutkowało silnym wzrostem cen (aż o 50%) na mleko w 2007 r. Końcowym celem drugiego kierunku działań, a więc „Stymulowanie rozwoju małych form gospodarowania w APK” miał być wzrost produkcji w gospodarstwach farmerskich i przyzagrodowych w latach 2005-2007 o 6%. Osiągnięciu tego celu miało sprzyjać preferencyjne kredytowanie gospodarstw farmerskich i przyzagrodowych³ oraz stymulowanie rozwoju spółdzielczości obsługującej gospodarstwa rolne⁴. Zabezpieczać realizację tych zadań miał wyspecjalizowany państwowy bank „Rossielchozbank” i system ziemsko-hipoteczny obejmujący swym zasięgiem co najmniej 5 tys. gospodarstw o średnim areale 100 ha. Plan ten został wykonany. Zorganizowano aż o 45% więcej niż zakładano spółdzielni wszystkich typów. „Rosielchozbank” dzięki dofinansowaniu z budżetu stał się szóstym bankiem w Rosji pod względem wielkości aktywów i udzielił gospodarstwom farmerskim dwa razy więcej, a gospodarstwom przyzagrodowym sześć razy więcej kredytów niż planowano. Jednak, według ocen ekspertów, realnie funkcjonuje tylko połowa nowopowstałych spółdzielni, a preferencyjnym kredytowaniem objęto zaledwie 1,5-2% małych gospodarstw rolnych. Wzrost produkcji wyniósł 15%, jednak stabilizacja tego wzrostu zależy od zachowania pomocy budżetowej dla tych form gospodarowania.

W ramach trzeciego kierunku działania zakładano przygotowanie mieszkań dla 31,6 tys. młodych specjalistów. Także w tym zakresie plan został nie tylko zrealizowany, ale nawet przekroczony w ilości mieszkań o 3% i w powierzchni mieszkalnej o 15%.

Okres lat 2005-2007, a więc okres realizacji omawianego projektu okazał się więc bardzo korzystny dla wsi i rolnictwa. W latach tych produkcja rolna rosła w tempie 3,4% średniorocznie (przy 2,1% w latach 2002-2005), rentowność produkcji rolnej osiągnęła 15% (7% w 2005 r.), a udział przedsiębiorstw przynoszących straty zmniejszył się do 27% (40% w 2005 r.). Jednak te dobre rezultaty nie doprowadziły jeszcze do jakościowej zmiany sytuacji w rolnictwie. Płace w rolnictwie są ciągle znacznie niższe (prawie dwukrotnie) niż średnio w kraju. Przy tym wzrost rentowności przedsiębiorstw rolnych i zmniejszenie

³ Planowano nim objąć 6 tys. gospodarstw farmerskich i 200 tys. przyzagrodowych

⁴ Planowano powołanie 1000 spółdzielni zaopatrzenia i zbytu, 1000 banków spółdzielczych do kredytowania gospodarstw rolnych oraz 550 spółdzielczych zakładów przetwórstwa surowców rolnych.

udziału przedsiębiorstw przynoszących straty w znacznym stopniu był rezultatem nad wyraz korzystnej koniunktury dla rolnictwa. Wzrost cen w okresie październik 2006 – październik 2007 wyniósł 53-160% dla zbóż i słonecznika, 5-21% dla mięsa wołowego i drobiowego, 15% dla jajek i 50% dla mleka. Także nie nastąpił przełom w zakresie inwestycji. Mimo rekordowych inwestycji w okresie po 1992 r. ich poziom, zdaniem ekspertów, jest około 1,2-1,5 razy niższy od koniecznego dla stworzenia warunków stabilnego rozwoju APK. Niewielki postęp nastąpił także w stabilizacji rynku rolnego i w poprawie samowystarczalności żywnościowej kraju. Udział rolno-spożywczych towarów w imporcie zmniejszył się z 18% w 2005 r. do 14% w 2007 r., ale wartość tego importu wzrosła do 24 mld USD, co stanowi 36% globalnej produkcji rolnictwa Rosji.

Niezależnie od powyższych uwag w ocenach realizacji omawianego projektu przez zarządzających przedsiębiorstwami oraz właścicieli gospodarstw farmerskich i przyzagrodowych przeważa ostrożny optymizm. Z badań wynika, że ponad 47% z nich uważa, iż realizacja tego projektu przyspieszy rozwój APK.

Mając na względzie rezultaty dwóch lat realizacji omawianego projektu, rosyjscy rolnicy oczekują kontynuacji i rozszerzenia pomocy państwa dla APK. Przede wszystkim wskazują na konieczność opracowania i realizacji długookresowej strategii rolnej (uwzględniającej koncepcję samowystarczalności żywnościowej kraju) i wynikającej z niej bieżącej polityki rolnej. Oczekują oni stworzenia finansowo-ekonomicznych oraz prawno-organizacyjnych warunków dla rozwoju APK nie gorszych niż średnie dla całej gospodarki narodowej. Widzą także konieczność usprawnienia całego instytucjonalnego otoczenia rolnictwa i stworzenia, finansowanego z budżetu, systemu monitorowania rynków rolnych oraz służb doradczych dla rolników, w tym przede wszystkim dla właścicieli gospodarstw farmerskich i przyzagrodowych.

3. Państwowy program rozwoju rolnictwa w Rosji

Oczekiwania rolników w znacznym stopniu uwzględnia państwowy program „Rozwój rolnictwa i regulowanie rynków produktów rolnych, surowców i żywności na lata 2008-2012”. Prawną podstawą tego programu jest zatwierdzona w październiku 2006 r. federalna ustawa „O rozwoju rolnictwa”, określająca pięcioletnie plany rozwoju APK jako podstawowy instrument realizacji polityki rolnej państwa.

Wskazany wyżej program ma za zadanie zapewnić kontynuację pozytywnych zmian w rolnictwie zapoczątkowanych realizacją omawianego w punkcie 2. państwowego projektu rozwoju APK na lata 2006-2007. Ma on zapewnić i umocnić przekonanie, że projekt ten był początkiem strategii państwa zakładającej priorytet i pomoc państwa dla rozwoju rolnictwa. Podstawowe cele tego Programu to:

- stworzenie warunków dla stabilnego rozwoju obszarów wiejskich,
- wzrost poziomu zatrudnienia i poprawa warunków życia na wsi,
- poprawa konkurencyjności rosyjskiego rolnictwa,
- ochrona i reprodukcja gruntów rolnych oraz środowiska przyrodniczego.

Drogi osiągnięcia tych celów określone zostały w poszczególnych rozdziałach programu dotyczących:

- 1) stworzenia warunków dla stabilnego rozwoju obszarów wiejskich (w tym rozwoju technicznej i społecznej infrastruktury wsi);
- 2) kompleksowej poprawy warunków funkcjonowania rolnictwa (utrzymywanie żyzności gruntów rolnych, stworzenie służb doradztwa rolniczego);
- 3) stworzenia warunków do przyspieszonego rozwoju priorytetowych gałęzi rolnictwa (chów zwierząt gospodarskich, w tym hodowla twórcza zwierząt; hodowla twórcza podstawowych roślin uprawnych);
- 4) osiągnięcie stabilizacji finansowej rolnictwa, przede wszystkim poprzez zwiększenie dostępności kredytów, rozwój spółdzielczości kredytowej, zwrot części kosztów ubezpieczeń produkcji rolniczej;
- 5) objęcia państwową regulacją rynków mięsa, zboża, cukru (w tym poprzez interwencyjne zakupy, regulacje celno-taryfowe; wspieranie inwestycji w określone gałęzie rolnictwa).

Oczekiwane rezultaty realizacji programu w latach 2008-2012 zakładają:

- zwiększenie globalnej produkcji rolnictwa o 24,1%, w tym produkcji zwierzęcej o 32,9%, mięsa wołowego i drobiowego o 42,9%, mleka o 17,8%;
- zwiększenia udziału produkcji krajowej w handlu wewnętrznym mięsem i produktami mięsnymi do 70%, a mlekiem i produktami mlecznymi do 81%;
- zwiększenie rentowności produkcji rolnej do 10% i zmniejszenie udziału przedsiębiorstw przynoszących straty do 30%;
- zainwestowanie w środki trwałe rolnictwa około 950 mld rubli;
- wzrost dochodów gospodarstw domowych na wsi w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwie o ponad 60%;
- zwiększenie liczby oddawanych rocznie do użytku na wsi mieszkań 3,7 razy w porównaniu do 2006 r.;
- zwiększenie udziału ludności wiejskiej korzystającej z wodociągów do 66%, a z gazu do 60%.

Na sfinansowanie Programu przewiduje się 551,3 mld rubli budżetu federalnego, 544,3 mld rubli z budżetów członków federacji oraz ponad 500 mld rubli od prywatnych inwestorów.

Po raz pierwszy przewiduje się udział związków i stowarzyszeń rolniczych w przygotowaniu konkretnych rozwiązań dotyczących mechanizmów realizacji Programu oraz kontroli i oceny przebiegu tej realizacji.

Można stwierdzić, że opracowanie i zatwierdzenie Programu jest praktycznym krokiem w kierunku wprowadzenia w życie współczesnej polityki rolnej Rosji. Jednak analiza Programu rodzi kilka znaków zapytania i uwag:

- 1) program prawidłowo rozpatruje rolnictwo jako kompleksowy system społeczno-ekonomiczno-ekologiczny. Jednak trudno ocenić, czy rzeczywiście takie podejście jest realizowane, bowiem podstawową część Programu stanowią dwa już zatwierdzone i realizowane programy federalne (pierwszy dotyczący społecznego rozwoju wsi, a drugi zachowania i poprawy żyzności gleb) i 5 gałęziowych programów Ministerstwa Rolnictwa, które nie stanowią wzajemnie powiązanego systemu;
- 2) nacisk w założeniach Programu kładzie się na przedsiębiorstwa rolne i gospodarstwa farmerskie. W szeregu przedsięwzięć nie uwzględnia się gospodarstw przyzagrodowych. Nawet na 2012 r. planuje się objęcie pomocą kredytową tylko 5-7% gospodarstw farmerskich i 4-5% przyzagrodowych;
- 3) w Programie praktycznie nie przewiduje się bezpośrednich, celowych, jedno-znacznie adresowanych subsydiów (oprócz pokrycia części kosztów na nawozy sztuczne);
- 4) interwencja państwowa na rynkach nie obejmuje takich ważnych produktów jak mleko, owoce i warzywa, wysoko białkowe rośliny paszowe i ryby;
- 5) program jest bardzo skromny od strony finansowej w porównaniu do programów zagranicznych w tym zakresie. Nakłady na jego sfinansowanie, rządowe i prywatne na całą pięciolatkę (według oficjalnej wymiany rubla) są mniejsze niż roczne wydatki budżetu UE na WPR w latach 2007-2013.

Brak rozstrzygnięcia tych problemów już odczuwa rolnictwo rosyjskie. W połowie 2007 r. i na początku 2008 r. nieuregulowanie międzygałęziowych powiązań (szybki wzrost cen nośników energii i środków produkcji dla rolnictwa oraz trudności ze skupem i przetwórstwem surowców rolnych), słabość interwencjonizmu państwowego na rynku rolno-żywnościowym oraz liberalizacja importu produktów rolno-żywnościowych spowodowało drugi już kryzys w zbycie wieprzowiny i pierwszy w zbycie mleka, których produkcja wzrosła w wyniku realizacji omawianego wyżej projektu dotyczącego rozwoju APK. Dodatkowym problemem jest zaniżanie cen skupu produktów rolnych przez wielkie firmy przetwórcze i sieci handlowe.

Państwowy Program może rozpocząć zwrot w kierunku zdecydowanego przełamania systemowego kryzysu w rolnictwie pod warunkiem, że będzie elementem nowej długookresowej strategii i wynikającej z niej średnio-okresowej efektywnej pomocy państwa zorientowanej na rozwój sektora rolnego pojmowanego jako wielofunkcyjny system spełniający na równi z produkcyjną funkcją, także funkcje takie jak: funkcja społeczno-demograficzna, ekologiczna, przestrzenno-komunikacyjna. System ten powinien także spełniać funkcję społecznej kontroli nad terytorium i społeczno-kulturowym genotypem Rosji. W warunkach postindustrialnej i globalnej światowej gospodarki tylko takie podejście może zapewnić stabilny (zbilansowany według parametrów produkcyjnych, społecznych i ekologicznych) rozwój sektora rolno-spożywczego i wzrost jego międzynarodowej konkurencyjności. Efekt tego będzie pozytywnie wpływać na pozostałe działy i gałęzie gospodarki narodowej.

Strategia rozwoju sektora rolno-spożywczego, jako wielofunkcyjnego systemu, musi zakładać zintegrowane podejście do podstawowych komponentów jego potencjału (technologiczno-produkcyjnego, organizacyjnego, finansowo-inwestycyjnego i ludzkiego). Tylko takie podejście może dać efekty w samym sektorze rolno-spożywczym i w całej gospodarce narodowej. W takim podejściu priorytet musi być dany kapitałowi ludzkiemu, bowiem bez przełamania negatywnych tendencji w nim zachodzących (pogorszenie struktury demograficznej ludności wsi, zmniejszenie i degradacja zasobów pracy w rolnictwie, w tym pogorszenie poziomu kwalifikacji zawodowych, moralno-psychologicznej jakości i twórczego potencjału zatrudnionych w rolnictwie), radykalna modernizacja tego sektora i jego stabilny rozwój nie są możliwe. W tym sensie strategia rolna Rosji w XXI wieku musi iść w kierunku zakładanym przez nową strategię UE w ramach WPR na lata 2007-2013, a szczególnie po 2013 r. Akcent WPR UE przenosi się z rozwoju rolnictwa na rozwój obszarów wiejskich, w tym przede wszystkim poprzez kompleksowy rozwój i wykorzystanie potencjału ludzkiego. Takie założenie wynika przede wszystkim z faktu, że produkcja rolna osiągnęła dostateczny poziom i zadanie polega na jej stabilizacji, a w niektórych pozycjach nawet na jej obniżaniu.

W Rosji położenie nacisku na rozwój i wykorzystanie potencjału ludzkiego jest konieczne, ponieważ jakościowe zmiany w zasobach pracy na wsi są podstawowym warunkiem osiągnięcia odpowiedniego poziomu (z punktu widzenia uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych) produkcji rolnej. Podstawowym warunkiem dokonania pozytywnych zmian w potencjale ludzkim jest stworzenie technicznej i socjalnej infrastruktury na wsi, odpowiadającej przynajmniej w minimalnym stopniu współczesnym wymogom.

W tym kontekście strategicznymi celami perspektywicznej polityki rolnej Rosji powinny stać się:

- 1) zwiększenie rynkowej orientacji i konkurencyjności krajowego sektora rolno-spożywczego na wewnętrznym i światowym rynku rolnym;
- 2) zagwarantowanie ludności kraju dostaw krajowej żywności na dostatecznym poziomie, przy zachowaniu odpowiedniej jakości i bezpieczeństwa tej żywności w warunkach zmniejszenia jej importu;
- 3) zagwarantowania stabilnych dochodów i odpowiedniego poziomu życia dla ludności rolniczej i wiejskiej;
- 4) realizacja produkcji rolnej metodami przyjaznymi środowisku;
- 5) rozszerzenie możliwości pracy dla ludności wiejskiej poza rolnictwem i wzrost roli dochodów pozarolniczych w dochodach rolniczych gospodarstw domowych;
- 6) zachowanie podstawowych cech obszarów wiejskich.

Realizacja tych celów, jak wskazują światowe doświadczenia, możliwa jest tylko w warunkach zmasowanej i ukierunkowanej pomocy państwa dla sektora rolno-spożywczego. Według posiadanych ocen, w średniookresowej perspektywie, taka pomoc powinna wynosić nie mniej niż 3% krajowego dochodu Rosji. W warunkach zaostrzenia się światowego problemu żywnościowego i wynikającego z niego wzrostu wpływu cen rolnych na wzrost światowej inflacji oraz nasilania się nowej „biorewolucji”, w Rosji niezbędny jest strategiczny powrót do efektywnego rolnego protekcjonizmu. Jednak system ważnych państwowych działań ekonomicznych, socjalnych, prawnych, organizacyjno-zarządczych powinien być skierowany nie na izolowanie APK od zewnętrznych wpływów, a na priorytetową pomoc dla rolnictwa, ukierunkowaną na rozwój sektora rolno-spożywczego, na zwiększenie jego konkurencyjności i na jego eksportową ekspansję w szeregu konkretnych towarów i usług.

Literatura:

1. *Направления, основные мероприятия и параметры приоритетного национального проекта «Развитие агропромышленного комплекса»*. Москва, 2005, 5 стр.; www.rost.ru.
2. *Направления, основные мероприятия и параметры приоритетных национальных проектов на 2007 год*. Москва, 2007, 9 стр.; www.rost.ru.
3. *Государственная программа развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2008 – 2012 годы*. Москва, 2007, 47 стр. www.mcx.ru.
4. *Аграрный протекционизм: научные основы и механизмы осуществления в условиях рыночных отношений*. Москва, ВИАПИ, 2007, 472 стр.

5. Б. Фрумкин. *Национальный проект «Развитие АПК»*. В книге «Национальные проекты. Экспертное заключение». Москва, Национальный инвестиционный совет, Институт экономики РАН, 2007, стр. 113- 154.
6. *Российский статистический ежегодник. 2007*. Москва, Федеральная служба государственной статистики России, 2007, стр. 445 – 479.
7. *Пищевая цепочка цен*. «Ведомости», 08.04.2008.
8. *Интернет – сайт по приоритетным национальным проектам России - www.rost.ru*

Gospodarstwa rolne Białorusi: stan obecny oraz perspektywy rozwoju

Działalność gospodarstw rolnych należy do rozpowszechnionych i uznanych form rozwoju gospodarki rolnej w wielu krajach na świecie. Na Białorusi gospodarka rolników indywidualnych stanowi stosunkowo nową orientację w działalności sektora rolnictwa, rozwijającą się od blisko 20 lat.

Podstawy tworzenia i rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych w Republice Białorusi zostały stworzone jeszcze w okresie władzy sowieckiej po marcowym plenum Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego w 1989 r., kiedy to podjęto decyzję o zapoczątkowaniu reorganizacji stosunków produkcyjnych na obszarach wiejskich, umożliwiając przywrócenie statusu właścicieli gruntów chłopom zainteresowanym wynikami własnej pracy.

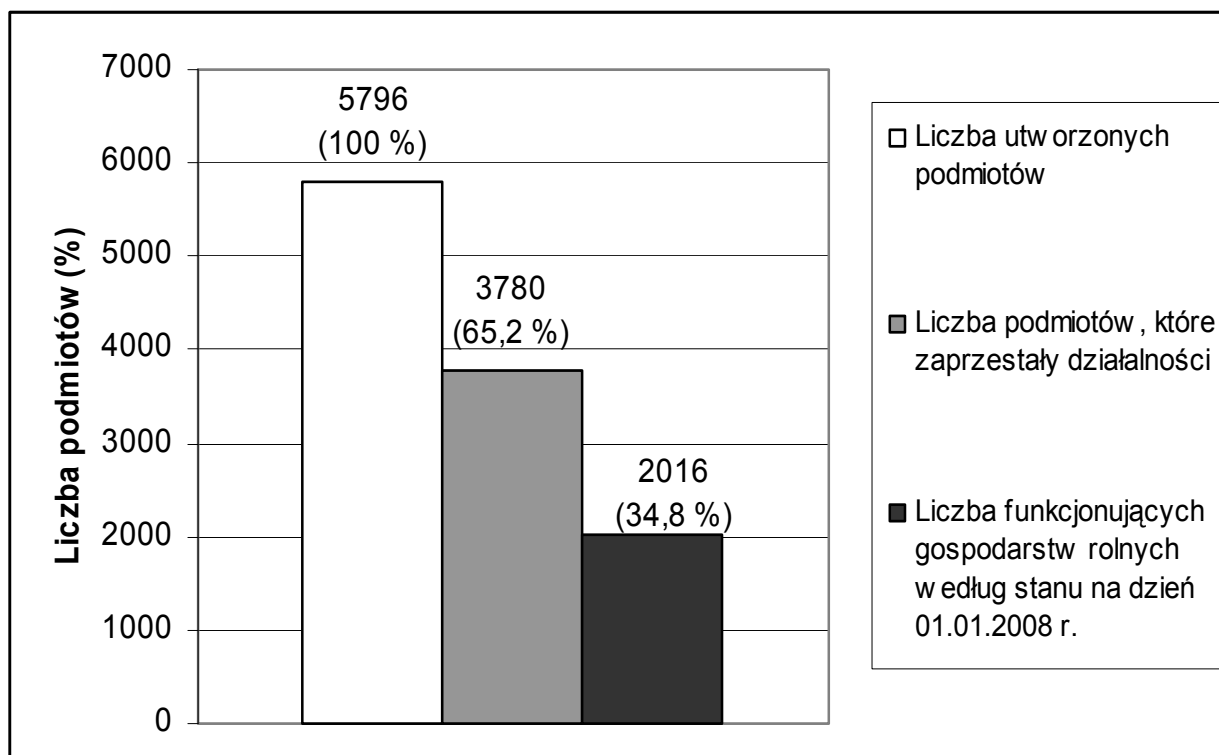
Na Białorusi na początku lat 90. istniało 35 indywidualnych gospodarstw rolnych, których gospodarzy zwano „wolnymi dzierżawcami”, a do roku 1991 powstały już 84 takie gospodarstwa. Przyjęta w lutym 1991 r. ustawa nadała im prawny status indywidualnych gospodarstw rolnych.

W myśl Ustawy, niezależny podmiot gospodarczy, którego działalność opiera się głównie na osobistej pracy członków jednej rodziny, która wspólnie prowadzi produkcję towarową produktów rolnych, uznawany jest za gospodarstwo rolne. Para małżeńska, jej dzieci (bądź dzieci jednego z małżonków), rodzice, krewni i inne osoby wspólnie prowadzące takie gospodarstwo rolne mogą występować jako członkowie indywidualnego gospodarstwa rolnego. Ustawa Republiki Białorusi z dnia 18 lutego 1991 (Ustawa o gospodarstwach rolnych), w ogólnym zakresie określiła organizacyjno-prawne warunki funkcjonowania takich gospodarstw.

W okresie od 1991 do 2008 r., w Republice zarejestrowano 5 796 indywidualnych gospodarstw rolnych, lecz 3 607 czyli 63% z nich zaprzestało działalności (rysunek 1). Likwidacja działalności indywidualnych gospodarstw rolnych na Białorusi powodowana jest przez szereg przyczyn o charakterze obiektywnym i subiektywnym. Należą do nich: niedostatek środków materialnych, wiedzy i doświadczenia początkujących rolników w kwestiach technologii, ekonomiki i organizacji produkcji rolnej; niska konkurencyjność drobnej skali gospodarstw rolnych oraz ich niezdolność przystosowania się do warunków działalności gospodarczej; niska jakość gruntów przyznawanych indywidualnym gospo-

darstwom rolnym; nie spełnianie aktualnych wymagań prawa regulującego działalność gospodarstw rolnych, jak również wiele innych powodów.

Rysunek 1. Liczba indywidualnych gospodarstw rolnych utworzonych, zlikwidowanych i funkcjonujących w Republice Białorusi, 1991-2007.

Na początku bieżącego roku na Białorusi istniało 2 016 indywidualnych gospodarstw rolnych, które dysponowały 123 600 ha gruntów, w tym 107 800 ha użytków rolnych, czyli 1,2% całego obszaru takich gruntów w Republice Białorusi (tabela 1).

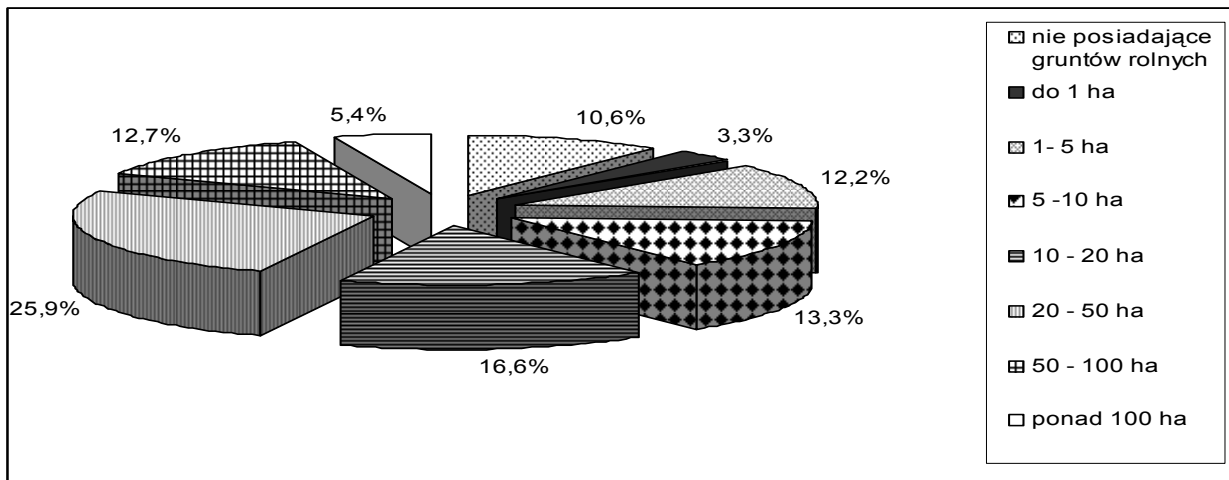
Dane w tabeli 1 pokazują, że największa liczba gospodarstw rolnych położona jest w regionach Brzeskim, Witebskim oraz Mińskim, stanowiąc 63% ogółu indywidualnych gospodarstw rolnych w kraju. Większe pod względem areалу gospodarstwa stanowią charakterystyczną cechą regionów Witebskiego i Mohylewskiego, z gospodarstwami rolnymi o areale wynoszącym średnio odpowiednio 97,4 i 88,0 ha, natomiast mniejsze gospodarstwa rolne dominują w regionach Mińskim – 42,1 i Brzeskim – 44,1 ha na jedno gospodarstwo.

W zakresie struktury gruntów rolnych będących w posiadaniu gospodarstw obserwuje się istotne zróżnicowanie (rysunek 2).

Tabela 1: Liczba i areal indywidualnych gospodarstw rolnych w regionach Białorusi, według stanu na dzień 1 stycznia 2008 r.

Region	Liczba gospodarstw indywidualnych		Całkowity areal posiadanych gruntów			W tym			
	ogółem	% gospodarstw ogółem	tys. ha	% sumy areалу gosp. ind.	przeciętna wielkość gospodarstw w ha	grunty rolne		w tym: grunty orne	
						tys. ha	% sumy areálu gosp. ind.	tys. ha	% grun-tów rol-nych
Brześć	417	20,7	18,4	14,9	44,1	15,8	85,9	9,8	62,0
Witebsk	348	17,3	33,9	27,4	97,4	26,5	78,2	16,1	60,8
Gomel	243	12,1	15,2	12,3	62,6	13,4	88,2	9,2	68,7
Grodno	284	14,1	13,0	10,5	45,8	12,0	92,3	9,9	82,5
Mińsk	449	22,3	18,9	15,3	42,1	17,3	91,5	13,9	80,3
Mohylew	275	13,6	24,2	19,6	88,0	22,8	94,2	19,5	85,5
Razem	2016	100	123,6	100	61,3	107,8	87,2	78,4	72,7

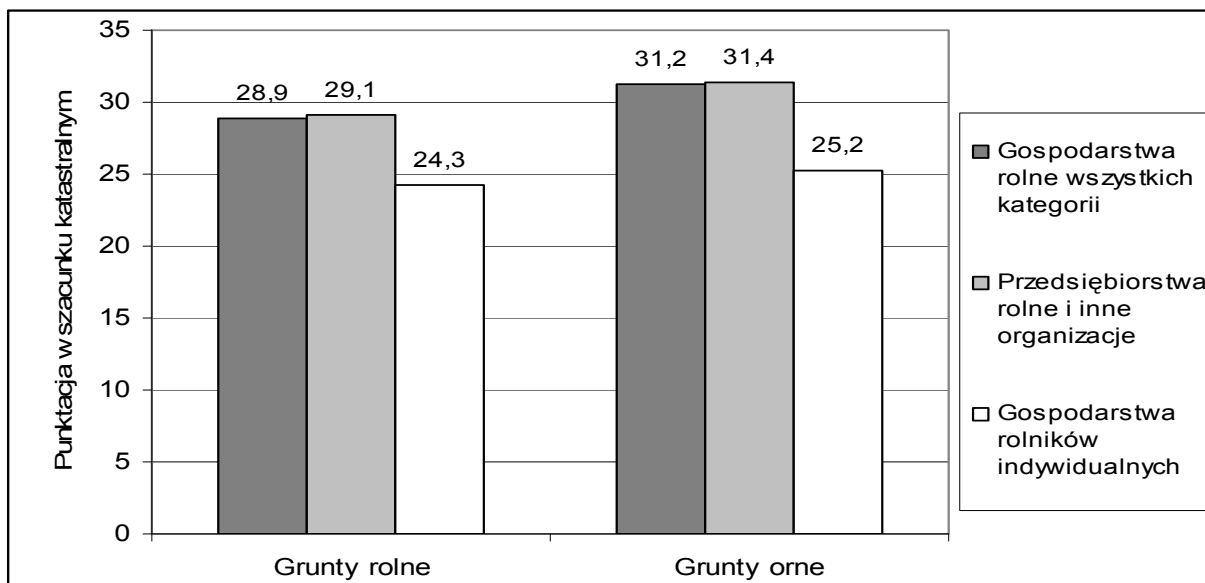
Rysunek 2. Struktura indywidualnych gospodarstw rolnych w Republice Białorusi pod względem areálu gruntów rolnych w posiadaniu gospodarstw

Przedstawione dane wskazują, że w 2007 r. 10,6% indywidualnych gospodarstw rolnych w Republice nie miało żadnych gruntów rolnych. Oznacza to, że nie prowadziły one żadnej tradycyjnej działalności rolniczej. Gospodarstw o areale gruntów rolnych przekraczającym 100 hektarów było 5,4% ogólnej liczby.

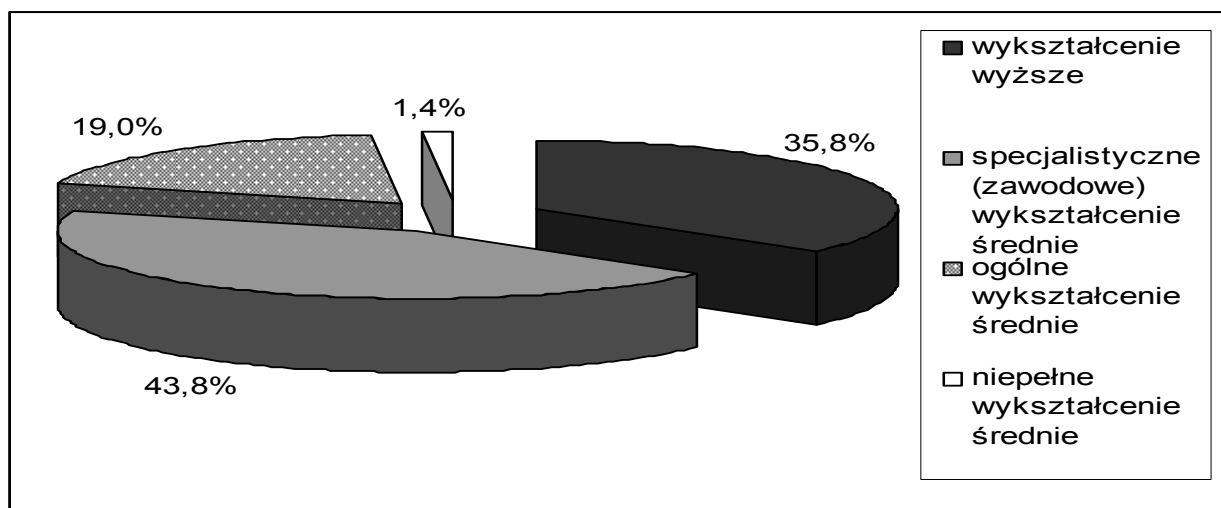
W myśl aktualnie obowiązującego prawa, indywidualnym gospodarstwom rolnym przydziela się grunty z zasobu gruntów o niższej urodzajności i jakości gleb. W następstwie tego katastralny szacunek klasy gruntów przydzielonych gospodarstwom rolników indywidualnych wypada o 5-6 punktów poniżej wskaźnika przeciętnego uwzględniającego inne kategorie producentów rolnych (rysunek 3).

Rysunek 3. Wskaźniki katastralnego szacunku klasy gruntów w podziale na kategorie gospodarstw rolnych w Republice Białorusi

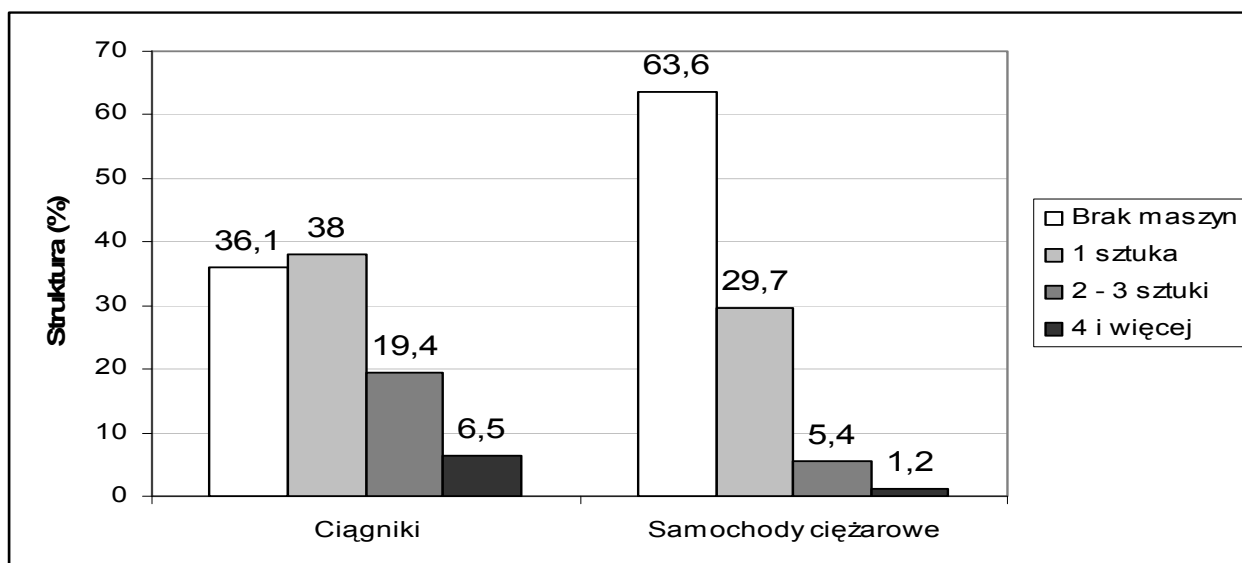
W 2007 r. około 35,8% osób prowadzących funkcjonujące indywidualne gospodarstwa rolne miało wyższe wykształcenie, 43,8% – specjalistyczne (zawodowe) wykształcenie średnie, 19% – ogólne wykształcenie średnie, a 1,4% – niepełne wykształcenie średnie (rysunek 4).

Rysunek 4. Struktura wykształcenia kierowników indywidualnych gospodarstw rolnych w 2007 r.

Najpoważniejszy aktualnie problem hamujący rozwój rolnictwa indywidualnego stanowi kwestia zapewnienia środków materialnych i technicznych dla gospodarstw rolnych, a ich ograniczona dostępność wciąż jest główną słabością. Obecnie 36% gospodarstw indywidualnych nie posiada ciągników, a 63,6% – nie ma samochodów ciężarowych (rysunek 5).

Rysunek 5. Struktura mechanizacji indywidualnych gospodarstw rolnych w 2007 r.

Równocześnie w okresie rozwoju rolnictwa indywidualnego w Republice Białorusi pomiędzy rokiem 1991 a 2007 obszar gruntów rolnych w posiadaniu indywidualnych gospodarstw rolnych na Białorusi wzrósł o 94 300 ha, obszar gruntów użytkowanych pod uprawy polowe o 70 600 ha (ośmiokrotnie) (tabela 2).

W tym samym okresie wielkość produkcji towarów rolnych znacząco wzrosła. W 2007 r., w stosunku do poziomu z roku 1991, produkcja zbóż wzrosła o 89 300 ton, czyli 27-krotnie; ziemniaków – o 107 900 ton, czyli 18,4-krotnie; warzyw – o 78 500 ton, czyli 197 razy; mleka – o 17 000 ton, czyli 15,2 razy; mięsa wołowego i drobiowego – o 4 500 ton, czyli 6,6 razy. W stosunku do roku poprzedniego w roku 2007 wzrost odnotowano tylko w produkcji zbóż, ziemniaków, jak również wołowiny i mięsa drobiowego, odpowiednio w stosunku 26, 20 i 29%, natomiast produkcja warzyw spadła o 8,1% i mleka o 12,5%.

Niemniej jednak, waga gospodarstw rolników indywidualnych w wytwarzaniu produktu brutto sektora rolnictwa pozostaje nieistotna i stanowi mniej niż 1% całego produktu wszystkich kategorii gospodarstw rolnych razem wziętych

Tabela 2: Dynamika zmian areалу posiadanej ziemi, areálu gruntów pod uprawami polowymi i wielkości produkcji produktów rolnych w gospodarstwach rolników indywidualnych, w latach 1991-2007

Wskaźniki	Rok												2007 w stosunku do	
	1991	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	1991 (razy)	2006 (%)		
Całkowity areał gruntów na koniec roku – suma, w tysiącach ha	15,6	61,4	82,8	81,7	130,1	179,7	171,2	148,6	138,3	123,6	+ 7,9	89,3		
w tym grunty rolne	13,5	52,4	72,1	81,7	113,8	155,9	148,9	130,5	120,4	107,8	+ 8,0	89,5		
Średni areał na gospodarstwo, w ha	16,6	20,6	28,9	32,8	38,9	54,2	72,1	73,8	68,6	66,5	+ 3,2	92,2		
- wszystkie grunty	15,5	17,5	25,0	28,6	34,1	47,4	62,5	64,2	59,2	57,3	+ 3,0	93,4		
- grunty rolne	10,3	43,2	54,5	58,1	71,5	97,4	97,4	82,0	82,1	80,9	+ 7,9	98,5		
Areał pod uprawami łącznie, w tys. ha	1,0	31,2	30,4	32,8	39,2	46,0	47,6	38,3	34,0	35,2	+ 35,2	103,5		
w tym: zboża	1,0	3,6	4,9	5,3	4,8	5,7	7,1	6,2	6,1	6,6	+ 6,6	108,2		
- ziemniaki	0,04	0,6	2,3	1,6	2,3	4,1	3,8	3,5	5,1	4,5	+ 11,2	88,2		
- warzywa	3,4	56,4	47,4	56,1	79,0	95,7	118,3	87,6	73,5	92,7	+ 27,3	126,1		
Wielkość produkcji, w tys. t	6,2	39,0	69,3	57,3	54,6	83,1	119,1	79,9	94,8	114,1	+ 18,4	120,3		
- ziarno zbóż	0,4	6,9	32,0	28,8	28,7	72,0	64,1	59,7	85,8	78,9	+ 197	91,9		
- ziemniaki	1,2	8,0	6,0	17,0	14,9	28,3	32,6	26,4	20,8	18,2	+ 15,2	87,5		
- warzywa	0,8	2,9	2,0	4,1	4,3	6,2	6,7	5,6	4,1	5,3	+ 6,6	129,3		
- mleko														
- mięso wołowe i drobiowe (produkcja według żywej wagi)														

i zaledwie 1,5% wielkości generowanej przez producentów zorganizowanych w formie przedsiębiorstw produkcji rolnej, pomimo znaczącego wzrostu wielkości produkcji brutto towarów rolnych w ciągu okresu rozwoju rolnictwa indywidualnego na Białorusi (tabela 3).

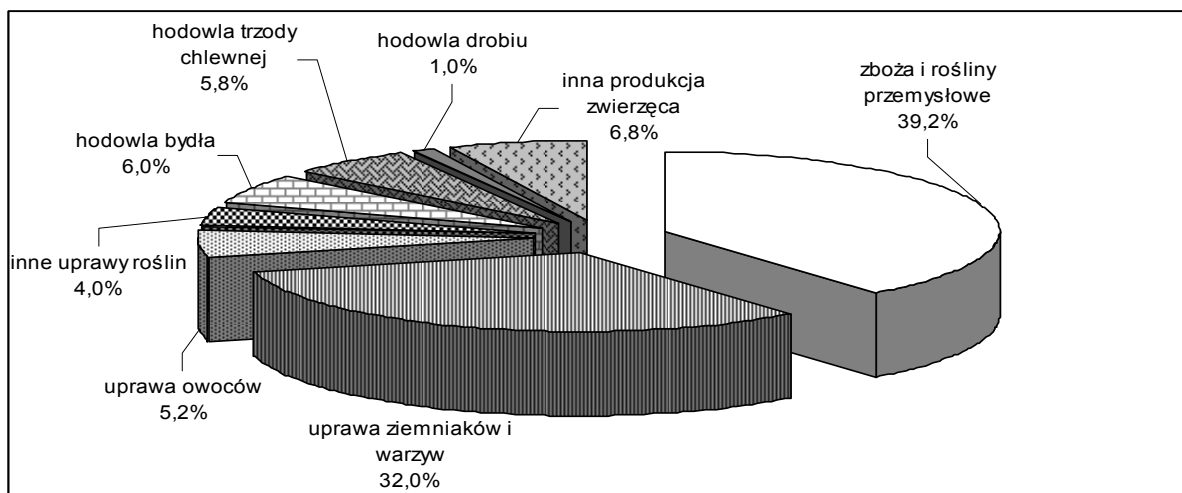
Tabela 3: Waga gospodarstw rolników indywidualnych we władaniu gruntami i produkcji towarów rolnych w latach 1991-2007

Wskaźnik	Rok					
	1991	1996	2000	2005	2006	2007
W stosunku do ogólnej powierzchni gruntów rolnych						
Wszystkich użytkowników gruntów	0,15	0,57	0,79	1,47	1,36	1,23
Przedsiębiorstw rolnych i innych organizacji	0,17	0,68	0,94	1,74	1,60	1,42
W stosunku do produkcji rolnej brutto						
Gospodarstw rolnych wszystkich kategorii	–	0,40	0,66	1,06	0,99	0,78
Przedsiębiorstw rolnych i innych organizacji	–	0,78	1,07	1,70	1,58	1,28
W produkcji zbóż						
Gospodarstw rolnych wszystkich kategorii	0,05	10,5	0,98		1,36	1,24
Przedsiębiorstw rolnych i innych organizacji	0,05	1,13	1,06		1,50	1,37
W produkcji ziemniaków						
Gospodarstw rolnych wszystkich kategorii	0,07	0,47	0,79	0,98	1,14	1,30
Przedsiębiorstw rolnych i innych organizacji	0,16	2,84	5,54	11,65	11,58	12,57
W produkcji warzyw						
Gospodarstw rolnych wszystkich kategorii	0,04	0,61	2,32	2,98	3,95	3,66
Przedsiębiorstw rolnych i innych organizacji	0,10	3,07	10,88	21,37	21,11	20,88
W produkcji mleka						
Gospodarstw rolnych wszystkich kategorii	0,02	0,16	0,13	0,47	0,35	0,31
Przedsiębiorstw rolnych i innych organizacji	0,02	0,27	0,22	0,63	0,46	0,39
W produkcji wołowiny i drobiu						
Gospodarstw rolnych wszystkich kategorii	–	0,20	0,30	0,55	0,37	0,45
Przedsiębiorstw rolnych i innych organizacji	–	0,23	0,40	0,68	0,45	0,54

Należy podkreślić, że w indywidualnych gospodarstwach rolnych w ostatnich kilku latach występuje silna tendencja w kierunku rozwoju działalności nastawionej na produkcję warzyw i ziemniaków. W 2007 r. wyprodukowały one 1,3% całkowitej produkcji ziemniaków i około 4% całej produkcji warzyw w kraju, natomiast w strukturze producentów rolnych pod względem formy organizacyjnej gospodarstwa stanowiły odpowiednio 11,6 i 21,1%.

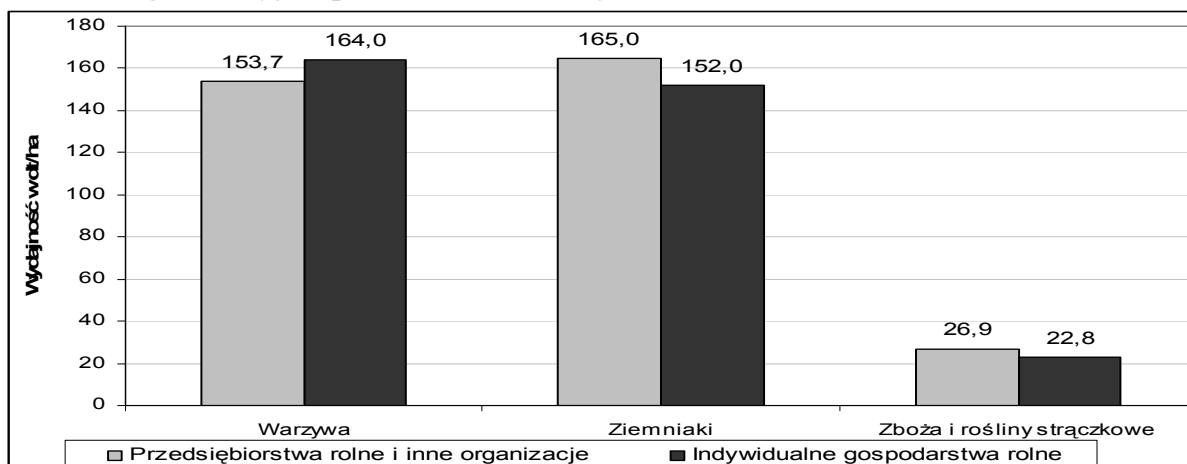
Pod względem struktury indywidualnych gospodarstw rolnych co do kierunku specjalizacji w rolnictwie, około 80% gospodarstw rolników indywidualnych na Białorusi specjalizuje się głównie w produkcji roślinnej, a mniej niż 20% takich gospodarstw łączy uprawę roli z hodowlą zwierząt (rysunek 6).

Rysunek 6. Podział indywidualnych gospodarstw rolnych pod względem kierunku specjalizacji w rolnictwie w 2007 r.

Analiza danych statystycznych wskazuje, że indywidualne gospodarstwa rolne nie różnią się zbytnio w zakresie wyników pomiaru wskaźnikami wydajności produkcji płodów upraw roślinnych i wydajności hodowli zwierząt.

Rysunek 7. Szacunek wydajności głównych upraw w podziale na formy organizacyjne producentów rolnych, średnio w latach 2005-2006.

Średnio biorąc, w latach 2005-2007, wydajność gospodarstw rolników indywidualnych w uprawach zbóż i roślin strączkowych wynosiła 23 dt/ha, ziemniaków – 152 dt/ha, warzyw – 164 dt/ha, czyli odpowiednio 84,7, 91,2 i 106,7% analogicznych wskaźników osiągniętych przez przedsiębiorstwa prowadzące produkcję rolną (rysunek 7).

Jednocześnie indywidualne gospodarstwa rolne ogółem wykorzystują swoje grunty bardziej wydajnie niż większość przedsiębiorstw zaangażowanych w produkcję rolną, jak wskazują dane przedstawione w tabeli 4.

Tabela 4. Produkcja głównych produktów roślinnych na 1 hektar w indywidualnych gospodarstwach rolnych i w przedsiębiorstwach produkcji rolnej w latach 2000-2007

Rodzaj produkcji	Kategorie form organizacyjnych	Rok				2007 w % w stosunku do:	
		2000	2005	2006	2007	2000	2006
Zboże	Indywidualne gospodarstwa rolne	73,0	90,9	80,6	99,6	136,4	123,6
	Przedsiębiorstwa rolne i inne organizacje	62,1	88,5	78,3	90,4	145,6	115,4
	Gospodarstwa indywidualne w % w stosunku do przedsiębiorstw produkcji rolnej i innych organizacji	117,6	102,6	102,8	110,1	–	–
Ziemniaki	Indywidualne gospodarstwa rolne	551,6	511,9	615,1	682,5	123,7	111,0
	Przedsiębiorstwa rolne i inne organizacje	410,8	465,0	525,5	586,0	142,6	111,5
	Gospodarstwa indywidualne w % w stosunku do przedsiębiorstw produkcji rolnej i innych organizacji	134,3	110,1	117,1	116,5	–	–
Warzywa	Indywidualne gospodarstwa rolne	575,4	654,8	650,8	646,8	112,4	99,4
	Przedsiębiorstwa rolne i inne organizacje	465,0	468,2	487,3	512,7	110,3	105,2
	Gospodarstwa indywidualne w % w stosunku do przedsiębiorstw produkcji rolnej i innych organizacji	123,7	139,9	133,6	126,2	–	–

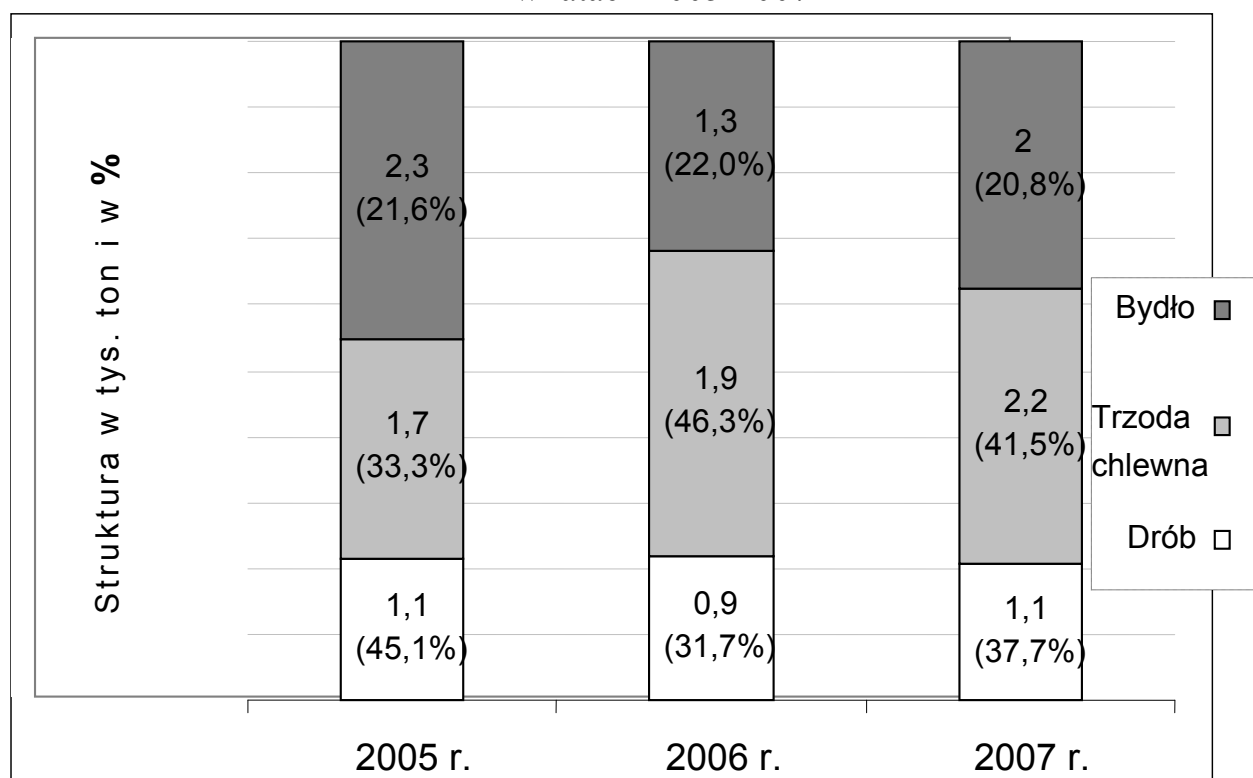
Analiza pokazuje, że w latach 2005-2007 produkowano o 3-10% więcej zboża, 10-17% więcej ziemniaków i o 26-40% więcej warzyw z 1 hektara

w porównaniu do innych producentów rolnych (przedsiębiorstw produkcji rolnej). W Republice Białorusi istnieje wiele gospodarstw rolników indywidualnych o wysokich standardach gospodarowania i produkcji roślinnej.

Produkcja zwierzęca w sektorze gospodarstw rolników indywidualnych reprezentowana jest przez gospodarstwa o różnych specjalizacjach w hodowli zwierząt. Należy zwrócić uwagę na wzrost ilości gospodarstw specjalizujących się w produkcji bydła w gospodarstwach indywidualnych. Można wyróżnić gospodarstwa indywidualne specjalizujące się w produkcji mleka i hodowli cieląt (pełna rotacja stada), w hodowli trzody chlewnej (w cyklu zamkniętym), hodowli drobiu, pszczelarstwie, hodowli zwierząt futerkowych i innej.

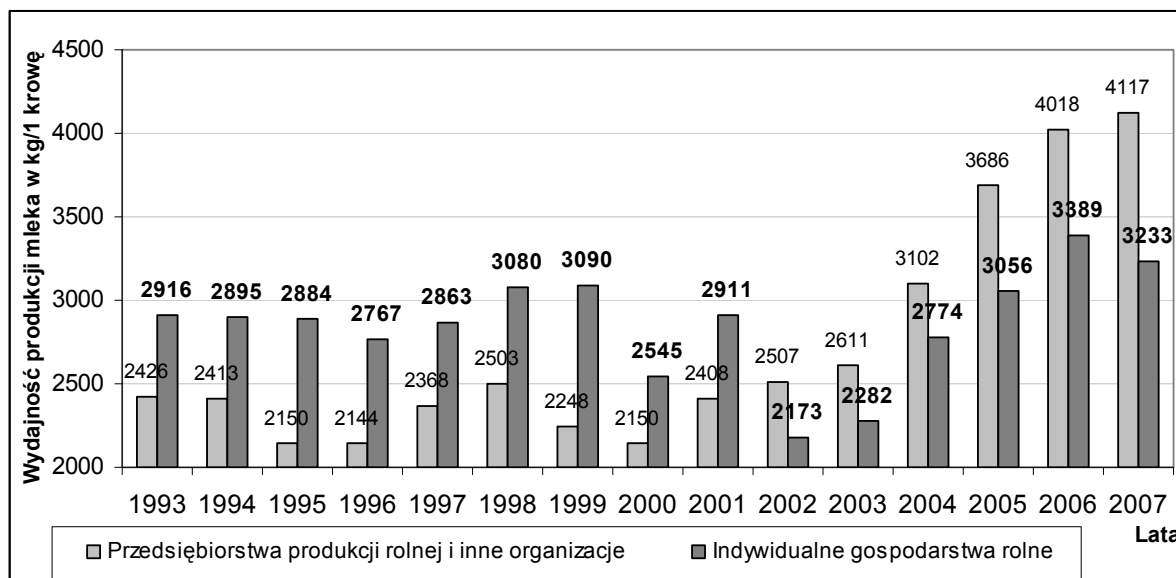
Indywidualne gospodarstwa rolne produkują rocznie około 5 tys. t mięsa w żywej wadze (40% – wołowiny i wieprzowiny, 20% – drobiu) (rysunek 8).

Rysunek 8. Struktura produkcji mięsa w indywidualnych gospodarstwach rolnych w podziale na jego rodzaje (żywej wagi), w latach 2005-2007

Od roku 2002 hodowla bydła mlecznego w indywidualnych gospodarstwach rolnych charakteryzuje się niższymi wskaźnikami wydajności w porównaniu do innych form organizacyjnych przedsiębiorstw produkcji rolnej (rysunek 9). Może to wyjaśniać proces reformowania nierentownych przedsiębiorstw w sektorze rolnictwa i ich reorganizacji na zasadzie wydzielonych jednostek, które są osobno zarządzane jako wyodrębnione gospodarstwa.

Rysunek 9. Dynamika wydajności krów mlecznych w podziale na formy organizacyjne producentów rolnych w latach 1993-2007.

W 2007 r. średni uzysk mleka na jedną krowę w sektorze gospodarstw rolników indywidualnych wynosił 3233 kg, co było o 4,5% poniżej poziomu z 2006 roku i stanowiło 21,5% analogicznego wskaźnika w sektorze przedsiębiorstw rolnych w 2007 r. Sytuacja ta spowodowana jest zaprzestaniem produkcji mleka przez jedno duże wielkotowarowe gospodarstwo indywidualne w regionie Gomel wskutek gruźlicy, na którą chorowały tamtejsze krowy w ubiegłym roku.

Jednocześnie wśród gospodarstw rolników indywidualnych istnieją takie, w których mleczność na poziomie 5500-6000 kg na jedną krowę stała się stabilnym wskaźnikiem ich wydajności w ciągu ostatnich kilku lat. Wśród nich można wyróżnić fermę o nazwie „Alex” w okręgu Bieżewickim (6320 kg – 2007 r.), fermę „Pralesak” w okręgu Mohylewskim (6211 kg), fermę „Progress” w okręgu Dribińskim (5490 kg) i inne indywidualne gospodarstwa rolne.

We współczesnych warunkach duże gospodarstwa indywidualne wnoszą poważny wkład w ekonomikę produkcji sektora rolników indywidualnych. Funkcjonują one w oparciu o zasoby ze zreformowanych organizacji produkcji rolnej. W wyniku reform przeprowadzonych w latach 1998-2007, stworzono 29 takich indywidualnych gospodarstw rolnych w Republice Białorusi. Otrzymały one zasoby z nierentownych i nieefektywnych organizacji produkcji rolnej w drodze fuzji i dzierżawy. Trzydzieści takich gospodarstw rolnych (45%) działało na Białorusi na początku 2008 roku.

Likwidacja działalności gospodarstw rolnych powodowana jest czynnikami obiektywnymi i subiektywnymi. Istota przyczyn obiektywnych sprowadza się do braku odpowiednich ram organizacyjno-prawnych dla realizacji produk-

cji. Problem czynników subiektywnych polega głównie na niedostatku środków na inwestycje, niekorzystnej sytuacji finansowej do jakiej doszło w takich gospodarstwach, rezydualnej zasadzie wsparcia finansowego i materialnego dla nich oraz obejmuje jeszcze inne przyczyny.

Tabela 5. Dynamika działalności produkcyjno-gospodarczej indywidualnych gospodarstw rolnych, które otrzymały zasoby ze zreformowanych organizacji produkcji rolnej w latach 2002–2006

Wskaźniki	Rok				
	2002	2003	2004	2005	2006
Liczba takich indywidualnych gospodarstw rolnych według stanu na koniec roku	14	21	26	19	16
- w % wszystkich indywidualnych gospodarstw rolnych	0,6	0,8	1,2	0,9	0,7
Powierzchnia gruntów rolnych – suma, w tys. ha	39,1	61,5	74,1	41,7	37,0
- w % wszystkich indywidualnych gospodarstw rolnych	47,9	39,5	46,8	32,4	31,2
Produkcja zbóż, w tys. t	22,9	32,8	49,9	16,5	13,5
- w % wszystkich indywidualnych gospodarstw rolnych	29,0	34,3	42,2	18,8	18,0
Wydajność plonów zboża, c/ha	19,7	24,7	22,3	21,2	21,6
- w % indywidualnych gospodarstw rolnych	97,5	118,8	88,8	92,6	106,4
Inwentarz żywy na koniec roku – łącznie, w tys. sztuk	13,8	24,0	27,4	14,1	10,81
- w % wszystkich indywidualnych gospodarstw rolnych	81,1	77,1	80,0	65,9	56,6
W tym: krowy – w sumie	5.920	8.424	9.888	5.956	4.796
- w % wszystkich indywidualnych gospodarstw rolnych	81,0	72,3	79,7	70,1	66,5
Produkcja mleka – w sumie, w tysiącach ton	13,0	21,2	26,4	18,2	15,4
- w % wszystkich indywidualnych gospodarstw rolnych.	87,4	75,0	84,6	69,0	66,0
Uzysk mleka na jedną krowę	2.144	2.210	2.661	3.096	3.131
- w % wszystkich indywidualnych gospodarstw rolnych	98,7	96,8	95,9	101,3	92,4
Produkcja wołowiny i drobiu, żywej wagi – suma, w tonach	1.308	4.119	3.742	3.691	2.730
- w % wszystkich indywidualnych gospodarstw rolnych	30,4	66,4	55,8	65,9	66,5

Dotkniętą tym syndromem kategorię gospodarstw rolnych cechują warunki hodowli bydła typowe dla Republiki Białoruskiej. Skupiają się one na produkcji mleka i hodowli bydła. Gospodarstwa te wytwarzają około 2/3 produkcji mleka, wołowiny i mięsa drobiowego dysponując około 30% gruntów będących w posiadaniu gospodarstw rolników indywidualnych na Białorusi (tabela 5).

Pod względem ukierunkowania działalności gospodarstwa stworzone w oparciu o zreformowane przedsiębiorstwa rolne są typowymi przedstawicielami organizacji produkcji rolnej w Republice Białorusi. Daje to podstawę do porównania wydajności ich gospodarowania z innymi formami organizacyjnymi podmiotów zaangażowanych w produkcję towarów rolnych (tabela 6).

Tabela 6. Wydajność działalności różnych form organizacyjnych podmiotów czynnych w rolnictwie Białorusi w 2006 r.

Formy organizacyjne	Ilość jednostek	Średni obszar gruntów rolnych na gospodarstwo, w ha	Zysk (strata), mln. (BY) rbl		Rentowność, %	
			ze sprzedaży	bilans	ze sprzedaży	bilans
Przedsiębiorstwa państwowe należące do:	434	3 955	10,3	514,3	0,3	11,5
Republiki	115	3 761	575,9	1 163,2	8,2	14,3
Regionów	14	4 763	-478,3	66,6	-27,6	1,6
Okręgów	305	3 991	-180,5	290,1	-7,6	9,3
Rolnicze spółdzielnie produkcyjne (gospodarstwa grupowe)	1 055	3 956	-66,9	369,8	-2,5	6,0
Prywatne przedsiębiorstwa jednostkowe	16	3 164	87,0	507,1	3,6	19,8
Publiczne spółki akcyjne	102	4 459	678,5	1 100,2	9,6	13,3
Prywatne spółki akcyjne	27	4 370	334,0	786,7	6,2	14
Gospodarstwa rolników indywidualnych	16	2 312	7,9	147,4	0,7	12,9
Razem	1 650	3 970	8,3	458,9	0,3	12,1

Z przedstawionych danych wynika, że jako całość grupa gospodarstw indywidualnych, które otrzymały zasoby ze zreformowanych organizacji produkcji rolnej, według wyników za rok 2006, posiadała mniejsze obszary gruntów w porównaniu do innych organizacyjno-prawnych form podmiotów rolniczych w Republice Białorusi i inny poziom rentowności (wyników gospodarczych). Jednocześnie wydajność pracy osiągają one kosztem stabilizacji ekonomicznej gospodarstw domowych. Około połowa podmiotów w tej grupie ponosiła straty na działalności gospodarczej. Pozytywny wynik osiągany jest w nich dzięki pomocy państwa i innym dochodom.

Perspektywy gospodarstw rolników indywidualnych w Republice Białorusi zależą od obecnych kierunków rozwoju sektora rolnictwa. Zdecydo-

wano o tym w ramach realizacji przez Rząd programu odnowy i rozwoju wsi na lata 2005-2010. Ma on na celu:

- zapewnienie rozwoju w każdym rejonie 100–150 indywidualnych gospodarstw rolnych wyposażonych w wysoce wydajne maszyny i wyposażenie, o wysokim poziomie intensywności i kultury produkcji rolnej;
- promocję ich współpracy z wielkimi organizacjami prowadzącymi produkcję towarów rolnych i ich przetwórstwo;
- poprawę ustawodawstwa dotyczącego indywidualnych gospodarstw rolnych i dodatkowych działek w posiadaniu obywateli, w tym w zakresie stosunków własnościowych i dysponowania gruntami.

Wiele zostało już dokonane na rzecz realizacji tych kierunków działania. W lipcu 2005 r. przyjęto znowelizowaną „Ustawę o gospodarstwach rolników indywidualnych” w Republice Białorusi. Ustawa ta określa status prawny, warunki zakładania takich gospodarstw i działalność gospodarstw rolników indywidualnych na terenie Białorusi.

Dekret Prezydenta Białorusi z dnia 28 lutego 2007 r., Nr 667 „Dotyczący odbierania i przyznawania gruntów” doskonalili system stosunków własności ziemi w ogólności, a szczególnie w zakresie dotyczącym gospodarstw rolników indywidualnych. Po pierwsze, ku pożytkowi gospodarstw rolników indywidualnych, ustanawia on uprawnienia do prowadzenia prac związanych z przygotowaniem planu przydzielania gruntów dla rolnictwa, który ma być finansowany z budżetu państwa. Po drugie, gospodarstwom rolników indywidualnych, jak również innym formom organizacji zaangażowanych w produkcję towarów rolnych przyznano prawo do nabywania gruntów w użytkowaniu rolniczym wraz z prawem do odziedziczonego posiadania i dzierżawy przez całe życie.

W ramach realizacji rządowego programu odnowy i rozwoju wsi na lata 2005-2010, wprowadzono materialną pomoc państwa dla gospodarstw rolników indywidualnych na zasadzie zwrotnej i bezzwrotnej.

Mechanizm dofinansowania podlegającego zwrotowi przyznawany jest w formie pożyczek z budżetu, które udzielane są na wzmocnienie bazy wyposażenia materialno-technicznego, na finansowanie programów celowych i konkretnych inwestycji. Przykładowo, w związku z uchwaleniem rządowego programu odnowy i rozwoju wsi na lata 2005-2010, w roku 2005 udzielono kredytów z budżetu państwa Republiki Białorusi na rzecz rolników indywidualnych na zakup maszyn rolniczych produkowanych w kraju o łącznej wielkości 3700 milionów rubli (tabela 7).

Należy podkreślić, że kredyty z budżetu zostały zaciągnięte przez 131 gospodarstw rolników indywidualnych na kwoty wynoszące razem około 3515,9 milionów rubli, co daje średnio 26,8 milionów rubli na jedno gospo-

darstwo. W ten sposób nabyto 123 ciągniki z fabryki traktorów w Mińsku oraz 8 innych maszyn rolniczych.

Tabela 7. Alokacja kredytu z budżetu państwa na szczeblu Republiki Białorusi udzielonego gospodarstwom rolników indywidualnych na zakup maszyn rolniczych krajowej produkcji w roku 2005.

Region	Przyznane środki	Środki wykorzystane		Liczba beneficjentów preferencyjnego kredytu		Średnia wartość kredytu na 1 gospodarstwo
	Miliony (BY) rbl	Miliony (BY) rbl	% przyznanych środków	Razem	% tej liczby na dzień 1.01.2005	Miliony (BY) rbl
Brześć	550	550,0	100,0	20	4,1	27,5
Witebsk	640	457,4	71,5	22	5,2	20,8
Gomel	720	719,1	100,0	23	8,2	31,3
Grodno	550	550,0	100,0	20	6,2	27,5
Mińsk	560	558,4	100,0	20	4,1	27,9
Mohylew	680	680,0	100,0	26	8,3	26,2
Razem	3700	3.515,9	95,0	131	5,7	26,8

W obecnych warunkach mechanizm wsparcia finansowego dla gospodarstw rolników indywidualnych w tym kierunku polega na udzielaniu długoterminowych kredytów na okres 7 lat preferencyjnie oprocentowanych według uprzywilejowanej stopy odsetek – 2% w stosunku rocznym. Przykładowo, w 2007 r. 106 gospodarstw indywidualnych skorzystało z takich warunków kredytu. Otrzymały one łącznie 7 miliardów rubli finansowania z kredytu, co oznacza 66,6 milionów rubli na jedno gospodarstwo (tabela 8).

W ramach doskonalenia wkładu państwa w rozwój indywidualnych gospodarstw rolnych na Białorusi, mechanizm scentralizowanego finansowania gospodarstw rolnych jest zasadniczo zasilany z budżetu państwa Republiki Białorusi z działu „Rolnictwo Indywidualne”. Od roku 2007, scentralizowane środki z tego źródła będą przyznawane jedynie na zasadzie bezzwrotnej na priorytetowe inwestycje: budowę dróg, przesyłowych linii elektrycznych i radiowych, wodociągów, gazociągów, projektów telekomunikacyjnych i innych, jak również roboty związane z melioracją gruntów. W 2007 r., zapewniono 1580,2 milionów rubli na te cele, które zostały wykorzystane przez 83 podmioty. Równocześnie w 2008 r., z tej samej linii kredytowej oferuje się 2182 miliony rubli do wykorzystania przez indywidualne gospodarstwa rolne, to jest blisko 1,4 razy więcej niż w roku poprzednim.

Tabela 8. Wartość preferencyjnych kredytów udzielonych gospodarstwom rolników indywidualnych na zakup wyposażenia technicznego krajowej produkcji w 2007 r.

Region	Liczba beneficjentów kredytu dla indywidualnych gospodarstw rolnych		Suma udzielonego finansowania kredytem, miliony rubli	
	Razem	% ich liczby w dniu 1.01.2007	Razem	Średnio na 1 gospodarstwo rolne
Brześć	34	7,6	2475,5	72,8
Witebsk	9	2,4	394,5	43,8
Gomel	7	2,9	202,5	28,9
Grodno	18	6,2	656,4	36,5
Mińsk	11	2,4	1265,0	115,0
Mohylew	27	9,3	2061,7	76,4
Razem	106	5,0	7055,6	66,6

Co więcej, mechanizm scentralizowanego finansowania indywidualnych gospodarstw rolnych w tym kierunku odwołuje się do instrumentów tzw. „zielonego koszyka” i odpowiada głównym wymaganiom zawartym w porozumieniu państw członkowskich WTO dotyczącym rolnictwa, pozwalającym na nie przyjmowanie zobowiązań do redukcji ich dotowania z budżetu.

Od niedawna występujący kierunek rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych stanowi działalność agroturystyczna i ekologiczna. Dekret Prezydenta Białorusi z dnia 2 czerwca 2006 r., Nr 372 „Dotyczący instrumentów na rzecz rozwoju agroturystyki ekologicznej w Republice Białorusi” wprowadza i określa preferencyjne warunki opodatkowania indywidualnych gospodarstw rolnych z tytułu rozwoju agroturystyki proekologicznej rzędu jednej cyfry bazowej rocznie. W 2007 r. „Program udziału w rozwoju agroturystyki ekologicznej na Białorusi” został przyjęty i wdrożony przez Zarząd „Belagroprombanku”, jako państwowej spółki akcyjnej. Głównym celem tego programu jest udzielanie kredytów tym gospodarstwom indywidualnym, które angażują się w działalność agroturystyczną, na preferencyjnych warunkach – na okres 5 lat, oprocentowanych według stopy 5% w stosunku rocznym i z okresem karencji jednego roku dotyczącym spłaty kapitałowej części zadłużenia.

Należy zwrócić uwagę, że przyjęte rozwiązania, tylko w samym roku 2007, umożliwiły zwiększenie liczby gospodarstw ekologicznych w Republice o 188 jednostek, to jest 5,5-krotnie. W drugiej połowie roku 4 gospodarstwa skorzystały z preferencyjnych kredytów. Przyznano im 62 miliony rubli środków kredytowych na okres 5 lat oprocentowane odsetkami wysokości 5% w stosunku rocznym.

Zakłada się, że do końca okresu realizacji rządowego programu odnowy i rozwoju wsi na lata 2005-2010 gospodarstwa rolników indywidualnych należeć będą do uznanych i wydajnych form gospodarowania w sektorze rolnictwa na Białorusi.

*Leonid Matuszewicz*¹

Białoruska Rada Rolnicza,
Mińsk, Białoruś

Problemy transformacji białoruskiego rolnictwa

Białoruskie rolnictwo, podobnie jak we wszystkich krajach „poradzieckich”, jest w trakcie przemian systemowych. Proces ten jednak, w odróżnieniu od wielu innych krajów „proradzieckich”, odbywa się w sposób ewolucyjny. Podstawowym kierunkiem tego procesu jest restrukturyzacja i modernizacja rolnictwa przy zapewnieniu możliwości rozwoju wszystkim formom gospodarowania, a więc państwowej, kolektywnej i prywatnej. Taką drogę przemian popiera większość obywateli Białorusi.

W procesie tym zdecydowana większość „kołchozów” została przekształcona w rolnicze spółdzielnie produkcyjne (gospodarstwa grupowe), a większość „sowchozów” w spółki prawa handlowego (przede wszystkim w spółki, w których jednym właścicielem jest państwo). Ponad 200 nierentownych kołchozów i sowchozów przejęły banki, przedsiębiorstwa przemysłowe, prywatni inwestorzy krajowi i zagraniczni inwestorzy. W rezultacie tych przemian aktualnie w Białorusi funkcjonuje około 1650 jednostek organizacyjnych prowadzących produkcję rolniczą. Struktura tych jednostek, według danych za 2006 r., przedstawia się następująco:

- 1055 (63,9%) – spółdzielnie produkcyjne,
- 434 (26,3%) – przedsiębiorstwa państwowe, z tego: 115 podporządkowanych centralnie, 14 podporządkowanych województwu, 305 podporządkowanych powiatom,
- 16 (1,0%) – przedsiębiorstwa prywatne,
- 102 (6,2%) – publiczne spółki akcyjne,
- 27 (1,6%) – prywatne spółki akcyjne,
- 16 (1%) – duże gospodarstwa „farmerskie” powstałe z przejęcia nierentownych kołchozów i sowchozów.

W rezultacie tych przekształceń liczba jednostek produkcyjnych w rolnictwie (przedsiębiorstw rolnych) zmniejszyła się z nieco ponad 2,55 tys. w 1990 r. (były to wyłącznie kołchozy i sowchozy) do około 1,65 tys., w zróżnicowanej formie organizacyjno-prawnej i własnościowej.

¹ Właściciel gospodarstwa farmerskiego, wiceprezes „Białoruskiej Rady Rolniczej” zrzeszającej ponad 3 tys. zarządzających gospodarstwami rolnymi różnych form własności.

Stworzono także możliwości dla rozwoju gospodarstw rolnych rodzinnych (na Białorusi używa się pojęcia farmerskie – osobiste). Status takich gospodarstw rolnych i organizacyjno-prawne warunki ich funkcjonowania zostały określone w „Ustawie o gospodarstwie rolnym” z 19 lutego 1991 r. W ustawie tej stwierdza się, że niezależny podmiot gospodarczy, który prowadzi towarową produkcję rolną i którego działalność opiera się na pracy członków rodziny uznawany jest za gospodarstwo rolne (farmerskie – osobiste). Jako członkowie takiego gospodarstwa mogą występować: małżonkowie i ich dzieci, ich rodzice, krewni i inne osoby wspólnie prowadzący takie gospodarstwo. Ta forma gospodarowania, mimo że funkcjonuje już ponad 7 lat ciągle podlega procesowi kształtowania się. W latach 1991-2008 zarejestrowano prawie 5,8 tys. tego typu gospodarstw, jednocześnie jednak aż 3,6 tys. z nich zaprzestało działalności. Aktualnie funkcjonuje nieco ponad 2 tys. rodzinnych gospodarstw rolnych. Przeciętna wielkość takiego gospodarstwa wynosi około 61 ha, w tym około 53 ha użytków rolnych. W latach 1998-2007 utworzono także 29 dużych gospodarstw farmerskich na bazie (poprzez fuzję lub dzierżawę) nieefektywnych i nierentownych byłych kolchozów i sowchozów. Na początku 2008 r. funkcjonowało jednak tylko 13 takich gospodarstw.

Na Białorusi, podobnie jak i w innych krajach „proradzieckich”, znaczące miejsce w strukturze rolnictwa odgrywa sektor działek przyzagrodowych. Ta forma gospodarowania rozwijała się szczególnie szybko na początku lat 90., a więc w okresie największych zaburzeń na rynku żywnościowym wynikającym z intensywnych przekształceń systemowych w kolchozach i sowchozach oraz jednostkach obsługi rolnictwa i przetwórstwa rolnego. W latach 1990-1995 przy niewielkim zmniejszeniu liczby gospodarstw domowych posiadających działki przyzagrodowe (z 1,4 do 1,36 mln) ich udział w użytkowaniu ziemi rolniczej wzrósł z 6,4 do 15,5%. Mniej więcej od połowy lat 90. obserwuje się niewielkie zmniejszenie udziału tego sektora w użytkowaniu gruntów rolnych i produkcji rolnej. W 2007 r. liczba gospodarstw domowych posiadających działki zmniejszyła się do 1,16 mln, a ich udział w użytkowaniu ziemi rolniczej spadł do 15%.

Wyżej przedstawione przemiany w strukturze jednostek gospodarczych zajmujących się produkcją rolną miały swoje odzwierciedlenie w strukturze użytkowania ziemi rolniczej. Należy przede wszystkim zauważyć, że w procesie analizowanych przemian zmniejszył się znacznie areal ziemi rolniczej w użytkowaniu ogółu gospodarstw rolnych. Natomiast w strukturze użytkowanej ziemi rolniczej wyraźnie zmniejszył się udział przedsiębiorstw rolnych (organizacji rolniczych) z prawie 94% do nieco ponad 83%. W szczególności zmniejszył się udział państwowych i spółdzielczych gospodarstw rolnych (do około 75%) bowiem w okresie tym udział pozostałych przedsiębiorstw osób fizycznych

i prawnych wzrósł z zera do około 8%. Zwiększył się także udział w użytkowaniu ziemi rolnej gospodarstw rodzinnych (farmerskich) z prawie zera do 1,5% i gospodarstw (działek) przyzagrodowych z 6,3 do około 15% (tab. 1). Jednak w dalszym ciągu na Białorusi największym użytkownikiem ziemi rolnej pozostają rolnicze spółdzielnie produkcyjne (zrestrukturyzowane kolchozy).

Tabela 1. Struktura gruntów rolnych według użytkowników

Wyszczególnienie	Lata			
	1990	1995	2000	2007
Użytki rolne w gospodarstwach ogółem w tys. ha, w tym w:	9343,5	9254,6	9174,7	7808,6*
- przedsiębiorstwach (organizacjach rolniczych) tys. ha	8753,9	7768,5	7697,6	6515,9
w % ogółu	93,7	83,9	83,9	83,4
- w gospodarstwach rodzinnych (farmerskich) tys. ha	.	52,1	66,4	120,4
w % ogółu	.	0,6	0,7	1,5
- w użytkowaniu ludności (działki przyzagrodowe i wypoczynkowe) tys. ha	589,6	1434,0	1410,7	1174,7
w % ogółu	6,3	15,5	15,4	15,0

* areal użytków rolnych wynosi 8821,6, w strukturze nie uwzględniono 1013,0 tys. ha ziemi rolnej nie użytkowanej rolniczo

Mimo że w Białorusi dążono do tego aby przemiany systemowe w rolnictwie, w tym restrukturyzacja i modernizacja gospodarstw rolnych, przebiegały z jak najmniejszymi wstrząsami, to i tak produkcja rolna do połowy lat 90. ulegała zmniejszeniu. W drugiej połowie tamtej dekady spadek produkcji rolnej ogółem został zahamowany, ale nie udało się doprowadzić do jej wzrostu. Wskaźnik wartości produkcji rolnej w cenach porównywalnych w 1997i w 2000 roku, przyjmując 1990 r. za 100, wyniósł 71,4. Szczególnie duży spadek wolumenu produkcji dotyczył restrukturyzujących się kolchozów i sowchozów. Jeśli w 1990 r. w strukturze produkcji rolnej ogółem udział gospodarstw przyzagrodowych wynosił 23,7%, to już w 1995 r. – 48%. Należy tu także dodatkowo uwzględnić wzrost udziału, chociaż bardzo jeszcze skromny, tworzących się gospodarstw rodzinnych (farmerskich) – w 1996 r. 0,4%. W następnych latach widoczny był już wyraźny wzrost produkcji rolnej. W latach 2000-2007 wartość produkcji w cenach porównywalnych wzrosła o 38% i osiągnęła w przybliżeniu poziom roku 1990. Wzrost ten osiągnięty został przede wszystkim w przedsiębiorstwach rolnych i gospodarstwach rodzinnych (farmerskich). Zmniejszył się natomiast znacząco udział gospodarstw przyzagrodowych w strukturze produkcji rolnej i w latach 2000-2007 ustabilizował się na poziomie około 38%.

Szczególnie znacząco obniżyła się produkcja zwierzęca. Jeśli w 1990 r. w strukturze produkcji rolnej produkcja zwierzęca stanowiła aż 64% (tak duży

udział wynikał z faktu, że w ramach ZSRR Białoruś specjalizowała się w produkcji zwierzęcej) to już w 1995 r. tylko 43% i w latach 2000-2006 ustabilizowała się na poziomie około 38%. Szczególnie duży spadek produkcji zwierzęcej zanotowano w gospodarstwach przyzagrodowych. Udział tej produkcji w strukturze produkcji rolnej ogółem w tych gospodarstwach obniżył się z 55 do 25,5% i po okresowym wzroście ma tendencję do dalszego spadku (w 2006 r. 22,7%).

Spadek produkcji rolnej w procesie transformacji systemowej był w znacznym stopniu efektem dużych problemów jakie wystąpiły w zaopatrzeniu rolnictwa w środki trwałe i bieżące oraz w zasobach pracy. W związku ze zmniejszeniem nakładów inwestycyjnych wskaźnik zużycia środków trwałych w rolnictwie wzrósł z około 21,5% w 1990 r. do 55% w 2000 r., w tym maszyn i urządzeń do prawie 81%, a środków transportu do 75%. Dopiero w ostatnich latach nastąpiła znacząca poprawa w zaopatrzeniu rolnictwa w maszyny, urządzenia i środki transportu. W okresie tym wystąpiły także duże problemy z re-strukturyzacją zatrudnienia w rolnictwie. Początkowo były to problemy z likwidacją przerostów zatrudnienia. Natomiast w następnych latach wystąpiły problemy z wyludnianiem się wsi i ze znalezieniem osób legitymujących się odpowiednimi kwalifikacjami do pracy w restrukturyzujących się przedsiębiorstwach rolnych. W sumie w okresie tym liczba pracujących w rolnictwie zmniejszyła się z 915 do 330 tys.

Podstawowymi czynnikami hamującymi wzrost produkcji rolnej są niska rentowność tej produkcji i związana z nią niekonkurencyjność pracy w rolnictwie. Mimo znacznego dotowania produkcji rolnej rentowność przedsiębiorstw rolnych wynosi około 13%. Chociaż przedsiębiorstw ze stratami jest niewiele (w 2006 r. 0,8%), to znaczna część balansuje na granicy rentowności.

Trudności w transformacji rolnictwa, przejawiające się tym, że dopiero w ostatnich latach osiągnięto poziom produkcji rolniczej z 1990 r. przy dość dynamicznym rozwoju działów pozarolniczych spowodowały, że udział rolnictwa w globalnej produkcji gospodarki narodowej zmniejszył się z 22,7% w 1990 r. do 7,5% w 2006 r. Należy jednak podkreślić, że poziom produkcji z 1990 r. osiągnięty został przy ponad 2,5 krotnie mniejszej liczbie pracujących w rolnictwie i przy braku większego postępu w wyposażeniu w środki trwałe gospodarstw rolnych, co wskazuje na znaczącą poprawę w efektywności wykorzystania czynnika pracy. Wzrost produkcji rolnej dokonał się w dziale roślinnym, a więc mało pracochłonnym, przy spadku produkcji w dziale zwierzęcym wymagającym zdecydowanie wyższych nakładów pracy.

W celu przyspieszenia procesu unowocześnienia rolnictwa białoruskiego wytypowano 60 przedsiębiorstw rolnych, które mają być wzorem dla pozostałych gospodarstw rolnych i upowszechniać postęp naukowo-techniczny

w swoim otoczeniu. Są to w większości duże przedsiębiorstwa. Otrzymały one odpowiednią pomoc z budżetu państwa. W przedsiębiorstwach tych podstawowy nacisk kładzie się na efektywność produkcji i wdrażanie nowoczesnych technik i technologii produkcji. Przedsiębiorstwa te uzyskują wysokie wyniki ekonomiczno-produkcyjne. Użytkują one 4,8% ziemi rolnej, a wytwarzają 9,8% produkcji rolnej kraju.

Bardzo interesującym przykładem upowszechniania dobrej praktyki rolniczej i nowoczesnych technologii produkcji jest niemiecka firma „Sztoc Agro-Serwis”, która rozpoczęła działalność na Białorusi na bazie dzierżawy nierentownego kołchozu. Ten fakt wywołał różne reakcje w społeczeństwie białoruskim: od protestów z powodu „kolejnej grabieży kołchoźników” do zadowolenia tych, którzy uważali, że niemiecki przedsiębiorca zapewni w końcu efektywne wykorzystanie majątku kołchozu. Rację mieli ci ostatni. Niemiecki przedsiębiorca wprowadził porządek w gospodarstwie, stworzył dobre warunki pracy dla specjalistów i wykwalifikowanych robotników. Już po pierwszym roku przedsiębiorstwo zaczęło przynosić zyski. Dodatkowo firma „Sztoc Agro-Serwis” jest dilerem uznanych producentów maszyn rolniczych i z powodzeniem zaopatruje białoruskie przedsiębiorstwa rolne w nowoczesne maszyny. W okresie swojej działalności na Białorusi dostarczyła białoruskim przedsiębiorstwom rolnym ponad 2000 jednostek nowoczesnej techniki rolniczej. W ostatnim okresie firma ta zakupiła drugi kołchoz i aktualnie gospodaruje na ponad 10 tys. ha gruntów ornych.

W ostatnich latach restrukturyzacja i modernizacja rolnictwa realizowana jest w ramach rządowego programu odrodzenia i rozwoju wsi na lata 2005-2010. Jak widać już z samego sformułowania nazwy programu problem rozwoju rolnictwa ściśle wiąże się z problemem rozwoju obszarów wiejskich. Przewiduje się, że w ramach realizacji tego programu wydatkowane będzie ogółem ze wszystkich źródeł, równowartość około 30 mld dolarów USA. Jest to więc największe przedsięwzięcie społeczno-gospodarcze w historii niepodległej Białorusi.

Dotychczasowy przebieg realizacji programu restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa można ocenić pozytywnie. Można tu wskazać, że tylko w okresie lat 2002-2007 :

- zbudowano lub zrekonstruowano 751 dużych ferm mlecznych, w tym w 206 z nich zainstalowano nowoczesne hale udojowe ze sterowaniem komputerowym;
- zrekonstruowano: 60 dużych, kompleksowych ferm trzody chlewnej, 58 dużych ferm bydła, 52 fermy drobiu.

W ostatnich trzech latach (2005-2007) w przedsiębiorstwach rolnych liczba nowych traktorów dużej mocy zwiększyła się o 7 tys. sztuk, a kombajnów do zbioru zbóż i rzepaku o 44 tys. sztuk.

Równolegle realizowany jest pomyślnie program odrodzenia i rozwoju wsi białoruskiej. I tak, w ostatnich trzech latach (2005-2007):

- wybudowano na wsi 25900 domów (mieszkań) o ogólnej powierzchni 2 mln metrów kwadratowych, a więc o średniej powierzchni około 77 metrów kwadratowych;
- do 25700 mieszkań doprowadzony został gaz ziemny;
- odbudowano i zmodernizowano 540 km sieci wodociągowej i w rezultacie zaspokojone zostały w pełni potrzeby ludności wiejskiej w zakresie wody pitnej;
- doprowadzono do tego, że obszar zasięgu stacjonarnej sieci telefonicznej obejmuje 96% zamieszkałych terenów wiejskich;
- odnowiono 8000 km dróg samochodowych;
- utworzono na wsi 460 przedszkoli i 67 szkół średnich nowego typu;
- przy 199 szpitalach powstały ośrodki opieki społecznej;
- utworzono 118 nowych wiejskich domów kultury;
- utworzono 178 punktów usługowych na wsi;
- w 496 wsiach przywrócono działalność sklepów.

W rezultacie tego, że w ostatnich latach proces restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa przynosi pozytywne efekty w postaci dość szybkiego wzrostu produkcji, Białoruś uzyskuje dodatnie saldo w handlu zagranicznych produktami rolno-spożywczymi. Jednak poziom obrotów jest niewielki. W 2007r. wartość eksportu tych produktów w przeliczeniu na dolary USA wyniosła prawie 920 mln a wartość importu nieco ponad 736 mln. Jednak należy odnotować, że eksport realizowany jest przede wszystkim do Rosji (ponad 90%), a import przede wszystkim z innych krajów (prawie 80%). W rezultacie Białoruś ma dodatnie saldo z Rosją (690 mln dolarów USA) i ujemne z pozostałymi krajami (prawie 510 mln dolarów USA).

W najbliższych latach rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich na Białorusi będzie bazował na:

- przyspieszeniu i pogłębieniu procesu koncentracji i specjalizacji produkcji rolnej;
- poprawie efektywności i rentowności produkcji rolnej;
- zwiększeniu zainteresowania w społeczeństwie białoruskim pracą i życiem na wsi.

Zakłada się, że do 2010 r.:

- liczba kombinatów rolnych na Białorusi wzrośnie do około 1000, powinny one użytkować po 9-12 tys. ha użytków rolnych.;
- roczna produkcja podstawowych produktów rolnych powinna wynieść:
 - zbóż – 8,4 mln ton (w latach 2006-2007 wynosiła średnio 6,6 mln ton);

- buraków cukrowych – 3,8 mln ton (tyle co średnia w latach 2006-2007);
- ziemniaków – 9,0 mln ton (w latach 2006-2007 średnio 8,5 mln ton);
- mięsa wołowego i drobiowego (żywca) 1,44 mln ton (w latach 2006-2007 wynosiła średnio prawie 0,8 mln ton);
- mleka – 6,5 mln ton (w latach 2006-2007 wyniosła średnio 5,8 mln ton).

W sferze społecznej podstawowym celem jest zdecydowana poprawa warunków życia na wsi. Ma to być realizowane przede wszystkim poprzez utworzenie w centralnych siedzibach kombinatów rolnych agromiasteczek. W ramach realizacji tego celu planuje się:

- wybudowanie minimum 50 tys. domów (mieszkań) z pełną infrastrukturą socjalno-bytową;
- wykonanie modernizacji 4,0 tys. km dróg;
- objęcie nauką przedszkolną minimum 85% dzieci wiejskich;
- stworzenie sieci przychodni lekarskich z promieniem obsługi 10-15 km;
- utworzenie 186 nowych wiejskich domów kultury;
- wznowienie działalności jednostek handlowych w 800 wsiach.

W ramach realizacji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich planuje się utworzenie na wsi dodatkowo 16,2 tys. nowych miejsc pracy.

Duże znaczenie w wypracowywaniu programów rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich oraz monitoringu ich realizacji powinny spełniać różnego rodzaju organizacje, stowarzyszenia rolników i pracowników kompleksu rolniczo-przemysłowego. Taką organizacją jest Społeczne Stowarzyszenie „Białoruska Rada Rolnicza”. Stowarzyszenie to zostało utworzone 14.03.2005 r. Podstawowym jego celem jest ochrona praw i interesów członków stowarzyszenia oraz zaspakajanie ich materialnych i niematerialnych potrzeb. W związku z powyższym działalność Stowarzyszenia polega przede wszystkim na zespалaniu wysiłków swoich członków na rzecz wzrostu efektywności produkcji rolnej i poprawy warunków pracy i życia rolników. Ważnym wycinkiem działalności Stowarzyszenia jest współpraca z zagranicznymi rolniczymi organizacjami, w szczególności z UE i WNP. Współpraca ta, to przede wszystkim wymiana doświadczeń w zakresie rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich poprzez szkolenia, seminaria, udział w wystawach rolniczych itp. Tylko w zeszłym roku 250 członków naszego Stowarzyszenia wzięło udział w różnego rodzaju przedsięwzięciach związanych z wymianą wyżej wskazanych doświadczeń w Niemczech, Holandii, Belgii, Francji, Austrii i Chinach. Nasze Stowarzyszenie jest otwarte na wymianę doświadczeń i szeroką współpracę ze wszystkim krajami, a szczególnie z krajami Europy Środkowej i Wschodniej.

Georgij Czerewko

Lwowski Narodowy Uniwersytet Rolniczy w Dublanach

Ukraina

Dynamika i perspektywy rozwoju ukraińskich gospodarstw rolnych

Wstęp

Rolnictwo i cały sektor żywnościowy jako główny wytwórca surowców do produkcji żywności należy do bardzo ważnych dziedzin życia gospodarczego. Na Ukrainie znaczenie gospodarcze i społeczne rolnictwa jest jednak dużo większe niż w większości krajów, ponieważ ma ona do dyspozycji bardzo korzystne warunki przyrodnicze. W trakcie reformowania i transformacji systemu gospodarczego Ukrainy należało więc koniecznie uwzględnić szybki rozwój sektora rolno-spożywczego. Mimo to, jeżeli spojrzeć uważnie na minione siedemnaście lat okazuje się, że Ukraina w ogóle nie miała konkretnego planu co do kierunku, drogi i sposobu rozwoju, a właściwie – tych planów i programów było zbyt dużo, bowiem każda partia polityczna miała na ten temat własne pomysły. Dlatego zapadły różne błędne decyzje ekonomiczne i gospodarcze, których skutki przeżywamy do dziś.

1. Dynamika zmian w strukturze rolnictwa Ukrainy w okresie jej niepodległości

Przeobrażenia strukturalne, które miały miejsce w sektorze rolno-spożywczym gospodarki Ukrainy obejmują zmiany w różnych pod względem organizacyjno-prawnym formach gospodarowania sektora rolno-spożywczego, a dotyczą ich struktury, struktury zasobów oraz wytworzonej produkcji.

Początkom procesów transformacyjnych Ukrainy towarzyszyły wielkie nadzieje, skoncentrowane na prywatyzacji jako sposobie wdrażania w praktykę gospodarowania nowych form organizacyjnych i organizacyjno prawnych, a także nowych stosunków ekonomicznych. Przedmiotem prywatyzacji było mienie państwowe i grupowe (w kołchozach) wykorzystywane w produkcji rolniczej i przetwórstwie – głównie ziemia, budynki i maszyny, które znajdowały się w użytkowaniu gospodarstw państwowych i rolniczych spółdzielni produkcyjnych. Mieszkańcom wsi przekazano na własność lub w użytkowanie 36,2 mln ha ziemi uprawnej, w tym 12,8 mln ha – gospodarstwom indywidualnym. Zlikwidowano prawie 12 tys. kołchozów i gospodarstw państwowych. Natomiast powstało około 22 tys. nowych gospodarstw o różnych organizacyjno-prawnych

formach, wśród których było: 34% spółek z o.o., 21% przedsiębiorstw prywatnych, 20% dużych gospodarstw farmerskich, 9% rolniczych spółdzielni produkcyjnych i 4% otwartych spółek akcyjnych. W ostatnich trzech latach (2004-2006) liczba przedsiębiorstw w rolnictwie Ukrainy zmniejszyła się z 58,5 tys. do 57,8 tys., przy czym ilość towarzystw gospodarczych z 8,1 tys. zmniejszyła się do 7,5 tys., kooperatyw produkcyjnych z 1,7 tys. do 1,3 tys., przedsiębiorstw państwowych z 395 do 371, liczba przedsiębiorstw prywatnych zwiększyła się z 4054 tys. do 4112 tys., zaś gospodarstw farmerskich z 42,5 tys., do 42,9 tys. Wydawać by się mogło, że cele reformowania gospodarki żywnościowej na Ukrainie zostały osiągnięte: większość ziemi znajduje się w rękach prywatnych, a wśród form organizacyjnych w rolnictwie dominują podmioty prywatne. A jednak wskaźniki jakościowe skutków reformowania wcale nie są takie dobre.

W strukturze ogólnej produkcji rolnictwa Ukrainy udział przedsiębiorstw obniżył się z 69,4% w roku 1990 do 34% w roku 2000 i do 30,3% w roku 2003 (w tym produkcji zwierzęcej odpowiednio z 64,8% do 25,2% i 26,3%). Poczynając od 2004 roku można zauważyć powolny wzrost tego udziału do 39% w roku 2006 (w produkcji zwierzęcej 34,5%). Rozmiar produkcji rolnej w tym okresie zmniejszył się z 145,9 mld hrn do 77 271 mld hrn w roku 2003, po czym wzrósł do 94 895 mld hrn w roku 2006 (w cenach 2005 roku), wynosząc o 35% mniej niż w roku 1990 i o 23% więcej niż w roku 2003. Rozmiar produkcji przedsiębiorstw rolnych w tym okresie zmniejszył się z 101 299 mld hrn do 23 438 mld hrn, następnie wzrósł do 37 008 mld hrn, co w ujęciu procentowym stanowi odpowiednio o 63% mniej niż w roku 1990 i o 58% więcej, niż w roku 2003. Tendencje zmian rozmiarów produkcji w gospodarstwach prywatnych są dokładnie odwrotne niż przedstawione tendencje produkcji w przedsiębiorstwach.

W przeliczeniu na 100 ha powierzchni rolnej wartość produkcji rolnej w kraju spadła z 350 tys. hrn do 204 tys. hrn, po czym wzrosła do 255 hrn w roku 2006 (w cenach 2005 roku).

Powierzchnia ziemi wykorzystywanej w rolnictwie przedsiębiorstw rolniczych w latach 1990-2006 stopniowo zmniejszała się z 38,7 mln ha do 21,2 mln ha, a gospodarstw prywatnych z 2,5 mln ha zwiększyła się do 4,8 mln ha. To znaczy, że udział przedsiębiorstw rolniczych w wykorzystywanej powierzchni ziemi zmniejszył się z 94% w 1990 roku do 77% w roku 2006.

Ilość traktorów w przedsiębiorstwach rolniczych spadła z 497 tys. do 201 tys., tzn. 2,5-krotnie, kombajnów – z 105 tys. do 44 tys. szt. (2,4-krotnie). W gospodarstwach prywatnych ilość traktorów zwiększyła się z 10 tys. do 143 tys. szt., tzn. o 42%, a kombajnów – z 2 tys. do 15 tys. (7,5-krotnie).

Z przedstawionych tendencji można wyciągnąć wniosek, że w okresie od 1990 do 2003 roku rozwój rolnictwa Ukrainy odbywał się w kierunku obniżenia

udziału rolniczych przedsiębiorstw w strukturze produkcji i w wykorzystywanych zasobach. Poczynając od roku 2004 pojawia się tendencja do zwiększenia udziału rolniczych przedsiębiorstw w produkcji i w wykorzystywanych zasobach, chociaż na razie jeszcze nawet nie osiągnięto poziomu roku 1990.

W większości przypadków przy realizacji programu (jeżeli to tak można nazwać) prywatyzacji traktowano ją bardzo dosłownie: rozdawano ludziom drzwi, okna, cegły etc., jako należące się im udziały majątkowe. Takie i inne nieuzasadnione ekonomicznie działania, świadczące o katastroficznie niedostatecznym poziomie naukowego uzasadnienia procesów transformacyjnych i ich nadmiernym upolitycznieniu, spowodowały olbrzymi spadek hodowli zwierząt i uprawy roślin, ruinę dużych przedsiębiorstw, zniszczenie selekcji, nasiennictwa, obniżenie dochodów i bankructwo wielu producentów.

Proces urynkowania rolnictwa na Ukrainie spowodował powołanie do życia takiej formy gospodarowania jak prywatne farmerstwo. Jednakże ten model gospodarowania w rolnictwie nie sprawdził się. Brak oczekiwanych rezultatów wynikał z nieobecności materialnego zabezpieczenia oraz innych warunków niezbędnych dla rozwoju ekonomicznego. Ponadto powstanie farmerstwa zrujnowało wielkie gospodarstwa rolnicze, które funkcjonowały wcześniej. Rozdrobnienie gospodarstw na Ukrainie, szczególnie w jej zachodniej części, jest bardzo duże. Kolejnym i wynikającym ze struktury agrarnej problemem jest mała skala produkcji. Konsekwencją tego stanu rzeczy są drastycznie niskie dochody ludności rolniczej. Podsumowując, perspektywa prywatnego farmerstwa jest na Ukrainie bardzo „mglista”.

2. Ocena współczesnej sytuacji w rolnictwie Ukrainy

Przeprowadzone badania pokazują, że ocena aktualnej sytuacji nie jest i nie może być jednoznaczna. Omówione skutki reformowania gospodarki rolnej Ukrainy można w zasadzie podzielić na dwie główne grupy – bezpośrednie rezultaty reform i oddziaływujące na nie czynniki. Wyznacznikami są dwie kategorie, które trzeba uwzględnić oceniając współczesne zmiany w gospodarce żywnościowej: **społeczno-polityczna** (zasadnicze zjawiska i procesy) oraz **społeczno-ekonomiczna** (ich skuteczność). Prawdą jest, że na Ukrainie składowa społeczno-polityczna rozwinęła się szybciej przy przerażającym obniżeniu skuteczności. Wcale to jednak nie oznacza, że taka sytuacja jest prawidłowa – hasłami politycznymi o prywatyzacji, a nawet ich realizacją nigdy nie rozwiąże się problemów niezależności ekonomicznej.

Prywatyzacja w przemyśle przetwórczym odbyła się w sposób na tyle niekontrolowany, że do dzisiaj trudno ustalić, kto jest prawdziwym właścicielem tego czy innego zakładu, a ludzie nie mogą zrozumieć, dlaczego taki dobry

zakład, który niedawno produkował bardzo dobre jakościowo produkty żywnościowe, teraz jest zamknięty, a na rynku jest wiele produktów tego typu, ale pochodzących z importu. To właśnie są skutki niekontrolowanego przez państwo, albo kontrolowanego w nieprawidłowy sposób, procesu przenikania do kraju kapitału zagranicznego.

Rolnictwo Ukrainy w ciągu całego okresu zadeklarowanej niepodległości znajduje się na bardzo niskim poziomie rozwoju ekonomicznego. Produkcja na ogół jest mało opłacalna, albo i nieopłacalna. Jest to jedna z głównych przyczyn niskiej atrakcyjności ukraińskiego rolnictwa dla inwestorów zagranicznych.

Tak więc okres wyłożonych przygotowań do przystąpienia do WTO oraz przyszłej integracji z UE niefortunnie zbiega się z bardzo złą kondycją rolnictwa ukraińskiego, ilustrowaną zarówno wskaźnikami ekonomicznymi (dochody, opłacalność, inwestycje itp.), jak i społecznymi (powszechność rozczarowania efektami transformacji, skala ubóstwa, bezrobocia, utrudniony dostęp do usług społecznych itp.).

W 2006 r. na Ukrainie funkcjonowało 57,8 tys. przedsiębiorstw rolnych, w tym 13,1% były to towarzystwa gospodarcze (typu spółek z o.o.), 7,1% – przedsiębiorstwa prywatne, 2,4% – kooperatywy produkcyjne, 74,2% – gospodarstwa farmerskie, 0,6% – przedsiębiorstwa państwowe. Porównując przedsiębiorstwa rolnicze według wykorzystywanej rolniczo powierzchni ziemi najczęściej jest gospodarstw o powierzchni 20-50 ha – 25,6% oraz 100-500 ha – 13,1%. Więcej niż 1000 ha ma tylko 10,9% gospodarstw, 22,4% ziemi znajduje się w gospodarstwach o powierzchni 1000-2000 ha, 17,3% – 2000 ha, 1-3000 ha, 12,6% – 3000 ha, 1-4000 ha. Powierzchnię powyżej 10 000 ha mają tylko 52 gospodarstwa w kraju (3,3% ziemi przedsiębiorstw rolniczych).

Przedsiębiorstwa rolnicze produkują 39% produkcji rolnej, w tym przedsiębiorstwa państwowe – 3,5% tej ilości, niepaństwowe zaś 96,5% (w tym 11,1% gospodarstwa farmerskie).

Największe przedsiębiorstwa rolne znajdują się na wschodzie i południu kraju, skąd również pochodzi większość produkcji rolniczej – w rejonie Kijowskim (6,7%), Dniepropietrowskim (6,3%), Winnickim (5,7%), Charkowskim (5,3%), Czerkawskim (5,3%), Połtawskim (5,2%). Największy udział w produkcji roślinnej mają następujące rejony: Winnicki (6,4%), Dniepropietrowski (6,4%) i Połtawski (6,0%), zwierzęcej zaś – Kijowski (8,2%), Dniepropietrowski (6,1%), Doniecki (5,7%). Wszystkie siedem zachodnich rejonów Ukrainy – Wołyński, Lwowski, Iwano-Frankowski, Równieński, Zakarpacki, Tarnopolski i Czerniowiecki – produkują 20,2% produkcji rolnej kraju (ogółem 24 rejony), w tym 17,5% produkcji roślinnej, 27,1% produkcji zwierzęcej.

Tymczasem 61% produkcji rolnej w Ukrainie powstaje w gospodarstwach przydomowych, w tym 57,7% – produkcji roślinnej i 65,5 – produkcji zwierzęcej. Z punktu widzenia prawa takie gospodarstwa mają status osobistych gospodarstw ludności („private peasant holding”). Największy udział w produkcji rolnej Ukrainy Zachodniej takie gospodarstwa zajmują w rejonie Zakarpackim (95,6%), Czerniowieckim (87%), Lwowskim (87,1%), Iwano-Frankowskim (86,7%), w produkcji roślinnej – w Zakarpackim (94,1%), Lwowskim (88,2%), Czerniowieckim (89,2%), Równieńskim (81,1%), zwierzęcej – w Zakarpackim (96,9%), Tarnopolskim (86%), Lwowskim (86,0%).

Ogólna ilość takich gospodarstw w 2006 roku na Ukrainie stanowiła 4817,8 tys. (2005 r. – 4915,3 tys.), wśród nich 3699,7 tys. (2005 r. – 3824,2) to gospodarstwa z produkcją zwierzęcą. Gospodarstwa przydomowe uprawiają 6700,5 tys. ha ziemi, w tym dla potrzeb rolniczych 3015,3 tys. ha (12,8% jest dzierżawione) oraz chowają 3258,2 tys. szt. bydła, w tym 2204 tys. szt. krów, a także 3790,5 tys. szt. świń. To znaczy, że w przeliczeniu na jedno gospodarstwo przydomowe powierzchnia ziemi rolnej wynosi średnio 1,39 ha, ilość krów – 0,46 szt., świń – 0,79 szt. Krowy utrzymywane są tylko w 50,9% gospodarstw przydomowych (2004 r. – 53,4%), świnie – 50,9% (2004 r. – 48,3%). Gospodarstwa przydomowe o powierzchni ziemi rolnej do 0,5 ha stanowią 51% ogólnej ilości, gospodarstwa 0,51-1,00 ha – 30,3 %. Tak, że 70,3% powierzchni ziemi rolnej gospodarstw przydomowych jest w gospodarstwach o powierzchni większej niż 1 ha, których jest tylko 18,9% (17,2% – 1,1-5,0 ha). Tylko 18% gospodarstw przydomowych ma swój traktor, 2% – kombajn, 48% – pług. Pracę najemną wykorzystuje stale tylko 5% gospodarstw przydomowych, sezonowo – 56,2%.

Rzecz jasna ten typ gospodarstw we współczesnych warunkach nie ma perspektyw, ponieważ ich produkcja z racji niskiej jakości nie może być wykorzystana jako surowiec dla przetwórstwa. Już od 2004 roku wyraźna jest tendencja stopniowego zmniejszania się roli tego sektora gospodarki rolnej w kraju.

Słabością współczesnego rolnictwa ukraińskiego oraz całej gospodarki żywnościowej jest niski poziom rozwoju procesów integracyjnych, kooperacji poziomej i pionowej. Praktycznie nie istnieje infrastruktura handlowa – w kraju oficjalnie istnieje prawie 800 giełd, w tym 48 giełd artykułów rolnych, a około 100 giełd w szerszy sposób powiązanych z rolnictwem. Jednak nie przeprowadzają transakcji giełdowych takich jak *future* i *forward*.

Zaostrzył się problem żywnościowy w kraju, a struktura wyżywienia przeciętnego mieszkańca Ukrainy znacznie pogorszyła się. Jest to skutek zarówno zmniejszenia się ilości wytwarzanej produkcji, jak i obniżenia dochodów realnych ludności. W roku 2004 produkcja rolnictwa w cenach porównywalnych w przeliczeniu na jedną osobę stanowiła 69% poziomu tego wskaźnika z roku

1990, a średnia miesięczna płaca w całej gospodarce narodowej 62%. Spożycie głównych produktów żywnościowych, szczególnie pochodzenia zwierzęcego, obniżyło się do poziomu zagrażającego zdrowiu ludzi. Jeżeli w roku 1990 stopień realizacji norm racjonalnego wyżywienia wynosił dla mięsa i produktów mięsnych 82%, mleka i produktów mlecznych – 98%, owoców, winogron i jagód – 52%, to w roku 2006 tylko (odpowiednio) 46, 59 i 34%.

Dane te świadczą o niedostatecznym poziomie rozwoju i funkcjonowania gospodarki rolnej oraz całej gospodarki żywnościowej Ukrainy. Produkcja żywnościowa nie zapewnia osiągnięcia wyznaczonych normami minimalnych potrzeb wyżywienia zarówno ilościowo, jak i jakościowo. Średnia dobowa racja energetyczna jaką dysponuje organizm przeciętnego mieszkańca Ukrainy znajduje się dziś na marginalnym poziomie wskaźnika ustanowionego przez FAO: w roku 1990 wynosił on na Ukrainie 2800 kcal, podczas gdy w krajach UE(25) 3485 kcal. Według tego kryterium Ukraina znajduje się w grupie krajów z przeciętnym poziomem rozwoju: nie głoduje, ale istotnie odstaje od eurostandardów.

Ukraina ma również znacznie niższy od przeciętnego poziomu w krajach europejskich wskaźnik konsumpcji produktów mięsnych (2,5 razy) i owoców (3,5 razy). Przy czym na cele zakupu produktów żywnościowych ludność Ukrainy przeznaczająca około 57,7% budżetu rodzinnego (na wsi 61,5%). Jest to charakterystyczna cecha krajów biednych – wyżywienie ludności jest niedostateczne, ale pochłania większą część dochodów.

Zaostrzenie problemu żywnościowego powoduje wątpliwość co do możliwości zachowania zdrowego zasobu genetycznego narodu, co jest zagadnieniem wagi państwowej. Bez adekwatnej reakcji na istniejącą sytuację i aktywnego działania negatywne zmiany i tendencje już mające miejsce, mogą nabrać patologicznego, nieodwracalnego charakteru, nie mówiąc o całkowitej utracie ekonomicznej, a więc i politycznej, niezależności.

W tych okolicznościach ogólna efektywność wykorzystania ziemi utrzymuje się na bardzo niskim poziomie. Powierzchnia ziemi uprawnej Ukrainy wynosi 60,4 mln ha, w tym 41,8 mln ha – ziemia uprawna, w tym ziemia orna – 32,5 mln ha, trwałe użytki zielone – 7,9 mln ha, w tym pastwiska – 5,5 mln ha. Stosunek gruntów ornych do ziemi uprawnej stanowi 77,8% i jest jednym z najwyższych na świecie. Blisko połowa gruntów ornych (19,3 mln ha) jest zagrożona deflacją, a 1/3 powierzchni (13,2 mln ha) erozją wodną. Coroczne straty humusu na skutek mineralizacji i erozji gleb wynoszą 32-33 mln t, co jest ekwiwalentem 320-330 mln t nawozów organicznych. Bardzo niski jest poziom wydajności ziemi: w ostatnich latach produkcja rolnictwa w przeliczeniu na 1 ha ziemi uprawnej na Ukrainie stanowiła około 270 euro, a w krajach UE – ponad

2 tys. euro. To znaczy, że ziemiocłoność rolnictwa na Ukrainie jest ośmiokrotnie wyższa niż w krajach UE.

Do tych problemów dodajmy jeszcze brak rynku ziemi, co jest problemem bardzo skomplikowanym i wieloaspektowym, zarówno ekonomicznie, politycznie, jak i społecznie.

Rolnictwo Ukrainy jak nigdy odczuwa deficyt środków finansowych. Ponad połowa przedsiębiorstw rolnych jest nierentowna, a drobne gospodarstwa prywatne ludności nie są w stanie zgromadzić odpowiednich kwot niezbędnych do zorganizowania produkcji opartej na współczesnej technice i technologii.

Rezultaty przeprowadzonej analizy pokazują, że jedną z głównych przyczyn takiej słabości rolnictwa i rolników w procesie reform rynkowych i przygotowań do członkostwa w UE jest bardzo słaba rola instytucji. Wystawiony na działanie globalnego mechanizmu rynkowego, ukraiński rolnik, jak do niedawna rolnik polski, czuje się zagubiony, pozbawiony ochrony i wsparcia organizacyjnego. Do tego dołącza się niewiarygodny dysparytet cen na produkty rolnictwa, przetwórstwa i przemysłu. Oprócz tego nie ma należytej infrastruktury rynkowej, systemu obsługi bankowej, kredytowania i opodatkowania absolutnie nie są dostosowane do potrzeb rolnictwa i związanych z nim obszarów systemu ekonomicznego.

Niedostateczne instytucjonalne zaplecze gospodarki żywnościowej Ukrainy działa w warunkach bardzo słabo rozwiniętego systemu państwowego regulowania gospodarki. Ponadto Ukraina praktycznie do dziś nie ma państwowej polityki ekonomicznej. Dotychczas nie wiadomo jak właściwie, pod względem ekonomicznym i społecznym, kraj ma być zbudowany.

3. Szanse i zagrożenia funkcjonowania rolnictwa Ukrainy w warunkach jej członkostwa w WTO i UE

Przygotowania do wstąpienia do WTO Ukraina rozpoczęła zaraz po uzyskaniu niepodległości. Wydawałoby się, że 16 lat to czas wystarczająco długi, ale dla nas widocznie niedostateczny. Ponieważ istniejąca sytuacja w gospodarce żywnościowej nie jest zadowalająca i nie bardzo odpowiada niezbędnemu w warunkach WTO poziomowi stabilności finansowej i siły ekonomicznej, dlatego wstąpienie do WTO dla rolnictwa Ukrainy będzie ciężkim egzaminem ekonomicznej dojrzałości.

Jak zawsze każde zjawisko, szczególnie ekonomiczne, ma dwie strony – pozytywną i negatywną, ale przy tym zawsze istnieją z jednej strony szanse na ulepszenie sytuacji, z drugiej – zagrożenie jej pogorszenia. Takie momenty leżą u podstaw analizy SWOT, którą można z powodzeniem zastosować również do faktu wstąpienia Ukrainy do WTO.

Co więc pozytywnego daje ten krok rolnictwu Ukrainy i całej jej gospodarce żywnościowej (silne strony): swoboda wejścia na rynek europejski, możliwość konkurencyjności na tym rynku; zwiększenie eksportu ukraińskich produktów; likwidacja międzypaństwowych biurokratyczno-celnych barier w handlu (zgodnie z Umową o rolnictwie, która reguluje międzynarodowy handel produktami rolnictwa w ramach WTO, przewiduje się transformację wszystkich nie taryfowych barier importu produktów rolnych w taryfy i ustalenie ich górnej granicy, stopniowe obniżenie taryf importowych, zmniejszenie wewnętrznych i eksportowych subsydiów do produkcji rolnictwa); aktywizacja zewnętrzna działalności ekonomicznej.

Negatywne (słabe) strony tego kroku: odsłonięcie rynku wewnętrznego; większa intensywność walki konkurencyjnej ze strony europejskich producentów; brak przewag konkurencyjnych ukraińskich producentów (brak niezbędnej infrastruktury; o wiele wyższy od europejskiego stopień energochłonności i pracochłonności produkcji; wysokie koszty otrzymania i obsługi kredytu wewnętrznego; niski poziom technologiczny i techniczny produkcji oraz jej innowacyjności).

Realizacja omawianego kroku daje Ukrainie następujące możliwości i szanse: mobilizacji zasobów i rezerw wewnętrznych w celu podwyższenia poziomu konkurencyjności produkcji i produktów; podwyższenia poziomu jakości produkcji; transferu i wykorzystania nowych technologii; przyciągnięcia inwestycji zagranicznych, tak w formie kredytów, jak i inwestycji bezpośrednich, w tym przede wszystkim do przemysłu rolno-spożywczego; zwiększenie dochodów pieniężnych z realizacji produkcji za granicą. Według oceny ministra ekonomiki Ukrainy, po wstąpieniu do WTO produkcja rolnictwa wzrośnie o 2%, a ułatwienie dostępu do rynków wpłynie na istotny wzrost eksportu (+43,5%).

Zarazem istnieje realne zagrożenie, że ukraiński rynek niebawem zacząłby zapełniać produkty żywnościowe pochodzenia zagranicznego o niskiej jakości spożywczej i ekologicznie niebezpieczne, które dzięki lepszej reklamie, opakowaniu i niższej cenie będą wypierać z rynku bezpieczniejszą i jakościowo lepszą produkcję ukraińską. Prostując nieco mity o możliwym zalaniu rynku ukraińskiego importowaną żywnością trzeba powiedzieć, że dziś w Europie taniej żywności nie ma, tanie jest jedzenie bezwartościowe, które próbuje się „upchnąć” na każdym dostępnym rynku. Tu pytanie o konkurencyjność ukraińskiej żywności łączy się z pytaniem o konieczność doskonalenia ukraińskiego prawa, które powinno sprzyjać obronie naszego rynku przed produktami bezwartościowymi.

Niektóre cechy i aspekty tego procesu można dostrzec już teraz. Jest jednak wysoce wątpliwe, czy rezultatem wzrostu konkurencji będzie upadek ukra-

ínskiej gospodarki żywnościowej, w tym także rolnictwa. Przecież mimo istniejącej już od dawna pełnej swobody handlu artykułami rolno-spożywczymi między członkami UE, nadal we Francji są sprzedawane przede wszystkim produkty francuskie, w Niemczech – niemieckie, we Włoszech – włoskie. Sytuacja taka wynika z charakteru rynków żywnościowych, które są najczęściej rynkami lokalnymi. Lokalny charakter narzucają przede wszystkim zwyczaje żywieniowe, choć zmieniają się one ostatnio szybko, a hamburgery czy chipsy mają taki sam lub co najmniej podobny smak wszędzie, to jednak nadal tak podstawowe produkty jak chleb, wędliny czy sery różnią się w Polsce czy na Ukrainie od francuskich czy niemieckich. Oprócz tego regułą jest lokalizacja niektórych ważnych gałęzi przemysłu rolno-spożywczego w regionach produkcji surowców. Transport wielu artykułów żywnościowych na większe odległości jest kosztowny i ma sens tylko wówczas, gdy brak jest surowców lub zakładów przetwórczych na miejscu. Przykładami mogą być mleko, piwo, jaja, mięso, napoje bezalkoholowe, a również takie produkty jak warzywa i owoce czy nasiona oleistych. W niektórych gałęziach budowa zakładów poza regionami surowcowymi ze względu na koszty transportu po prostu nie ma sensu; dobrym przykładem jest przemysł cukrowniczy. W konsekwencji rolnictwo ukraińskie będzie zatem zawsze podstawowym dostawcą żywności na rynek ukraiński i nie będzie zbyt silnie narażone na bezpośrednią konfrontację z konkurencją UE.

W warunkach liberalizacji rynku istotnie pogorszą się możliwości sprzedaży przez gospodarstwa indywidualne. Ich produkcja jest bowiem absolutnie niekonkurencyjna pod względem kosztów jej wytwarzania, jakości, technologii, zmechanizowania procesów produkcji etc.

Wejście do WTO zobowiązuje Ukrainę do zmiany polityki wspierania rolnictwa w kierunku wyodrębnienia pomocy dla producentów od pomocy dla regionów i przewidywania przejścia od produkcyjnych subsydiów do płatności bezpośrednich, niezależnych od rozmiarów i typu produkcji. Sprzyjającym czynnikiem jest to, że po wejściu do WTO Ukraina nie będzie musiała zmniejszać już uzgodnionego stopnia skumulowanej pomocy dla rolnictwa (powyżej 5 mld hrn rocznie), co daje dodatkowe szanse i przewagi rolnictwu ukraińskiemu.

Nie oznacza to jednak, że ukraińskie rolnictwo bez żadnych problemów przejdzie przez pierwsze lata członkostwa w UE, bo jest to o wiele bardziej skomplikowany proces. Często twierdzi się, że ukraińskie gospodarstwa rolne przeciętnie przeważnie znacznie mniejsze, niż w krajach UE i w konsekwencji osiągające znacznie mniejsze przychody, nie wytrzymają konkurencji z rolnictwem zachodnioeuropejskim. Warunkiem członkostwa w UE jest zatem, zdaniem autorów tych poglądów, zmiana struktury ukraińskiego rolnictwa. Ma ona polegać na radykalnym zmniejszeniu liczby gospodarstw przy równoczesnym

zwiększeniu ich „siły ekonomicznej”. Poglądy takie są formułowane przede wszystkim w UE, ale dość często również na Ukrainie.

Takie poglądy mogą znaleźć pewne usprawiedliwienie dlatego, że jak przedstawiono w niniejszej pracy, większość produkcji roślinnej i zwierzęcej Ukrainy wytwarza się w gospodarstwach indywidualnych. Zaś struktury rolnictwa (pojęcie to utożsamia się często niesłusznie ze strukturami obszarowymi gospodarstw) w UE są niezwykle zróżnicowane, nawet jeśli pominie się rolnictwo strefy śródziemnomorskiej: Grecji, Portugalii, południa Włoch i Hiszpanii, czy północnych regionów krajów skandynawskich. Na jednym krańcu znajdują się wielkoobszarowe i przeważnie prowadzone ekstensywnie gospodarstwa Wielkiej Brytanii, choć nie brak tam oczywiście bardzo intensywnie prowadzonych gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka, artykułów drobiarskich czy trzody chlewnej. Na drugim krańcu wymienia się stosunkowo niewielkie, lecz niezwykle intensywne gospodarstwa Holandii. Odrębnym problemem jest rolnictwo regionów górskich i podgórszych (Austria, Francja, Hiszpania, Włochy), czy też północnych (Finlandia, Szwecja).

Przekształcenie struktury agrarnej ukraińskiego rolnictwa jest procesem, który będzie następował w tempie wynikającym z ogólnej sytuacji ukraińskiej gospodarki, niezależnie od tego, czy Ukraina uzyska członkostwo w UE, czy też pozostanie poza jej strukturami. Natomiast bezpośrednio z członkostwem wiąże się kilka trudnych problemów. Niewątpliwie najważniejszym z nich jest tzw. prawo do produkowania. Pojęcie to jest ukraińskim rolnikom praktycznie nieznane, aczkolwiek w jednej z gałęzi przemysłu rolno-spożywczego – przemyśle cukrowniczym – kwoty produkcyjne już funkcjonują. Przewidywane objęcie Ukrainy podobnymi programami stabilizującymi produkcję, stanowić będzie poważny hamulec dla ukraińskiego rolnictwa, gdyż uniemożliwi lub, co najmniej, utrudni rozwój niektórych podstawowych jego gałęzi (m.in. mlecznego i mięsnego chowu bydła, uprawy zbóż) ponad z góry ustalony poziom.

Zagrożeniem mogą być również wysokie jednostkowe koszty produkcji niektórych artykułów rolnych na Ukrainie, spowodowane najczęściej dwoma przyczynami, często występującymi razem. Pierwszą jest mała skala produkcji, drugą – ogólnie niska efektywność nakładów.

Z reguły wysokie koszty jednostkowe prowadzą do niskiej opłaty pracy rolnika. Przy niskich dochodach rolnik nie ma pieniędzy na inwestycje, niekiedy nawet odtworzeniowe, i w rezultacie następuje podupadanie gospodarstwa. Mała skala produkcji stwarza również inne zagrożenie. W nadchodzących latach może się bowiem nasilić dotychczas sporadycznie występujące zjawisko trudności sprzedaży produktów w niewielkich partiach. Nie występowało ono jeszcze w latach osiemdziesiątych, gdyż przy zbyt niskiej produkcji rolniczej przemysł rolno-spożywczy

nie zwracał uwagi na skalę dostaw z gospodarstwa. Obecnie, przy wysokiej podaży wielu artykułów rolnych, małe gospodarstwo staje się coraz częściej niechętnie widzianym partnerem, również ze względów technicznych.

Członkostwo Ukrainy w UE będzie również pozytywnie oddziaływać na rozwój regionów wiejskich. Możliwości te wynikają z ogólnych założeń wspólnej polityki rolnej krajów UE. Od początku była ona przyjazna rolnictwu i wsi w tym sensie, że stwarzała korzystniejsze warunki rozwoju niż te, które istniałyby w warunkach nieregulowanej gospodarki rynkowej.

O ile w pierwszym okresie ten przyjazny charakter wynikał z chęci zapewnienia krajom członkowskim samowystarczalności żywnościowej, to obecnie przyczyną jest przede wszystkim świadomość, iż rolnictwo i wieś są niezbędne dla ochrony środowiska i zachowania niektórych szeroko rozumianych wartości kulturowych.

4. Perspektywy rozwoju rolnictwa Ukrainy i warunki niezbędne dla ich realizacji w kontekście przyszłej integracji z UE

Ze sformułowań Traktatu Rzymskiego wyraźnie wynika, iż jego twórcy byli przekonani o niemożności skutecznej integracji gospodarek państw członkowskich bez integracji gospodarki żywnościowej. Chociaż zakres integracji, na który zdecydowały się państwa tworzące Europejską Strefę Wolnego Handlu, zaświadcza, że nie był to wówczas pogląd powszechny – gospodarka żywnościowa została z niej wyłączona. Jednym z najważniejszych źródeł sukcesu UE (wówczas EWG – Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej) było konsekwentne wprowadzanie w latach 60. wspólnej polityki rolnej.

Istniejąca sytuacja dowodzi, że w obecnych warunkach i na istniejącym poziomie rozwoju ekonomicznego i społecznego Ukraina jeszcze nie jest gotowa do przyjmowania i należytego wykorzystania takiej pomocy, jaką swego czasu otrzymała na przykład Polska w trakcie podnoszenia swej gospodarki do niezbędnego poziomu w procesie przygotowań do eurointegracji. Chociaż, oczywiście, każda pomoc finansowa w każdym kraju i w każdej chwili jest mile widziana.

Ukraina jest krajem rolniczym w dobrym sensie tego słowa, bo ma niezbędne warunki przyrodnicze. Niestety, wykorzystanie tych warunków nie jest właściwe, co wynika z okoliczności ekonomicznych. Od stopnia dopasowania poziomu rozwoju rolnictwa Ukrainy do poziomu rolnictwa UE zależeć będzie sukces procesu przygotowania kraju do europejskiej integracji oraz termin jej realizacji.

Procesy integracji oraz dezintegracji są permanentne w historii światowej. Dlatego, jakim bardzo wirtualnym nie wydawałoby się wejście Ukrainy do Unii

Europejskiej, realizacja obiektywnych praw ekonomicznych z upływem czasu przekształci ten wirtualny obraz w rzeczywistość. Ukraina musi wykorzystać ten czas maksymalnie efektywnie, aby jak najlepiej się przygotować.

Warto by było także wziąć pod uwagę bardzo prawdopodobną myśl o tym, że Ukraina, jak i inne państwa postsocjalistyczne, może być dla UE krajem atrakcyjnym w sensie wykorzystania jej jako dużego, nowego rynku zbytu europejskiej produkcji i dużym źródłem relatywnie taniego kapitału ludzkiego. Efektywnym środkiem przeciwdziałania takiemu postrzeganiu Ukrainy może być wzrost konkurencyjności jej produkcji na rynku europejskim drogą dopasowania technologii, jakości i kosztów do poziomu UE.

Trudno na razie powiedzieć czym naprawdę skończy się aktualny, już nadmiernie utrwalony stan stagnacji gospodarki żywnościowej. Jedno jest jasne – perspektywa rozwoju struktury sektora rolno-spożywczego na Ukrainie wiąże się z integracją i kooperacją większych gospodarstw rolnych z sektorem przetwórczym. Jak wynika z obliczeń większość produkcji rolnictwa ukraińskiego powstaje w gospodarstwach indywidualnych. Taki sposób funkcjonowania rolnictwa obiektywnie nie ma żadnej perspektywy, ponieważ jest nieefektywny, atehnologiczny, nie daje możliwości zmechanizowania. Głównym wyzwaniem jest więc odrodzenie dużych rolniczych przedsiębiorstw, rozwój wiejskiej kooperacji usługowej i produkcyjnej, integracji rolniczo-przemysłowej, najpierw kontraktowej, a następnie innych jej form oraz konieczność dbania o zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Ważnym kierunkiem dalszego rozwoju rolnictwa Ukrainy jest także rozszerzenie sektora produkcji ekologicznej.

W najbliższej perspektywie najbardziej wiarygodnymi i niezbędnymi organizacyjno-prawnymi formami gospodarowania powinny być grupy (kooperatywy) marketingowe, grupy (kooperatywy) zaopatrzeniowe, grupy (kooperatywy) zbytowe, kooperatywy produkcyjne (grupy producenckie), zintegrowane przedsiębiorstwa rolno-przetwórcze.

Tworzenie takich form organizacji, ich uruchamianie jest realnym i efektywnym kierunkiem inwestowania zagranicznego. Z reguły brakuje kapitału startowego do tego, aby powstała grupa czy kooperatywa mogła rozpocząć efektywne działanie na dużą skalę.

Nie bez przyczyny UE podkreśla, że przyjęcie nowego członka jest zależne m.in. od oceny czy jego gospodarka jest na tyle silna, by sprostać konkurencji gospodarek innych państw członkowskich. Jeśli działania zwiększające konkurencyjność powiodą się, wówczas wraz z szybszym rozwojem całej gospodarki zwiększą się również możliwości rozwiązania najtrudniejszych problemów rolnictwa.

Przedsiębiorczość dynamizuje rozwój terenów wiejskich i stwarza szansę uzyskania dochodów w dziedzinie rolnictwa, zdobywania przychodu (zarobku)

głównego, ubocznego, pieniężnego i (lub) niepieniężnego. Kluczem do wykorzystania tych możliwości jest wykreowanie odpowiedniego systemu przedsiębiorczości, zwłaszcza zaś drobnej przedsiębiorczości.

Ukraina ma dzisiaj poważne możliwości rozwoju przedsiębiorczości w agrobiznesie. Pomimo dużego rozdrobnienia w ukraińskim rolnictwie jest bardzo duża liczba osób gotowych podjąć pracę, posiadających mieszkanie na wsi – najczęściej atrakcyjnie położony dom w czystym środowisku naturalnym - które sprzyja wielofunkcyjnemu rozwojowi wsi i rozwojowi przedsiębiorczości na tych terenach. Koniecznym staje się modernizacja terenów wiejskich, tworzenie podstaw do budowy silnej infrastruktury oraz kreowanie wśród ludności wiejskiej mody na rozwój przedsiębiorczości. Za szczególnie ważne należy uznać stworzenie zorganizowanego rynku rolnego oraz wykreowanie standardów jakościowych nie odbiegających od norm Unii Europejskiej, które będą obowiązywały na naszym rynku.

Ukraiński agrobiznes jest związany z porzuceniem w większości gospodarstw na produkcji surowców, a więc pełnieniu funkcji niemal wyłącznie rolniczej. Biznes natomiast, a więc przetwórstwo i handel, organizowane są przez odrębne ogniwa, których kondycja ekonomiczna jest zdecydowanie korzystniejsza. Działalność pozarolniczą realizowaną przez część rolników należy postrzegać jako dobry przykład łączenia produkcji z przetwórstwem surowców pochodzących z własnego gospodarstwa i z najbliższego środowiska. Ci rolnicy, którzy oprócz produkcji surowców i ich przetwórstwa dodatkowo prowadzą handel, w pełni wykorzystują dodatkowe możliwości zarobkowe z tytułu pośrednictwa w obrocie towarowym.

Kreowany przez przemysł spożywczy rozwój integracji pionowej, wiążący dostawcę surowca z przetwórcą, inicjuje jednocześnie dostosowywanie się producentów rolnych do potrzeb i oczekiwań producentów żywności. Wymaga to od rolników większej aktywności i podejmowania działań, zmierzających do tworzenia grup producenckich, marketingowych i zrzeszeń rolników.

Na podstawie analizy istniejących doświadczeń można zauważyć, że w najbliższej przyszłości najbardziej wiarygodnie rozwijać się będą następujące kierunki przedsiębiorczości: chałupnictwo, umożliwiające łączenie własnej pracy ręcznej z lokalnie występującymi zasobami rzeczowymi; drobne zakłady przemysłu terenowego (materiałów budowlanych, tartaki) związane z wykorzystaniem lokalnych zasobów surowcowych, kwalifikowanej siły roboczej, tradycji, infrastrukturą na danym terenie, poziomem organizacji rynku zbytu, możliwością otrzymania zamówień; agroturystyka, turystyka wiejska, „zielona” etc. Wśród korzyści z prowadzenia agroturystyki średnio 30% to podniesienie ogólnego poziomu kultury członków rodziny prowadzącej agroturystykę, zaś pozo-

stałe 70% – korzyści w postaci podniesienia poziomu dochodów. Wykonywanie różnego typu usług: handlu, doradztwa, usług bytowych itd., kooperacja rolników z przedsiębiorstwami przetwórczymi lub handlem oraz powstawanie nowych drobnych tego typu przedsiębiorstw, wpłynie bezpośrednio i najszybciej na przemiany w rolnictwie. Nieco dalszą perspektywą efektywnego rozwoju przedsiębiorstwa rolniczego jest powstanie i rozwój dużych farm oraz dużych gospodarstw typu spółek akcyjnych, spółek z o.o. etc., co dyktują warunki powstające na skutek wstąpienia Ukrainy do WTO. Przedsiębiorstwa, działające w sferze agrobiznesu, mogą odegrać szczególną rolę w rozwoju obszarów wiejskich i awansie społeczno-ekonomicznym wsi.

Generalnym wnioskiem z praktyki reformowania gospodarki Ukrainy, a szczególnie jej sektora rolno-spożywczego jest stwierdzenie fikcyjności założenia, że rynek sam może wykreować nową rzeczywistość i poprawić efekty gospodarowania. Mechanizm rynkowy sam potrzebuje regulacji ze strony państwa, które może oddziaływać na niego przez swoje instytucje. Należy przy tym rozwinąć poziomą integrację między gospodarstwami rolnymi a przetwórczymi na zasadach kontraktacji, czyniąc rynek surowców rolnych i stosunki ekonomiczne między wszystkimi uczestnikami łańcucha produkcji żywności bardziej przewidywanym i efektywnym. Nie może Ukraina pozostawać głównie dostawcą surowców i siły roboczej dla globalnego rynku, jeżeli chce zrealizować swój cel – stać się krajem naprawdę europejskim tak politycznie, jak i ekonomicznie.

Problemy poprawy konkurencyjności serbskiego rolnictwa¹

Wstęp

Jako dziedzina produkcji materialnej rolnictwo zajmuje bardzo ważne miejsce w systemie gospodarczym Serbii. Biorąc pod uwagę fakt, że każdy kraj na świecie przywiązuje do niego wielką wagę, w naszych warunkach, z uwzględnieniem obecnego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, rolnictwo można uznać za sektor strategiczny².

W procesie transformacji i przejścia z systemu nakazowego na gospodarkę rynkową, zmiany sektorowe – jako czynnik postępu społecznego i gospodarczego, wskazują na konieczność rozwijania takich działań, które prowadzić będą do wzrostu konkurencyjności. Taki projekt rozwoju gospodarki rolnej stanowi składnik strategii, przewidującej nie tylko cele średnio i długoterminowego rozwoju, lecz także aktywa, za pomocą których wyżej wymienione cele mają zostać osiągnięte. W okresie zbliżenia z Unią Europejską i jej strukturami rolnymi inwestycje w kapitał trwały pełnią istotną rolę, gdyż przyczyniają się do rozwoju, modernizacji i postępu technologicznego każdej branży gospodarczej, jak również całej gospodarki.

Jako jedna z podstawowych gałęzi gospodarki narodowej wytwarzająca Produkt Krajowy Brutto (PKB) i wykorzystująca postęp naukowo-techniczny, rolnictwo stanowi dla Serbii tradycyjny i istotny rodzaj działalności gospodarczej, oparty na sprzyjających warunkach naturalnych, które są korzystniejsze niż w większości krajów w tej części Europy. Niestety od początku lat 90. warunki rozwoju produkcji rolnej były bardzo niekorzystne, zwłaszcza z powodu braku kapitału i ograniczonych rozmiarów inwestycji w tę gałąź gospodarki. W następstwie widocznych zmian, obecny poziom rozwoju rolnictwa w kraju jest poniżej

¹ Niniejszy referat stanowi część projektu badawczego nr 149007 Ministerstwa Nauki Republiki Serbii, zatytułowanego: „Wielofunkcyjne rolnictwo i rozwój obszarów wiejskich w związku z akcesją Republiki Serbii do Unii Europejskiej”.

² Subić J. (2003): Determination of economic effectiveness of investments in agriculture (South Banat – FR Yugoslavia) [Ocena ekonomicznej efektywności inwestycji w rolnictwie (Pd. Banat – Jugosławia)]. Praca doktorska, Akademia Nauk Ekonomicznych, Bukareszt – Rumunia.

poziomu realnych możliwości, wynikających z warunków klimatycznych, dostępnych gruntów, zasobów ludzkich, osiągnięć nauki, itp.³.

W procesie reform i przygotowań Serbii do przystąpienia do Unii Europejskiej (UE), realizacja celów narodowego programu gospodarczego odrodzenia i większego stopnia przestrzegania założeń gospodarki rynkowej jest w znacznym stopniu uwarunkowana osiągnięciem wyższego poziomu wydajności, rentowności produkcji i czynników produkcji. W takich warunkach podejście do złożonego problemu redefinicji strategii wieloletniego rozwoju krajowego rolnictwa zgodnie z wymaganiami UE, jest z konieczności związane z trwałymi celami rozwoju wsi i rolnictwa: *bezpieczeństwo żywności, wydajność ekonomiczna, społeczna i ekologiczna*. Takie podejście powinno niewątpliwie uwzględniać zarówno warunki zewnętrzne jak i wewnętrzne wywierające wpływ na rozwój wsi i rolnictwa. Dlatego też, reforma *Wspólnej Polityki Rolnej (CAP)*, w kontekście poszerzonej Unii Europejskiej, może być wykorzystana jako podstawowy model promowania nowej koncepcji rozwoju wsi i rolnictwa w naszym kraju.

Biorąc pod uwagę proces poszerzenia UE i wynikające stąd perspektywy dla Serbii, oczywistym jest, że inwestycje w przyszły rozwój naszych przedsiębiorstw rolnych odgrywać będą kluczową rolę. Inwestycje takie odgrywają decydującą rolę we wdrażaniu celów i priorytetów rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, przede wszystkim jako siła napędowa ilościowego i jakościowego wzrostu całokształtu czynników produkcji i produkcji jako takiej, lecz także zapewniająca poprawę warunków życia na wsi. Na tym etapie wzrost inwestycji w rolnictwie stanowi warunek jego modernizacji technicznej i technologicznej, a w ostatecznym rozrachunku stanowi jeden z warunków stabilizacji gospodarczej całej gospodarki narodowej. Bez odpowiednich rozmiarów i planowej struktury inwestycji, wzrostu majątku trwałego i obrotowego, wzrostu liczby miejsc pracy, zwiększenia sprawności narzędzi pracy, poprawy wydajności pracy, różnorodności produkcji, itp., nie można zapewnić ani na szczeblu regionalnym w rolnictwie i na obszarach wiejskich, ani też na szczeblu krajowym⁴.

Dążąc do pobudzenia stabilnego i ciągłego rozwoju produkcji rolnej, oraz do stymulowania działań zapewniających bardziej produktywne i niezakłócone

³ Subić J., Cvijanović D., Cicea C. (2006): *The Role of Agriculture in the Serbian Economic Development [Rola rolnictwa w rozwoju gospodarczym Serbii]*. Review of International Comparative Management. Red: Marian Nastase, Numer 7/2006. Wydawca: Akademia Nauk Ekonomicznych w Bukareszcie, Rumunia, str. 185-192.

⁴ Subić J., Cević Nataša (2007): *Instrumenty polityki rolnej służące poprawie położenia społeczności wiejskich na terenach peryferyjnych i innych obszarach w Serbii*. *Ekonomika*, Niš, Nr. 1-2, str. 75-83.

życie społeczności wiejskich, Ministerstwo Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Wodnej Republiki Serbii zaplanowało wielkości funduszy potrzebnych na odpowiednie zachęty w dziedzinie rolnictwa, ukierunkowane na potrzeby wynikające z polityki przystąpienia do UE, zapewnienia takich usług, których rynek nie oferuje, albo oferuje je zbyt powolnie, na potrzeby działań interwencyjnych mających na celu poprawę funkcjonowania rynku.

Środki na zapewnienie odpowiednich bodźców mają kluczowe znaczenie dla rozwiązania problemów konkurencyjności w rolnictwie Serbii. W okresie lat 2004-2008 wprowadzono liczne instrumenty wsparcia dla gospodarstw rolnych w celu zwiększenia inwestycji w różne aspekty produkcji i działalności, które ponadto przyczyniają się do rozwoju i zwiększenia konkurencyjności. Biorąc pod uwagę, że inwestycje stanowią siłę napędową rozwoju gospodarczego, kładziono nacisk na zapewnienie kredytu dla producentów i wsparcia rozwoju rynku kredytów.

1. Rynek kredytów

Jednym z najważniejszych warunków powodzenia w rolnictwie jest istnienie rozwiniętego rynku kredytowego. Oznacza to, że rolnik, który regularnie spłaca swoje długi, może zwrócić się do banku i otrzymać pożyczki, albo w postaci krótkoterminowego kredytu na zakup środków produkcji, albo kredytu długoterminowego na zakupy maszyn i urządzeń.

W naszym kraju rynek kredytowy nie jest na razie wystarczająco rozbudowany i należałoby go udoskonalić. Dlatego w 2004 r. Ministerstwo Rolnictwa zaczęło wspierać poprawę rynku kredytowego, wykorzystując fundusze uzyskane z budżetu rolnego. Działanie takie było w sposób ciągły realizowane w latach 2005-2008⁵.

Rolnicy są zainteresowani głównie dwiema formami kredytu, tj. krótkoterminowymi i długoterminowymi.

⁵ W 2004 r. Ministerstwo Rolnictwa zapewniło środki na ten cel w swoim budżecie wysokości 3,70 mld dinarów (1,70 mld dinarów na kredyty krótkoterminowe i 2,00 mld dinarów na kredyty długoterminowe); w swoim budżecie na 2005 r. zabezpieczyło ono 3,50 mld dinarów (1,50 mld dinarów na kredyty krótkoterminowe i 2,0 mld dinarów na kredyty długoterminowe) plus wypłaciło środki z tytułu kredytów z roku poprzedniego; w swoim budżecie na 2006 r. zabezpieczyło ono 3,40 mld dinarów (1,40 mld dinarów na kredyty krótkoterminowe i 2,00 mld dinarów na kredyty długoterminowe) plus wypłaciło środki z tytułu kredytów z roku poprzedniego; w 2007 r., zabezpieczyło ono 2,00 mld dinarów w swoim budżecie (1,50 mld dinarów na kredyty krótkoterminowe i 0,50 mld dinarów na kredyty długoterminowe) plus wypłaciło środki za rok poprzedni; w budżecie na rok 2008 zabezpieczyło ono 2,85 mld dinarów (1,85 mld dinarów na kredyty krótkoterminowe i 1,00 mld dinarów na kredyty długoterminowe) plus środki wypłacone z tytułu kredytów z roku poprzedniego.

2. Kredyty krótkoterminowe

Kredyty krótkoterminowe na mniejsze kwoty i z krótszym terminem spłaty przeznaczane są na zakupy nasion, nawozów, pasz i działalność produkcyjną. Kredyty te są potrzebne do rozpoczęcia produkcji (przed żniwami, na nawożenie itp.) wtedy, gdy występuje na nie największe zapotrzebowanie, lecz także brak środków finansowych w rolnictwie. Procedura uzyskiwania kredytu krótkoterminowego jest bardzo łatwa. Wystarczy aby rolnik złożył wniosek kredytowy i odpowiednią konieczną dokumentację w jednym z banków (sygnatariuszy umowy z Ministerstwem), a środki zostaną w krótkim czasie przelane na jego konto celowe. Odsetki naliczane od kredytów krótkoterminowych są wysokie, a przeznaczone na nie fundusze nie wystarczają na pokrycie wszystkich potrzeb, zatem kredyty tego rodzaju zatwierdza się do czasu rozdysponowania i wyczerpania przeznaczonych na te cele funduszy z budżetu.

Kredyty krótkoterminowe przyznawano wyłącznie osobom fizycznym – rolnikom wpisanym do Rejestru gospodarstw rolnych, poprzez banki komercyjne, w których otworzy one przeznaczone na to bieżące rachunki celowe.

W latach 2004-2005, kredyty krótkoterminowe na rzecz osób fizycznych – rolników indywidualnych, można było przyznawać według danych zapisanych w rejestrze, na następujących warunkach:

- jeżeli dysponowali gruntami rolnymi (o powierzchni do 1 ha), kwotę 10 000 dinarów,
- jeżeli dysponowali gruntami rolnymi (o powierzchni od 1 do 5 ha), kwotę 40 000 dinarów,
- jeżeli dysponowali gruntami rolnymi (o powierzchni 5 ha), kwotę 80 000 dinarów.

W latach 2006-2007 kredyty krótkoterminowe na rzecz osób fizycznych – rolników indywidualnych, przyznawano według danych zapisanych w rejestrze, na następujących warunkach:

- ✓ jeżeli dysponowali gruntami rolnymi (o powierzchni do 1 ha), kwotę 12 000 dinarów,
- ✓ jeżeli dysponowali gruntami rolnymi (o powierzchni od 1 do 5 ha), kwotę 60 000 dinarów,
- ✓ jeżeli dysponowali gruntami rolnymi (o powierzchni od 5 do 10 ha), kwotę 120 000 dinarów,
- ✓ jeżeli dysponowali gruntami rolnymi (o powierzchni ponad 10 ha), kwotę 240 000 dinarów.

Krótkoterminowe kredyty przyznawane są końcowym beneficjentom z dwunastomiesięcznym terminem spłaty i oprocentowane są według stopy procen-

towej 5,5% w stosunku rocznym, bez żadnej klauzuli walutowej. Odsetki wraz kwotą kapitału pożyczki podlegają spłacie po zakończeniu okresy kredytowania.

W 2008 r. ustanowiono program instrumentów dotowania odsetek pobieranych od krótkoterminowego kredytowania produkcji rolnej i produkcji żywności, w następstwie poprawy warunków występujących na rynku kredytów. Obejmuje on kredyty udzielane przez banki komercyjne i w zamierzeniu ma służyć jako zachęta pobudzająca rozwój rolnictwa, albo innymi słowy jako wsparcie dla realizacji bieżącej i sezonowej działalności rolnictwa i przemysłu spożywczego.

Fundusze na cele dotowania płatności odsetek zgodnie z tym programem przyznaje się kredytobiorcom po przyznaniu odpowiednich kredytów krótkoterminowych przez banki komercyjne, pod warunkiem, że były przeznaczone na cele rolnicze, tj. na produkcję żywności:

- o 12-miesięcznym terminie płatności;
- o stałej efektywnej stopie procentowej nie wyższej niż 15% w stosunku rocznym, bez żadnej klauzuli walutowej;
- o terminie spłaty odsetek wraz z kwotą kapitału przypadającym po upływie terminu wymagalności spłaty kredytu.

Przyznawana kwota kredytu wynosi do 500 000 dinarów, zależnie od oceny zdolności kredytowej wnioskodawcy.

Dotacja na pokrycie odsetek przyjęta w tym programie, stanowi albo 10% kwoty kapitału udzielonego kredytu w zastosowaniu do kredytu obciążonego odsetkami według stopy procentowej 10-15% w stosunku rocznym, albo pokrycie całości odsetek w przypadku kredytów oprocentowanych według stopy procentowej do wysokości 10% w stosunku rocznym.

3. Kredyty długoterminowe

Kredyty długoterminowe mogą być przyznawane przez banki komercyjne na każde przedsiębiorstwo rolne (gospodarstwa rolne prowadzone przez osoby fizyczne lub osoby prawne) wpisane do rejestru. Kredyty długoterminowe przyznaje się na następujące cele:

- na budowę i zakup systemów nawadniania, jak również urządzeń do nawadniania;
- na zakup maszyn rolniczych;
- na zakładanie nowych wieloletnich plantacji upraw roślinnych;
- na budowę szklarni i cieplarni;
- na finansowanie produkcji w zakresie hodowli zwierząt.

W latach 2004-2006, kredyty długoterminowe przyznawano na następujących warunkach:

- sześćoletni termin spłaty (albo do 5 lat, w okresie 2005-2006), oprocentowane według stopy procentowej 3% w stosunku rocznym, objęte klauzulą walutową (ustalenie kwoty długu w EUR w momencie zaciągnięcia kredytu i przeliczanie go na dinary po oficjalnym średnim kursie wymiany Narodowego Banku Serbii, na dzień rozliczenia);
- okres karencji, powodujący odroczenie terminu spłaty o 12 miesięcy, lub o 3 lata, w przypadku:
 - A. budowy i zakupu systemów nawadniania i urządzeń nawadniających;
 - B. zakładania nowych plantacji roślin wieloletnich;
 - C. finansowania produkcji w zakresie hodowli zwierząt.

Najniższa przyznawana kwota kredytu wynosiła 5 000 euro, natomiast najwyższa wynosiła 200 000 euro. W 2007 r. kredyty takie przyznawano na następujących warunkach:

- termin spłaty wynoszący 5 lat, z wyjątkiem kredytów na zakładanie nowych upraw winorośli i sadów podstawowych owoców, w przypadku których termin spłaty wynosi 10 lat;
- efektywna stopa oprocentowania wynosi 2,25% w stosunku rocznym;
- roczna opłata na Fundusz Gwarancyjny wynosi 0,75% pozostającej do spłaty kapitałowej części długu od każdego kredytu;
- zastosowanie klauzuli walutowej – wielkości kwot kapitału pożyczki i odsetek wyrażone są w EUR, w powiązaniu ze zobowiązaniem kredytobiorcy do spłat należnych odsetek w ich równowartości w dinarach, ustalonej według oficjalnego średniego kursu wymiany Narodowego Banku Serbii, obowiązującego na dzień płatności;
- odroczenie terminu spłaty kwoty kapitałowej kredytu, określone w warunkach spłaty kredytu, do 12 miesięcy, za wyjątkiem kredytów przyznanych na następujące cele:
 - A. na budowę i zakup systemów nawadniania, jak również urządzeń nawadniających, w przypadku których okres karencji pozwalający na odroczenie spłat wynosi 3 lat;
 - B. na finansowanie hodowli zwierząt (termin odroczenia spłat wynosi do 3 lat);
 - C. na zakładanie nowych upraw roślin wieloletnich (okres odroczenia spłaty wynosi do 3 lat), tj. na zakładanie nowych upraw winorośli lub sadów podstawowych owoców (termin odroczenia spłaty wynosi do 5 lat).
- w okresie karencji polegającej na odroczeniu spłaty kapitałowej kwoty długu, odsetki i opłaty są w dalszym ciągu naliczane;

- spłata kredytu następuje w sześciu równych ratach w EUR, według harmonogramu spłat, który musi być załączony do umowy kredytowej i jest jego integralną częścią, a każda z takich rat płatna jest w odpowiedniej równo-wartości w dinarach przy zastosowaniu przeliczenia po oficjalnym średnim kursie wymiany Narodowego Banku Serbii, obowiązującym w terminie płatności, w ciągu pięciu dni po zakończeniu każdego sześciomiesięcznego okresu;
- najniższa kwota pożyczki przypadająca na jedną umowę kredytową, zapewniana przez Ministerstwo wynosi 5 000 euro, a najwyższa wynosi 200 000 euro, stanowiąc jej równowartość w dinarach przeliczaną po oficjalnym średnim kursie wymiany Narodowego Banku Serbii.

W 2008 roku ustanowiono program instrumentów uczestnictwa w finansowaniu długoterminowego kredytowania produkcji rolnej i produkcji żywności, w następstwie poprawy warunków na rynku kredytów. Stosuje się je do kredytów udzielanych przez banki komercyjne aby zapewnić bodźce stanowiące zachęty do rozwoju rolnictwa, tj. do podejmowania inwestycji na rozwój rolnictwa i przemysłu spożywczego.

Fundusze przeznaczone na odpowiedni wkład w myśl tego programu zatwierdzono aby służyły kredytobiorcom, którym przyznano kredyty długoterminowe w bankach komercyjnych, pod warunkiem, że kredyty takie przeznaczone były na finansowanie produkcji rolnej i artykułów spożywczych. Wymagane warunki są następujące:

- termin spłaty kredytu musi wynosić co najmniej 3 lata, lecz nie więcej niż 5 lat, albo 10 lat, jeżeli dotyczy zakładania nowych upraw winorośli i podstawowych owoców;
- efektywna stopa oprocentowania nie może przewyższać 12,5% w stosunku rocznym;
- jeżeli zastosowano klauzulę walutową – wypłacane kwoty kredytu i odpowiednie raty spłat kredytu muszą być ustalane w dinarach w równo-wartości kwot euro według oficjalnego średniego kursu wymiany Narodowego Banku Serbii, obowiązującego na dzień wymagalności danej raty spłaty;
- przewiduje się okres karencji, zawarty w warunkach spłaty kredytu, którego czasokres wynosi co najmniej 12 miesięcy lub więcej, pod następującymi warunkami:
 - A. w przypadku budowy i zakupu systemów nawadniania i urządzeń nawadniających, okres karencji trwa co najmniej dwa lata;
 - B. w przypadku finansowania produkcji w zakresie hodowli zwierząt, okres karencji trwa co najmniej dwa lata;
 - C. w przypadku zakładania nowych plantacji roślin wieloletnich, okres karencji trwa co najmniej trzy lata;

D. w przypadku zakładania nowych upraw winorośli i podstawowych owoców, okres karencji trwa co najmniej cztery lata.

- płatności z tytułu spłaty zadłużenia należne są w trzymiesięcznych równych ratach (obejmujących zarówno spłaty kapitału jak i odsetek), zgodnie z harmonogramem spłat załączonym do umowy kredytowej i stanowiącym jej integralną część;
- kwota kredytu (kapitału pożyczki) jest nie niższa niż równowartość 5 000 euro, lecz nie wyższa niż równowartość 300 000 euro, w dinarach, przy zastosowaniu przeliczenia według średniego kursu wymiany Narodowego Banku Serbii.

Ministerstwo uczestniczy w finansowaniu kredytów długoterminowych, udzielanych w myśl powyższego programu z wkładem w wysokości 10% kwoty kapitału w stosunku rocznym, który wypłaca ono w okresie pierwszych trzech lat trwania kredytu.

Wnioski

Rolnictwo należy do podstawowych czynników rozwoju Serbii ponieważ obok aspektów gospodarczych, ma ono także szczególne znaczenie społeczne i ekologiczne. Rolnictwo stawia także czoła wyzwaniom wzrostu konkurencji. Dlatego też niezbędne jest przyspieszenie i dostosowanie procesów restrukturyzacji rolnictwa za pomocą środków pomocy państwa. Ponadto rolnictwo Serbii musi w krótkim okresie zwiększyć swoją konkurencyjność na rynku między-narodowym.

W krajach przechodzących procesy transformacji ustrojowej, takich jak Serbia, kwestia zapewnienia przetrwania zdrowego funkcjonowania rolnictwa stanowi coraz bardziej palącą potrzebę, a znaczenie poprawy konkurencyjności produkcji nabiera kluczowej wagi w ramach polityki zrównoważonego i trwałego rozwoju rolnictwa. Dlatego do najważniejszych zadań Ministerstwa Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Wodnej należy stworzenie bardziej sprzyjających warunków zatrudnienia w każdym sektorze rolnictwa, a tą drogą podniesienie konkurencyjności produkcji. W tym celu, działania zapoczątkowane w roku 2004 kontynuowano w latach 2005-2008, za pomocą instrumentów wsparcia dla finansowania kredytem różnych aspektów produkcji rolnej i tworzenia rynku kredytów.

Celem stosowania tych instrumentów jest ukształtowanie zrównoważonego i wydajnego sektora rolnego, który będzie zdolny do konkurencji na rynku światowym, przyczyniając się zarazem do wzrostu produktu krajowego brutto. Oznacza to ponadto zaopatrzenie w żywność spełniającą potrzeby konsumentów co do jakości i bezpieczeństwa, wraz z zachowaniem środowiska naturalnego,

zgodnie z wymaganiami lepszego przygotowania serbskiego rolnictwa do procesu integracji z Unią Europejską.

Przewidziane środki do finansowania kredytem przedsiębiorstw rolnych (gospodarstwa rolne prowadzone przez osoby fizyczne i osoby prawne), wpisanych do rejestru producentów, obejmują liczne instrumenty stanowiące zachęty do owocnej realizacji inwestycji rozwojowych w zakresie rozwoju obszarów wiejskich.

Bodźce i dodatkowe rozwiązania powinny zapewnić postępowym przedsiębiorstwom rolnym możliwość stabilnej produkcji rolnej i stwarzać warunki produktywnego i satysfakcjonującego poziomu życia w środowisku wiejskim.

Udane i szybkie osiągnięcie zaplanowanych celów zależy od zdolności przyjmowania w szybkim tempie innowacji i wdrażania nowych technologii, co oznacza potrzebę zapewnienia warunków dla zwiększania inwestycji skierowanych na poprawę konkurencyjności serbskiego rolnictwa.

Literatura:

1. Subić J. (2003): *Određivanje ekonomske efektivnosti investicija u poljoprivredi (Južni Banat – SR Jugoslavija)*. Doktorska teza, Akademija Ekonomskih Nauka, Bukurešt - Rumunija.
2. Subić J., Cvijanović D., Cicea C. (2006): *The Role of Agriculture in the Serbian Economic Development [Rola rolnictwa w rozwoju gospodarczym Serbii]*. Review of International Comparative Management. Red: Marian Nastase, Numer 7/2006. Wydawca: The Academy of Economic Studies of Bucharest [Akademia Nauk Ekonomicznych w Bukareszcie], Rumunia, str. 185-192.
3. Subić J., Cević Nataša (2007): *Mere agrarne politike za unapređenje seoskih zajednica na marginalnim i ostalim područjima Srbije*. *Ekonomika*, Niš, br. 1-2, str. 75-83.
4. *Poljoprivredni informator 2004*. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, Beograd, 2004.
5. *Poljoprivredni informator 2005*. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, Beograd, 2005.
6. *Poljoprivredni informator 2006*. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, Beograd, 2006.
7. *Poljoprivredni informator 2007*. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, Beograd, 2007.
8. Uredba o utvrđivanju programa mera za subvencionisanje kamate za kratkoročno kreditiranje poljoprivredno-prehrambene proizvodnje za 2008. godinu. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, Beograd, 2008.
9. Uredba o utvrđivanju programa mera za dugoročno kreditiranje poljoprivredne i prehrambene proizvodnje za 2008. godinu. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, Beograd, 2008.
10. www.minpolj.sr.gov.yu

Josef Hambrusch

Federalny Instytut Ekonomiki Rolnictwa,
Wiedeń, Austria

Rolnictwo austriackie w kontekście wspólnej polityki rolnej i powiększenia Unii Europejskiej

1. Wstęp

Austriacka polityka rolna przechodziła istotne reformy od czasu akcesji do Unii Europejskiej w 1995 r., poczynając od przyjęcia reformy Mac Sharry'ego, wprowadzonej do wspólnej polityki rolnej (WPR) w 1992 r. Zapoczątkowała ona stosowanie dopłat bezpośrednich celem zrekompensowania redukcji wsparcia w postaci dotacji do cen. Ważny dla austriackiego rolnictwa krok stanowiło wdrożenie w ramach Agendy 2000 dotyczącej drugiego filara WPR, poprzez uwzględnienie wielofunkcyjności rolnictwa. W gruncie rzeczy było to rozwinięcie już istniejących środków wsparcia. Programy na rzecz środowiska w rolnictwie, wsparcie dla obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (zwanych ONW, w tym obszarów górzystych) oraz wsparcie dla inwestycji służących poprawie wydajności i konkurencyjności nadal stanowią ważne rozwiązania w ramach obecnego programu rozwoju obszarów wiejskich Austrii.

Kolejna reforma została przyjęta przez ministrów rolnictwa UE w 2003 r., co zbiegło się z akcesją dziesięciu państw południowo- i wschodnioeuropejskich. Najważniejszym krokiem było oddzielenie płatności bezpośrednich od decyzji produkcyjnych rolników. Na podstawie historycznych płatności referencyjnych z lat 2000-2002 rolnikom przyznawane są określone uprawnienia do dopłat. W ramach tego rozwiązania, powszechnie określanego jako program Jednolitych Płatności Obszarowych (SFP), rolnicy zobowiązani są także do utrzymywania swoich gruntów w dobrej kulturze rolnej z poszanowaniem środowiska naturalnego (zasada wzajemnej zgodności – tzw. *cross-compliance*). Ponadto wprowadzono tzw. program modulacji mający na celu przenoszenie środków z pierwszego do drugiego filara WPR.

Oczekiwania sektora rolnego poprzedzające akcesję Austrii do UE cechowały mieszane uczucia, gdyż debatę na ten temat zdominowały problemy bieżące (np. redukcja cen dla producentów, konkurencja na rynkach rolnych). Mimo wystąpienia pewnych pozytywnych zjawisk (np. wzrost eksportu produktów rolnych), akcesja do UE nadal stanowi temat krytycznych dyskusji wśród reprezentantów austriackiego sektora rolnego (Hofreither et al., 2006).

Głównym celem niniejszego referatu jest zarysowanie zasadniczych cech austriackiego rolnictwa po przystąpieniu do UE w 1995 r. Przegląd zmian rozwojowych w rolnictwie Austrii może także posłużyć jako informacja umożliwiająca lepsze zrozumienie specyfiki jej szczególnej polityki rolnej. W tym kontekście musimy pamiętać, że nie tylko przyjęcie WPR, lecz także inne zmiany otoczenia (np. na rynku światowym, negocjacje WTO, poszerzenie UE, ogólny rozwój gospodarczy i demograficzny i inne) wywierały i nadal wywierają wpływ na austriackie rolnictwo. Należy brać to pod uwagę interpretując przedstawione dane.

Opracowanie szczegółowo podsumowuje najważniejsze zmiany w sektorze rolnym od czasu przyjęcia w Austrii WPR. Przedstawione dane odwołują się do spisu rolnego, który po raz pierwszy został przeprowadzony zgodnie z wytycznymi UE w 1995 r. oraz do danych corocznego raportu o stanie rolnictwa (BMLFUW, 2007). W dalszych częściach niniejszego opracowania opisano zmiany struktury rolnictwa w Austrii ilustrując je kluczowymi danymi liczbowymi. Główne wnioski przedstawiono w ostatniej części niniejszego opracowania.

2. Sektor rolnictwa w Austrii

Austriackie rolnictwo działa w szczególnych warunkach górzystego kraju ze stosunkowo znacznym udziałem użytków zielonych. Hodowla bydła i produkcja mleka stanowią tradycyjnie najważniejsze gałęzie austriackiego rolnictwa. Uprawa polowa roślin oraz winorośli, warzyw i owoców dominuje we wschodniej części kraju. Także gospodarstwa zajmujące się hodowlą trzody chlewnej i drobiu położone są na tym obszarze. Austriackie gospodarstwa rolne są stosunkowo małe, położone zazwyczaj na obszarach o niekorzystnych warunków gospodarowania (ONW), a koszty produkcji poszczególnych rodzajów działalności rolniczej są stosunkowo wysokie w porównaniu do innych krajów (Kirner, 2005; InterPig, 2006).

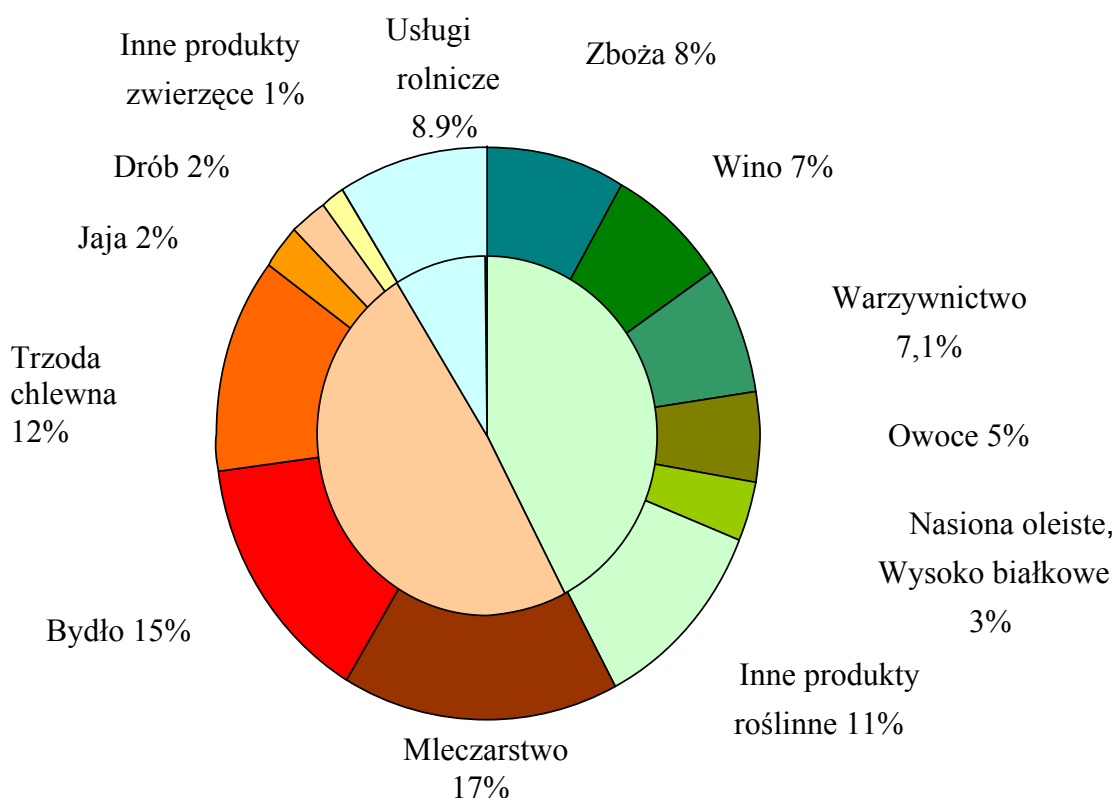
2.1. Wartość dodana brutto (WDB) a produkt krajowy brutto (PKB)

Wkład rolnictwa i leśnictwa do PKB stanowi wartość produkcji finalnej pomniejszonej o zużycie pośrednie. Powstała w efekcie Wartość Dodana Brutto ustalona według cen rynkowych określa wycenę produktów i środków produkcji w cenach dla producentów rolnych. Dodanie do tego dotacji i odjęcie podatków daje Wartość Dodaną Brutto (WDB) według kosztów poszczególnych czynników, czyli PKB (BMLFUW, 2007). Wkład rolnictwa w produkt krajowy brutto

(PKB) spadł w ciągu ostatnich dziesięcioleci poniżej 2% w 2006 r. (dla porównania: 5,7% w 1980 i 3,95 % w 1990 r.). Dane te są jednak znacznie wyższe, jeżeli uwzględnimy odpowiednie branże na początku i na końcu łańcucha produkcyjnego, biorąc za przykład przetwórstwo żywności.

W 2006 r. 49% wartości produkcji generowała produkcja zwierzęca, 42% produkcja roślinna i około 9% usługi rolnicze (Rysunek 1). W następstwie wysokiego udziału użytków zielonych hodowla bydła mlecznego i rzeźnego stanowi tradycyjnie podstawową formę działalności rolniczej i daje blisko jedną trzecią wartości produkcji rolnictwa. Produkcja trzody chlewnej, jaj i drobiu stanowi około 16%. Głównymi składnikami wartości produkcji roślinnej są zboża, wino i produkty warzywnictwa.

Rysunek 1. Wartość austriackiej produkcji rolnej w 2006 r.
(wartość produkcji ogółem: 5,68 mld €)

Źródło: BMLFUW, 2007 [Federalne Ministerstwo Rolnictwa, Leśnictwa, Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej Austrii]

2.2. Aspekty regionalne

W myśl Rozporządzenia Rady (WE) Nr 1257/99, obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) obejmują tereny górskie, inne obszary o niekorzystnych warunkach oraz obszary dotknięte szczególnymi czynnikami niekorzystnymi. Zazwyczaj wyznacza się je według jednostek podziału administracyjnego na szczeblu gmin. Obszary górskie stanowią gminy położone na wysokości nie mniejszej niż 700 metrów nad poziomem morza oraz położone na wysokości od 500 do 700 metrów n.p.m., jeżeli nachylenie stoków wynosi co najmniej 15%. Zgodnie z klasyfikacją unijną obszary ONW stanowią 81% całego terytorium Austrii i 71% obszaru użytków rolnych (OUR). Określenie OUR oznacza całkowity obszar wykorzystywany jako grunty orne (włącznie z gruntami odłogowanymi), przydomowe ogrody warzywne, sady, winnice, szkółki winorośli i drzew, szkółki drzew leśnych, uprawy roślin energetycznych, plantacje choinek na Boże Narodzenie, łąki koszone raz bądź kilka razy w roku, pastwiska podlegające pielęgnacji, dzikie łąki wykorzystywane na pastwiska i łąki górskie (BMLFUW, 2007).

Większość tego obszaru zaklasyfikowano jako tereny górskie, a tylko niewielką część jako inne obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania. W 2006 r. około 71 000 zarejestrowanych górskich gospodarstw rolnych (38%) prowadziło uprawy na około 70% terytorium Austrii i wykorzystywało 58% obszaru OUR (960 000 ha). Z przeciętną powierzchnią użytków rolnych 13,5 ha górskie gospodarstwa rolne plasują się poniżej średniej krajowej wynoszącej 18,8 ha. W gospodarstwach górskich ważną rolę pełni rolnictwo ekologiczne – 75% wszystkich gospodarstw ekologicznych położone jest na obszarach górskich. Od roku 2001 rekompensaty finansowe oparte są na systemie punktowym, tak zwanym Katastrze Górskich Gospodarstw Rolnych (KGGR), który określa indywidualnie niekorzystne cechy warunków naturalnych poszczególnego gospodarstwa rolnego.

3. Struktura austriackiego rolnictwa

Tabela 1 przedstawia zestawienie najważniejszych danych liczbowych opisujących rozwój austriackiego rolnictwa od czasu przystąpienia Austrii do UE w 1995 r. Dane te zostały szczegółowo wyjaśnione w następnych częściach niniejszego opracowania.

Tabela 1. Zestawienie kluczowych danych austriackiego rolnictwa
za lata: 1995, 1999, 2005

Wyszczególnienie	J.m.	1995	1999	2005
Wartość Dodana Brutto (WDB) ogółem, ceny bazowe	miliardy euro	155	179	220
WDB rolnictwa, ceny bazowe *	miliardy euro	4,2	3,9	3,6
WDB: udział rolnictwa *	%	2,69	2,2	1,6
Liczba gospodarstw rolnych ogółem	liczba gosp.	239 099	217 508	189 591
Gospodarstwa prowadzone w pełnym wymiarze czasu pracy rolnika	liczba gosp.	81 171	80 215	74 504
Gospodarstwa prowadzone w niepełnym wymiarze czasu - rolników dwuzawodowych	liczba gosp.	149 954	129 495	106 836
Gospodarstwa we władaniu grupowym	liczba gosp.	-	1 141	1 473
Gospodarstwa rolne osób prawnych	liczba gosp.	7 974	6 657	6 778
Powierzchnia lasów	1.000 ha	3 289	3 260	3 310
Obszar Użytków Rolnych (OUR)	1.000 ha	3 426	3 389	3 268
Powierzchnia gruntów ornych	1.000 ha	1 404	1 395	1 405
Uprawy roślin wieloletnich	1.000 ha	85	77	74
Użytki zielone	1.000 ha	1 937	1 917	1 789
Średni OUR na jedno gospodarstwo rolne	ha	15,3	16,8	18,8
Zatrudnienie w rolnictwie	%	6,8	5,8	5,3
Liczba gospodarstw ekologicznych	liczba gosp.	18 542	19 028	20 310
Procentowy udział w ogólnej liczbie gospodarstw	%	7,8	8,7	11,6
Obszar upraw ekologicznych	1.000 ha	198 000	277 729	360 969
Procentowy udział upraw ekologicznych w OUR**	%	7,7	10,9	14,2

* w tym leśnictwo i rybołówstwo

** bez pastwisk i łąk alpejskich

Źródło: BMLFUW, 2007 i Dane Statystyczne Austrii, 2007.

3.1. Zatrudnienie w gospodarstwach rolnych

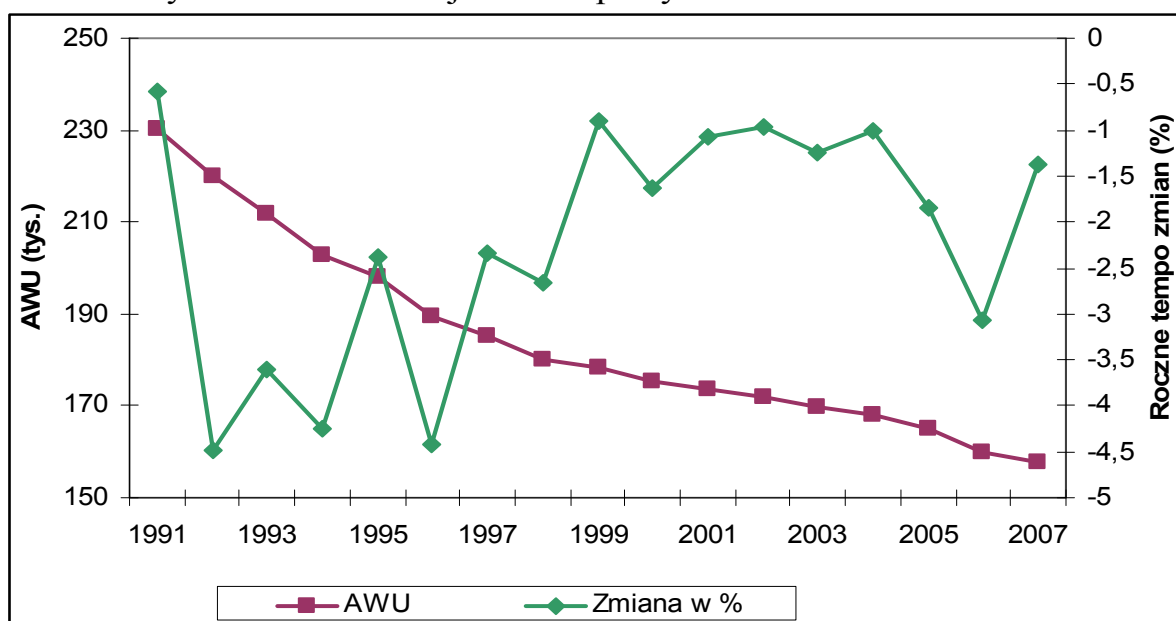
Od czasu przystąpienia Austrii do UE w 1995 r. do roku 2005 liczba gospodarstw rolnych zmniejszyła się o 20,7 % (do 189 591) co oznacza wycofywania się corocznie z działalności rolniczej 5 000 gospodarstw. Pod względem form prawnych gospodarstw rolnych, przeważają gospodarstwa rolników indywidualnych (ponad 95% wszystkich gospodarstw rolnych). Załedwie 6 778 gospodarstw rolnych (3,6%) było własnością osób prawnych, a kolejne 1 473 (1,4%) przedsiębiorstwa należały do grup zrzeszających gospodarstwa rolne. Jednakże przy średniej powierzchni na jedno takie gospodarstwo wynoszącej 382,3 ha, gospodarstwa rolne osób prawnych dysponowały 34,1% powierzchni gruntów uprawnych (Dane Statystyczne Austrii, 2007).

Według danych rachunkowości rolniczej, w sektorze rolnictwa i leśnictwa pracowało 183 375 osób (5,3% ogółu zatrudnionych), co oznacza spadek o 10% od roku 1995. Zwłaszcza na obszarach górskich i w mniejszych gospodarstwach rolnych dominuje praca własna członków rodziny rolnika. Z powodu trwale niskiej rentowności produkcji rolnej, zwłaszcza na terenach górskich, możliwość utrzymania wielu gospodarstw rodzinnych stała się bardziej zależna od połączenia różnych form dochodu. W 2005 r. załedwie 40% wszystkich przedsiębiorstw rolniczych zaklasyfikowano jako działalność zawodowa w pełnym wymiarze czasu pracy. Około 59% przedsiębiorstw rolnych stanowią gospodarstwa prowadzone w niepełnym wymiarze czasu pracy (tzn. mniej niż połowa zasobów pracy gospodarstwa domowego rolnika jest angażowana w działalność rolniczą lub w leśnictwo). Gospodarstwa rolne prowadzone w niepełnym wymiarze czasu pracy gospodarują średnio na areale 15,8 ha, wobec 40,3 ha gruntów uprawianych przez przeciętne gospodarstwo rolne prowadzone w pełnym wymiarze czasu pracy. Dla większości właścicieli i pracowników gospodarstw w niepełnym wymiarze czasu pracy dochód pozarolniczy jest równie ważny, jak dochód z gospodarstwa rolnego. O ile liczba gospodarstw rolnych prowadzonych w pełnym wymiarze czasu zmalała w latach 1995-2005 o 8%, to spadek liczby gospodarstw prowadzonych w niepełnym wymiarze czasu pracy był znacznie większy i wyniósł 29%.

W okresie przedakcesyjnym spodziewano się, że wejście do UE spowoduje przyspieszenie spadku liczby jednostek pracy angażowanych w rolnictwie (w przeliczeniu na osoby pełnozatrudnione). Jednakże porównanie liczby jednostek pracy (AWU) w Austrii przed i po roku 1995 nie wykazuje znaczącego zmniejszenia. Malejące wskaźniki rocznych zmian wskazują nawet na rozwój sytuacji w odwrotnym kierunku (patrz: rysunek 2). Jednakże te dane liczbowe należy interpretować z dużą ostrożnością. Hoppichler (2007) zakłada, że liczni rolnicy, a głównie rolnicy czynni w gospodarstwach w niepełnym wymiarze

czasu pracy i starsi wiekiem, podjęli decyzje o wycofaniu się z produkcji rolnej z odpowiednim wyprzedzeniem, aby uniknąć poddawania się dodatkowej presji związanej z dostosowywaniem się do wymagań unijnych. Jednostka pracy AWU określa czas pracy osób zawodowo czynnych w rolnictwie w przeliczeniu na równowartość pracy osób pełnozatrudnionych. Praca w niepełnym wymiarze czasu i praca sezonowa przeliczana jest tu na jednostki AWU. Liczba godzin pracy przypadająca na zatrudnienie w pełnym wymiarze czasu przyjmowana jest w różnej wielkości w poszczególnych państwach członkowskich UE. W Austrii jednostkę AWU definiuje się jako 2160 godzin rocznie.

Rysunek 2. Roczne jednostki pracy w austriackim rolnictwie

Źródło: Federalny Instytut Ekonomiki Rolnictwa, 2007.

3.2. Gospodarowanie gruntami i hodowla zwierząt

W 2005 r., około 54% użytków rolnych w Austrii stanowiły stałe użytki zielone. Austriacki rolnik gospodarował przeciętnie na 35 hektarach terenów uprawnych (powierzchni użytków rolnych i leśnych), w tym na 19 hektarach użytków rolnych (OUR).

W porównaniu do innych państw europejskich struktura austriackiego rolnictwa i leśnictwa w dalszym ciągu jest obszarowo rozdrobnione (BML-FUW, 2007). Występuje jednak stały trend powiększania skali gospodarstw rolnych. W 2005 r. większość gospodarstw (około 60%) liczyła poniżej 20 ha powierzchni całkowitej, ale jeszcze 15 lat wcześniej udział ten był bliski 73%. Około 8 000 rolników (4,2%) gospodarowało na ponad 100 ha, co stanowiło ponad 50% całkowitego areału w 2005 r. Jak przedstawiono w Tabeli 2, ogólny spadek liczby gospodarstw rolnych i relatywnego udziału w całkowitym

tej po-wierzchni gruntów odnotowano w kategoriach gospodarstw o wielkości poniżej 50 ha. Podobne tendencje zauważono w odniesieniu do obszaru użytków rolnych, gdzie nastąpił wzrost z 9,4 ha do 18,8 ha przypadających na jedno gospodarstwo rolne.

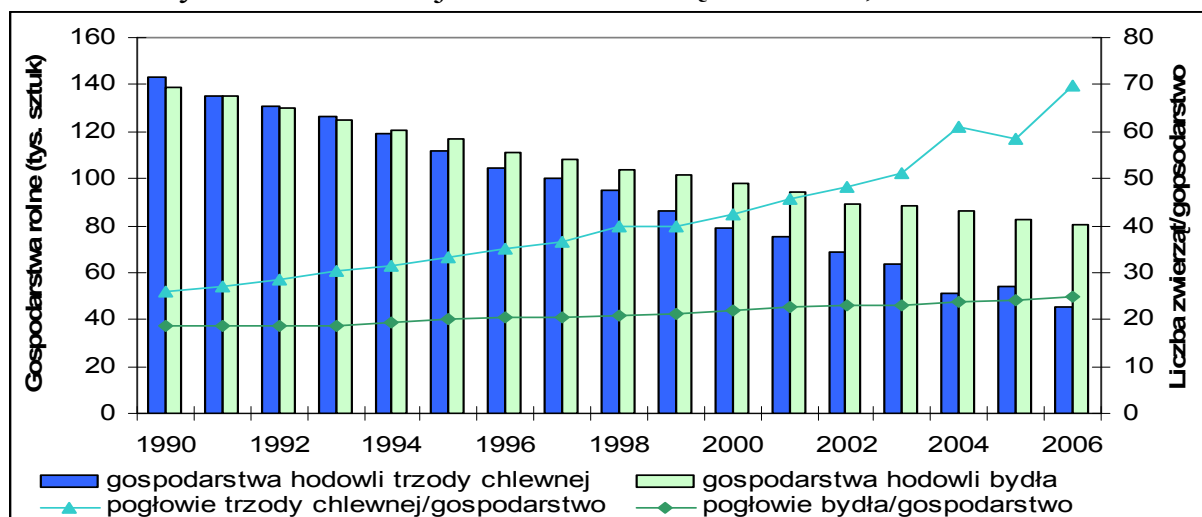
Tabela 2. Zmiany wielkości gospodarstw rolnych

Klasyfikacja	1990	1995	1999	2005	1990	1995	1999	2005
Powierzchnia całkowita	Liczba gospodarstw rolnych				% powierzchni całkowitej			
Bez ziemi	3 910	2 407	2 284	291	-	-	-	-
Poniżej 5 ha	97 480	66 233	52 663	39 664	3,22	2,37	1,96	1,54
5 do poniżej 10 ha	49 063	43 884	40 538	34 108	4,66	4,20	3,89	3,25
10 do poniżej 20 ha	54 951	49 369	45 704	39 376	10,60	9,57	8,87	7,65
20 do poniżej 30 ha	33 414	30 992	29 079	25 699	10,82	10,10	9,51	8,33
30 do poniżej 50 ha	26 047	27 219	27 021	26 363	13,03	13,74	13,72	13,37
50 do poniżej 100 ha	10 566	12 078	13 032	16 073	9,16	10,51	11,41	14,09
100 do poniżej 200 ha	3 431	3 706	3 916	4 752	6,33	6,83	7,20	8,54
Ponad 200 ha	3 048	3 211	3 271	3 265	42,19	42,67	43,43	43,23
Liczba gospodarstw/ Obszar 1 000 ha	281 910	239 099	217 508	189 591	7,554	7,531	7,518	7,569

Źródło: BMLFUW, 2007.

Hodowla bydła rzeźnego i mlecznego stanowi najważniejszą działalność w zakresie hodowli zwierząt w Austrii. Podobnie jak w innych krajach europejskich, strukturę gospodarstw hodowlanych charakteryzuje trend w kierunku zwiększania wielkości poszczególnych podmiotów, wskazujący na ciągły proces specjalizacji postępujący w ostatnich dziesięcioleciach, jak pokazuje Rysunek 3.

Rysunek 3. Rozwój hodowli zwierząt w Austrii, 1990-2006.

Źródło: Dane Statystyczne Austrii, 2007.

Procesy specjalizacji w zakresie poszczególnych rodzajów działalności rolniczej występowały jednak już przed wejściem do UE. Tabela 3 pokazuje, że w połowie dwudziestego wieku większość austriackich gospodarstw rolnych prowadziła wielką różnorodność upraw polowych i hodowała rozmaite gatunki

zwierząt. Z biegiem lat liczba gatunków objętych płodozmianem stawała się coraz bardziej ograniczona, a i liczba gatunków zwierząt hodowanych w gospodarstwach kurczyła się. Taki rozwój sytuacji wskazuje, że liczne drobne gospodarstwa, które dawniej uprawiały wiele różnych płodów i utrzymywały zwierzęta na potrzeby samozaopatrzenia, zaprzestały produkcji. Dane procentowe w tabeli poniżej obrazują trendy, które kształtowały historyczny rozwój rolnictwa w Austrii.

Tabela 3. Uprawa roślin i hodowla zwierząt w austriackich gospodarstwach rolnych w latach 1951-1999 (w % ogółu gospodarstw rolnych)

	1951	1960	1970	1980	1990*	1999*
Pszenica	57	51	41	33	31	25
Żyto	62	43	29	18	15	10
Jęczmień	47	45	46	43	44	38
Owies	54	46	31	24	18	13
Ziemiaki	88	81	69	44	25	16
Buraki cukrowe	9	10	7	5	5	5
Stale pastwiska i łąki (koszone tylko raz w roku)	36	29	20	15	12	12
Stale pastwiska i łąki (koszone kilkakrotnie w roku)	67	67	71	65	63	68
Stale pastwiska do wypasu zwierząt	31	34	32	23	19	23
Konie	32	27	10	6	5	8
Bydło	79	75	71	58	50	46
Bydło mleczne	78	73	70	55	47	43
Trzoda chlewna	86	80	77	63	50	38
Owce	20	8	5	6	8	8
Kozy	24	14	6	3	3	5
Kury	90	86	82	64	48	37

Tłusty druk wskazuje ponad połowę wszystkich gospodarstw rolnych.

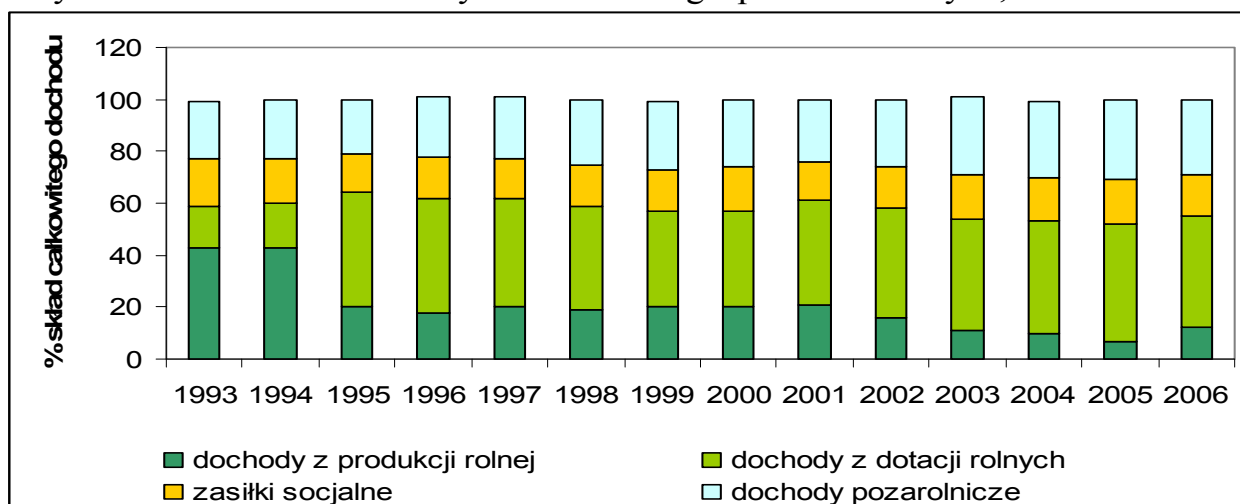
* bezpośrednie porównania możliwe są tylko w ograniczonym stopniu, ze względu na zastosowanie różnych granic przyjętych ustaleń definicyjnych

Źródło: Hambrusch, 2007.

Stanowiąc ponad 30% wartości produkcji rolnej, hodowla bydła mlecznego i rzeźnego odgrywa nadzwyczaj ważną rolę w austriackim rolnictwie. Dlatego warto jest przyjrzeć się bliżej zmianom strukturalnym w tym sektorze, wykorzystując analizę przeprowadzoną przez Kirner'a (2007) w oparciu o dane Zintegrowanego Systemu Zarządzania i Kontroli (IACS). W okresie od 1995 do 2006 r. około 32 800 rolników prowadzących dotąd hodowlę bydła mlecznego wycofało się z produkcji. Wobec niewielkiego zwiększenia łącznej kwoty mlecznej przypadającej na kraj w tym okresie, limit kwoty mlecznej w przeliczeniu na jedno gospodarstwo wzrósł o 79%. Jak pokazuje Rysunek 4, kwota mleczna podlegała transferowi pomiędzy regionami. Z jednej strony, wielkość kwoty mlecznej przypadająca na północne i wschodnie tereny Austrii zmalała,

Spadek w 1996 r. był spowodowany głównie przyjęciem niższych unijnych cen rynkowych, które spadły średnio o 21% w stosunku do poprzedniego roku, w różnym stopniu w zakresie poszczególnych kategorii produktów (Hofreither et al, 2006). Wraz z wprowadzeniem WPR udział subsydiów (z pierwszego i drugiego filara) wzrósł do około 40%, przynosząc w rezultacie dochód z rolnictwa i leśnictwa (dotacje do produkcji i rolnictwa) utrzymujący się na stałym poziomie. Ujmując rzecz skrótowo, dochody z rolnictwa i leśnictwa wnoszą stosunkowo niewiele do całkowitych dochodów gospodarstw domowych. Zarobki i wynagrodzenia pozarolnicze wraz z transferami zasiłków rodzinnych stanowiły 45% całkowitych dochodów rolniczych gospodarstw domowych w 2006 r. Ogółem płatności w Ramach WPR mają największy udział w całkowitych dochodach rolniczych gospodarstw domowych. Jednakże należy zaznaczyć, iż tylko niewielka część ogólnej sumy przychodu rolniczego (około 25%) pochodziła z dotacji do rolnictwa, zaś jej większa część to przychody z upraw i hodowli zwierząt. Zwłaszcza w regionach atrakcyjnych dla turystyki i regionach w pobliżu ośrodków miejskich dzięki wielu możliwościom uzyskiwania dochodów z alternatywnych źródeł dywersyfikacja dochodów jest łatwiejsza.

Rycina 5. Struktura całkowitych dochodów gospodarstw rolnych, 1993-2006

Źródło: Green Report [Zielony Raport], za szereg lat.

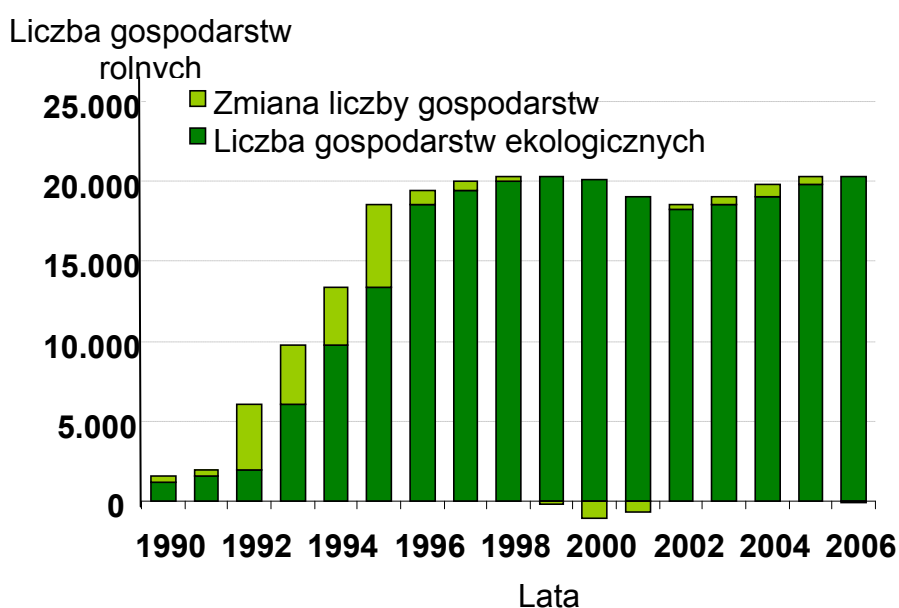
4. Rolnictwo ekologiczne

Posiadając w 2006 r. 11,6% certyfikowanych gospodarstw ekologicznych, Austria ma jeden z najwyższych udziałów ekologicznych gospodarstw rolnych wśród krajów Unii Europejskiej. Od czasu wprowadzenia decyzją rządu na początku lat 90. pierwszego krajowego programu wsparcia dla przechodzących na uprawę metodami ekologicznymi, liczba certyfikowanych gospodarstw ekologicznych szybko rosła. Rozwój rolnictwa ekologicznego w Austrii jest ściśle związany z austriackim programem łączenia rolnictwa z ochroną środowiska

naturalnego (ÖPUL), który został wprowadzony w 1995 r. (rok po akcesji do UE). Największy wzrost liczby gospodarstw ekologicznych miał miejsce w okresie poprzedzającym wejście do Unii, kiedy to w debatach politycznych pobrzmiewały silne sygnały wskazujące na to, że rolnictwo ekologiczne będzie wspierane przez politykę rolną (patrz: Rysunek 6). Po tym okresie ekspansji liczba gospodarstw ekologicznych pozostawała względnie stała, z pewnymi spadkami w latach 1999, 2000 i 2001. Według Eder'a (2006), dwie przyczyny odpowiadały za taki rozwój sytuacji. Z jednej strony, nowy program polityki rolno-środowiskowej oferował rozwiązania alternatywne, o mniej rygorystycznych wymaganiach wobec rolników. Z drugiej strony, szybki wzrost liczby gospodarstw ekologicznych wywołał problemy w zakresie marketingu produktów ekologicznych.

Zwłaszcza dla gospodarstw rodzinnych przejście na rolnictwo ekologiczne oferowało strategię sprostania wyzwaniom nowego rynku unijnego. Zmiana liczby gospodarstw ekologicznych wiąże się z dynamiką rozwoju regionalnego i w układzie sektorowym. Podczas gdy niektóre gospodarstwa na terenach alpejskich skupiające się głównie na produkcji mleka i wołowiny wróciły do tradycyjnych, konwencjonalnych form gospodarki rolnej, równolegle wystąpił powolny, lecz systematyczny, wzrost liczby gospodarstw z uprawami polowymi przestawiających się na ekologiczne metody uprawy. Mimo takiego rozwoju sytuacji większość gospodarstw ekologicznych nadal położona jest na obszarach z dominacją użytków zielonych. W 2006 r. metodami ekologicznymi produkowało około 20 160 rolników, co stanowiło 11,6% wszystkich gospodarstw rolnych albo 14,2% obszaru użytków rolnych (OUR).

Rysunek 6. Liczba gospodarstw ekologicznych w Austrii, 1990-2006.

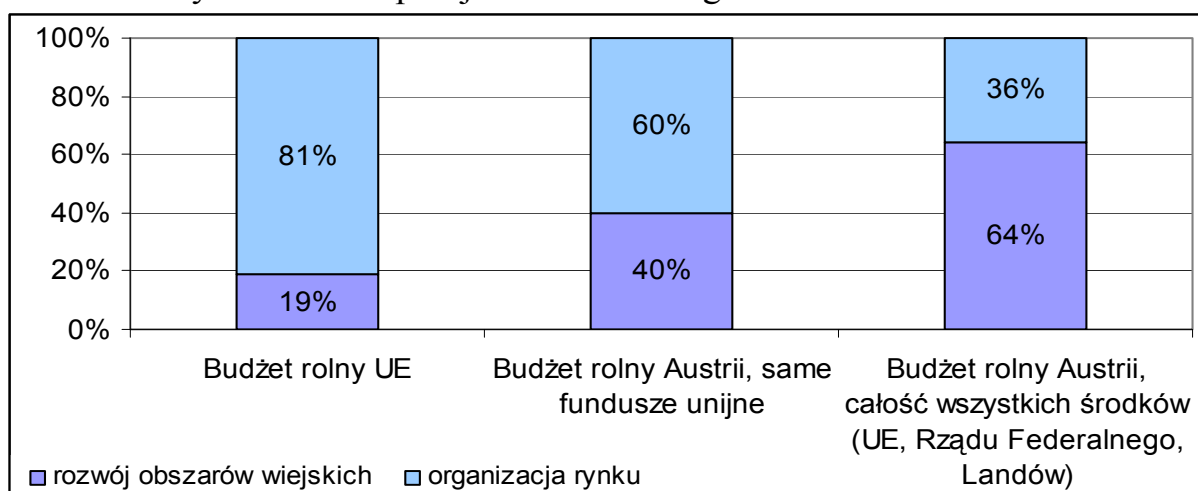

Źródło: Eder, 2006.

5. Wsparcie produkcji rolnej Austrii z budżetu

Biorąc pod uwagę warunki naturalne oraz fakt, że ponad jedna trzecia gospodarstw rolnych położona jest na obszarach niekorzystnych warunków gospodarowania, Austria kładła silny nacisk na rozwój obszarów wiejskich, czyli „drugi filar” WPR. W ten sposób uznano, że gospodarstwa rolne na obszarach gorszych warunków gospodarowania są czynnikiem zachowania krajobrazu kulturowego, co jest ważne dla innych rodzajów działalności gospodarczej (np. turystyki). Ilustruje to Rysunek 7 przedstawiając udział każdego z filarów w budżecie: około 19% całego budżetu rolnego UE na rok 2007 przypisane było na potrzeby „drugiego filara”, natomiast w Austrii 64% budżetu przeznaczono na rozwój obszarów wiejskich (Darnhofer, 2006).

Rysunek 7. Proporcje budżetu rolnego w Austrii w 2006 r.

Źródło: BMLFUW, 2007.

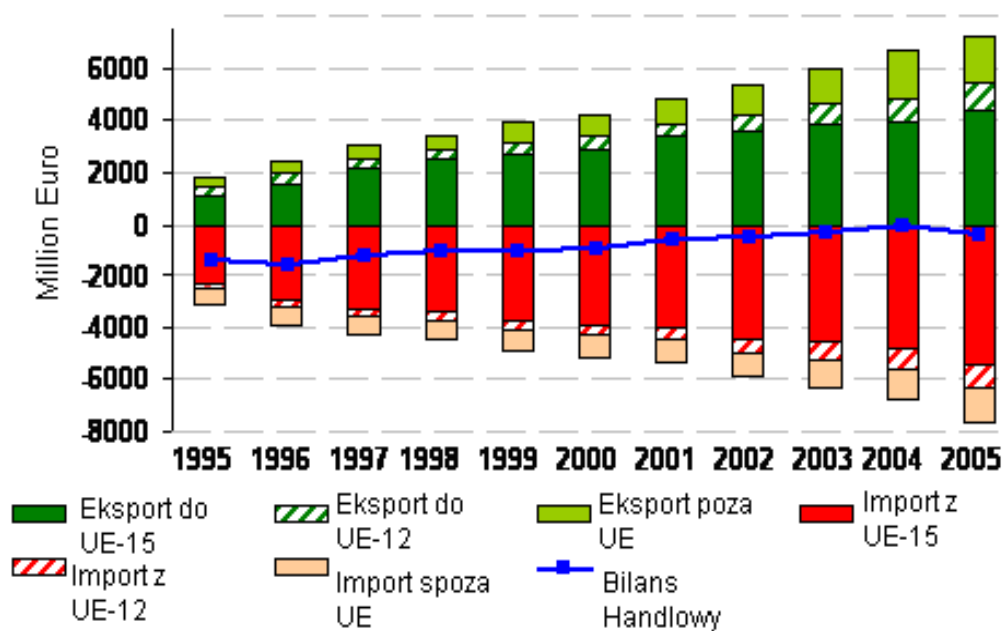
6. Handel rolny

Rozwój handlu towarami rolnymi wykorzystano w niniejszym opracowaniu jako wskaźnik konkurencyjności austriackiego rolnictwa na rynkach międzynarodowych. W 2006 r. około 6,5% całkowitej wartości handlu zagranicznego Austrii generowane było przez handel artykułami rolnymi (Scalona Nomenklatura, CN 1-24) i przyczyniało się do rozwoju gospodarczego. Scalona Nomenklatura (CN) stanowi klasyfikację towarów stosowaną w ramach UE do celów statystyki handlu zagranicznego opartą na Zharmonizowanym Systemie (HS), który dzieli się na różne grupy produktów (Eurostat, 2007). Oznaczenia numerami od 1 do 24 przypisane są do produktów rolnych.

Od czasu wejścia Austrii do Unii Europejskiej, wartość importu wzrosła o 140%, natomiast wartość eksportu wzrosła o ponad 300%, w wyniku czego nastąpiło zmniejszenie deficytu w handlu rolnym, jak przedstawia Rysunek 8.

Tradycyjnie kraje UE-15 są najważniejszymi partnerami handlowymi Austrii, mając około 70% udziału w wartości jej handlu rolnego. Natomiast od czasu wejścia do Unii dwunastu nowych państw członkowskich wartość handlu z tymi krajami więcej niż podwoiła się i stanowiła 14,8% całego eksportu produktów rolnych oraz 12,6% łącznego importu rolnego w 2007 r.

Rysunek 8: Handel zagraniczny Austrii produktami rolnymi od roku 1995 w podziale na grupy państw (w milionach euro)

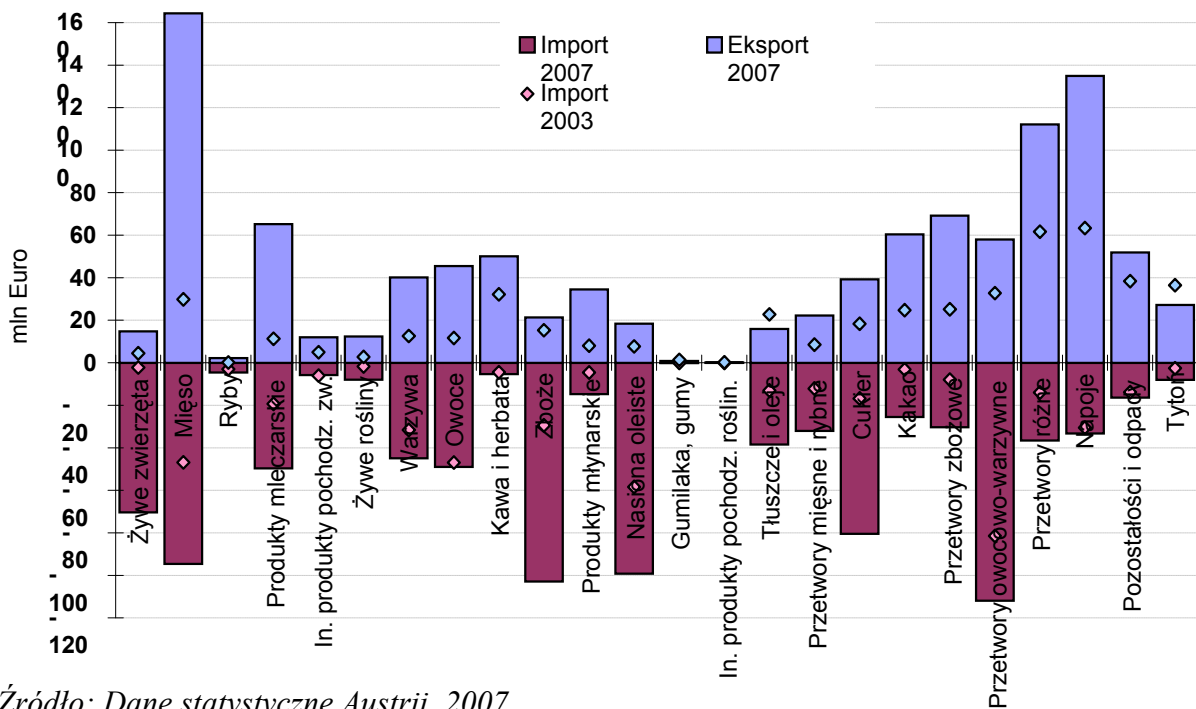

Źródło: *Agrarmarkt Austria, 2007 (Rynek Rolny Austrii)*.

Dokładniejsza analiza rozwoju handlu rolnego z krajami UE-12 wskazuje na to, że wzrost popytu na towary importowane w Austrii był w pewnym stopniu pobudzany przez eksport. Oznacza to, że produkty importowane są wykorzystywane jako surowce do dalszego przerobu. Na przykład ziarno zbóż importuje się i przerabia w Austrii na mąkę oraz inne produkty przemysłu młynarskiego. Niektóre z tych produktów reeksportuje się do UE-12.

Rysunek 9 pokazuje, że na eksport składają się w przeważającej części produkty przetworzone, jak na przykład różnego rodzaju przetwory, z wyjątkiem mięsa. Po stronie importu dominują produkty w mniejszym stopniu przetworzone, takie jak zboże, nasiona oleiste i mięso, chociaż występują tu także przetwory owocowe i warzywne.

Rysunek 9: Handel rolny (CN 1-24) z krajami UE-12, w 2003 i 2007 r.

Źródło: Dane statystyczne Austrii, 2007.

7. Podsumowanie

Przed rokiem 1995, wielu rolników w Austrii spodziewało się negatywnego oddziaływania akcesji do Unii Europejskiej na struktury rolnictwa i na dochody rolnicze. Zapewnienie przez Unię dopłat wyrównawczych spowodowało mniej dramatyczny rozwój sytuacji, lecz zmieniło strukturę łącznych dochodów gospodarstw rolnych. W porównaniu z okresem przedakcesyjnym, kiedy to istniał system wsparcia dla cen, wkład dochodów bezpośrednio generowanych przez produkcję rolną w całkowity dochód przypadający na gospodarstwo rolne spadł poniżej poziomu 20%. W latach 1995-2005 około 21% wszystkich gospodarstw rolnych w Austrii zaprzestało produkcji. Istnieją jednak pewne sygnały wskazujące, że Austria podjęła wyzwanie „akcesji do Unii Europejskiej” w pozytywny sposób. Z jednej strony, odpływ siły roboczej z sektora rolnego wykazywał trend nieznacznie malejący, a handel zagraniczny towarami rolnymi przejawiał pozytywną dynamikę. Z drugiej strony, po raz pierwszy został osiągnięty bliski dodatniego bilans handlu zagranicznego, podnosząc jednostkowe wartości eksportu.

Przyszła struktura gospodarstw rolnych i zatrudnienia w rolnictwie zależy od wielu czynników. Należą do nich oczekiwane dochody z rolnictwa, na które wpływa polityka rolna. Jednakże koszty utraconych korzyści w odniesieniu do możliwości pracy pozarolniczej dla osób zawodowo czynnych w rolnictwie stanowią jeszcze ważniejszy motyw decyzji o pozostaniu w rolnictwie, bądź odej-

ściu z tego sektora. Zależą one od dostępności źródeł zarobkowania poza gospodarstwem rolnym, struktury wieku i wyposażenia w kapitał ludzki. Ze względu na malejące znaczenie rolnictwa pozarolnicze źródła dochodów stawać się będą decydującym czynnikiem warunkującym dobrobyt społeczno-gospodarczy na obszarach wiejskich.

Rolnictwo w Austrii coraz bardziej podlega działaniu zmieniających się potrzeb społecznych dotyczących pracy, mobilności, zapewnienia mieszkania i rekreacji. Obszary wiejskie, w większości przypadków ściśle związane z rolnictwem, są często kojarzone z wysokimi wartościami środowiska naturalnego, które stanowią cenny kapitał dla ekologii, rekreacji i turystyki. Stąd też oczekiwania dotyczące zapewnienia usług, takich jak na przykład tzw. usługi zielone (środowisko i krajobraz), usługi niebieskie (gospodarka wodna i zabezpieczenie przeciwpowodziowe) oraz żółte (opieka i spójność społeczna), są w coraz większym stopniu artykułowane przez społeczeństwo. Lecz także produkcja towarów rolnych staje w obliczu nowych wyzwań (np. bezpieczeństwo i jakość żywności, dostawa biomasy na użytek produkcji energii). W ślad za tymi procesami zmian w rolnictwie decydenci polityczni będą musieli w przyszłości uporać się z wieloma problemami, między innymi takimi jak wspieranie z budżetu WPR, kluczowa rola dwóch filarów WPR, jak również zdolności adaptacyjne i konkurencyjność rolnictwa.

Literatura:

1. BMLFUW (2007): *Bericht über die Lage der österreichischen Landwirtschaft 2006*. Wien. [Raport o stanie austriackiego rolnictwa]
2. Darnhofer, I. (2006): *Organic farming at the heart of the rural development policy. The example of Austria. Proceedings of the European Joint Organic Congress; held 30-31 May 2006 in Odense, Denmark* [Rolnictwo ekologiczne w samym sercu polityki rozwoju obszarów wiejskich. Przykład Austrii. Materiały z Europejskiego Kongresu Rolnictwa Ekologicznego, który odbył się 30-31 maja 2006 r. w Odense, w Danii]; str. 712-713.
3. Eder, M. (2006): *Organic farming in Austria: A success story*. [Rolnictwo ekologiczne w Austrii: Historia sukcesu], w: Darnhofer, I., Walla, C., Wyrtrzens H.K. (red.). *Alternative Strategien für die Landwirtschaft*. [Alternatywne strategie na rzecz rolnictwa] Wien: Facultas, str. 89-100.
4. Eurostat, 2007: RAMON – Eurostat's Meta Data Server. http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/index.cfm?TargetUrl=DSP_PUB_WELC (07.08.2007).
5. Federalny Instytut Ekonomiki Rolnictwa (2007): Pula danych online <http://www.awi.bmlfuw.gv.at/framesets/datenpoolframeset.html> (08.04.2008)

6. Hambrusch, J. (2007): *The diversity of crop varieties in Austrian agriculture*. [Różnorodność odmian roślin uprawnych w austriackim rolnictwie], [w]: Neunteufel, M. (2007): *Agrodiversity, adaptiveness and innovation capability. Report on the research project [Agro-różnorodność, zdolności przystosowania się i innowacji. Raport z projektu badawczego]* <http://www.agraroekonomik.at> (08.04.2008).
7. Hofreither, M., Kniepert, M., Schmid, E., Sinabell, F., Weiss, F. (2006): *Die Konsequenzen des EU-Beitritts im Agrarbereich* [Konsekwencje akcesji do UE dla rolnictwa]. [w]: BMLFUW: *Ländlicher Raum – Online Fachzeitschrift [Obszary wiejskie – Fachowe Czasopismo Internetowe]*, Rocznik 2006.
8. Hoppichler (2007): *Was brachte der EU-Beitritt der österreichischen Landwirtschaft?* [Co akcesja do UE przyniosła rolnictwu austriackiemu?], Facts & Feature 39 - Listopad 2007. [Urząd Federalny ds. Rolnictwa] Bundesanstalt für Agrarwirtschaft.
9. InterPig (2006): *Ergebnisse der InterPIG zu den Produktionskosten für Schweinefleisch 2006* [Wyniki InterPIG dotyczące kosztów produkcji wieprzowiny w 2006 r.]. http://www.schweine.net/isn_scripte (08.04.2008).
10. Kirner, L. (2005): *Competitiveness of Austrian dairy farms in the context of the International Farm Comparison Network* [Konkurencyjność austriackich gospodarstw rolnych nastawionych na produkcję mleka w kontekście Międzynarodowej Sieci Porównań Gospodarstw rolnych]. [w]: Kirner, L.: *Sozioökonomische Aspekte der Milchviehhaltung in Österreich. Schriftenreihe Nr. 95 der Bundesanstalt für Agrarwirtschaft*.
11. Kirner, L. and Krammer, M. (2007): *Strategien zur Betriebsentwicklung nach Umsetzung der GAP-Reform 2003* [Strategie rozwoju gospodarstw rolnych w ślad za wdrożeniem reformy WPR w 2003 r.]. Arbeitsbehelf No. 26 der Bundesanstalt für Agrarwirtschaft.
12. *Statistics of Austria* [Statystyki Austrii] (2007): Baza danych online. <http://www.statistik.at> (25.03.2008).

Porównanie sektora mleczarstwa w Finlandii i w krajach bałtyckich

Wstęp

Mleczarstwo globalizuje się w szybkim tempie od ostatnich dziesięciu lat. Globalizacja następowała w tym czasie poprzez wzrost handlu zagranicznego produktami mlecznymi i przepływy kapitału, a proces ten jest widoczny także w Europie Północnej, wśród państw basenu Morza Bałtyckiego.

Przystąpienie do Unii Europejskiej (UE) w 2004 roku spowodowało przyspieszenie rozwoju mleczarstwa w regionie bałtyckim. Warunki higieniczne, jakość surowca i technologie przetwórstwa szybko doskonalily się. Wszystkie trzy Kraje Bałtyckie wzmocniły swoje łańcuchy dostaw i obecnie produkują grubo więcej niż wynoszą potrzeby na ich rynkach krajowych. Udało im się skanalizować własne nadwyżki produkcji do wspólnego rynku UE i na rynki państw trzecich. Niniejsze opracowanie porównuje ich wyniki do wyników sąsiedniego starego państwa członkowskiego, Finlandii, uwzględniając produkcję mleka, przetwórstwo i handel zagraniczny.

Produktywność wzrosła zarówno w fińskim jak i w bałtyckim sektorze mleczarstwa, które są silnie nastawiony na eksport. Tymczasem te cztery kraje są wzajemnie zróżnicowane pod wieloma względami odzwierciedlonymi we wskaźnikach strukturalnych. Zestaw wskaźników wykorzystanych do ukazania różnic i podobieństw obejmuje mleczność, produkcję mleka, rozwój struktury gospodarstw rolnych, jak również +/- zestaw typowych wskaźników stosowanych do wydobycia różnic i podobieństw.

Łańcuch mleczarstwa tradycyjnie stanowił najważniejszą gałąź sektora rolno-spożywczego zarówno w Finlandii, jak i w krajach bałtyckich. Wprawdzie w Finlandii ostatnio przemysł mięsny wyprzedził mleczarstwo pod względem przychodów ze sprzedaży, lecz mleko nadal pozostaje najważniejszym towarem w produkcji rolnej. W krajach bałtyckich cały łańcuch dostaw mleczarstwa jest flagową dziedziną sektora rolno-spożywczego od dwudziestu ostatnich lat.

Produkcja mleka

Tendencje struktury mleczarskich gospodarstw rolnych były znacząco różne pośród czterech analizowanych państw w latach 90., chociaż ostatnio zmierzały w tym samym kierunku, to jest w kierunku koncentracji.

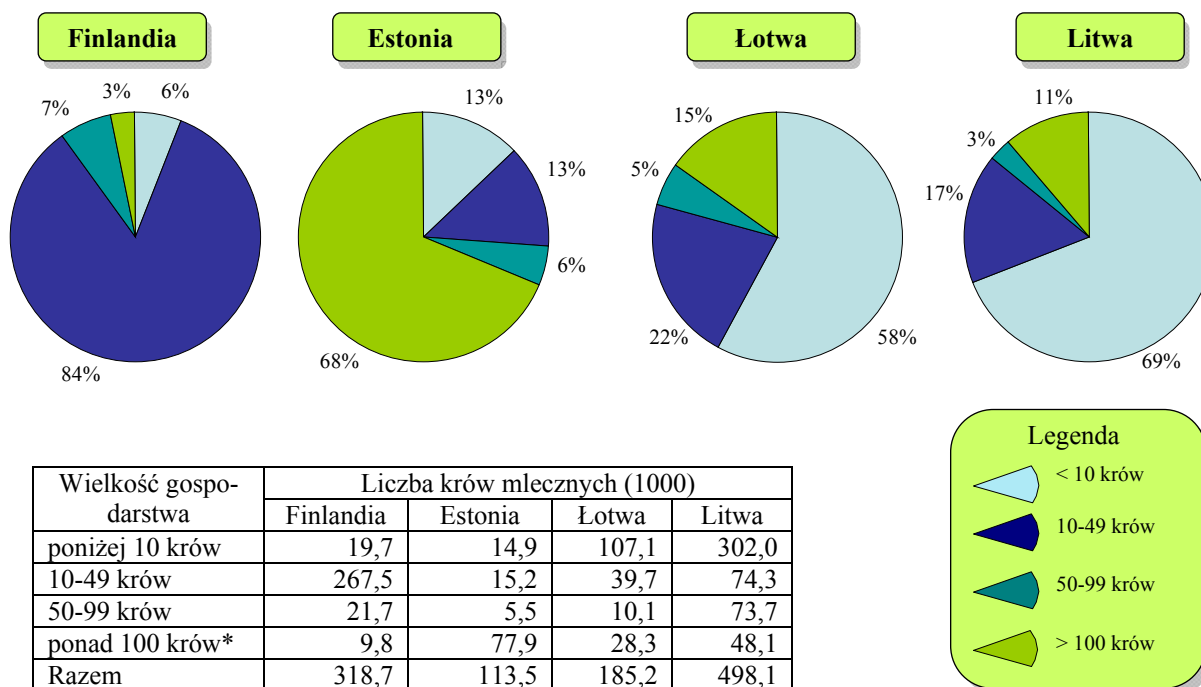
Obecnie produkcję mleka w czterech rozpatrywanych krajach można zaliczyć do trzech typowych kategorii pod względem struktury gospodarstw rolnych:

- (1) dominacja dużych gospodarstw rolnych (Estonia);
- (2) dominacja średniej wielkości gospodarstw rolnych (Finlandia);
- (3) dominacja małych gospodarstw rolnych (Łotwa i Litwa).

Struktura mleczarskich gospodarstw rolnych w Finlandii zdominowana jest przez gospodarstwa średniej skali, 84% krów mlecznych należało do gospodarstw posiadających 10-49 krów w 2005 r. Równocześnie ponad dwie trzecie krów w Estonii znajdowało się w dużych gospodarstwach rolnych posiadających ponad 100 krów, natomiast gospodarstwa łotewskie i litewskie mające poniżej 10 krów reprezentowały odpowiednio 58% i 69% procent pogłowia bydła mlecznego w tych krajach (rysunek 1).

Obecną kompozycję struktury gospodarstw mleczarskich można wyjaśnić wskazując na charakter i kierunek ostatnich zmian w każdym z tych państw. W Finlandii nastąpiło stopniowe przejście od dominacji gospodarstw o małej skali do struktury, w której bardziej przeważają gospodarstwa średniej wielkości, a proces ten trwał kilka dziesięcioleci.

Rysunek 1. Struktura mleczarskich gospodarstw rolnych w Finlandii i w krajach bałtyckich

Źródła: Ośrodek Informacji Ministerstwa Rolnictwa i Leśnictwa w Finlandii (TIKE), Statystyki Estonii, Główny Urząd Statystyczny Łotwy, Statystyki Litwy.

*Uwaga: Gospodarstwa rolne posiadające ponad 75 krów w przypadku Finlandii.

Kraje bałtyckie odziedziczyły strukturę dużych gospodarstw rolnych po poprzednim systemie politycznym, na przełomie lat 80. i 90. ponad dwie trzecie produkcji mleka pochodziło tam z dużych gospodarstw państwowych i spółdzielczych. W Estonii, większość dużych gospodarstw nie została podzielona i zostały one bezpośrednio przekazane we władanie własności prywatnej, a tylko bardzo nieliczne takie gospodarstwa podzielono na mniejsze jednostki. Na Łotwie i na Litwie reformy przywracające ziemię poprzednim właścicielom stworzyły fundamenty dla wyłonienia się i wzmocnienia małych rodzinnych gospodarstw rolnych, co doprowadziło do rozdrobnionej struktury rolnej. Większość gospodarstw mleczarskich miało tam po jednej – dwie krowy. Poniżej 50% tych nietowarowych i samowystarczalnych gospodarstw rolnych odstawiało niewielkie ilości mleka do mleczarni.

Mleczarskie gospodarstwa rolne koncentrowały się coraz bardziej w większe podmioty zarówno w Finlandii, jak i w pozostałych krajach bałtyckich. Powiększanie gospodarstw przebiegało szybko zwłaszcza na Łotwie i Litwie, gdzie struktura gospodarstw rolnych była początkowo dosyć rozdrobniona. Jeszcze w 1999 r., gospodarstwa rolne z ponad 10 krowami posiadały zaledwie 13% pogłowia krów mlecznych na Litwie i 27% na Łotwie. Do roku 2005 udział tych dużych i średnich gospodarstw rolnych w ogólnej liczbie krów wzrósł do 31% na Litwie i do 42% na Łotwie. Powiększające się i coraz silniejsze ekonomicznie średnie i duże gospodarstwa rolne przejmują udziały w rynku od tysięcy mniejszych gospodarstw, które dotąd utrzymywały po jednej do dwóch krów i obecnie wycofują się masowo z tego rodzaju działalności.

Produkcja mleka spadła w krajach bałtyckich o 50-60% pomiędzy końcem lat 80. a początkiem lat 90. Spadek ten przypisywano przeprowadzanym reformom, niepewności, głębokiemu kryzysowi strukturalnemu w rolnictwie, oraz nagłemu odcięciu od olbrzymiego rynku wewnętrznego byłego Związku Radzieckiego. Problemy doświadczane w zakresie produkcji mleka spowodowały trudności z jego zbytem w całym łańcuchu dostaw produktów mlecznych, zarówno na rynkach krajowych, jak i eksportowych. Nowe prywatne gospodarstwa rolne cierpiały z braku kapitału, a nawet jeszcze bardziej wskutek presji efektu zamykania się nożyc kosztów i cen. Przeciętą jakość surowego mleka spadła, a jednocześnie była wyraźnie zróżnicowana wśród gospodarstw rolnych.

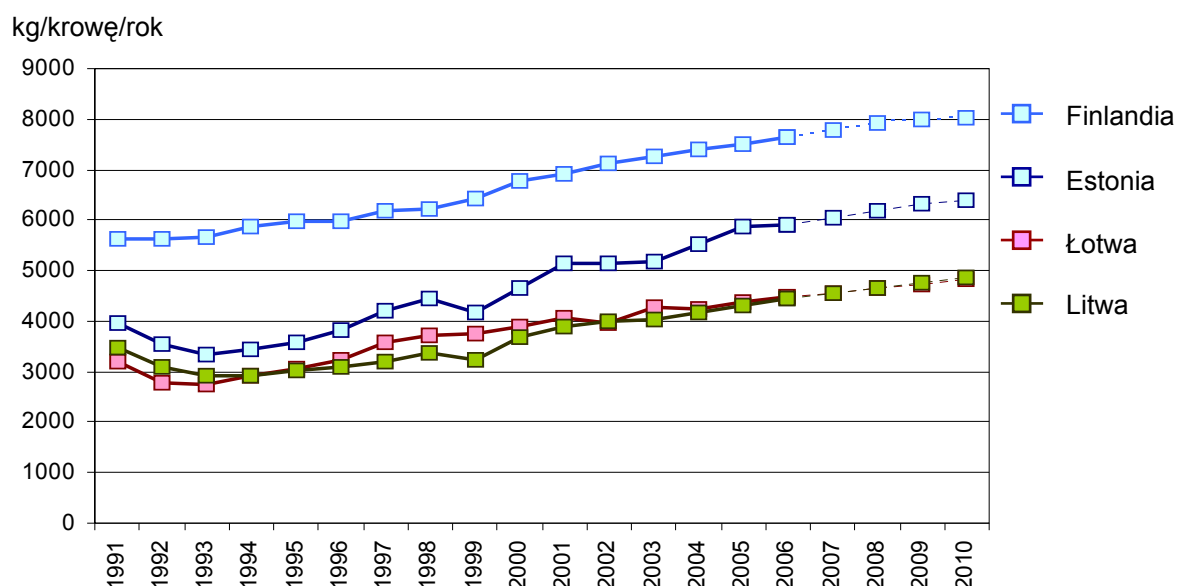
Jednakże technologia stosowana w mleczarskich gospodarstwach rolnych została zmodernizowana w ostatnim dziesięcioleciu, co za tym idzie – jakość znacznie się poprawiła. Dzięki wsparciu z UE lub subsydiom krajowym, a także ze strony przedsiębiorstw mleczarskich tysiące gospodarstw rolnych zainwestowało w nowoczesne urządzenia do dojenia krów i chłodzenia mleka. Ponad 90%

mleka dostarczanego do przetwórstwa było wysokiej jakości – pierwszej lub najwyższej klasy – już z chwilą przystąpienia do UE w 2004 r.

Średnia mleczność krów także niepokojąco spadła w pierwszych latach reform i kryzysu w rolnictwie. Niemniej jednak wydajność zaczęła znów rosnać w połowie lat 90. i w dalszym ciągu rosła z roku na rok dzięki modernizacji technologii produkcji mleka, poprawie sytuacji na rynku oraz wzrostowi przeciętnej wielkości gospodarstwa oraz ogólnej ilości produkowanego mleka.

W ubiegłym roku średnia wydajność produkcji mleka wynosiła około 4500 kg/krowę na Łotwie i Litwie, blisko 6000 kg/krowę w Estonii, zaś ponad 7700 kg/krowę w Finlandii. Przewiduje się kontynuację tego wzrostu w przyszłości, jednakże prognozuje się stałą lukę wydajności produkcji pomiędzy tymi krajami przez jeszcze co najmniej kilka następnych lat.

Rysunek 2. Przeciętna wydajność produkcji mleka w Finlandii i w krajach bałtyckich w latach 1991-2010 (kg/1 krowę/rocznie)

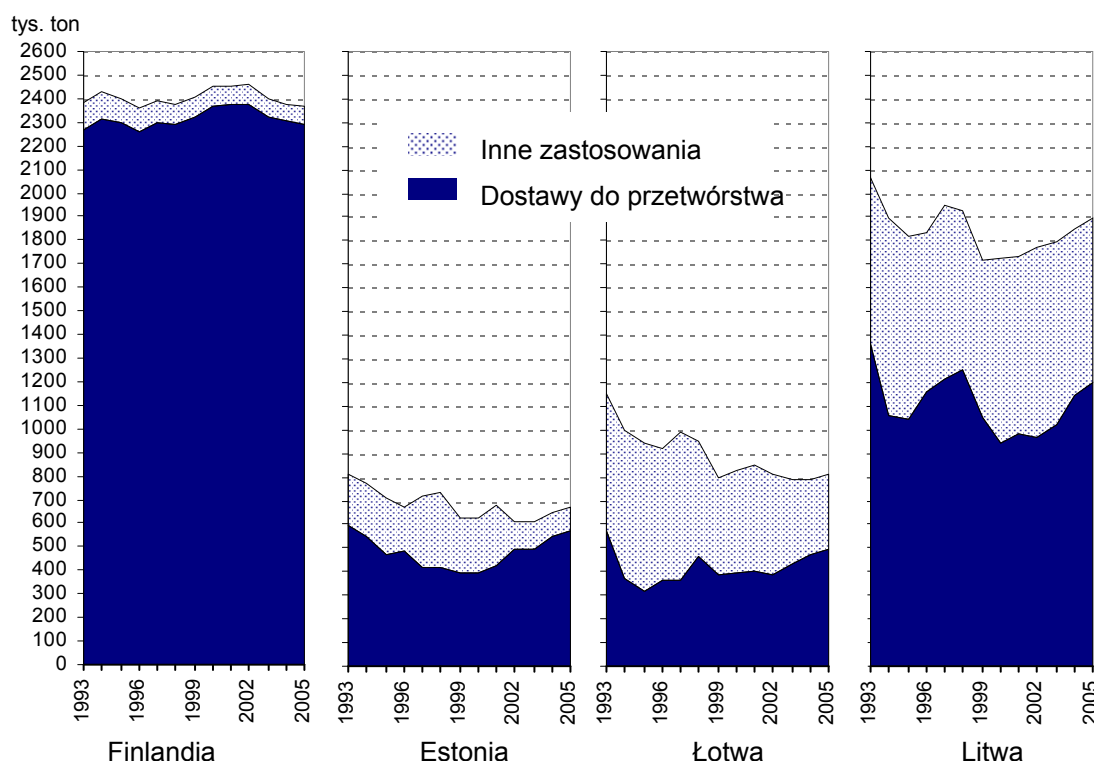
Źródła: Ośrodek Informacji Ministerstwa Rolnictwa i Leśnictwa Finlandii (TIKE), Statystyki Finlandii, Statystyki Estonii, Główny Urząd Statystyczny Łotwy i Statystyki Litwy.

Skup mleka

Udział mleka odstawianego do zakładów przetwórstwa (mleczarni) jest bardzo zróżnicowany pomiędzy tymi czterema krajami. W Finlandii przekraczał 95% przez cały okres od początku lat 90., w odróżnieniu od krajów bałtyckich, gdzie spadł do 55-70% w Estonii, 35-45% na Łotwie i 55-65% na Litwie do połowy poprzedniej dekady. Ilość mleka skupowanego przez mleczarnie spadła we wszystkich krajach bałtyckich po kryzysie na rynku rosyjskim w 1998, lecz zaczęła znów rosnąć z początkiem roku 2000.

Spadek innych form wykorzystania mleka – wykorzystania w gospodarstwie rolnym, na pasze i do sprzedaży na rynkach lokalnych – był mocno związany z ostatnimi tendencjami w zakresie struktury gospodarstw rolnych: eliminacją najmniejszych samowystarczalnych gospodarstw nietowarowych i równoczesnym wzrostem gospodarstw średnich i dużych. Wśród trzech krajów bałtyckich, estońska struktura wykorzystania mleka jest najbliższa proporcji występujących w Europie Zachodniej, co tłumaczy się dużą wagą wielkich gospodarstw rolnych w tym kraju.

Rysunek 3. Struktura wykorzystania mleka w Finlandii i w krajach bałtyckich latach 1993-2005 (w tys. ton).

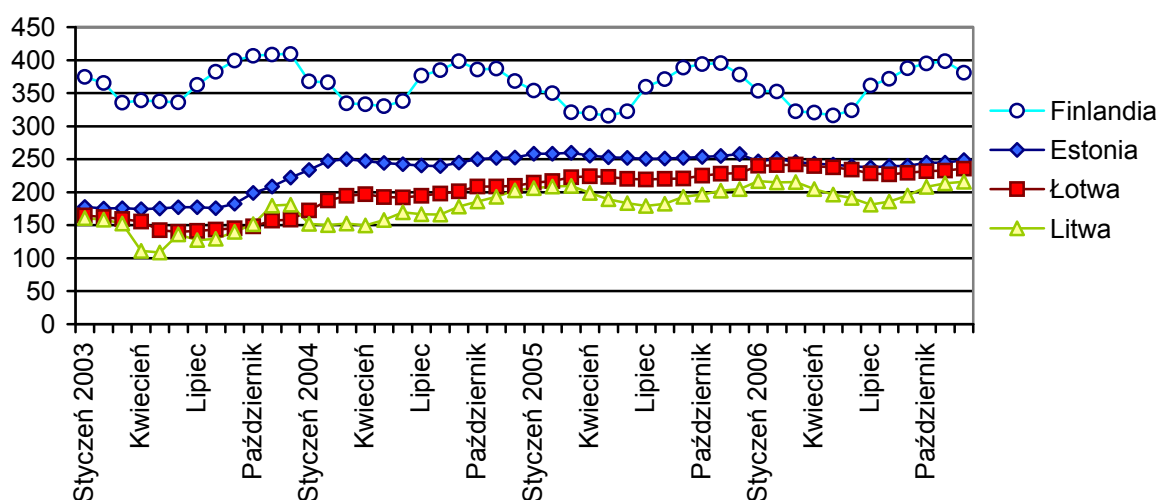
Źródła: Ośrodek Informacji Ministerstwa Rolnictwa i Leśnictwa Finlandii (TIKE), Statystyka Finlandii, Statystyka Estonii, Główny Urząd Statystyczny Łotwy i Statystyka Litwy.

Wielkości dostaw mleka do zakładów przetwórczych systematycznie rosły w całym sektorze mleczarstwa regionu bałtyckiego od 2002 r., co przypisuje się poprawie sytuacji zarówno na rynkach krajowych jak i zagranicznych:

- (1) Na rynkach krajowych, PKB krajów bałtyckich szybko wzrastał w latach 2000, wywierając korzystny wpływ na spożycie żywności. Wzrost dochodów wywoływał także rosnący popyt na produkty mleczne.
- (2) Przedsiębiorstwa mleczarskie krajów bałtyckich miały dostęp do rynków UE już na początku lat 2000, lecz ich szybka modernizacja i przystąpienie w 2004 r. do wspólnego rynku otworzyły przed nimi jeszcze większe możliwości eksportowe.
- (3) Popyt z rynków państw trzecich także wzrósł w ostatnich latach.

Poziom cen w poszczególnych nowych państwach członkowskich był różny zarówno pomiędzy nimi, jak i w stosunku do cen w krajach UE-15. Dlatego poszerzenie UE na wschód wywołało istotne zmiany na rynkach mleka surowego w Europie: natychmiast rozwinął się transgraniczny handel mlekiem surowym. Setki tysięcy ton mleka sprzedawano w Europie Środkowej zarówno pomiędzy krajami nowoprzyjętymi do Unii, jak i z tych krajów do państw UE-15, takich jak Włochy i Niemcy. Handel mlekiem surowym doprowadził do konwergencji poziomów cen w całej UE, a występujące wcześniej różnice cen zmniejszyły się w ostatnich latach.

Rysunek 4. Miesięczne ceny mleka w latach 2003-2006

Źródła: Ośrodek Informacji Ministerstwa Rolnictwa i Leśnictwa Finlandii (TIKE), Estoński Instytut Badań Ekonomicznych, Łotewski Państwowy Instytut Ekonomiki Rolnictwa, Litewski Związek Mleczarstwa.

Takie same tendencje można zaobserwować w krajach bałtyckich. Prężne rynki i poprawiające się perspektywy dla sektora generowały zwiększony popyt na produkty mleczne. Przedsiębiorstwa przetwórcze zaczęły ostro konkurować o mleko surowe i pozyskiwać mleko nawet z sąsiednich krajów. W 2006 r. łotewskie zakłady zakupiły 55 tysięcy ton mleka z Estonii, podobnie litewscy producenci nabyli 130 tysięcy ton mleka z Łotwy. Handel mlekiem surowym doprowadził do zmniejszenia różnic cen i ich wzajemnej konwergencji oraz ich zbliżenia się do średniej ceny w Unii Europejskiej.

Transgraniczny obrót surowym mlekiem nie objął Finlandii, mimo że ceny mleka dla producentów były tam wysokie. Istnieje wiele powodów tego stanu rzeczy: (1) fińska produkcja mleka do tej pory zaspokajała zapotrzebowanie zakładów przetwórczych; (2) ogromna większość fińskich zdolności przetwórczych mleczarni eksploatowana jest przez zakłady przetwórcze zwi-

zane ze spółdzielniami, które skupują mleko od swoich członków-właścicieli; oraz (3) wysokie koszty transportu przez morze są naturalną barierą dla importu nieprzetworzonego mleka.

Z powodu zróżnicowania struktur gospodarstw mleczarskich w omawianych czterech krajach doszło do tego, że mechanizmy pozyskiwania mleka i systemy logistyczne przedsiębiorstwa przetwórstwa mleka znacznie się różnią. Ilość mleka wytwarzanego przez duże i średnie gospodarstwa rolne w Estonii i Finlandii ułatwia bezpośredni transport mleka z gospodarstw rolnych do zakładów przetwórczych. Bezpośredni transport nie może być w takim samym stopniu możliwy na Łotwie i na Litwie, gdzie kilka tysięcy drobnych gospodarstw rolnych rozsięte jest na wsi. Zatem przedsiębiorstwa mleczarskie pozakładały punkty skupu i odbioru mleka we wsiach i w ośrodkach gminnych. Właściciele drobnych gospodarstw dostarczają mleko do tych punktów zbytu, skąd zakłady mleczarskie mogą odbierać surowiec w większych ilościach.

Łotewskie i Litewskie mleczarnie mają skłonność do wymagania od tych rolników zapłaty za dodatkowe koszty logistyki i transportu. W praktyce czyni się to płacąc po zaniżonych cenach drobnym dostawcom mleka. Przykładowo na Litwie, cena płacona drobnym producentom bywa aż 20-30% niższa od średniej, natomiast cena płacona producentom działającym na wielką skalę może być znacząco wyższa od średniej. W Finlandii, prawie nie ma różnic cen opartych na wielkości gospodarstw rolnych, głównie dlatego, że wiodące przedsiębiorstwo mleczarskie – bazujące na spółdzielczości – płaci wszystkim producentom, a pełni rolę podmiotu wyznaczającego ceny dzięki swej dominacji na rynku. Niemniej jednak drobne różnice cen mleka dla producentów mogą zdarzać się także w Finlandii; ceny zapewniane przez mniejszych przetwórców mleka albo w niektórych regionach mogą odbiegać od głównego nurtu cenowego.

Przemysł mleczarski

Struktura fińskiego przemysłu mleczarskiego była stabilna na przestrzeni minionych 15-20 lat. Wprawdzie w ostatnim dziesięcioleciu obserwowano liczne fuzje i zmiany strukturalne w zakresie związków spółdzielni mleczarskich, nie dotknęły one jednak struktury branży mleczarstwa. Wiodący zakład mleczarski jest własnością związków mleczarni spółdzielczych, których właścicielami są producenci mleka. Za tym dominującym koncernem plasują się średniej wielkości prywatne przetwórnice mleka i blisko 50 małych mleczarni. Małe mleczarnie specjalizują się w określonych grupach produktów, takich jak świeży twaróg czy inne świeże produkty, albo jedynie dostarczają mleko. W 2005 r. małe mleczarnie wniosły mniej niż 10% do sumy przychodów ze sprzedaży produktów fińskiego mleczarstwa.

W porównaniu z Finlandią strukturalne zmiany w przemyśle mleczarskim państwach bałtyckich to burzliwy proces, zwłaszcza w pierwszych latach niepodległości. Olbrzymie przedsiębiorstwa przetwórcze odziedziczone po poprzednim systemie gospodarczym podzielono na szereg mniejszych jednostek produkcyjnych, które odrębnie prywatyzowano. W Estonii 11 dużych przedsiębiorstw mleczarskich podzielono na 36 mniejszych zakładów a jednocześnie 60% zdolności produkcyjnych przekazano na własność producentom mleka lub ich spółdzielniom. Pozostałe zdolności produkcyjne sprzedano krajowym inwestorom prywatnym. Producentów mleka faworyzowano także na Łotwie i Litwie tak, że proces prywatyzacji doprowadził do podobnej struktury własności we wszystkich krajach bałtyckich pod koniec lat 90.

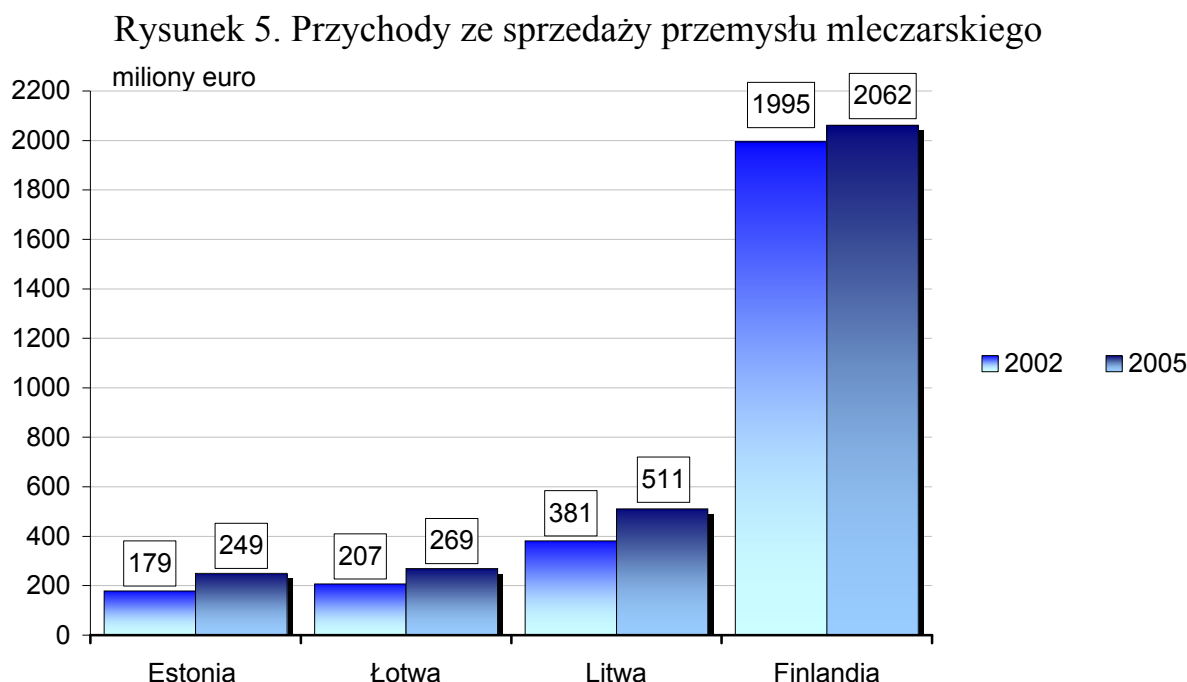
Trudności rynkowe wystawiły zakłady mleczarskie na ciężką próbę w minionej dekadzie i wiele z nich wycofało się lub zostały wyparte z rynku, (ostatnio na fali bankructw wywołanych przez kryzys rosyjski w 1998 r.). Było to niejako przygotowanie do okresu rozwoju nacechowanego silną koncentracją, czyli falą fuzji i przejęć. CR4 (wskaźnik koncentracji 4; udział czterech największych przedsiębiorstw w całkowitej wielkości sprzedaży danej branży) wzrósł np. na Litwie z 29% w 1994 do 56% w 1998 r. Koncentracja doprowadziła teraz w końcu do powstania struktury zdominowanej obecnie przez 2-3 silne spółki mleczarskie w każdym z krajów bałtyckich. Pozostali producenci branży mleczarskiej to przedsiębiorstwa średniej wielkości lub drobni wyspecjalizowani przetwórcy nastawieni na wąskie segmenty rynku.

Pierwsi inwestorzy zagraniczni pojawili się w przemyśle mleczarskim państw bałtyckich pod koniec lat 90. Estonia była najbardziej popularnym krajem docelowym – udział własności zagranicznej w łącznym kapitale branży przemysłu mleczarskiego tego kraju wynosi blisko 40%. Udział własności zagranicznej wynosi 15% na Litwie i 8% na Łotwie. Udziały podmiotów zagranicznych były nawet jeszcze nieco wyższe przed przystąpieniem do UE, lecz krajowi inwestorzy odkupili część kapitału będącego w rękach zagranicznych w Estonii i na Litwie. Wskutek niedawnych transakcji udział własności zagranicznej wzrósł także w Finlandii, sięgając około 5-6% w zagregowanym kapitale zakładów przemysłu mleczarskiego.

Przychody ze sprzedaży branży mleczarskiej wzrosły pomiędzy rokiem 2002 i 2005 w każdym z tych czterech państw. Jednakże tempo wzrostu jest inne w Finlandii, a inne w krajach bałtyckich. W ciągu tych czterech lat przychody ze sprzedaży w Finlandii wzrosły o 3,4%, natomiast tempo wzrostu było znacznie większe w Estonii (39%), na Łotwie (30%) i na Litwie (34%). Podobną różnicę można zaobserwować w tempie wzrostu przychodów ze sprzedaży w przeliczeniu na jednego zatrudnionego pracownika, która to wielkość

wzrosła w Finlandii o 4% pomiędzy rokiem 2002 a 2005, natomiast wyraźnie podskoczyła ona w Estonii (43%), Łotwie (40%) i Litwie (26%) pomiędzy rokiem 2002 a 2005. Poziomy wielkości bezwzględnych są oczywiście znacznie niższe w krajach bałtyckich niż w Finlandii. Przetwórstwo mleka ogólnie nadal jest bardziej pracochłonne w krajach bałtyckich.

Rentowność przetwórstwa mleka była różna w poszczególnych krajach, a zwłaszcza w poszczególnych spółkach. Średni wskaźnik zysku ze sprzedaży w fińskim przemyśle mleczarskim utrzymywał się poniżej jednego procenta w ciągu ostatnich dwóch lat. Członkostwo w UE doprowadziło do powiększenia różnic poziomu rentowności pomiędzy bałtyckimi przemysłami mleczarskimi. Przeciętny wskaźnik zysku do sprzedaży osunął się w strefę strat w Estonii w latach 2004 i 2005. Najważniejszym tego powodem był prawdopodobnie nagły, blisko 50%, wzrost ceny mleka surowego, który nastąpił już pod koniec roku 2003 w następstwie oczekiwania członkostwa tego kraju w UE.

Źródła: *Statystyki Finlandii, Statystyki Estonii, Główny Urząd Statystyczny Łotwy, Statystyki Litwy.*

Wśród państw bałtyckich, to estońskie zakłady mleczarskie wyraźnie płaściły najwyższe ceny za mleko w początkowych latach członkostwa w UE. Fakt ten niekorzystnie wpłynął na ich rentowność. Przeciętny wskaźnik zysku ze sprzedaży wynosił około 2-3% na Łotwie, a jeszcze więcej na Litwie, tj. 3-4%.

W każdym kraju istnieje co najmniej jeden producent, który wyraźnie wybija się ponad przeciętną ze znacznie wyższą rentownością. Z drugiej strony, jest wiele przedsiębiorstw o praktycznie zerowej rentowności albo nawet pono-

szących straty – na przykład w Estonii. Oczekuje się, że korzystne zmiany cen obserwowane na rynku europejskim i światowym w ostatnich miesiącach powinny wpłynąć na poprawę rentowności w przemyśle mleczarskim większości państw Unii Europejskiej.

Handel zagraniczny

Warunki naturalne produkcji rolnej w krajach północnych są bardzo odpowiednie dla sektora mleczarskiego. Produkcja mleka i jego przetworów znacznie przekracza popyt krajowy we wszystkich czterech krajach. Ich wskaźnik samowystarczalności utrzymywał się znacznie powyżej poziomu 100% nawet podczas kryzysów w latach 90., tj. reform gospodarczych i strukturalnych w krajach bałtyckich, recesji gospodarczej w Finlandii, a także zapaści na rynku w Rosji.

Zdolności produkcyjne i przetwórcze zmodernizowano szybko w bałtyckich łańcuchach dostaw, przesunięto kompozycję palety produktów z konwencjonalnych produktów masowych na bardziej zróżnicowane wyroby o wyższej wartości dodanej, takie jak świeże produkty, jogurty i sery.

Tabela 1. Wartość obrotów handlu zagranicznego mlekiem i produktami mleczarstwa w Finlandii oraz w krajach bałtyckich (w milionach euro).

	Finlandia			Estonia			Łotwa			Litwa		
	Import	Ekspert	Saldo	Import	Ekspert	Saldo	Import	Ekspert	Saldo	Import	Ekspert	Saldo
2000	90	195	105	12	38	26	6	17	11	9	103	94
2001	93	259	166	15	49	34	12	21	9	37	148	111
2002	97	274	177	16	60	44	17	23	6	36	169	132
2003	102	275	173	20	63	42	19	20	1	14	152	138
2004	115	266	151	39	58	20	20	22	2	11	152	141
2005	136	275	139	21	76	55	23	40	18	13	220	207
2006	150	298	147	16	83	67	31	63	32	35	246	211

Źródło: Eurostat – baza danych dotycząca handlu zagranicznego.

Wzrost dochodów wywołał wzrost spożycia markowych produktów mlecznych na rynkach bałtyckich, gdzie krajowym zakładom mleczarskim udało się utrzymać ich pozycje rynkowe w początkowych latach członkostwa w UE. O ile import produktów mleczarstwa silnie wzrósł w wielu środkowo-europejskich nowych państwach członkowskich, to jego rozwój w krajach bałtyckich był znacznie bardziej umiarkowany.

Udział krajowych producentów na bałtyckich rynkach produktów mleczarstwa utrzymywał się na wysokim poziomie, pomiędzy 86 a 92%, a nawet nieco jeszcze wzrósł (np. w Estonii) w porównaniu do lat poprzedzających członkostwo w UE. Na rynku fińskim utrzymujący się od dawna udział krajowych wytwórców przewyższający 93% obniżył się nieznacznie do 91% w latach 2004 i 2005.

Saldo obrotów handlu zagranicznego mlekiem i produktami mleczarstwa było dodatnie, tj. eksport przewyższał import we wszystkich czterech krajach w latach 2000. W Finlandii dodatnie saldo handlu zagranicznego artykułami mlecznymi nieco obniżyło się przede wszystkim z powodu wzrostu importu. W krajach bałtyckich członkostwo UE wywołało szybki wzrost eksportu, w następstwie tego ciągłą poprawę bilansu handlowego w zakresie produktów mleczarstwa, którego dodatnie saldo rosło, nawet jeżeli wyłączy się z jego kalkulacji mleko surowe. Przesunięcie na rzecz wysoko przetworzonych i mających wyższą wartość dodaną, albo specjalnych produktów, można dostrzec w strukturze eksportu.

Wnioski

Łańcuch dostaw mleka od dawna był okrętem flagowym sektora rolno-spożywczego Finlandii i państw bałtyckich z oczywistych powodów: w północnych szerokościach geograficznych byłoby nierealistycznym specjalizowanie się w takich produktach rolnych jak ziarno zbóż czy owoce i warzywa, tak więc warunki klimatyczne i urodzajne tereny pastwisk przesądzają o orientacji skupionej na produkcji mleka.

Wyniki i statystyki handlu zagranicznego potwierdzają, że sektory mleczarstwa Finlandii oraz krajów bałtyckich mają przewagi komparatywne na rynkach eksportowych. Wprawdzie sektory mleczarstwa w tych krajach różnią się od siebie pod względem struktury gospodarstw produkujących mleko, spółek mleczarskich i stosunków własnościowych, wszystkie one jednak osiągnęły mocną pozycję – w porównaniu do ich wielkości – w handlu zagranicznym produktami mleczarskimi.

Z drugiej strony eksport jest także dziedziną, w której kraje te wykazują różnice strukturalne: specjalizują się w różnych grupach produktów i różnych krajach docelowych. Eksport fińskiego i eksport litewskiego sektora mleczarstwa przejawiają wzajemne podobieństwo co do zestawu produktów i rozmiarów. Konkuruje też w większości na tych samych rynkach. Największym utrudnieniem dla Łotwy i Litwy była dotąd ich rozdrobniona struktura agrarna, a zatem koncentracja gospodarstw rolnych jest dla nich kluczowym czynnikiem poprawy konkurencyjności. Konkurencyjność poprawiła się znacznie w sektorze mleczarskim państw bałtyckich w okresie przed i po akcesji do UE, dzięki podniesieniu warunków higienicznych, inwestycjom, modernizacji i wzrostowi wydajności.

Obok wzrostu handlu zagranicznego, globalizacja otoczenia ułatwiła przepływ kapitału. Co ciekawe – inwestorzy zagraniczni wykazali najwyższe zainteresowanie najmniejszym łańcuchem dostaw mleka spośród tych czterech

krajów: Estonia przyciągnęła inwestycje zagraniczne zarówno do sektora produkcji jak i przetwórstwa mleka z wielu krajów. Finlandia i Litwa również przyjęły znaczące inwestycje zagraniczne do swojego przemysłu mleczarskiego.

Przewiduje się, że wszystkie cztery sektory mleczarskie będą uczestniczyć w przepływach bezpośrednich inwestycji zagranicznych w nadchodzących latach. Oczekuje się również, że kraje bałtyckie będą głównie przyjmować kapitał zagraniczny, natomiast Finlandia może uczestniczyć w procesach umiędzynarodowienia tej branży zarówno jako kraj przyjmujący inwestycje, jak i w charakterze kraju inwestującego.

Literatura:

1. Hein P. (2006): *Competitiveness and Comparative Advantage in the Estonian Milk Sector – A PAM analysis of different farm types and processing enterprises* [Konkurencyjność i przewaga konkurencyjna estońskiego sektora mleka – Analiza PAM różnych typów gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw przetwórstwa], praca doktorska, Humboldt Universität, Shaker Verlag, Aachen.
2. Jansik C. (2008): *Suomen ja Baltian maitosektorien vertailu*. Referat przedstawiony w: Maataloustieteen päivät, Helsinki.
3. Niemi J. & Ahlstedt J. (2007): *Finnish Agriculture and Rural Industries 2007* [Fińskie rolnictwo a przemysł wiejski]. MTT Agrifood Research Finland, Economic Research, Helsinki.
4. Litewski Instytut Ekonomiki Wsi: *Rinkotyra. Žemės ūkio ir maisto produktai*, Vilnius. Różne wydawnictwa z lat 2004-2007.
5. Saron T. (2006): *Estonian Dairy Sector in 2005* [Estoński sektor mleczarstwa w 2005 r.]. Eesti Piimaliit, Tallinn, odbitka powielana.
6. Pyykkönen P. & Virolainen M. (2007): *Osuusmeijerit myötätuulella. Osuustoiminta* 4/2007, str. 36-38.
7. Bazy danych i publikacje państwowych urzędów statystycznych: Statystyki Finlandii, Statystyki Estonii, Główny Urząd Statystyczny Łotwy, Statystyki Litwy.
8. Rozmowy z badaczami i urzędnikami oraz przedstawicielami przedsiębiorstw działających w łańcuchu dostaw produktów mlecznych w Finlandii, Estonii, Łotwie i Litwie.

Liberalizacja handlu towarami rolnymi w ramach WTO – wyzwanie dla europejskiego rolnictwa

Negocjacje Rundy Doha WTO dotyczą liberalizacji rynku produktów rolnych, przemysłowych i usług. Największe zmiany spowodują jednak w sektorze rolnym. Doprowadzą do redukcji ochrony celnej w krajach rozwiniętych i do eliminacji subsydiów eksportowych. Największe zmiany w warunkach importu do UE dotyczyć będą sektorów: mięsa, cukru, sera oraz owoców i warzyw. Zmniejszona zostanie różnica ceł między produktami podstawowymi i przetworzonymi. UE zachowa możliwość utrzymania obecnych programów wsparcia producentów rolnych.

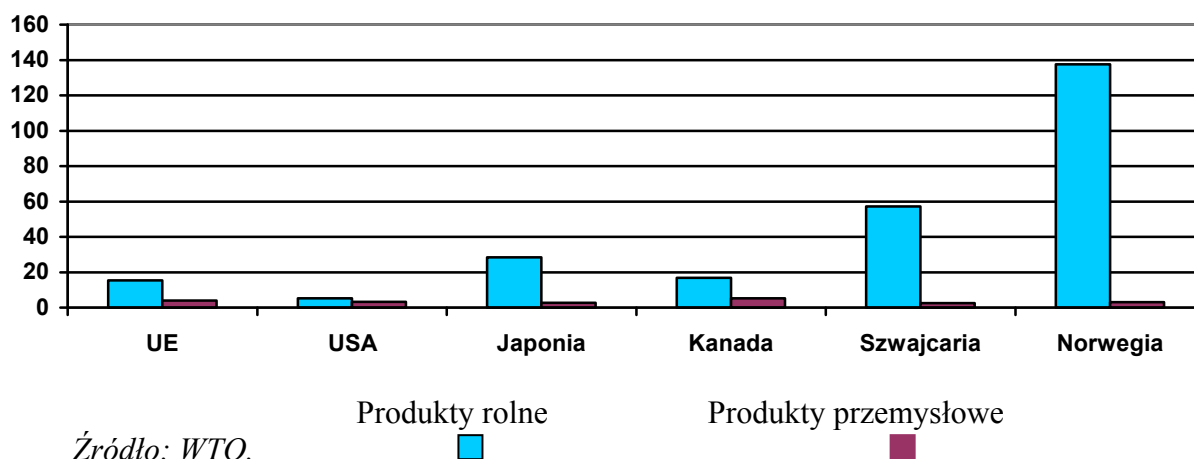
1. Podstawy i uwarunkowania procesu liberalizacji handlu towarami rolnymi

Chociaż zjawisko współczesnej globalizacji możemy obserwować już od 20 lat, to jednak nadal każda dyskusja na ten temat prowokuje skrajne oceny i rzadko daje jednoznaczną odpowiedź na pytanie o jej konsekwencje. Trudność analizy obecnych i przyszłych skutków tego procesu wiąże się z jego skalą i oddziaływaniem na wszystkie sektory życia gospodarczego i społecznego. Zazwyczaj każdy opis rozwoju globalizacji zawiera odniesienie do liberalizacji handlu towarami i usługami jako do jego niezbędnych warunków. Dlatego też postrzega się Światową Organizację Handlu (WTO) jako instytucję promującą i w dużej mierze odpowiedzialną za kształt oraz tempo globalizacji. Rzeczywiście, WTO – organizacja skupiająca 151 członków¹ – stanowi forum, na którym decydują się zasady globalnego handlu oraz działania na rzecz jego liberalizacji. Należy jednak zaznaczyć, że sama organizacja ma na celu tylko umożliwienie prowadzenia wielostronnych negocjacji, których wynik jest w całości uzależniony od decyzji państw członkowskich. Siła WTO jako organizacji objawia się dopiero w nadzorowaniu przestrzegania wynegocjowanych zasad, przez system rozstrzygania sporów oraz decyzje paneli i organów odwoławczych. Tak więc genezy obecnej rundy negocjacji należy szukać w suwerennych decyzjach państw. Rozpoczęcie negocjacji, określenie ich celów oraz uzgodnienia na poszczególnych etapach nie są narzucane przez WTO. Negocjacje Rundy Doha dotyczą

¹ Stan w kwietniu 2008 roku. Procedura akcesji otwarta jest obecnie wobec 28 krajów, m.in.: Federacji Rosyjskiej, Iranu, Iraku, Kazachstanu, Serbii, Algierii i Azerbejdżanu.

handlu towarami rolnymi, przemysłowymi, usługami oraz obejmują problemy horyzontalne: handlu i ochrony środowiska, administracyjnych ułatwień dla prowadzenia handlu, zasad dotyczących m.in.: środków ochronnych oraz sposobów uwzględnienia szczególnej sytuacji krajów rozwijających się². Podejmując negocjacje zgodzono się, że przyszłe zobowiązania krajów rozwiniętych będą znacznie większe niż krajów rozwijających się. Kolejne istotne dla obecnego przebiegu negocjacji ustalenie dotyczyło związania poziomu ambicji negocjacji rolnych i przemysłowych³. Konsekwencją tych uzgodnień jest większy nacisk na otwarcie rynków rolnych w krajach rozwiniętych, ponieważ właśnie w tym obszarze z jednej strony są najwyższe bariery celne, a z drugiej strony koncentrują się możliwości eksportowe krajów rozwijających się.

Rysunek 1. Średnie cła dla produktów rolnych i przemysłowych, w %.

Chociaż rolnictwo jest tylko jednym elementem tego obrazu, to nie sposób pominąć jego oddziaływania na ocenę całości. Oddziaływanie to nie wynika z pewnością ze skali obrotów handlu światowego towarami rolnymi a z wysokiej rangi funkcji, jakie rolnictwo pełni w każdym społeczeństwie i z dużego znaczenia politycznego w wielu krajach. W początkowej fazie negocjacji niektóre kraje rozwinięte: Szwajcaria, Norwegia, Japonia oraz UE starały się promować uwzględnienie w negocjacjach dwóch elementów: względów poza handlowych (non-trade concerns) oraz wielofunkcyjnej roli rolnictwa w gospodarce. Dyskusja na te tematy wywołała wiele emocji i doprowadziła do powstania dużego dorobku w postaci prac naukowych prowadzonych m.in. w OECD⁴.

W wyniku sprzeciwu krajów-eksporterów rolnych problemy te nie znajdują się obecnie w zakresie negocjacji. Są jednak nadal obecne w wewnętrznych

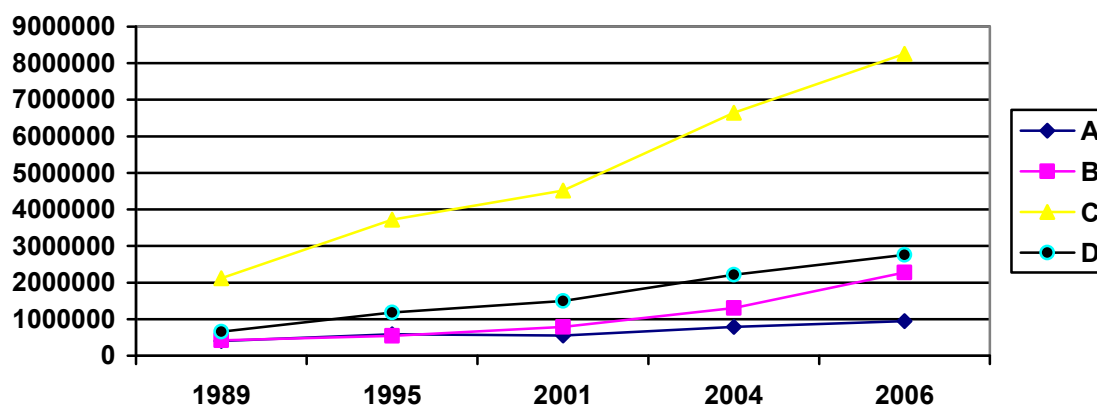
² Deklaracja Ministerialna z Doha, listopad 2001 r. WTO.

³ Deklaracja Ministerialna z Hongkongu, grudzień 2005 r. WTO.

⁴ *Multifunctionality – Towards an Analytical Framework*, OECD, 2001.

dyskusjach w poszczególnych krajach i z pewnością będą brane pod uwagę przy ocenie końcowego pakietu negocjacyjnego.

Rysunek 2. Światowy eksport produktów rolnych, paliw i kopalin, produktów przemysłowych i usług, ceny bieżące w mln USD.

A-produkty rolne, B- paliwa i kopaliny, C-produkty przemysłowe, D-usługi.

Źródło: WTO.

Negocjacje trwają już siódmy rok, żaden z uzgadnianych w tym czasie terminów nie został dotrzymany. Rozmowy przechodziły też okresy wzmożonych prac i okresy kryzysowe. Poszczególne etapy negocjacji związane były zwykle z kalendarzem politycznym w głównych krajach i sytuacją na rynkach rolnych. Obecnie najpoważniejsze ograniczenie wiąże się z wyborami prezydenckimi w USA i z ewentualnymi trudnościami, jakie może napotkać obecna administracja prezentując w Kongresie wyniki negocjacji. Natomiast, elementem wspierającym proces jest dobra koniunktura na rynkach rolnych, która pozwala na zmniejszenie obaw związanych z redukcją ochrony rynków w krajach rozwiniętych.

2. Cele głównych uczestników negocjacji Rundy Doha i rola krajów członkowskich UE w negocjacjach WTO

Każde negocjacje o takim wymiarze są uzależnione od inicjatywy liderów. W Rundzie Doha taką rolę spełniają UE, USA i Brazylia. Szczególnie w ostatnim, bardzo trudnym momencie, współpraca między tymi krajami pozwala na kontynuowanie negocjacji. Drugą grupę, również bardzo istotną, stanowią ok. 30 krajów; oprócz UE, USA i Brazylii są w niej m.in.: Chiny, Japonia, Kanada, Indie, Szwajcaria, Norwegia, Argentyna, Urugwaj, Australia, Afryka Południowa. Negocjacje w tej grupie toczą się na zasadach nieformalnych i dopiero później, w miarę rozwiązywania poszczególnych problemów przenoszone są na poziom formalny z udziałem wszystkich członków. Taka konstrukcja ne-

gocjacji jest podyktowana względami praktycznymi, ale też wynika z faktu, że każde porozumienie, aby miało sens musi obejmować kraje o największym udziale w handlu światowym.

W ogólnym ujęciu, celem UE w negocjacjach rolnych jest zapewnienie utrzymania warunków określonych ramami zreformowanej w 2003 roku Wspólnej Polityki Rolnej. UE dąży też do utrzymania równowagi między swoimi koncesjami, a koncesjami USA i innych partnerów z grupy krajów rozwiniętych. Z tych powodów, w obszarze dostępu do rynku, unijni negocjatorzy starają się o akceptację dla koncepcji mniejszych redukcji ceł dla produktów wrażliwych w kilku sektorach: mięso, produkty mleczarskie, owoce i warzywa. Z drugiej strony, oczekują realnej redukcji wsparcia producentów rolnych w USA oraz otwarcia rynków rolnych w krajach rozwiniętych, m.in. w Japonii, Kanadzie, Szwajcarii i Norwegii. UE bardzo mocno zaangażowana jest również w uzyskanie poprawy ochrony oznaczeń geograficznych.

Dla USA głównym celem jest uzyskanie poprawy dostępu do rynku UE i szeregu krajów rozwijających się. Celem defensywnym jest uzyskanie elastyczności w programach wsparcia rolnictwa. Jednak w odróżnieniu do UE w USA nie ma na razie określonej, perspektywicznej polityki w tym zakresie. Prace nad aktem prawnym dotyczącym wsparcia (Farm Bill) nadal trwają, co stanowi znaczne utrudnienie w negocjacjach.

Brazylia jest eksporterem produktów rolnych o największym potencjale wzrostu. Z oczywistych względów jest najbardziej zainteresowana poprawą dostępu do rynków w wielu sektorach, m.in.: mięsa, cukru, soi, owoców i warzyw. Brazylia często reprezentuje w tych negocjacjach grupę krajów rozwijających się, które są eksporterami rolnymi, ale jednocześnie obawiają się udzielenia koncesji w sektorze przemysłowym i usługowym. Konieczność wyśrodkowania tych stanowisk ogranicza możliwości osiągnięcia celów ofensywnych w rolnictwie.

Możliwości negocjacyjne Indii ogranicza defensywna postawa, jeżeli chodzi o otwarcie rynku rolnego oraz rynku towarów przemysłowych. Z kolei w usługach celem Indii jest osiągnięcie dostępu do rynku usług w krajach rozwiniętych świadczonych przez osoby fizyczne.

Ogólny obraz krzyżujących się interesów negocjacyjnych może być uzupełniony o bardzo defensywne stanowisko Japonii, Korei, Szwajcarii i Norwegii w negocjacjach rolnych oraz o równie ostrożne stanowisko w stosunku do jakiegokolwiek otwarcia swoich rynków grupy krajów rozwijających się (grupa G-33, m.in.: Indonezja, Chiny, Filipiny, Pakistan, Egipt).

Kraje członkowskie UE są reprezentowane w WTO przez Komisję Europejską. Negocjatorzy KE odpowiedzialni są za przygotowanie stanowiska negocjacyjnego, przedstawienie go wraz z uzasadnieniem krajom członkowskim i następnie za przebieg i wynik negocjacji. Ostateczne decyzje podejmuje Rada

UE do Spraw Ogólnych i Stosunków Zewnętrznych (GAERC). W szczególnych momentach, Rada przyjmuje konkluzje, które są jednocześnie zaleceniami, co do kierunków prowadzenia negocjacji dla KE. W trakcie negocjacji poszczególne ich elementy są omawiane z krajami członkowskimi w ramach Komitetu 133.

Rola krajów członkowskich polega na monitorowaniu procesu negocjacyjnego, wspieraniu działań KE przez przekazywanie jej własnych uwag i ocen oraz na informowaniu KE o specyficznych dla danego kraju celach negocjacyjnych. KE stoi zawsze przed trudnym zadaniem wypośrodkowania, często bardzo zróżnicowanych, celów negocjacyjnych członków UE, ale w zamian otrzymuje bardzo silny mandat negocjacyjny, który pozwala jej na uzyskanie mocnej pozycji w stosunku do innych partnerów.

3. Główne elementy negocjacji rolnych Rundy Doha

Na obecnym etapie negocjacje zmierzają do ustalenia wytycznych (modalities) dla przygotowania przyszłych list koncesji. Rozmowy toczą się na bazie propozycji przygotowanej przez Amb. C. Falconera⁵, który jest przewodniczącym Komitetu Rolnego, stanowiącego forum dla negocjacji. Propozycje te dotyczą warunków liberalizacji dostępu do rynków rolnych, ograniczenia i wyjaśnienia zasad stosowania instrumentów wsparcia producentów rolnych oraz ograniczenia i eliminacji wsparcia eksportu.

Dla UE wszystkie te elementy mają bardzo istotne znaczenie. Ze względu na ogólną zasadę prowadzenia negocjacji w WTO, która mówi, że nic nie jest uzgodnione aż do momentu, w którym wszystko jest uzgodnione, można jedynie obecnie przypuszczać, jakie będą ostateczne rozwiązania. Dlatego też podane poniżej parametry są wynikiem uśrednienia obecnych stanowisk negocjacyjnych i nie przedstawiają ostatecznych wyników negocjacji. Należy również pamiętać, że większość zobowiązań rozłożona będzie w ramach pięcioletniego okresu implementacyjnego. Stąd, np. ewentualny 50% stopień redukcji cła dla danej linii taryfowej zostanie osiągnięty dopiero na końcu tego okresu.

3.1. Negocjacje w obszarze dostępu do rynku

Ze względów defensywnych najbardziej istotne są uzgodnienia dotyczące dostępu do rynku.

Dla krajów rozwiniętych redukcja stawek celnych odbędzie się zgodnie z zasadą: im wyższa stawka celna, tym większa ich redukcja. Będzie też obowiązywał maksymalny pułap ceł, prawdopodobnie na poziomie 100%. Od tej zasady będą wyjątki, zarówno zmniejszające redukcję ceł, jak i ją zwiększające.

⁵ *Revised Draft Modalities For Agriculture*, WTO, 2008.

Dla produktów szczególnie wrażliwych będzie można zastosować redukcję pomniejszoną o 1/3, 1/2 lub 2/3. Każdy kraj będzie miał prawo określenia, które produkty będą uznane za wrażliwe, ale ustalony będzie ich limit w postaci od 4% do 6% wszystkich linii taryfowych produktów rolnych.

Tabela 1. Formuła redukcji stawek celnych dla krajów rozwiniętych

Obecna stawka celna	0 - 20%	20 – 50%	50 - 75%	> 75%
Przewidywana redukcja	50%	57,5%	63,5%	69,5%

Rekompensatą dla eksporterów, za uznanie określonych produktów za wrażliwe, będzie konieczność otwarcia kontyngentów dostępu do rynku (TRQ). Cło dla tych kontyngentów będzie musiało być mniejsze niż cło poza kontyngentami.

Wielkość konsumpcji obliczana będzie dla poszczególnych linii taryfowych i dane te będą również częścią uzgadnianego pakietu. Chodzi o to, aby w momencie podejmowania decyzji o akceptacji lub odrzuceniu wyników negocjacji znane były skutki uznania określonych produktów za wrażliwe. Uniknie się w ten sposób sytuacji, która miała miejsce w czasie negocjacji Rundy Urugwajskiej, kiedy to dochodziło do różnic w interpretacji praktycznego zastosowania uzgodnionych reguł.

Tabela 2. Stawki celne UE w wybranych sektorach

Wyszczególnienie	Średnia stawka celna (%)	Maksymalna stawka celna (%)
Produkty pochodzenia zwierzęcego	26,7	219
Produkty mleczarstwa	56,9	264
Owoce i warzywa	10,7	199
Cukier i wyroby cukiernicze	32,6	134

Dla UE prawdopodobnie produktami wrażliwymi będą wybrane linie taryfowe z sektorów: mięsa, mleka, owoców i warzyw i cukru. Na decyzję o wyborze konkretnych linii taryfowych będzie miało wpływ szereg czynników. Pomijając już polityczne uwarunkowania stanowisk krajów UE należy przypuszczać, że decyzje oparte będą na projekcji cen i ocenie konkurencyjności producentów rolnych UE oraz z uwzględnieniem wielkości kontyngentów WTQ. Obecnie import wielu produktów rolnych do UE odbywa się na zasadach preferencyjnych, określonych w dwustronnych lub regionalnych porozumieniach o wolnym handlu. W czasie negocjacji Rundy Doha szereg krajów rozwijających się zgłaszało obawy, że redukcja ceł m.f.n. spowoduje w naturalny sposób ograniczenie tych preferencji. Argumentowano, że może to doprowadzić do utraty przewagi na rynku i stworzyć zagrożenie utraty rynku. Ponieważ dla wie-

lu z tych krajów rynek UE jest najważniejszym kierunkiem eksportu, konsekwencją mogłoby być znaczne pogorszenie sytuacji ekonomicznej. Problem ten badany był m.in. w OECD i chociaż wyniki badań⁶ nie potwierdziły tych obaw to jednak postanowiono, że dla określonej grupy produktów okres redukcji ceł może być znacznie dłuższy niż przewidywany zgodnie z okresem implementacyjnym.

Kolejnym elementem negocjacji, który może z kolei przyspieszyć i zwiększyć redukcję ceł jest dyskusja nad dodatkową liberalizacją handlu dla produktów tropikalnych. Lista potencjalnych produktów, zgłoszona przez eksporterów, jest bardzo szeroka i zawiera m.in. cukier, ryż, owoce cytrusowe, jabłka, truskawki, pomidory, ziemniaki. UE stara się uzyskać rozwiązanie, które pozwoli na eliminację z tej listy produktów produkowanych w umiarkowanej strefie klimatycznej.

Należy również oczekiwać, że dojdzie do znacznego ograniczenia eskalacji taryf, czyli do zmniejszenia różnic w cłach dla produktów podstawowych i przetworzonych.

3.2. Wsparcie producentów rolnych

Głównym celem negocjacji jest ograniczenie wsparcia określanego w WTO jako kategoria „amber box” i „blue box”, czyli wsparcia związanego z produkcją i mającego bezpośredni wpływ na ceny uzyskiwane przez producentów.

Dla UE zobowiązania nawet znacznej redukcji tego typu subsydiów nie będą stanowiły większego problemu. Zarówno zdecydowana większość wsparcia z pierwszego filara WPR (Single Payment Scheme – dla starych członków UE i Single Area Payment Scheme – dla nowych) oraz wsparcie z drugiego filara (rozwój obszarów wiejskich) należy do trzeciej kategorii – „green box”. Mieści się w niej wsparcie, które nie jest związane z produkcją (nie ma wpływu na podejmowane przez producenta decyzje). Obecnie nie podlega ono ograniczeniom. Runda Doha może jednak przynieść zmiany w kryteriach wsparcia „green box” i tym samym utrudnić w przyszłości ewentualną modyfikację SAPS i SPS. Dla stanowiska UE istotne znaczenie ma również wewnętrzna dyskusja, która toczy się w ramach „health check”, na temat przyszłego modelu wsparcia w UE.

Według obecnych zasad nowi członkowie UE mają prawo stosować SAPS (płatność określana na bazie całego kraju, jednakowa na 1 hektar dla wszystkich rolników) na zasadach przejściowych do końca 2010 roku (Bułgaria

⁶ D.Lippoldt, P.Kowalski – *Trade Preference Erosion: Expanded Assessment of Countries at Risk of Welfare Losses*, OECD, 2005.

i Rumunia do końca 2011 roku). Po tym okresie należy przejść z SAPS do modelu regionalnego SPS. Niezależnie od wyników „health check” negocjatorzy UE starają się zapewnić UE możliwość takiego transferu. Problem polega na tym, że w ramach obecnych negocjacji w rundzie Doha prawdopodobnie nastąpią zmiany w kryteriach dotyczących programów typu SPS, programów pomocy strukturalnej (przez wsparcie inwestycji) i wsparcia udzielanego w ramach pomocy regionalnej. Zmiany polegać będą na wprowadzeniu wymagania określenia stałego i niezmiennego okresu bazowego, który służyć będzie ustaleniu wielkości wsparcia.

Należy zaznaczyć, że w tym elemencie negocjacji KE ma również cele ofensywne, polegające na dążeniu do zablokowania możliwości korekty bazowej wielkości wsparcia udzielanego rolnikom w USA.

3.3. Konkurencja w eksporcie

Trzecim z głównych filarów negocjacji rolnych jest konkurencja w eksporcie. Zobowiązania UE polegać będą na stopniowym eliminowaniu dotacji do eksportu. Dotychczasowa lista koncesji daje możliwość szerokiego wsparcia eksportu rolnego w prawie wszystkich najważniejszych sektorach. Decyzje w tej sprawie podejmowane są przez komitety zarządzające poszczególnymi rynkami. Ostatnia taka decyzja dotyczyła wznowienia dopłat do eksportu mięsa wieprzowego. W przeszłości UE wspierała eksport m.in.: pszenicy, ryżu, rzepaku, cukru, masła, mleka w proszku, sera, wołowiny, wieprzowiny, mięsa drobiowego, jaj, wina i szeregu owoców i warzyw. Notowany ostatnio wzrost cen na rynkach światowych powoduje zmniejszenie roli dopłat do eksportu. Jednak w przypadku korekty cen lub dużych nadwyżek w produkcji brak możliwości udzielania dotacji (prawdopodobnie od 2013 roku) może stanowić poważną przeszkodę dla eksportu niektórych produktów.

W zamian UE oczekuje ograniczeń i eliminacji innych form wsparcia eksportu, które są stosowane m.in. w: USA, Kanadzie, Australii i Nowej Zelandii. Dotyczy to m.in.: pomocy żywnościowej udzielanej w towarach z możliwością późniejszej sprzedaży na innym rynku, dopłat do kredytów i ubezpieczeń od ryzyka w eksporcie i działalności monopoli eksportowych.

4. Ocena potencjalnego wpływu negocjacji na sytuację producentów krajów Europy Centralnej i Wschodniej

O ile sprawdzą się przewidywania dotyczące wzrostu cen światowych na produkty rolne oraz uda się KE osiągnąć swój cel – zapewnienie kontynuacji wsparcia producentów rolnych środkami z kategorii „green box” – to najbardziej

znaczące zmiany nastąpią w warunkach dostępu do rynku. Rozważając potencjalne efekty nowych zobowiązań UE można przyjąć, że skala otwarcia rynku rolnego UE będzie znacznie większa niż ta, która miała miejsce w wyniku Run- dy Urugwajskiej. Zmiany w największym stopniu dotkną sektorów: mięsa, mle- ka, cukru i owoców i warzyw.

Otwarcie rynku będzie zarówno w formie zredukowanych ceł m.f.n. (im- port ze wszystkich kierunków bez ograniczeń ilościowych) jak i w formie kon- tyngentów taryfowych o znacznie mniejszej niż m.f.n. stawce celnej. Prawdopo- dobnie zniknie również możliwość stosowania klauzuli ochronnej SSG, która obecnie pozwala podnieść cło m.f.n. w przypadku nadmiernego importu lub w przypadku importu o niskiej wartości celnej.

W tabeli 3 pokazano jak różny efekt końcowy można będzie uzyskać za- leżnie od tego, czy dany towar będzie uznany za wrażliwy i jakie odchylenie od formuły zostanie zastosowane. Taryfa rolna UE liczy 2213 linii taryfowych. Można przyjąć, że w wyniku negocjacji przyjęty zostanie limit produktów wraź- liwych w wysokości od 88 do 132 linii taryfowych, co nie będzie wystarczające dla ochrony wszystkich produktów zgłaszanych przez kraje członkowskie UE. Dlatego też pierwszym zadaniem będzie uzgodnienie wewnątrz UE, które pro- dukty zostaną zakwalifikowane do kategorii produktów wrażliwych. Wybór nie będzie łatwy ze względu na konieczność otwarcia TRQ dla tych produktów. Stawka celna w ramach tych TRQ może być jeszcze niższa niż ta wynikająca z maksymalnej redukcji a wielkość kontyngentów może zostać określona na 4% do 6% konsumpcji. Celem TRQ jest zapewnienie jak najlepszych warunków dostępu do rynku, dlatego należy założyć, że ten import będzie miał miejsce w rzeczywistości. Ustalenie jednego kontyngentu dla kilku linii taryfowych (np. dla mięsa) może też spowodować sytuację, w której cały kontyngent wypełni import tylko jednego, najbardziej wartościowego z tej grupy produktu. Dlatego podstawową kwestią jest pytanie o metodę ustalenia wielkości TRQ. Kontyn- genty liczone jako procent od całości konsumpcji w danym sektorze byłyby zbyt duże, dlatego jednym z najważniejszych ustaleń będzie możliwość określenia jedynie niektórych linii taryfowych z danego sektora jako wrażliwe i określenie konsumpcji odpowiadającej tylko tym liniom.

Będzie również istniała możliwość podziału sektora na kategorie. Dzięki temu w przypadku owoców i warzyw będzie można określić konsumpcję od- dzielnie dla owoców świeżych, suszonych, przetworów i soków, a w przypadku mięsa oddzielić konsumpcję przypadającą na mięso mrożone, od tej dla mięsa świeżego i schłodzonego, lub oddzielić mięso od wyrobów mięsnych.

Tabela 3. Przewidywane stawki celne UE i wielkość konsumpcji w wybranych sektorach

Opis produktu	Obecne cło (%)	Cło po max. redukcji (%)	Cło po min. redukcji (%)	Wielkość konsumpcji dla sektora (tys. ton)
Mięso wołowe, świeże lub schłodzone	85,2	26,0	65,6	8155
Mięso wołowe, mrożone	141,8	43,2	100	8155
Mięso wieprzowe, bez kości, świeże lub schłodzone	25,4	10,8	20	7200
Mięso wieprzowe, bez kości mrożone	26,4	11,1	21,4	7200
Mięso drobiowe, bez kości, mrożone	87,9	26,8	67,7	10400
Mleko SMP	80,3	24,5	61,8	950*
Masło	89,8	27,4	69,1	1909
Pomidory	53,8	19,6	42,5	16268
Jabłka	38,6	16,7	31,3	11780
Cukier trzcinowy, do rafinacji	130,3	39,7	100	17430
Cukier biały	168,7	51,5	100	17430

*konsumpcja SMP

Źródło: WTO.

Jednak nie wszędzie można będzie ograniczyć wielkość TRQ. Najtrudniejsza sytuacja dotyczyć może cukru, ze względu na dużą konsumpcję, brak możliwości jej podziału oraz możliwość eliminacji mechanizmu ochronnego SSG.

5. Krajobraz po bitwie – kształt handlu światowego towarami rolnymi po negocjacjach rundy Doha

Negocjacje WTO stanowią największe, ale nie jedyne, wyzwanie dla europejskiego rolnictwa. Przez pewien czas panował pogląd o konflikcie między porozumieniami regionalnymi i wielostronnymi. Obecnie można powiedzieć, że oba procesy się wspierają i toczą się równolegle. Dla UE najważniejsza będzie przyszłość porozumienia z krajami MERCOSUR⁷. Dotychczasowe rozmowy pokazały, że kraje te oczekują zdecydowanej poprawy dostępu do rynku rolnego UE i to dla towarów, których produkcja w UE jest najbardziej chroniona.

Nowe otwarcie rynków wraz z eliminacją możliwości subsydiowania eksportu UE może spowodować trudności z zagospodarowaniem nadwyżek, co prowadzi do spadku cen i do zmniejszenia produkcji. Obawy te nie są

⁷ MERCOSUR (Mercado Comun del Sur – Wspólny Rynek Południa) tworzą: Argentyna, Brazylia, Paragwaj i Urugwaj.

jednak powszechne ze względu na prognozy wskazujące na utrzymanie się wysokich cen na produkty rolne i wzrost popytu na żywność.

Większe zastrzeżenia budzi natomiast brak ustaleń dotyczących eliminacji lub ograniczeń możliwości wprowadzania restrykcji eksportowych. Instrumenty te są coraz bardziej wykorzystywane i podważają stabilność dostaw produktów podstawowych. Trudności w zaopatrzeniu mogą z kolei doprowadzić do konieczności rewizji dotychczasowego podejścia do różnych metod zwiększenia produkcji, np.: GMO czy hodowla zwierząt za pomocą hormonów.

UE może mieć również większe problemy z utrzymaniem wysokich standardów zdrowotnych i standardów dotyczących dobrostanu zwierząt. Kraje rozwijające się argumentują bowiem, że UE zastępuje bariery celne barierami sanitarnymi i domagają się rozluźnienia obecnych zasad. Wskazują też, że bez pomocy technicznej i finansowej na rozbudowę własnych służb kontroli nie będą mogły wykorzystać otwierających się nowych możliwości eksportu. Problem dobrostanu zwierząt nie został utrzymany w negocjacjach. Był on pierwotnie omawiany w kontekście wsparcia dla producentów i dostępu do rynku. KE nie zdołała jednak przekonać partnerów, że dodatkowe koszty ponoszone przez producentów unijnych powinny być kompensowane w ramach wsparcia „green box”. Stawia to producentów UE w niekorzystnej sytuacji, a jednocześnie nie daje się gwarancji konsumentom, że kupują produkty powstałe zgodnie z zasadami dobrego traktowania zwierząt.

Europejskie rolnictwo czeka również debata na temat przyszłości produkcji roślin energetycznych. Podstawowe pytanie wiązać się będzie z kwestią otwarcia rynku unijnego na biopaliwa. W UE istnieje różnica zdań w tym zakresie, a z kolei biopaliwa znajdują się na liście liberalizacji handlu zarówno w WTO, jak i z MERCOSUR.

Jednym z głównych celów Rundy Doha jest stworzenie warunków dla wzrostu eksportu krajów rozwijających się, a szczególnie krajów najbiedniejszych. Należy więc zadać pytanie czy rzeczywiście wynik negocjacji będzie odpowiadał oczekiwaniom. Wnioski z badań Sekretariatu WTO nad efektami Rundy Urugwajskiej⁸ wskazują, że nie wszystkie kraje rozwijające się były w stanie wykorzystać swoją szansę. Podaje się zwykle trzy przyczyny: zbyt małe otwarcie się rynków krajów rozwiniętych, zbyt mała skala liberalizacji wśród krajów rozwijających się, która uniemożliwia rozwój handlu regionalnego

⁸ *Studies on the Implementation and Impact of the Agreement on Agriculture*. A Compilation by the Secretariat WTO, 2000r.

oraz niewystarczające możliwości techniczne i finansowe dla przeprowadzenia ofensywy eksportowej. Porównanie wyników eksportu najuważniejszych produktów⁹ pokazuje, że następuje powolna koncentracja eksportu wśród grupy czołowych eksporterów. Dla przykładu, sześciu największych eksporterów ma udziały ok. 80% w światowym eksporcie: cukru, serów, mleka w proszku, wołowiny, ok. 90% w drobiu i nasionach oleistych oraz ok. 70% w owocach i warzywach.

W Rundzie Doha wyraźny nacisk został położony na liberalizację rynków krajów rozwiniętych. Spodziewane koncesje ze strony krajów rozwijających się będą niewielkie, a nawet niektóre negocjowane obecnie nowe mechanizmy (Specjalny Mechanizm Ochronny – SSM) mogą spowodować wzrost ochrony celnej dla wybranych produktów. Dlatego należy przypuszczać, że nowe warunki handlu bez działań wspierających nie wystarczą dla poprawy sytuacji wielu krajów rozwijających się. Stąd też podejmowane są dodatkowe inicjatywy. Jedną z nich jest program Pomoc dla Handlu, którego celem jest zwiększenie możliwości eksportowych najsłabszych krajów rozwijających się. Duże nadzieje wiąże się też z negocjacjami „Trade Facilitation”, które mają przynieść duże oszczędności przez uproszczenie warunków techniczno-formalnych dla handlu.

⁹ *Member's participation in the normal growth of world trade in agricultural products*, WTO, 2007.

**„Wspólna Polityka Rolna po 2013 roku: oczekiwania, wnioski,
propozycje” – głosy uczestników dyskusji w Białowieży
06 czerwca 2008 r.**

Prof. W. Józwiak (Polska):

Ustosunkuję się do czterech kwestii, moim zdaniem istotnych dla Polski. Pierwsza z nich dotyczy zmiany struktury agrarnej. Generalnie można ocenić system SAPS pozytywnie – dał możliwość powiększenia dochodów licznym drobnym producentom rolnym, nie stworzył im co prawda szansy dalszego rozwoju, ale pozwolił im przetrwać spokojnie do czasu przejścia na jakąś formę emerytury. Obecny system stworzył natomiast szansę większym gospodarstwom rolnym, czyli co dziesiątemu gospodarstwu rolnemu (są też inne ich szacunki, mówiące o tym, że jest to 4% gospodarstw). Ale współcześnie obowiązujący system dotowania stworzył bariery w obrocie ziemią, więc tempo przemian agrarnych uległo zmniejszeniu w stosunku do okresu przed akcesji. A zatem nowo dyskutowany system SPS, a właściwie jedna z dwóch form tego systemu, powinna z naszego punktu widzenia wziąć pod uwagę najistotniejszą przesłankę, tę mianowicie, aby ten zmieniony system pozwolił zwiększyć obrót ziemią. Jest to podstawowa przesłanka zmiany struktury agrarnej. Najlepiej zarządzane gospodarstwa będą mogły się rozwijać, jeśli rynek ziemi zacznie funkcjonować bez większych oporów. W negocjacjach należy więc podkreślić kwestię uruchomienia rynku ziemi rolniczej.

Druga kwestia – może nawet ważniejsza od poprzednio poruszanej przeze mnie – jest związana z gospodarką wodną. Wiemy, że bilans wody w Polsce przypomina bilans Egiptu, który graniczy z Saharą. Wkrótce rolnictwo w Polsce zapewne będzie dużym konsumentem wody, co wiąże się ze zmianą klimatu. Już nie tylko gospodarka komunalna i przemysł będzie dużym odbiorcą wody, ale również rolnictwo, co jeszcze pogłębi deficyt tego dobra. Tymczasem w Polsce mała retencja prawie nie funkcjonuje, albo nie istnieje; duże zbiorniki, zbierające okresowe nadwyżki wody są zdewastowane, zamulone. Niedobór wody może być zatem jednym z głównych problemów utrudniających dalsze funkcjonowanie rolnictwa. Moim zdaniem drogą do rozwiązania tego problemu jest ściśle zgranie wspólnej polityki rolnej z polityką spójności. W ramach polityki spójności będą środki na łagodzenie zmian klimatu, z których będzie można czerpać środki na działania poprawiające bilans wodny w naszym kraju.

Trzecia istotna kwestia dotyczy demografii. Trzeba się liczyć z perspektywą szybkiego wzrostu płac w całej Unii, bowiem mamy do czynienia z przewagą zgonów nad urodzeniami. Zmniejszeniu ulegnie liczba ludności Unii,

a jednocześnie będzie postępowało starzenie się społeczeństwa. Są opory przed wzrostem liczby imigrantów spoza UE, ponieważ ich liczna obecność stwarza określone problemy społeczne. Wszystko to spowoduje, że w Polsce z sektora rolnictwa zostanie odciążona duża grupa osób. Podobnie z małych miasteczek, gdzie ich wykorzystanie oraz wydajność są znikome. Przyszłość polskiej wsi rysuje się następująco: będziemy mieli kilka lub kilkanaście dużych aglomeracji miejskich o dużym zagęszczeniu ludności i ponadto „wypustki” większej gęstości zaludnienia wzdłuż dróg. Zaś reszta kraju będzie pustoszeć. Ważny zatem będzie drugi filar i środki, które pozwolą zapobiegać wyludnianiu się dużych obszarów wiejskich.

I czwarta, ostatnia kwestia, to jest ochrona środowiska. Nie możemy się pochwalić w tej kwestii większymi osiągnięciami po 2004 roku. Ale mamy co chronić, czego ewidentnym dowodem są te trzy dni spędzone w Białowieży. Trzeba zwrócić większą uwagę na ten polski zasób, jakim jest w małym jeszcze stopniu zanieczyszczone środowisko naturalne.

W moim pojęciu wskazane cztery kwestie są kwestiami priorytetowymi dla Polski i one powinny być podnoszone w dyskusji nad przyszłymi kierunkami wspólnej polityki rolnej na lata 2014-2020.

Prof. F. Tomczak (Polska):

Studiując zasady, historię oraz realizację tj. praktyczne wyniki WPR w dłuższym okresie, a także formułując różne wnioski i akcentując zestaw problemów wynikających z tej analizy, zauważamy, iż prowadzone w tym zakresie dyskusje, nabierają w związku z obecnym etapem realizacji WPR rozmachu, zaś dalszy rozwój WPR będzie oznaczał intensyfikację obecnie pełnionych ról i funkcji oraz ich zmian w przyszłości. W niniejszych uwagach zaakcentowano tylko kilka najistotniejszych problemów w nawiązaniu do poprzednich wypowiedzi, które zapewne najpilniej będą wymagały szczególnej uwagi we wszystkich krajach UE-27.

- Pierwsza uwaga dotyczy problemów i propozycji dążących do znacznego ograniczenia w możliwie bliskiej przyszłości, najpewniej od 2013 r., środków przeznaczonych na realizację celów WPR we wszystkich krajach członkowskich UE. Stwierdzić można, iż jeśli chodzi o ograniczenie budżetu rolnego Unii, a także pozabudżetowych instrumentów wsparcia rolnictwa jakie są w praktyce stosowane, występuje w stosunku do tej części narzędzi polityki rolnej duży zakres krytyki i sądzić można, iż nasze środowisko, niezależnie od tego co się dzieje w ogólnej polityce gospodarczej, może mieć sporo do powiedzenia w zakresie sposobów bardziej racjonalnego wsparcia tych opinii i ustaleń, które wskazują na sygnalizowaną już potrzebę zachowania przez dużą grupę tych kra-

jów członkowskich dotychczasowych i zreformowanych zasad WPR. Jest to szczególnie ważne dla Polski, niezależnie od tego co się dzieje w bieżącej polityce gospodarczej, przemiany agrarne i zmiana struktury agrarnej Polski w kierunku jej modernizacji muszą być wspierane z budżetu unijnego lub budżetu krajowego.

- Druga uwaga odnosi się w pełni do tezy (zasady), iż nie leży w interesie Polski ani nowych krajów UE, dla których względy finansowe i potrzeby wewnętrznej polityki finansowej są najbardziej istotne, by akcentowały one potrzebę czy też możliwości renacjonalizacji WPR. Doświadczenia polskie wskazują, iż charakter rozwojowy WPR jest jedną z ważnych cech, jakie chcemy, aby były kontynuowane nawet w takich trudnych warunkach, które są sygnalizowane w niektórych nowych krajach członkowskich UE do roku 2013.

- Trzecia uwaga wskazuje, że Polska powinna wypowiadać się, w nawiązaniu do obecnego naszego rozumienia tej kwestii, za równowagą pomiędzy finansowaniem rolniczego filaru I i wiejskiego filaru II, ze względu na potrzebę przemian agrarnych i wzrost potencjału produkcyjnego rolnictwa mimo iż jego finansowanie w ramach filaru II wpływać może na szybsze przemiany struktury agrarnej i wynikające stąd korzyści ekonomiczne. Struktura agrarna i ograniczenia jej przemian stanowią podstawowy ogranicznik nowoczesnego rozwoju gospodarki rolnej w Polsce. Występująca tu pilna i konieczna potrzeba unowocześnienia rolnictwa wskazuje, iż Polska powinna kontynuować starania o zachowanie i rozszerzenie prorozwojowych instrumentów ekonomicznych i prawnych WPR oraz rozwoju obszarów wiejskich (np. instrumenty prośrodowiskowe).

- Czwarta konkluzja wskazuje, że korzystne byłoby zachowanie dla części najniżej rozwiniętych krajów w skali całej Unii, pewnych instrumentów, które wspierają przyspieszenie rozwoju obszarów wiejskich. Główny problem polega na tym, że kraje UE-15 zrealizowały podstawowe cele WPR w pierwszym okresie rozwoju i przeszły na wyższy etap rozwoju gospodarczego w czasie, gdy kraje mniej rozwinięte nie mogły tych celów zrealizować, znajdowały się w innej sytuacji, odpowiednio trudnej, ponieważ proces przemian był zbyt krótki dla pełnej realizacji podobnych celów, niezależnie od jego finansowania przez Unię. Ewentualne ograniczenie nakładów w ramach WPR w grupie nowych państw członkowskich, szczególnie Polski, negatywnie wpływałoby na osiągnięcie wyższego stanu rolnictwa i wyrównanie do warunków, które istniały i istnieją w wyżej rozwiniętych krajach UE (według opublikowanych przez Bank Światowy w 2007 r. danych GNP PPP na 1 osobę w Danii, Austrii, Wielkiej Brytanii, Belgii, Szwecji, Finlandii i Francji wynosi ponad 30 tys. USD, zaś w Polsce zaledwie 13,5 tys. USD).

Dla Polski część proponowanych rozwiązań będzie stwarzała trudności w zakresie relacji pomiędzy WPR a narodową polityką rolną jako bardzo ważnym elementem polityki gospodarczej, polityki konwergencji i spójności w skali całej UE. Jest to także warunek realizacji pewnej idei europejskiej solidarności gospodarczej. Przypomnieć bowiem jeszcze raz należy, że o ile kraje zachodnie zrekonstruowały gospodarkę rolniczą i wiejską w okresie szybkiego powojennego okresu przyspieszenia rozwoju Europy Zachodniej, Polska ciągle stoi wobec potrzeby bardziej intensywnej ogólnej restrukturyzacji gospodarczej i infrastrukturalnej, której nie można zrealizować bez intensywnego wsparcia finansowego ze strony całej UE. Oznacza to, że Polska powinna zachować prawo do unijnej WPR na przewidywanym poziomie 2013 r. co najmniej na następny okres dla dokonania zmian struktur agrarnych i przyspieszenia gospodarczych procesów wyrównawczych i unifikacyjnych w skali całej Unii Europejskiej.

Prof. I. Benet (Węgry):

Panie i Panowie, pozwolą Państwo, że poruszę trzy grupy spraw.

Pierwsza sprawa: fundusze dziś i jutro. To bardzo ważny temat. Jest wiele problemów dotyczących rodzinnych gospodarstw (indywidualnych gospodarstw rolnych). Definicja jest tylko początkiem, ale istnieją różne formy zatrudnienia rolników w tych gospodarstwach: pełne zatrudnienie, częściowe zatrudnienie, ale myślę, że jedną z konkluzji tej konferencji może być to, że rola gospodarstw rodzinnych (indywidualnych gospodarstw rolnych) w rolnictwie XXI w. zmieniła się i będzie się zmieniać w stosunku do tej, którą pełniło w XX w.

Sicco Mansholt w 1958 r. bardzo jasno stwierdził, że rodzinne gospodarstwa (indywidualne gospodarstwa rolne) muszą być podstawą rolnictwa europejskiego. Rolnictwo europejskie musi opierać się na tych gospodarstwach.

Zmiany miały miejsce i nadal będą miały miejsce, sektor gospodarstw rodzinnych jest tylko jednym spośród wielu sektorów w rolnictwie XXI w., i jest to słuszne, ale nie możemy zapominać, że istnieją różne rodzaje gospodarstw, istnieją również gospodarstwa spółdzielcze (collective farms), które także są niezbędne oraz gospodarstwa o charakterze hobbystycznym ('hobby farms'), które nie są tak ważne z punktu widzenia rolnictwa, ale z punktu widzenia gospodarki rynkowej są bardzo potrzebne. Tak więc różnorodność rodzajów gospodarstw jest niezbędna i sektor rodzinnych gospodarstw jest tylko jednym z sektorów. To stwierdzenie może być przesłaniem tej konferencji.

Druga kwestia to przyszła WPR. Od czasów Sicco Mansholta WPR jest poddawana zmianom lub próbom zmian, tak więc do 2013 r. i po tej dacie będą kontynuowane reformy McSharry'ego, w celu dostosowania cen żywności w UE do cen na rynkach światowych. Jest to ściśle związane z kwestią kompensacji.

Popieram I i II filar, chociaż uważam, że rola II filaru powinna wzrastać i powinniśmy przygotować się do wzrostu znaczenia tego filaru WPR.

Następną kwestią jest przyszłe uproszczenie WPR. Problem podnoszenia konkurencyjności rolnictwa europejskiego również pojawił się na początku, to znaczy w Traktatach Rzymskich. Podnoszenie konkurencyjności rolnictwa europejskiego wciąż pozostaje ważną kwestią, ale podnosić tę konkurencyjność należy tylko w sposób zrównoważony.

Konferencja potwierdziła, że rozwój WPR musi być ściśle związany z negocjacjami w ramach WTO.

Następną sprawą jest apel skierowany do każdego państwa członkowskiego, by WPR i narodowe polityki rolne były koordynowane w przyszłości w sposób bardziej intensywny. Jestem pewien, że problemy związane ze środowiskiem naturalnym pozostaną bardzo ważne i możliwe, że ich znaczenie będzie wzrastać.

Istotna również jest kwestia oddzielenia płatności bezpośrednich od produkcji. Oddzielenie płatności postępuje, co jest bardzo problematyczne dla chowu zwierząt. Nie wiem, jak to jest w innych nowych państwach członkowskich UE, ale chów zwierząt na Węgrzech ma bardzo skomplikowaną sytuację. Węgry to bardzo mały kraj, ale jeśli ten problem jest ogólny i między-narodowy, to jest to bardzo trudne i osoby odpowiedzialne za kształtowanie WPR powinny się tym zająć. Może w związku z tym nie powinno się oddzielać płatności od produkcji. To powinno być omówione i przedyskutowane.

Następną kwestią, którą chciałbym poruszyć z wielką przyjemnością, jest kwestia najważniejsza. Chciałbym złożyć serdeczne podziękowania Instytutowi Ekonomiki Rolnictwa – Państwowemu Instytutowi Badawczemu oraz Profesorowi A. Kowalskiemu za zorganizowanie tej konferencji.

Prof. B. Frumkin (Rosja):

Rosja nie jest członkiem UE, dlatego też perspektywy WPR interesują Rosję tylko w aspekcie eksportu z Unii żywności do Rosji oraz importu tychże produktów z Rosji do Unii, a może współpracy jeszcze w sferze inwestycyjnej. Sytuacja w tym zakresie wygląda na kontynuację podstawowych kierunków reformy WPR i tego co proponowano w „health check”, czyli obarczenie rolników dodatkowymi obowiązkami ekologicznymi, socjalnymi, bezpieczeństwa i innymi. Jeśli w dodatku Unia w perspektywie do 2015 r. zlikwiduje kwoty mleczne, to trudno będzie liczyć na znaczące dostawy produktów pochodzenia zwierzęcego na rynek rosyjski.

Jest też kwestia rosyjskiego eksportu, np. oleju słonecznikowego i ziarna zbóż. Nie podzielam pewności ministra Zapędowskiego, że Unia Europejska nie

będzie wykorzystywać barier ekologicznych utrudniających import produktów rolniczych. Na początku roku Francja wystąpiła z propozycją wprowadzenia specjalnego ekologicznego podatku na import produkcji z krajów trzecich na razie jeszcze nierolniczych, ale w perspektywie może również rolniczych.

Ważną rzeczą będzie dalszy rozwój współpracy inwestycyjnej. Największe unijne koncerny żywnościowe już teraz są w Rosji. Około 40% rynku produktów mlecznych w Rosji kontrolują np. firmy z Francji, Niemiec i Holandii. W przypadku produkcji warzyw konserwowanych jest to już chyba 60%, a piwa nawet 100%. W niektórych obwodach zauważa się bardzo ciekawe zjawisko: cały cykl produkcji jest kontrolowany przez firmy z Unii. W jednym z obwodów farmerzy angielscy wydzierżawili 10 tys. ha ziemi, produkują jęczmień browarny i buraki cukrowe, jęczmień sprzedają do słodowni kontrolowanej przez Belgów, a buraki do zakładu, który kontroluje firma francuska. Dzisiaj produkują oni na rynek rosyjski, ale w przyszłości być może ta produkcja pójdzie (już jako rosyjska) na rynek Unii.

Dyrektor B. Domaszewicz (Polska):

Jestem przedstawicielką Departamentu Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej GUS. Wiadomo, że zadaniem statystyki nie jest kreowanie polityki rolnej, tylko obserwowanie zachodzących procesów i dostarczanie danych zarówno decydentom, jak i naukowcom. Tematem naszej konferencji jest dziś i jutro gospodarstw rolnych, ale o jakie gospodarstwa chodzi?

Słuchając wystąpień, naliczyłam 15 przymiotników określających gospodarstwa rolne. W polskiej statystyce gospodarstwo rolne jest zdefiniowane jednoznacznie, a definicja ta jest zgodna z definicją unijną. Głównym kryterium, które my przyjmujemy jest kryterium powierzchniowe, czyli obszar powyżej 1 ha UR, ale jest także kryterium tzw. progów fizycznych. Jest ono ważne wtedy, kiedy gospodarstwo nie spełnia kryterium 1 ha UR, ale prowadzi intensywną produkcję zwierzęcą czy też działą specjalne w produkcji roślinnej. W tej sytuacji jest ono również uwzględniane w badaniach statystycznych i traktowane jako gospodarstwo. Oczywiście, że różne instytucje definiują pojęcie gospodarstwa również w inny sposób.

Ponieważ w 2010 roku planowany jest powszechny spis rolny, trzeba podjąć dyskusję nad definicją gospodarstwa rolnego tak, żeby była ona wspólna zarówno dla statystyki, jak i dla administracji oraz środowiska naukowców. Chodzi o to, żeby później nie zastanawiać się jaka jest różnica pomiędzy gospodarstwem rodzinnym czy przyzagrodowym, czy też jeszcze innym.

Dodam, że UE podjęła już pierwsze kroki dotyczące zmiany aktu prawnego, który będzie w przyszłości umożliwiał naukowcom dostęp do danych

jednostkowych z gospodarstw rolnych, które są gromadzone przez EURO-STAT w bazie EUROFARM. W tej chwili dane te są wykorzystywane do analiz przez Komisję Europejską, ale w przyszłości także naukowcy będą mogli z nich korzystać.

Dr A. Hałasiewicz (Polska):

Rozwój obszarów wiejskich jest szansą na to, żeby wizja pustoszejących obszarów wiejskich nie zrealizowała się. Musimy jednak pamiętać o tym, że rosnące znaczenie drugiego filaru może zmienić sposób dzielenia środków.

Dotychczas jest to podział natury historycznej lub uzależniony od zdolności absorpcji. Musimy jednak wiedzieć na czym nam zależy, tak by nowy podział środków uwzględniał naszą specyfikę.

Apeluję, abyśmy już teraz o takim podziale środków myśleli, by dostarczyć politykom właściwych argumentów i instrumentów.

Dr M. Wigier (Polska):

Chciałbym zwrócić uwagę na aspekt, który nie był poruszany w trakcie tej konferencji. Nasi sąsiedzi zza wschodniej granicy podnosili mianowicie kwestię możliwości ekspansji eksportu produktów rolno-żywnościowych z Rosji, Ukrainy, Białorusi na rynki unijne. Będzie to więc rzeczywisty nasz konkurent na rynkach rolno-żywnościowych za kilka czy kilkanaście lat. Wydaje mi się zatem, że istota reformy WPR powinna zmierzać w kierunku poprawy konkurencyjności unijnych gospodarstw rolnych.

Gospodarstwa Francji, Wielkiej Brytanii, Danii i innych krajów są doinwestowane, natomiast pytanie brzmi czy one są konkurencyjne? Z referatów przedstawionych przez kolegów z Austrii czy z Finlandii wynika, że one funkcjonują, przynoszą dochody, ale tylko dlatego, że mają bardzo silne wsparcie w postaci różnego typu subwencji. W związku z tym sądzę, że instrumenty oddziaływania na poprawę konkurencyjności gospodarstw rolnych powinny być związane z możliwością wsparcia gospodarstw poprzez środki na inwestycje. Nie mam na myśli łatwego wsparcia, które prowadzi do zachwiania rachunku ekonomicznego w gospodarstwie rolnym, bo z dotychczasowych polskich doświadczeń wynika, że wiele gospodarstw rolnych kupuje drogie maszyny tylko dlatego, że poprzez współfinansowanie są one o połowę tańsze. Powinniśmy zwracać uwagę w programach pomocowych na żywotność tych gospodarstw, na możliwość ich rzeczywistego konkurowania na rynku.

Oprócz wspierania obszarów wiejskich, które powinno być drugą ścieżką pomocy publicznej dla gospodarki żywnościowej i sektora rolnego, powinniśmy mówić o ujednoczeniu systemów podatkowych i systemów ubezpieczeń spo-

łecznych, bo wtedy będziemy mówili o zachowaniu równych warunków konkurencji. Przede wszystkim powinniśmy dążyć do tego, by unijne gospodarstwa mogły ze sobą konkurować bez zachwianego rachunku ekonomicznego.

Prof. Georgij Czerewko (Ukraina):

Dotychczas wprowadzane zmiany polityki rolnej UE spowodowały, że obecnie jest ona częściowo realizowana przy pomocy innych środków niż w poprzednich dziesięcioleciach. Jednakże niekiedy formułuje się pytanie, czy utrzymanie obecnej wspólnej polityki rolnej będzie możliwe po uzyskaniu członkostwa przez jeszcze przynajmniej niektóre państwa Europy Środkowej i Wschodniej.

Obecna sytuacja ekonomiczno-produkcyjna gospodarki żywnościowej UE charakteryzuje się nadmierną produkcją niemal wszystkich artykułów rolnych strefy klimatu umiarkowanego. Jest zatem zrozumiałe, że rolnicy zachodnioeuropejscy, nadal chronieni przez wspólną politykę rolną, są niechętni rozszerzaniu UE o państwa, dysponujące dużym potencjałem produkcyjnym w rolnictwie. Obawiają się bowiem, że artykuły rolno-spożywcze, wyprodukowane w tych państwach, mogą (w warunkach swobodnego przepływu towarów) skutecznie konkurować z produkcją obecnych państw członkowskich.

Ukraińscy rolnicy po uzyskaniu członkostwa w UE, oczywiście będą znacznie poważniejszymi konkurentami na rynkach rozszerzonej UE, niż obecnie. Ale formułowane w niektórych raportach obawy, iż to doprowadzi do destabilizacji rynków rolnych UE, są niewątpliwie przesadne. Wynikają one przede wszystkim z błędnych przesłanek metodologicznych. W niektórych opracowaniach przyjmuje się plony i produktywność zwierząt w Ukrainie na takim samym poziomie, jak w UE, co jest oczywistym nonsensem. Nierealistycznym założeniem, przyjmowanym w niektórych raportach, jest również bardzo szybki wzrost produkcji rolnej w kraju po przystąpieniu do UE.

Otóż po objęciu wspólną polityką rolną kolejnych państw EŚW niezbędne będą procesy dostosowawcze na niektórych rynkach rolno-spożywczych UE. Możliwe, że niekiedy rolnicy obecnych państw członkowskich będą przegrywać walkę konkurencyjną z rolnikami ukraińskimi i w konsekwencji będą mieli trudności ze zbytem niektórych produktów. Będą to jednak jedynie sytuacje lokalne, które nie wpłyną na ogólną sytuację rolnictwa obecnych państw członkowskich. O jakiegokolwiek katastrofie rynkowej nie może być mowy.

Pod tym względem Ukraina może stanowić poważne zagrożenie dla rolników zachodnioeuropejskich. Ale nas bardziej interesują skutki tej integracji nie tyle dla samej UE, ile właśnie dla nas. Integracja europejska zdecydowanie

jest priorytetowym kierunkiem dalszego rozwoju społeczno-ekonomicznego Ukrainy. Co trzeba zrobić, aby europejski wybór Ukrainy zrealizować?

Ponieważ Ukraina jest krajem rolniczym w dobrym sensie tego słowa, w dużym stopniu sukces procesu wstąpienia jej do Unii Europejskiej zależy od zdolności ukraińskiego rolnictwa i całej gospodarki żywnościowej do dostosowania się do poziomu, wymagań i standardów europejskiego sektora rolnego.

Stan obecny rolnictwa ukraińskiego jest wysoce niezadowolający. Drogi wyjścia z tej trudnej sytuacji dotyczą koncentracji produkcji, specjalizacji, rozwoju kooperacji i integracji, doskonalenia stosunków ekonomicznych, wprowadzenia rynku ziemi. Realizacja zadań w tym zakresie jest niemożliwa bez odpowiedniej państwowej polityki rolnej. Dlatego Ukraina powinna doprowadzić do końca swoje reformy administracyjne i ekonomiczne, szczególnie w rolnictwie i całej gospodarce żywnościowej. Rolnictwo powinno stać się produktywnym i konkurencyjnym sektorem systemu ekonomicznego kraju. Osiągnięcie tego celu jest możliwe przez:

- stabilizację gospodarki,
- zmniejszenie barier dla importu,
- obniżenie stopnia korupcji,
- zmniejszenie ilości podatków i obniżenia stawek opodatkowania,
- likwidację specjalnych przywilejów dla niektórych przedsiębiorstw,
- transformację ekonomii „szarej strefy” w oficjalną.

Z drugiej strony Unia Europejska może pomóc Ukrainie zmobilizować energię społeczną potrzebną do zakończenia procesu transformacji i doprowadzenia kraju do osiągnięcia celu jakim jest integracja z UE. Unia Europejska może:

- rozszerzyć pomoc techniczną ułatwiającą harmonizację praw i procedur; ułatwić dostęp zainteresowanych do wszystkich form tej pomocy technicznej, szczególnie do grantów;
- sprzyjać implementacji Umowy o Partnerstwie i Współpracy;
- pomóc Ukrainie otrzymać status członka stowarzyszonego UE;
- sprzyjać procesowi adaptacji Ukrainy do warunków funkcjonowania w składzie WTO;
- umożliwić zawarcie umowy o strefie wolnego handlu.

Ukraina będzie w jakimś stopniu początkowo ciężarem dla UE, ale szybko powinna stać się jej atutem, ponieważ:

- ludność Ukrainy jest stosunkowo dobrze wyedukowana,
- istnieje sieć instytutów badawczych, obecnie podupadłych, ale można je łatwo przywrócić do życia,

- Ukraina posiada najlepszej jakości ziemi uprawne,
- Ukraina ma przyjacielskie stosunki ze wszystkimi sąsiadami,
- Nie występują konflikty międzyetniczne, co biorąc pod uwagę kontekst historyczny, jest wyjątkowym osiągnięciem.

Warto zauważyć, że system ekonomiczny Ukrainy może nawet łatwiej znieść reformy początkowej fazy przygotowania się do integracji niż w przypadku Polski. Większość nieefektywnych przedsiębiorstw albo zlikwidowano, albo mają niski poziom aktywności. Dlatego koszty społeczne powinny być niewielkie, zaś wpływ na tempo wzrostu PKB będzie istotny.

Mosty między Ukrainą a Zachodem istniały od dawna. Trzeba je tylko rekonstruować. Dla Ukrainy kwestia integracji z UE jest z kategorii – być czy nie być. Innej alternatywy nie ma. Ale powinniśmy ciężko pracować, żeby takie marzenia były zrealizowane. W tym kierunku Ukraina już podjęła wiele decyzji i poczyniła pewne kroki. Od 1 marca 1998 r. działa Umowa o Partnerstwie i Współpracy między UE i Ukrainą, ratyfikowana z 15 państwami-członkami UE. Jest ona dobrą bazą dla szerokiej ekonomicznej, finansowej, społecznej i kulturalnej współpracy. Jeżeli potencjał ewolucyjny tej Umowy będzie w pełni wykorzystany, może ona łatwo przekształcić się w Umowę o członkostwie.

Trzeba mieć na uwadze jeszcze i to, że UE nie musi „ratować” Ukrainy. Ukraina jest dużym krajem, jej ekonomia ma dużą skalę, a ludność jest bardzo liczna. Ona powinna „ratować” samą siebie.

Prof. G. Blass (Słowacja):

Jak rozumiem, nasza dyskusja koncentruje się na rozwoju WPR w krótkiej perspektywie, co oznacza dyskusję o „health check”, a w dłuższej perspektywie – dyskusję o WPR po 2013 r.

Generalnie nasze stanowisko w sprawie dalszych reform WPR opiera się na dwóch podstawach.

Po pierwsze, naszym najważniejszym celem jest wzmocnienie konkurencyjności rolnictwa słowackiego. Drugim naszym celem jest wzmocnienie naszego rolnictwa poprzez rozwijanie jego funkcji pozarolniczych, co oznacza utrzymywanie zrównoważonego rolnictwa, które dostarczałoby dóbr publicznych, takich jak walory środowiska naturalnego, ochrona naturalnych zasobów itd. Drugi cel jest bardzo istotny dla naszego kraju, w którym udział mniej korzystnych ziem do produkcji rolnej jest bardzo duży, za to posiada on wiele walorów środowiska naturalnego, które odgrywają rolę również w innych gałęziach gospodarki, takich jak turystyka i rekreacja.

Do pilnych problemów zaliczam również już wspomniane wcześniej przeze mnie kwestie, którymi trzeba się zająć w ramach „health check”. Gene-

ralnie popieramy lepsze dostosowanie WPR do rzeczywistości, co oznacza, że uważamy za słuszną reakcję WPR w aspekcie wsparcia cenowego w sytuacji zmieniającej się światowej koniunktury na rynkach rolnych. Uważamy również, że ten segment WPR, który zajmuje się regulacjami rynkowymi, będzie stopniowo tracił na znaczeniu i z czasem będzie prawdopodobnie wycofany.

Jednakże obecnie mamy do czynienia z ogromnymi fluktuacjami na rynku światowym i cała ta sytuacja nasuwa pytanie o bezpieczeństwo żywnościowe.

Bezpieczeństwo żywnościowe stało się ostatnio ważnym problemem również dla Unii Europejskiej (Komisji Europejskiej) i myślę, że nadszedł czas, aby zastanowić się nad kwestią zagwarantowania tego bezpieczeństwa w obliczu niestabilnej sytuacji na rynku światowym. To jest pierwsza ważna kwestia.

Następną ważną sprawą, nad którą należy się zastanowić, są nowe wyzwania, którym musimy sprostać, takie jak zmiany klimatyczne, problem zarządzania ryzykiem, który powiązany jest nie tylko ze zmianami klimatu wpływającymi na rolnictwo, ale również z warunkami ekonomicznymi, które także mają wpływ na rolnictwo.

Kolejna kwestia, bardzo aktualna, dotyczy oddzielenia płatności bezpośrednich od produkcji. Muszę przyznać, że mamy pewne problemy z tym aspektem reformy WPR, jakim jest modulacja. Mamy mniejsze lub większe obawy, że zupełna zmiana pomocy z WPR lub dopłat bezpośrednich mogłaby być szkodliwa, szczególnie dla regionów czy obszarów, które nie mają korzystnych warunków do produkcji rolnej. Mogłoby to w efekcie doprowadzić do ich wyludnienia, co nie byłoby korzystne. Tak więc oddzielenie dopłat od produkcji powinno być przeprowadzane ostrożnie i naszym zdaniem państwa członkowskie powinny mieć więcej do powiedzenia, w których sektorach to oddzielenie powinno zostać przeprowadzone, a w których nie.

Jeśli chodzi o zmianę SAPS na SPS, to będziemy tym bardzo usatysfakcjonowani, jeżeli w systemie SPS będzie obowiązywać regionalna stawka jednolita.

Inną ważną kwestią jest II filar. Jak już wspomniałem, uważamy, że II filar jest bardzo istotny dla naszego rolnictwa, nie tylko dlatego, że znajdują się w nim środki wspierające funkcje rolnictwa związane ze środowiskiem naturalnym oraz inne nieprodukcyjne funkcje rolnictwa, ale również I oś II filaru pełni bardzo ważną rolę we wspieraniu konkurencyjności rolnictwa słowackiego. Rolnictwo naszego kraju ma bardzo duże możliwości absorpcji pieniędzy z I osi dzięki swojej strukturze agrarnej. Szczególnie istotne są pieniądze na inwestycje w przedsiębiorstwa rolnicze.

Powstaje pytanie, czego byśmy nie chcieli? Nie chcielibyśmy wspomnianej już denacjonalizacji WPR. Nie chcielibyśmy utraty zasady równości i spójności WPR. W podobny sposób patrzemy również na problem modulacji. Ko-

misja Europejska w swojej ostatniej propozycji prawnej połączyła dwa problemy: problem modulacji i problem rosnącego zróżnicowania płatności bezpośrednich. W tych kwestiach jesteśmy ostrożni, ponieważ progresywna modulacja będzie dotyczyła bardzo wysokiego odsetka gospodarstw w naszym kraju. Zgodnie z naszymi kalkulacjami stracilibyśmy około 10% sumy płatności bezpośrednich. W zasadzie należałoby powiedzieć, że te pieniądze zostałyby przeniesione do II filaru, ale ta zmiana dotyczyłaby około 80% naszych gospodarstw. Generalnie wśród rolników są duże obawy dotyczące progresywnej modulacji. Jesteśmy bardzo zadowoleni, że w ostatnich propozycjach Komisja Europejska obiecuje, że przyznane pieniądze nie będą rozdzielone, co oznacza, że pozostaną w krajach, które poczyniły cięcia w I filarze.

Jednakże uważamy, że zasada modulacji powinna być zależna również od innych kryteriów, niż tylko od tych, od których zależy teraz. Obecnie jedynym kryterium otrzymywanej pomocy jest wielkość obszarowa gospodarstwa. Uważamy, że pod uwagę powinny być wzięte również inne kryteria, takie jak liczba osób pełnozatrudnionych w gospodarstwie lub kryteria, które nie byłyby szkodliwe dla najbardziej wydajnych i największych gospodarstw o dużej konkurencyjności. Dziękuję bardzo za uwagę.

Dr M. Stolbova (Czechy):

W imieniu delegacji z Czech pragnę podziękować organizatorom za możliwość wzięcia udziału w konferencji. Oto jedynie krótkie komentarze do tematu konferencji „Gospodarstwa w Środkowej i Wschodniej Europie – dziś i jutro”. Zaprezentowano tu bardzo zróżnicowaną strukturę gospodarstw w krajach europejskich.

Zdaniem naukowców z praskiego RIAE, wsparcie w ramach drugiego filaru Wspólnej Polityki Rolnej lepiej ujmowałoby te różnice. Każdy z krajów Unii Europejskiej miałby więcej przestrzeni na dostosowanie finansowania z filaru II WPR do swojej sytuacji (wpływ na inwestycje, środowisko i rozwój obszarów wiejskich).

W przyszłości niezbędne będzie wyważenie skomplikowanej roli rolnictwa w odniesieniu do następujących kwestii:

1. produkcja żywności,
2. produkcja energii,
3. środowisko, zarządzanie zasobami wodnymi i utrzymanie obszarów wiejskich.

Istotnym problemem do rozwiązania jest także zarządzanie ryzykiem. Co do handlu zagranicznego – czeski rząd uznaje, że UE powinna bardziej otworzyć się na kraje trzeciego świata.

J. Hambrusch (Austria)

Podczas dyskusji poruszono kilka ważnych kwestii i chciałbym teraz pokrótce się do nich ustosunkować. Dla mnie najważniejszy jest problem energii, szczególnie w kontekście cen ropy naftowej wynoszących, a nawet przekraczających 200 USD za baryłkę. Jak wiemy, toczy się dyskusja na temat biopaliw i wiadomo już, że jest to temat kontrowersyjny ze względu na problemy związane z konkurencją na rynku żywnościowym oraz problemy ze środowiskiem naturalnym. Tak więc uważam, że jest to poważny problem i będziemy musieli się z nim zmierzyć w przyszłości. Istnieje jeszcze kwestia naszych zobowiązań, np. Protokół z Kioto, który sprawił, że zakup limitów emisji gazów powodujących efekt cieplarniany jest dość drogi.

Drugą sprawą, która została poruszona, jest problem dystrybucji. Mamy ograniczone zasoby, w tym przypadku – pieniądze, i tutaj również powstaje pytanie jak sobie z tym poradzić. W każdym państwie funkcjonowały lub funkcjonują różne systemy, model historyczny, system stawek jednolitych, system jednolitych płatności obszarowych, i w związku z tym po roku 2013 bardzo ważna będzie kwestia podziału pieniędzy pomiędzy regiony i kraje.

Trzecim problemem, który chciałbym poruszyć, jest kwestia świadomości konsumentów w Austrii. Konsumenci austriaccy oczekują nowych produktów takich jak zarządzanie gospodarką wodną („blue services”) i produkty środowiskowe („green services”). Również produkcja powinna spełniać standardy zdrowotne i standardy jakości, co w przyszłości powinno być wzięte pod uwagę.

Uwagi dodatkowe:

1. Na rok 2010 dyrektywa UE w sprawie biopaliw ustaliła cel indykacyjny na poziomie 5,75%. Jednakże wraz ze zwiększaniem się tempa wzrostu i ambicji, społeczna debata na temat biopaliw staje się coraz bardziej gorąca. Kwestie takie jak dostępność materiału paszowego, konkurowanie z produkcją na cele żywnościowe, wpływ na środowisko i kwestie związane z realizacją stają się przedmiotem coraz szerszej dyskusji. Kwestie te nabierają coraz większego znaczenia w sektorze biopaliw, ponieważ nowe ustalenia mogą ograniczyć wsparcie publiczne, doprowadzić do zmiany założeń politycznych, i w ten sposób pozbawić sektor możliwości produkcji. W tym kontekście konieczne jest zwrócenie uwagi na rolę biopaliw drugiej generacji (np. pozostałości rolne i leśne, uprawy lokalne (drewno, trawy, ...)). Jak przedstawia się sytuacja pod względem celów polityki szczególnie w odniesieniu do zobowiązań międzynarodowych (np. protokół z Kioto)? W celu uzyskania dalszych informacji na ten temat zapraszamy np. na stronę www.refuel.eu.

2. Krótka uwaga na temat podziału austriackiego budżetu na cele rolnicze. Jak przedstawiono w czasie konferencji Austria położyła istotny nacisk na drugi

filary (ok. 63% budżetu rolniczego alokowane na drugi filar w 2006 r.). Należy jednak podkreślić, że płatności te stanowią wynagrodzenie za usługi świadczone przez austriackie rolnictwo (np. zachowania krajobrazu kulturowego na terenach górzystych – zachowanie otwartości krajobrazu kulturowego, hodowla zagrożonych odmian zwierząt, rezygnacja z nakładów zwiększających plony, takich jak nawozy i herbicydy, wysiew ozimych odmian na użytkach rolnych, projekty na temat ochrony wód, zakontraktowana ochrona środowiska, ...). Działania te i wynikające z nich ograniczenia przynoszą liczne korzyści społeczeństwu (np. ochrona wód i gleby, zachowanie różnorodności biologicznej i agrarnej, ...).

3. Zwiększanie świadomości konsumentów prowadzi do powstania oczekiwań dotyczących zapewnienia usług ogólnych, w szczególności usług zielonych (środowisko i krajobraz), usług niebieskich (zarządzanie wodami i kontrola przeciwpowodziowa). Jednakże również produkcja rolna staje przed coraz większymi oczekiwaniami ze strony konsumentów (np. bezpieczeństwo i jakość żywności, standardy produkcji, identyfikowalność produktów, ...).

Prof. D. Cvijanovic (Serbia):

Cechą charakterystyczną serbskiego rolnictwa jest duża liczba gospodarstw wiejskich (około 778 tys.). Według danych Ministerstwa Rolnictwa, Leśnictwa i Zarządzania Zasobami Wodnymi, jedynie 300 tys. gospodarstw jest zarejestrowanych w Serbii i tylko one objęte są działaniami ministerstwa. Nawet przed procesem prywatyzacji sektor prywatny przeważał, jeśli wziąć pod uwagę posiadanie ziemi, hodowlę zwierząt, sprzęt rolniczy, wyposażenie itp. Jednakże znacznie bardziej produktywny był tzw. „sektor społeczny”. Spośród wielu przyczyn takiego stanu rzeczy trzy są najistotniejsze: duże obszary ziemi, obecność ekspertów i pomoc rządu.

Serbski sektor rolny nie był przygotowany do prywatyzacji. Po pierwsze, doświadczenia historyczne nie były pozytywne. Prywatyzacja przemysłu przetwórczego była błędem, spowodowała bowiem przecięcie łańcucha żywnościowego. Po drugie, nowi właściciele zakładów rolnych byli spoza przemysłu rolnego i tylko niewielka liczba kompleksów rolnych nie została sprywatyzowana (na przykład: PKB – Padinska Skela, „Dragan markovic” – Obrenovac i PIK „Zemun” – Zemun).

Z drugiej strony występuje bardzo ograniczone zróżnicowanie gospodarstw wiejskich. Wyraźnie widać wzrost liczby gospodarstw zajmujących się produkcją rolną, ale także zanikanie starych gospodarstw. Duże gospodarstwa, nastawione na produkcję, użytkują duże obszary ziemi i dzierżawią ogromne obszary od innych, które nie są w stanie jej zagospodarować. Niestety, duże ob-

szary nie są użytkowane i w większości przypadków nie będą one nadawały się już do produkcji rolnej.

Jaki jest optymalny rozmiar gospodarstwa w Serbii?

To bardzo trudne pytanie, zważywszy na różnice pomiędzy produkcją zbóż, roślin przemysłowych, owoców, win czy warzyw. Biorąc to pod uwagę, z jednej strony rynek, a z drugiej rząd, przy aktywnym uczestnictwie producentów rolnych, przepisach i unijnych dyrektywach, zadecydują o rozmiarze gospodarstw w Serbii, pod względem rodzaju produkcji czy sektora rolnictwa.

Dr L. Melece (Łotwa):

Omawiając pozycję Łotwy wobec WPR, choć nie jest to temat moich badań, zaprezentuję pokrótce pozycję łotewskiego Ministerstwa Rolnictwa. Temat ten ma wiele aspektów, chociażby: Ministerstwo nie zgadza się z „oceną funkcjonowania”, ponieważ nie uwzględnia ona niektórych, najważniejszych dla łotewskiego rolnictwa, problemów. Kolejna kwestia to płatności dla UE-15 czy „starych państw członkowskich” i „nowych państw członkowskich”. Prosimy Komisję o równe płatności.

Następny aspekt to oddzielenie od produkcji. Łotwa zgadza się na oddzielenie płatności od produkcji. Co do kwot mlecznych: Łotwa nie jest zainteresowana zwiększeniem kwot mlecznych, ale zniesieniem ich. Nie wnioskujemy o coroczne zwiększanie kwot, ale o ich zniesienie.

I jeszcze krótka uwaga na temat definicji terminu „gospodarstwo rodzinne” czy „gospodarstwo”. Nie wiem, jak to jest w waszym kraju, ale na Łotwie czasem używamy terminu „gospodarstwo z osobą niezatrudnioną” – w przypadku osoby posiadającej grunty rolne, ale nie nastawionej rynkowo. Omawiając spadek lub wzrost liczby rolników, trudno określić, co mamy na myśli, niezatrudnioną osobę czy emeryta z jedną krową i dwiema świniami, czy też nastawione rynkowo gospodarstwo. To taka moja uwaga i być może temat do dalszej dyskusji, ponieważ obecnie bardzo trudno porównywać dane statystyczne pomiędzy krajami, jako że nie jesteśmy pewni do czego odnosimy się mówiąc o „gospodarstwach”.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 500 egz.

Druk i oprawa: QUICK-DRUK s.c.